

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

презвитер Марко Љ. Шукунда

**Верска политика Римског Царства од 311 –
380. године**

Докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY

presbyter Marko Lj. Šukunda

**Religious policy of the Roman Empire 311 – 380
A. D.**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Ментор: протојереј – ставрофор др Радомир В. Поповић, редовни професор,
Универзитет у Београду,
Православни богословски факултет

Чланови комисије: 1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Датум одбране: _____

Захвалност

Различити су људи допринели мом теолошком узрастању и сваком сам неизмерно захвалан на томе. На првом месту бих се захвалио свом ментору оцу Радомиру Поповићу, који је увек имао стрпљења за сва моја питања, недоумице и увек показао спремност када ми је била потребна помоћ. Такође, од самих почетака уз мене је био и отац Зоран Крстић, који ће увек бити мој ректор и духовни узор. Неизмерну захвалност осећам и према свом духовном оцу блаженопочившем владици Лукијану који ми је одувек био подршка, на сваки могући начин и који никад није престао да ме бодри у мом академском узрастању истичући да је теологија широка и дубока као велики океан у коме стално можемо напредовати, а никада га нећемо препливати. Посебно се желим захвалити и мом колеги и великом пријатељу Стефану Јанковићу, који је мој сатрудник од богословских дана, без чијих савета и брига вероватно не бих ни размишљао о највишем академском нивоу знања. Такође се захваљујем и својој сестри Бојани која ми је често и незнајући, на много начина, показивала прави пут икако да се борим за оно што желим. Овај докторски рад би имао премало страница када бих исказивао своју захвалност супрузи Милици, сину Луки и ћерки Сари, који су највише трпели због моје посвећености у изради рада, тако да им поред захвалности посвећујем и сву своју љубав. На крају бих се захвалио својим родитељима Љубану и Драгици, који су ми били неизмерна подршка, упутили ме на прави пут и дали ми прави дом од кога сам почињао сваку моју делатност и коме сам се увек са радошћу враћао током читавог мог животног пута. Управо из тих разлога њима посвећујем овај свој рад.

Верска политика Римског Царства од 311 – 380 године

Сажетак

У раду се бавимо верском политиком цара у Римском царству почевши од цара Галерија и његовог издавања едикта 311. године, који претходи Миланском едикту и даје слободу хришћанској вери, па све до 380. године када цар Теодосије I Велики издаје чувени едикт *cunctos populos*, којим хришћанство постаје главна вера у Царству. Верска политика цара се превасходно проучава на основу конституција које се налазе у зборнику закона *Codex Theodosianus*, који се везује за име цара Теодосија II Млађег. Рад је подељен на шест целина, да би се на што прецизнији и свеобухватнији начин сагледала царска политика. У првом делу, под називом **Духовне и политичке прилике у позном Римском царству**, се даје контекст у којем су закони настајали као и верска кретања и проблеми који су пратили цареve законодавце, почевши од времена пре цара Константина Великог па све до смрти Теодосија Великог. Управо због великог временског периода који обухвата, ова целина је садржајно и најопширнија. Друга и најважнија целина под називом **Верска политика римских цара: Закони који се односе на Цркву и хришћанство**, тиче се хришћана и свих повластица које су им цареви одобрили. Она почиње издавањем Галеријевог едикта који хришћане ставља под окриље закона, а завршава законом *cunctos populos*, који хришћанству даје статус државне вере и указује на који начин сви треба да верују. У трећем делу, под називом **Негативне последице привилегија и закони о јеретицима**, аутор говори да нису све повластице биле на корист Цркви, позивајући се на јеванђелску максиму: *све вам је дато, али вам није све на корист.* (1Кор 6, 12) Црква се није одмах најбоље снашла у новонасталој ситуацији и све привилегије које је добила нису јој увек ишле у корист, што је створило много унутарцрквених проблема. Када више нису имали спољашњег непријатеља (Царство), хришћани су се окренули међусобним проблемима. Управо из тог разлога су цареви морали да издају законе против разних црквених девијација и ставили су се у улогу заштитника Цркве, а све због очувања мира у Царству. У четвртој целини, под називом **Закони о Јеврејима**, се говори управо о промени начина размишљања световних власти. Наиме, у првим вековима цареви су прогонили хришћанство, док су Јевреји уживали одређене привилегије које су добили на основу

своје посебне религије. Како је време одмицало однос снага у Царству се променио и Јевреји су дошли у незавидан положај. Од потпуно повлаштене религијске групе они су дошли на руб егзистенције. Ово је пре свега било јер су од почетка били велики непријатељи хришћана будући да су они разапели Христа. Ово никада није заборављено и хришћански цареви су издавали, поред малобројних привилегија, законе који су их у потпуности гурнули на маргине друштва. Пета целина носи назив **Закони о паганима** и она наставља да говори о другим религијама у Царству. Паганство је било традиционална римска религија и читав државни систем се на њој темељио више векова. Међутим, променом духовне климе и доласком цара Константина ствари се на духовном плану мењају. Паганство од званичне религије Царства полако почиње да се гура на маргине римског друштва и како време одмиче, оно добија све више забрана од стране царева који су били наклоњени хришћанству. Посебно је дирљива прича коју детаљно наводимо у раду о олтару Победи који је царским указом уклоњен из Сената, јер је нарушавао хришћанска начела која су завладала. Последње поглавље, **Стављање ван снаге закона који су доношени под тиранима и варварима** се природно надовезује на законе о паганима, али је стављено засебно, зато што говори о свести хришћанских царева. Ови владари се називају и погрдним називима у Теодосијевом кодексу, јер се толико променила духовна клима, а њихов духовни компас је изгубио путоказ, да су они који су наставили да заговарају паганство у време хришћанске доминације и зато их законодавац назива „тиранима и варварима“.

У закључним разматрањима аутор нуди критички осврт на читав овај турбулентни период и посебно наглашава да су закони, као примарни извор проучавања царске религијске политике област која заслужује већу пажњу, јер сведочи о вери царева који су били истински верници, а притом и мудри државници.

Кључне речи: Римско царство, верска политика, цареви, Константин, Теодосије, Црква и привилегије, Теодосијев кодекс, закони, Јевреји, пагани

Научна област: Теологија

Ужа научна област: Историја Цркве

Religious policy of the Roman Empire 311 – 380 A. D.

Abstract

In the paper we examine religious politics of emperors in the Roman Empire, beginning with Emperor Galerius and his publishing of the edict in 311 A.D., which precedes the Edict of Milan and grants religious freedom to Christians, and ending in 380 A.D. when Emperor Theodosius I issued the famous edict *Cunctos populos*, which proclaims Christianity to be the main religion in the Roman Empire. The emperors' religious politics is primarily studied based on the constitutions found in the Theodosian code (*Codex Theodosianus*), the compilation of laws related to emperor Theodosius II Junior. The work is divided into six chapters in order to comprehend the politics of the emperors in the most precise and comprehensive way. The first chapter, called **Spiritual and Political Circumstances in the Late Roman Empire**, offers the context in which all laws were created, as well as religious movements and problems which followed emperors' legislators, beginning with the time before emperor Constantine the Great until the death of Theodosius the Great. Since this chapter covers a long period of time, it is the most extensive one in terms of content. The second and most important chapter called **Religious Politics of Roman Emperors: Laws Referring to Church and Christianity** is related to Christians and all the privileges granted to them by the emperors. This chapter begins with publishing of Galerius' edict which legalized Christianity and ends with the law *Cunctos populos*, which made Christianity the official religion and stipulated how everyone should believe. In the third chapter, called **Negative consequences of privileges and laws which refer to heretics**, the author states that not all privileges were useful to the Church, referring to the evangelic maxime: *I have the right to do anything, but not everything is beneficial*. (1 Kor, 6, 12) The Church did not manage to find its feet in the new situation and not all the obtained privileges were useful, which caused a lot of problems within the church itself. When their outer enemy (the Empire) ceased to exist, Christians turned to their problems. That was the reason why emperors had to make laws against various deviations within the church and take upon themselves the role of the protector of the Church, so as to ensure the peace in the Empire. The fourth chapter, called **Laws about the Jews**, talks about the change in the way of thinking of the authorities. Namely, in the first centuries of Christianity, Christians were persecuted by the

emperors, while the Jews enjoyed some privileges granted to them on the basis of their special religion. As time passed, the circumstances in the Empire changed so the Jews found themselves in an unenviable position. Once a completely privileged religious group found itself on the verge of existence. This happened because they were great enemies of Christians since they crucified the Christ. This had never been forgotten and Christian emperors, next to few privileges, made laws that pushed them completely to the margins of society. The fifth chapter is called **Laws about pagans** and it continues to talk about other religions in the Empire. Paganism was traditional Roman religion and the entire state system was based on it for centuries. However, things within the religious framework changed with the change of religious circumstances and arrival of the Emperor Constantine. Paganism, which had been the official religion of the Empire, was pushed to the margins of Roman society, and as time passed by, it received more and more prohibitions from the emperors who preferred Christianity. There is an especially touching story described in the paper, and it refers to the altar of Victory, which is removed from the Senate by the emperor's decree, because it violated ruling Christian principles. The last chapter, which is called **The repeal of laws made under the tyrants and barbarians**, is naturally linked to the laws about pagans, but it is separated, because it refers to the conscience of Christian emperors. These rulers were given some pejorative names in *Codex Theodosius*, because the spiritual framework changed so much, and their spiritual compass lost its guidepost, and they continued to advocate paganism in the time of Christian dominance, which is the reason why the legislator calls them "tyrants and barbarians".

In concluding observations the author gives a critical review on this turbulent period and emphasizes that the laws, as the primary source of studying emperors' religious politics, are the area deserving greater attention, since they testify about the faith of emperors who were genuine believers, but also wise statesmen.

Key words: Roman Empire, religious politics, emperors, Constantine, Theodosius, Church and privileges, Theodosian Code, laws, Jews, pagans

Scientific field: Theology

Scientific subfield: History of the Church

Садржај

Списак скраћеница

Увод

1. Духовне и политичке прилике у позном Римском царству.....	31
1.1. Однос Цркве и Царства за време цара Диоклецијана.....	33
1.2. Историјске и духовне околности у време цара Константина I Великог и његових синова (306 - 361).....	40
1.2.1. Први Васељенски сабор и решавање црквених спорова	46
1.2.1.1. Рехабилитација Арија.....	60
1.2.2. Константинови наследници (337 – 361).....	68
1.2.3. Паганска реакција и верска политика цара Јулијана Апостате (361 - 363).....	95
1.2.3.1. Верска политика цара Јулијана.....	96
1.3. Духовне и историјске околности од цара Јовијана до Теодосија I Великог (363 - 395).....	110
1.3.1. Амвросије Медиолански и Други васељенски сабор.....	126
2. Верска политика римских царева: Закони који се односе на Цркву и хришћанство.....	134
2.1. Стицање слободе и равноправности хришћанства (311 - 313).....	134
2.1.1. Галеријев едикт о толеранцији.....	135
2.1.2. Околности које су претходиле Миланском едикту.....	145
2.1.3. Милански едикт.....	157
2.1.4. Повластице додељене Цркви.....	172
2.1.5. Закони о повластицама чланова клира.....	173
2.1.5.1. Права и привилегије.....	174
2.1.5.2. Имовинска права.....	175

2.1.5.3. Слобода од пореза и дужности.....	176
2.1.6. Закони о посебном статусу епископа.....	194
2.1.6.1. Судске привилегије.....	198
2.1.6.2. Право посредништва и право азила.....	201
2.2. Закони хришћанског карактера.....	210
2.2.1. Закони о празницима.....	210
2.2.2. Закони о гладијаторима.....	214
2.2.3. Закони о монаштву.....	216
2.3. Закони којима се санкционишу погрешне радње у Цркви.....	218
2.3.1. Закони да се свето крштење не понавља.....	218
2.3.2. Закони који санкционишу богађење клирика.....	222
2.4. Закони о саборној (католичанској) вери.....	228
3. Негативне последице привилегија и закони о јеретцима.....	233
3.1. Новацијани.....	236
3.2. Донатизам.....	240
3.3. Закони против јеретика.....	246
3.3.1. Константин и јеретици.....	247
3.3.2. Валентинијан и јеретици.....	249
3.3.3. Грацијан и јеретици.....	251
3.3.4. Теодосије и јеретици.....	254
4. Закони о Јеврејима.....	258
4.1. Закони о повластицама јеврејских свештеника.....	259
4.2. Закони који говоре о односу Јевреја и хришћана.....	263
5. Закони о паганима.....	275
5.1. Порекло култа владара и религијско утемељење.....	277
5.2. Црквено законодавство и однос Царства према паганима.....	281
5.3. Константин и паганизам.....	283
5.4. Констанције II и паганизам.....	293
5.5. Валентинијан и суђење мађионичарима.....	308
5.6. Валенс.....	309
5.7. Грацијан и Теодосије – коначно одбацивање паганства.....	316
6. Стављање ван снаге закона који су доношени под тиранима и варварима.....	320
6.1. Закони који стављају ван снаге законе које је Ликиније донео.....	320

6.2. Закони против тираније Магна Магненција.....	337
6.3. Закон о школама и учитељима (против Јулијанових закона).....	342

Закључна разматрања

Библиографија

Списак скраћеница

Извори

Atanazije, *Pisma* - Atanazije Veliki, *Pisma o Kristu i Duhu*, preveo, napisao uvod i bilješke: Marijan Mandac, Makarska, 1980.

Амијан, *Историја* - Марцелин, Амијан, *Историја*, Београд, 2002.

Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)* - St. Athanasius, „Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 389 – 484

Athanasius, *Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)* - St. Athanasius, „Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 667 – 708

Athanasius, *Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)* - St. Athanasius, „Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1185 – 1198

Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)* - St. Athanasius, „Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 740 – 795

Athanasius, *De Synodis* - St. Athanasius, „On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1185

Атанасије, *Свештени канони* - Јевтић, Атанасије, *Свештени канони Цркве*, Београд, 2005.

Basil the Great, *The Letters* - St. Basil the Great, „The Letters“, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 8, St. Basil, *Letters and select works*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1185 translated by: B. Jackson, London, 1894., 356 – 931

CTh - *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen and P. Meyer, Berlin, 1905.

Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)* - Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, translated with notes by: J. S. Watson, London, 1853.

Eusebius, *EH* – Eusebius Werke II/1, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1903: Eduard Schwartz/Theodor Mommsen; 2 Aufl. 1999: s. GCS NF 6/1-3)

Eusebius, *VC* – Eusebius Werke I/1, *Vita Constantini*, (1. Aufl. 1975: Friedhelm Winkelmann; 2. Aufl. 1991 Nahdruch)

Epiphanius, *Panarion* - Epiphanius of Salamis, *The Panarion*, translated by: F. Williams, Leiden - Boston, 2009.

Philostorgius, *EH* - Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1913: J. Bidez; 2. Aufl. 1970: Friedhelm Winkelmann; 3. Aufl. 1981. Friedhelm Winkelmann)

Hilary, *De Synodis* - Hilary of Poitiers, „De Synodis“, u: Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 9, *Hilary of Poitiers, John Damascus*, translated by: E. W. Watson, m.a. and L. Pullan, m.a., Oxford, 1898., 140 – 185

Юлиан, *Письма* - Император Юлиан, *Письма*, перевод: Д. Е. Фурман, Москва, 1970.

Lactancius, *De mortibus persecutorum* - Lactancius, *De mortibus persecutorum*, translated by: J. L. Creed, New York, Clarendon Press, 1984.

Поповић, *Васељенски сабори* - Поповић, Р., *Васељенски сабори Први, Други, Трећи и Четврти - одабрана документа*, Београд, 2012.

Socrates, *EH* - Socrates Scholasticus, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1995: Günter Christian Hansen)

Sozomenus, *EH* - Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1960: s. GCS 50; 2. Aufl. 1995: Günter Christian Hansen)

Theodoret, *EH* - Theodoret of Cyri, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1911 und 2. Aufl. 1954: s. GCS 19; 3. Aufl. 1998: Günter Christian Hansen)

Zosimus, *New History* - Zosimus, *New History*, translation with commentary: Ronald T. Ridley, Sidney, 2006.

Литература

Adamiak, *Constantine* - Adamiak, S., „Constantine, Donatists, and the first intervention of the state in ecclesiastical controversies“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 191 - 201

Ammianus after Julian - *Ammianus after Julian, The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, Edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007.

Anatolios, *Athanasius* - Anatolios K., *Athanasius*, London – New York, 2004.

Ayres, *Athanasius' Initial Defense* - Ayres L., „Athanasius' Initial Defense of the Term Ομοουσιος: Rereading the De Decretis“, *Journal of Early Christian Studies*, 12:3, The Johns Hopkins University Press, (2004), 337 –359

Arnold, *The early episcopal career* - Arnold, D. W., *The early episcopal career of Athanasius of Alexandria*, Indiana, 1991.

Artemi, *Emperor Constantine* - Artemi, E., „Emperor Constantine and the theology of Christianity from his autocracy to the Second Ecumenical Council“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 85 – 96

Barnes, *Athanasius and Constantinus* - Barnes, T. D., *Athanasius and Constantinus theology and politics in Constantine empire*, London, 2001.

Barnes, *Constantine's Prohibition* - Barnes T. D., *Constantine's Prohibition of Pagan Sacrifice*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294627> 11. 09. 2014.

Barnes, *Imperial Chronology* - T. D. Barnes, *Imperial Chronology, A. D. 337-350*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1087874> 30. 11. 2013.

Бер, *Никејска вера* - Бер, Ц., *Никејска вера – Други том патролошке серије*, са енглеског превео: И. Чаировић, Београд, 2013.

Биговић, *Милански едикт* - Биговић, Р., „Милански едикт и теорија о две власти“, у: *Ниш и Византија X* (2012), Ниш, 509 – 513

Bidwell and Hartley with Corcoran, *Constantine et York* - Bidwell, P. and Hartley, E. with Corcoran, S., „Constantine et York“, у: *Ниш и Византија VII* (2009), Ниш, 45 - 54

Воак, *A History of Rome* - Воак, А., *A History of Rome to 565 A.D.*, New York, 1922.

Болотов, *Историја* - Болотов, В. В., *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009.

Boyd, *The Eccleastical Edicts* - Boyd, W. K., *The Eccleastical Edicts of the Theodosian code*, London, 1905.

Болотов, *Историја Цркве* - Болотов, В. В., *Историја Цркве у периоду Васељенских Сабора – Црква и држава, Црквено уређење*, Краљево, 2010.

Bowersock, *From Emperor to Bishop* - Bowersock, G. W., *From Emperor to Bishop: The Self-Conscious Transformation of Political Power in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/269978> 28. 08. 2013.

Браун, *Успон хришћанства* - Браун, П., *Успон хришћанства на Западу*, превела са енглеског: Б. Николић, Београд, 2010.

Bravelski, *Did the bishops ordered by emperor Constantine the Great* - Bravelski, S., „Did the bishops ordered by emperor Constantine the Great together at Nicea discuss the Donatists shism“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 203 – 215

Брилијантов, *Император Константин Велики* - Бриллијантов, А. И., „Император Константин Велики и Милански едикт 313. године“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 7 - 170

Buckland, *The Roman Law of Slavery* - Buckland W. W., *The Roman Law of Slavery - The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, New York, 2010.

Benedict, *A History of the Donatists* - Benedict D., *A History of the Donatists*, Pawtucket, 1875.

Cameron and Cameron, *Christianity and Tradition* - Cameron, A. and Cameron, A., *Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/637735> 28. 08. 2013.

Cameron, *How to Read Heresiology* - Cameron A., „How to Read Heresiology“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Pres, Volume 33, Number 3 (2003) 471 – 492

Christinaki, *Constantin the Great* - Christinaki, E., „Constantin the Great „Episkopos ton ektos“ (Episcopus rerum externarum)“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 143 - 155

Chadwich, *The Church in Ancient Society* - Chadwich H., *The Church in Ancient Society From Galilee to Gregory the Great*, Oxford, 2001.

Curran, *Pagan City* - Curran, J. R., *Pagan City and Christian Capital Rome in the Fourth Century*, Oxford, 2000.

Чаировић, *Преображење и крштење цара Константина* - Чаировић, И., „Преображење и крштење цара Константина“, у: *Ниш и Византија VI* (2008), Ниш, 369 – 378

Дагрон, *Цар и првосвештеник* - Дагрон, Ж., *Цар и првосвештеник*, превео са француског: В. Тријић, Београд, 2001.

Деврња, *Два Константинова сабора* - Деврња, З., „Два Константинова сабора“, у: *Црква у доба Светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 78 – 97

Digeser, *Religion, Law and the Roman Policy* - Digeser E. D., „Religion, Law and the Roman Policy: The era of the Great Persecution“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 68 - 85

Downey, *Julian and Justinian* - Downey, G., *Julian and Justinian and the Unity of Faith and Culture*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162085> 25. 03. 2011.

Downey, *Education in the Christian Roman Empire* - Downey, G., *Education in the Christian Roman Empire: Christian and Pagan Theories under Constantine and His Successors*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/2849245> 27. 11. 2013.

Џомић, *Правна природа слободе* - Џомић, В., „Правна природа слободе вероисповести у Галеријевом и Миланском едикту“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 359 – 368

Edbrooke, *The Visit of Constantius II* - Edbrooke, R. O.Jr., *The Visit of Constantius II to Rome in 357 and Its Effect on the Pagan Roman Senatorial Aristocracy*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294112> 27. 11. 2013.

Ферјанчић, *Константин* - Ферјанчић, С., *Константин (306 - 337)*, Београд, 2013.

Franchi, *Constantine and Helena* - Franchi, R., „Constantine and Helena in the Ecclesiastical Historians: between dreams and visions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 63 – 79

Frank, *Ammianus on Roman Taxation* - Frank, R. I., *Ammianus on Roman Taxation*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/292902> 28.08. 2013.

Frazen, *Pregled povjesti* - Frazen, A., *Pregled povjesti crkve*, Zagreb, 2004.

Gardan, *The relations between Church and State* - Gardan, G. V., „The relations between Church and State during the 4th Century“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 187 – 202

Gaume, *Paganism in Education* - Gaume J., *Paganism in Education*, London, 2013.

Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva* - Gibon, E., *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, Beograd, 2007.

Gordon, *Constantine The Great* - Gordon, O., „Constantine The Great – οισαποστολος“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 57 – 62

Goodman, *Jewish Proseytising in the First Century* - Goodman, M. „Jewish Proseytising in the First Century“, *Judaism in the Roman World, collected essays*, edited by: M. Goodman, Leiden – Boston, 2007., 91 – 117

Grindle, *The destruction of paganism* - Grindle G. E. A., *The destruction of paganism in Roman Empire from Constantine to Justinian*, London, 2013.

Harnack, *History of dogma* - Harnack, A., *History of dogma, Volume IV*, New York, 1961.

Harries, *The Roman Imperial Quaestor* - Harries J., „The Roman Imperial Quaestor from Constantine to Theodosius II“, *The Journal of Roman Studies*, Volume 78, (1988), 148 - 172

Herrmann-Otto, *The Constantinian legislation on slavery* – Herrmann - Otto, E., „The Constantinian legislation on slavery and manumission: reasons and reactions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 341 – 357

Hezser, *Jewish Slavery* - Hezser C., *Jewish Slavery in Antiquity*, New York, 2005.

Jedin, *Velika povjest II - Velika povjest Crkve*, „Crkva Carstva poslije Konstantina Velikog“, II svezak, uredjuje: H. Jedin, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

Jedin, *Velika povjest I - Velika povjest Crkve*, „Od praopćine do ranokršćanske vелеcrkve“, I svezak, uredjuje: H. Jedin, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

Jones, *Constantine* - Jones A. H. M., *Constantine and the Conversion of the Europe*, London, 1948.

Карташов, *Васељенски Сабори* - Карташов, А., *Васељенски Сабори*, Београд, 2009.

Крстић, *Политичност паганске религије* - Крстић, З., „Политичност паганске религије и хришћанства у Римској империји“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 33 – 49

Куган, *Оксфордска историја* - Куган М., *Оксфордска историја библијског света*, Клио, Београд, 2006.

Lanciani, *Pagan and Christian Rome* - Lanciani R., *Pagan and Christian Rome*, преузето са: <http://www.blackmask.com> 10. 11. 2014.

Линг, *Цар Константин* - Линг, Т., „Цар Константин и хришћанство“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 67 – 69

Мајендорф, *Империјално јединство и хришћанске деобе* - Мајендорф, Ц., *Империјално јединство и хришћанске деобе – Црква од 450. до 680. године*, Крагујевац, 1997.

Maras, *Constantine the Great* - Maras, A. G., „Constantine the Great and Eusebius of Caesarea – The Emperor's relationship with God“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 131 – 141

Матић, *Однос државе и Цркве* - Матић, З., „Однос државе и Цркве у периоду одржавања Првог васељенског сабора“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 83 – 124

Матић, *Свети цар Константин Велики* - Матић, З., „Свети цар Константин Велики и Први васељенски сабор“, у: *Српска теологија данас (2010)*, Београд, 380 – 392

McLynn, *Ambrose of Milan* - McLynn, N. B., *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley, University of California Press, 1994.

Мичел, *Историја* - Мичел, С., *Историја позног Римског Царства 284 – 641*, превео са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010.

Morrison, *The Jews under Roman rule* - Morrison W. D., *The Jews under Roman rule*, New York, 1890.

Мога, *The Legal Rights of the Jews* - Мога I., „The Legal Rights of the Jews from Hadrian to Theodosius I“, *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, No. 3, (2008), Iasi – Romania, 95 - 111

Ниг, *Књига јеретика* - Ниг, В., *Књига јеретика*, са немачког превела: М. Поповић, Београд, 2004.

North, *The Religion of Rome* - North J. A., „The Religion of Rome from Monarchy to Principate“, у: *Companion to Historiography*, edited by: M. Bentley, London and New York, 2006., 53 – 65

Odahl, *Constantine* - Odahl C., *Constantine and the Christian Empire*, London – New York, 2004.

Острогорски, *Однос Цркве и државе* - Острогорски, Г., *Однос Цркве и државе у Византији*, Софија, 1930.

Паланк, *Поступно преобраћење* - Паланк, Ж. Р., „Поступно преобраћење“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 61 – 66

Panov, *Christianity as the marker of power* - Panov, M. B., „Christianity as the marker of power, influence and prestige in the Balkans: From Constantine I to Theodosius II“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 421 – 433

Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue* - Parkes J., *The Conflict of the Church and the Synagogue – A study In the origins of anti-Semitism*, Philadelphia, 1964.

Павлов, *Цар Галерије* - Павлов, П., „Цар Галерије и цар свети Константин на далеком путу од Сердике (311) до Милана (313)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 83 – 88

Пападопулос, *Патрологија* - Пападопулос, С., *Патрологија: Од апостолских ученика до Никеје: Увод, II и III век*, са грчког превео: К. Симић, Београд, 2012.

PLRE - Jones A. H. M., Martindale J. R. and Morris J., *The Prosopography of the Later Roman Empire - Volume I A.D. 260 – 395*, London, 1971.

Pohlsander, *The Emperor Constantine* - Pohlsander H. A., *The Emperor Constantine*, London and New York, 2004.

Pohlsander, *Victory: The Story of a Statue* - Pohlsander, H. A., *Victory: The Story of a Statue*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4435106> 30. 11. 2013.

Поповић, *Опћа црквена историја* - Поповић, Ј., *Опћа црквена историја: са црквеностатистичким додатком*, са немачког превео: М. Стојков, Нови Сад, 1992.

Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“* - Поповић, Р., „Историјски и богословски оквири „датиране вере““, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 72 - 83

Поповић, *Свети цар Константин Велики* - Поповић, Р., „Свети цар Константин Велики у очима савременика“, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 83 - 104

Поповић, *Милански едикт* - Поповић, Р., „Милански едикт: црквено - историјски контекст“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 19 – 30

Поповић, *Константин Велики* - Поповић, Р., „Константин Велики и канони Никејског сабора (325) (Унутрашње црквене прилике почетком 4. века)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 45 – 55

Поповић, *Свети цар Константин Велики и Ликиније* - Поповић, Р., „Свети цар Константин Велики и Ликиније – савладари и противници“ у: *Цркве у доба Светог цара Константина Великог*, Београд, 2013., 20 – 37

Радић, *Константин* - Радић, Р., *Константин Велики надмоћ хришћанства*, Београд, 2010.

Робертсон, *История Христианской Церкви* - Робертсон, Д., *История Христианской Церкви Том I - От апостольского века до разделения*, Санкт-Петербург, 2006.

Robertson, *Sketches of Church history* - Robertson, J. C., *Sketches of Church history - from AD 33 to the Reformation*, London-New York, 1904.

Робер, *Стари Рим* - Робер Ж. Н., *Стари Рим*, превела с француског: М. Александрић, Београд, 2009.

Roldanus, *The Church in the Age of Constantine* - Roldanus, J., *The Church in the Age of Constantine The theological challenges*, New York, 2006.

Сајловић, *Милански едикт* - Сајловић, М., *Милански едикт у контексту реформи 3. и 4. века*, Београд, 2011.

Сајловић, *Хришћанска мотивација* - Сајловић, М., „Хришћанска мотивација законодавства цара Константина“, у: *Црква у доба светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 39 – 55

Schaff, *History of the Christian Church Volume II* - Schaff, P., *History of the Christian Church Volume II Ante - Nicene Christianity A.D. 100 – 325.*, New York, 1885.

Schaff, *History of the Christian Church Volume III* - Schaff, P., *History of the Christian Church Volume III Nicene and Post - Nicene Christianity - From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311–600.*, New York, 1889.

Schaff, *The Seven Ecumenical Councils* - Schaff, P., *The Seven Ecumenical Councils, Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume XIV, Pentecost*, 1899.

Seaver, *The Persecution of the Jews* - Seaver J. E., *The Persecution of the Jews in the Roman Empire (300 – 428)*, Kansas, 1952.

Седам стубова премудрости - Седам стубова премудрости, *Историја Васељенских Сабора*, превео и приредио: М. М. Станковић, Београд, 2004.

Seston, *Constantine as a 'Bishop'* - Seston, *Constantine as a 'Bishop'*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/298462> 03. 11. 2013

Skarsaune, *A Neglected Detail in the Creed of Nicaea* - O. Skarsaune, *A Neglected Detail in the Creed of Nicaea (325)*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583685> 27. 04. 2011.

Смирнов, *Обозрение Источников истории* - К. Н. Смирнов, *Обозрение Источников истории I Никейского Вселенского Собора*, Санкт – Петербург, 2006.

Спаски, *Обраћање императора Константина* - Спаски, А. А., „Обраћање императора Константина у Хришћанство“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 395 - 471

Šarkić, *Pravne i političke ideje* - Šarkić, S., *Pravne i političke ideje u Istočnom Rimskom Carstvu – od početka Konstantinove do kraja Justinijanove vladavine*, Београд, 1984.

Шерард, *Цар под Божјом заповешћу* - Шерард, Ф., „Цар под Божјом заповешћу“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 69 – 78

Шмеман, *Историјски пут* - Шмеман, А., *Историјски пут православља*, са руског превели: М. Марковић и Б. Марковић, Цетиње, 1994.

Шукунда, *Однос цара Константина* - Шукунда, М., „Однос цара Константина према Цркви након I Васељенског Сабора“, у: *Богословље I*, Београд, 2014., 192 – 207

Таушев, *Семь Вселенских Соборов* - Таушев, А., *Семь Вселенских Соборов*, Санкт-Петербург, 2006.

The Cambridge history of Christianity Volume 1 - The Cambridge history of Christianity Volume 1 - Origins to Constantine, edited by: M. M. Mitchell and F. M. Young, Cambridge University Press, 2008.

Tilden, *Religious Intolerance* - Tilden, P., *Religious Intolerance in the Later Roman Empire: The evidence of the Theodosian Code*, 2006.

Tillich, *A History of Christian Thought* - Tillich P., *A History of Christian Thought From Its Judaic and Hellenistic Origins to Existentialism*, Edited by: C. E. Braaten, New York, 1968.

Treadgold, *A History of the Byzantine State* - Treadgold W., *A History of the Byzantine State and the Society*, California, 1997.

Успенски, *Историја* - Успенски, Ф., *Историја Византијског Царства од 6. до 9. века*, прево: З. Буљугић, Београд, 2000.

Velitsianos, *Emperor Constantine* - Velitsianos, J., „Emperor Constantine and the unity of the Church“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 81 – 89

Wedderburn, *A History of the First Christians* - Wedderburn, A. J. M., *A History of the First Christians*, London – New York, 2005.

Williams, *Christology and Church - State Relations* - Williams, G. H., *Christology and Church - State Relations in the Fourth Century*, презето са: <http://www.jstor.org/stable/3161874> 30. 11. 2013.

Wood, *Christianity and the State* - Wood, J. E. Jr., *Christianity and the State*, презето са: <http://www.jstor.org/stable/1461633> 28. 08. 2013.

Увод

а) Предмет истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације је верска политика Римског царства праћена кроз световно законодавство, које се односи на Цркву и религију од времена цара Константина I Великог до почетка владавине цара Теодосија I Великог, односно од 311. до 380. године. Главни извор који ће се користити у раду јесте *Codex Theodosianus*. У њему су сачуване царске конституције кроз које можемо пратити верску политику царева од 313. до 438. године.¹ Будући да се наша тема завршава са 380. годином, неће сви закони који су донесени по питању религије у Теодосијевом кодексу бити истраживани и анализирани, али ће се свакако узети у обзир неки закони који су касније донесени, а директно се тичу конституција које смо ми анализирали у раду.² *Codex Theodosianus* је збирка закона подељених у XVI књига, а већина закона који се тичу наше тематике се налазе у XVI и уједно последњој књизи Теодосијевог кодекса, чији се садржај у потпуности тиче Цркве и религије. Поред XVI књиге у раду ће се посебан акценат ставити и на IX и XV књигу. У IX књизи проналазимо доста конституција које се тичу односа царева према паганима³ и ове конституције се углавном баве разним санкционисањима паганских радњи. У XV књизи видимо веома изражену хришћанску мотивацију законодавства римских царева, где се укидају гладијаторске борбе и поништавају одлуке тирана и варвара.⁴ Поред ових књига у Теодосијевом кодексу постоји још доста конституција које су предмет нашег рада, али нису тематски распоређене у једној књизи, него се налазе готово у свим књигама овог кодекса. У раду ће бити коришћено издање латинског текста, које су приредили Т. Момзен и П. Мејер - *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen and P. Meyer, Berlin, 1905.

---

¹Први закон од кога крећемо да пратимо верску политику царева у Теодосијевом Кодексу везан је за име цара Константина I Великог и донешен је 21. октобра 313. године, а бави се темом ослобађања клирика од јавних обавеза (CTh 16, 2, 2).

² Последњи закон којим ћемо се бавити везује се за име цара Грацијана и Теодосија I Великог. Донешен је 28. фебруара 380. године и бави се питањем католичанске вере (CTh 16, 1, 2).

³ (CTh 9, 16, 1 – 10).

⁴ (CTh 15, 12, 1; CTh 15, 14, 1 - 5).

Верска политика царева од 311. до 380. године представља један од најзначајних периода који нам сведочи о односу Цркве и Царства. У прва три века световне власти су прогониле хришћанство и хришћани су били доста подређени у очима закона, јер су били недозвољена религија. Након неуспелог покушаја цара Диоклецијана да реформише религију и обнови паганство великим прогоном хришћана почетком 4. века, цар Галерије увиђа пред крај живота да хришћанство није религија која ће пропасти и доноси закон којим обуставља њихов прогон. Овај закон је био само почетак за оно што ће касније уследити и довести до тога да хришћанство постане званична религија Римског царства. Пошто је цар Галерије убрзо након доношења закона о толеранцији хришћана преминуо, његов закон није стигао да заживи у читавом Царству. Управо се из овог разлога као почетак толеранције и признавања хришћанства за дозвољену религију (*religio licita*) узима Милански едикт из 313. године. У садржају овог едикта цареви дозвољавају да свако може веровати у хришћанског Бога и да се Цркви врати имовина која јој је из било којег разлога одузета. Ово је јасно сведочанство да је Римско царство почело гледати Цркву као правно лице којој су закони обезбеђивали одређене привилегије.

Након признавања хришћанства за дозвољену религију видимо да се римски цареви и световна власт благо наклањају хришћанству и да кроз световне законе показују жељу да се хришћанство подстакне. Чињеница јесте да се у време цара Константина I Великог (306 - 337) световна власт доста бавила религијом и религијским питањима, што нам сведочи и *Codex Theodosianus* са законима сачуваним из овог периода. Поред ових закона, неоспорно је да је цар Константин учествовао у хришћанским споровима, како помесним тако и васељенским, и да је његова реч као највећег ауторитета у тадашњем свету била пресудна и прихваћена. Тешко је рећи зашто се крстио и колико је био религиозан, али је чињеница да је цар Константин I пред крај живота (337. године) постао члан Цркве, а самим тим и први крштени римски цар. Своју верску политику подржавања и подстицања хришћанства пренео је на своје синове који су наставили очевим стопама. Цареви Константин II, Констанс и Констанције II су били хришћани и они су наставили да доносе законе и проширују повластице хришћана у периоду своје владавине од 337 - 361. године. У Теодосијевом кодексу из овог периода нам је сачувано доста закона, а већина се бави тематиком повољнијег и бољег статуса клирика у Римском царству. Констанције II је верно следио пример свога оца у вођењу верске политике и његова личност је најдоминантнија у периоду после Константинове смрти. Будући да је хтео успоставити мир у Цркви доста

се бавио црквеним проблемима и у време његове самовладе (354 – 361) је био посебно изражен притисак царске самовоље на Цркву.

Последњи од Константинових наследника, цар Јулијан Апостата (361 - 363) се повезује са покушајем рехабилитације паганства и гурањем хришћанства на маргине друштва и Царства. У Теодосијевом кодексу имамо неколико сачуваних закона који носе Јулијанов потпис, али они нису повезани са његовом верском политиком, нити имају религијску тематику. Чињеница јесте да постоји неколико закона који се баве религијским питањима, али они су донесени заједно са царем Констанцијем II док је он још био цезар на Западу и његов потпис је био само један вид покоровања августу (CTh 15, 12, 2; 16, 2, 13; 16, 2, 14; 16, 2, 16; 16, 8, 7; 16, 10, 6). На почетку своје самовладе цар Јулијан укида све повластице хришћанима и почиње да подстиче паганство. Међутим, због његове краткотрајне владавине, закони које је цар Јулијан Апостата донео нису се одржали.

Након Јулијана долазе цареви који су хришћански оријентисани и они се враћају на политику прихватања и подстицања хришћанства. Први после Јулијана долази цар Јовијан (363 - 364) који је јако кратко владао (свега осам месеци), али он враћа повластице хришћанству, учествује у црквеним споровима и један његов закон из 364. године везан за поштовање удовица је сачуван у Теодосијевом кодексу (CTh 9, 25, 2). После Јовијана Римско царство се поделило на два дела, Запад је припао Валентинијану I (364 - 375), док је на Истоку завладао Валенс (364 - 378). Оба ова цара су били хришћани и доносили су законе који се тичу Цркве и религије уопште. За Валентинијана I се везује доста закона из Теодосијевог кодекса, а највећи број се тиче Цркве и хришћанства. Иако је донео много закона везаних за Цркву, цар Валентинијан I није директно учествовао у црквеним расправама, за разлику од његових претходника и савладара на Истоку. Цар Валенс, заједно са својим братом и савладаром доноси законе и имена њих двојице најчешће налазимо заједно потписана испод закона. Међутим, чињеница јесте да је цар Валенс много више учествовао у животу Цркве и у покушају решавања њених проблема. Будући да је био аријанац и да се залагао за аријанску странку, у списима црквених писаца је добио негативан призив и сматра се да је Цркви донео више зла него добра.

Веома битан цар за Цркву и хришћанство јесте цар Грацијан (375 - 383), и тек од његове владавине видимо на делу раскид Римског царства са паганском религијом. Он

доноси законе о Цркви и религији, што нам сведочи Теодосијев кодекс, али је он и први цар који одбацује титулу *pontifex maximus*, што ће наставити његови наследници. Одбацивање титуле „првог свештеника“ је било веома смело и радикално дело цара Грацијана, јер тиме потврђује да се његова власт не односи на религијске ствари и да он нема право уплитања у духовну сферу. Такође, сада римски цар као да ограничава своју власт на световне ствари, док се духовна моћ црквених поглавара проширује и они легитимно могу да цару ускрате мешање у црквене послове. Цар Грацијан коначно довршава оно што је почело још у време цара Констанција II и избацује олтар Победи из Сената. Ово дело је јако узнемирило пагански свет, који је у овом поступку јасно видео да му се ближи крај. Последњи цар којим ћемо се бавити у нашем раду јесте Теодосије I Велики (379 - 395). Будући да се наша тема тиче царских конституција донесених до 380. године, његово законодавство ћемо анализирати до 28. фебруара 380. године, док ћемо историјске околности, у кратким цртама, представити до његове смрти 395. године. До 380. године цар Теодосије I Велики је издао неколико закона о религији који су сачувани у Теодосијевом кодексу. Други закон о католичанској вери који помиње Теодосијев кодекс (CTh 16, 1, 2) је познат у историји као *Cunctos populos*, односно закон где се поручује народу Константинопоља да прихвати хришћанство. Управо се овај датум и овај закон означавају у историји као званично проглашавање хришћанства државном религијом. У тренутку доношења овај закон није ништа посебно променио у односу Цркве и Царства, али ће се кроз историју јасно видети колики је његов значај. Сазивање Другог Васељенског сабора и разних помесних се такође везује за име цара Теодосија I Великог. Међутим, главна анализа његове верске политике биће везана за законе који се налазе у Теодосијевом кодексу и за 380. годину када хришћанство постаје државна вера.

Проучавање верске политике римских царева од 311. до 380. године је од велике важности, како за проучавање односа Цркве и Царства, тако и за проучавање самог стања и положаја у коме се хришћанство нашло када је постало дозвољена религија. Стога је овој проблематици неопходно приступити са становишта како историјско - правне, тако и са становишта теолошке анализе. Важан део ове анализе представља улога цара и световних власти у решавању великих црквених криза 4. века. Када би се појавио проблем у Цркви у прва три века сазивани су локални сабори и црквени поглавари су предлагали решење постојећих проблема. Ово нам јасно сведочи да није могло бити великих спољних утицаја на црквене одлуке и да се Црква сама борила са

својим проблемима. Међутим, од признавања хришћанства за дозвољену религију ствари се на овом пољу драстично мењају. Од 313. године Црква почиње да види у Царству, односно превасходно у личности цара, свог заштитника и од овог периода за сваки већи проблем, била то јерес или раскол, Црква обраћала цару. У 4. веку се јављају велике јереси и расколи који потресају Цркву за које су морали бити сазивани Васељенски, помесни или локални сабори. Управо су на свим овим саборима који су сазивани по питању чисто црквених проблема активно учествовали представници световне власти или сам цар. Све нам ово сведочи колико се променио и однос Цркве према Царству, које престаје да буде непријатељ и постаје велики пријатељ хришћанства. Сама улога римског цара добија посебан значај у Цркви и уздиже се до те мере да царске одлуке постају пресудне у усвајању главних догмата Цркве као и у протеривању или рехабилитацији одређених чланова црквеног клира. Управо овакво схватање Царства и улоге цара у времену које ће уследити довешће до великих проблема у Цркви, јер ће цареви и на духовном плану хтети да спроводе своју самовољу.

в) Основне хипотезе

- Теодосијев кодекс и његове конституције представљају најважнији извор за проучавање и разумевање верске политике Римског царства у 4. веку на основу царских конституција
- После признавања хришћанства за дозвољену религију ситуација у Цркви се мења, након прогона нагласак се премешта на доктрину и тада настају разна уобличавања вере да би Црква заштитила „радосну вест“. Ово истраживање ће нам помоћи да што боље схватимо ситуацију у којој се Црква нашла и какви су је проблеми погодили када је Царство престало да буде непријатељ.
- Верска политика наклоности световне власти хришћанству од времена цара Константина I Великог ставља Цркву пред искушење слободе, које је највише изражено у периоду који истражујемо. Хтели би да покажемо да Царство има све већу улогу у животу Цркве и да утицај цара као *pontifex maximus*-а, односно „епскопа споља“ доста јача у Цркви. Ово је јасно изражено кроз неспособност Цркве да сама решава своје унутарцрквене проблеме, затим кроз цареву

легализацију црквених одлука, где видимо да он потписује прогонство и повратак црквених клирика, као и саборске одлуке које добијају знатно већу тежину са царевим потписом.

- Теодосијев кодекс садржи царске конституције донесене од 313 – 380. године које се тичу и религије уопште. Ове конституције се баве јеретицима, Јеврејима и паганима и у њима видимо слику Царства које кроз своје законодавство покушава сузбити све друге религије и секте, а истакнути хришћанство.

б) Циљеви истраживања

Први циљ дисертације „Верска политика Римског Царства од 311 – 380. године“, јесте да се детаљно проуче царске конституције које се тичу Цркве, а које су донесене у том периоду. С тим у вези, посебна пажња биће посвећена времену настанка световних закона, јер су доношени у дужем временском периоду (69 година) и под различитим историјским околностима. Важно је напоменути да ови закони, од кад је донешен први 311. године у време цара Галерија, нису непрестано ишли на корист Цркви, што нам јасно сведочи паганска реакција у време цара Јулијана Апостате (361-363). Међутим, и поред паганске реакције јасно видимо да се овај период одликује постојањем равномерне структуре и плана у доношењу закона који штите и подстичу Цркву.

Други циљ дисертације јесте анализа стања у Цркви које је настало у периоду од 311-380. годинеи тога како се она снашла у овом времену световног подстицаја и световне заштите. За анализу стања у Цркви овог периода важно је истаћи три чињенице:

- 1) спремност Цркве да се обрати цару за решавање унутар црквених проблема;
- 2) улога цара у животу Цркве и верска политика немешања у црквене проблеме;
- 3) активна верска политика цара и његова умешаност у црквене проблеме.

Миланским едиктом 313. године хришћанство постаје призната религија и тиме званично престаје епоха прогона. Будући да Црква није више имала спољњег непријатеља, она се окреће унутрашњим проблемима, и тако се заоштрава борба на духовном плану. И пре 4. века Црква се сусретала са различитим јересима и расколима, али је на својим локалним или помесним сабрањима, под председавањем првог епископа града или области успевала да изађе на крај са проблемима. Међутим, када је Царство прихватило Цркву и пружило јој разне повластице, црква је у Царству, односно у личности цара почела да проналази свога заштитника. Чињеница јесте да су епископи и даље били први на сабрањима и да се приликом неког црквеног проблема прво обавештавао надлежни епископ, али поставило се питање шта се дешава када он не може да реши постојећи црквени проблем. У таквим ситуацијама од 313. године па надаље Црква се обраћала цару, кога је сматрала највећим ауторитетом његове одлуке узимала за праведније од епископских. Римски цар који је у паганској религији имао култ своје личности носио је титулу *pontifex maximus*, која је његовој служби давала и свештени карактер. Колико је ова титула постала део службе римског цара видимо из примера царева овог периода (311 - 380) који су подстицали хришћанство, били хришћани, али се ипак нису одрицали својих паганских звања. Тек са доласком цара Грацијана, односно са његовим савладаром Теодосијем I Великим, цареви избацују то звање из своје титуле. Будући да је у паганској религији и паганском свету цар био „први свештеник“, када је Римски свет почео да се преображава у хришћанство, стиче се утисак да су цару остале сличне ингеренције. Међутим, мора се истаћи чињеница да нису сви цареви овог периода са истом мером и истим интензитетом учествовали у решавању црквених проблема. Из примера цара Константина I Великог (306 - 337) јасно видимо да на почетку своје владавине није желео да узима учешћа у донатистичком расколу, док га упорност расколника није натерала да интервенише, јер су почели да угрожавају и световни мир. Након решавања овог проблема, у случају са аријанцима цар Константин I се већ знао поставити према Цркви, јер је схватио да ће без присуства његовог ауторитета проблем постати већи, и поред немира у Цркви настаће немир и у Царству. Од овог тренутка, на сваком већем црквеном сабору цар учествује лично или преко својих легата. Овакву верску политику су са још већим интензитетом наставили цареви Констанције II (354 - 361) и Валенс (364 - 378). Код цара Валентијана I (364 - 375) видимо сличну политику као код цара Константина Iса почетка његове владавине, односно он избегава да његово мишљење буде то које ће вршити притисак на одлуке сабора и Цркве. Цар Јулијан (361 - 363) је у својству

pontifex maximus-а вршио жртвоприношења и постављао жреце, јер је то захтевала и његова служба првог свештеника према паганском веровању. Цареви Грацијан (378 - 383) и Теодосије I Велики (379 - 395) су такође водили активну црквену политику, али у периоду којим се ми бавимо није дошло до изражаја њихово директно уплитање у послове Цркве.

Трећи циљ дисертације јесте да се проуче световни закони који се тичу религије уопште, кроз које можемо да пратимо верску политику Римских царева према другим религијама, а који су донешени у периоду од 311 – 380. године. Законе о религијским питањима проналазимо у Теодосијевом кодексу и они се углавном тичу јеретика, Јевреја и пагана. Такође, у оквиру овог циља посебно ћемо ставити акценат на степен хришћанске мотивације у законима царева и да ли је царева у доношењу закона уопште водила хришћанска вера или само прагматична политика.

1. Духовне и политичке прилике у позном Римском царству

Римска империја је била правно уређено царство чије је јединство почивало на два стуба, то су били право и религија. Она је кроз остваривање ова два принципа тежила ка јединственом управљању свим поданицима. Иако је право било основни принцип на коме се Царство заснивало, религија је била веома значајна превасходно због конкретизације власти међу широким народним масама.

Римске власти су у одређеним религијским групама виделе претњу свом управљању и управо на овој основи је и почело гоњење Цркве. У Римском царству су биле дозвољене само религије одређених народа, чији су богови били уврштени заједно са свим другим боговима у Пантеон. Управо је ово симболички чин којим је народ, подчињен Римљанима, ушао у њихов систем веровања. Такође, треба нагласити да су одређене националне религије биле и територијално ограничене, тако да нису биле претња древним универзалним римским култовима.

Међутим, хришћанство се у потпуности разликовало од националних религија. Оно је било намењено свим народима света и свим људима, а та истина се заснива на речима самога Христа: *Идите и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа...*(Мт 28, 19). Управо због свог васељенског карактера хришћанство је постало претња и ривал римским култовима, а посебно култу цезара. Важно је нагласити и то, да по својој структури хришћанство никако није могло да се уклопи у структуру Пантеона, јер ко је признавао хришћанство морао се одрећи сваког другог веровања.⁵ Хришћанство као богооткривена и истинита вера, истицало је да је сасвим другачијег порекла и карактера од римског паганског веровања. Оно је својом истинитошћу и доследношћу доста утицало на свет нехришћана и њихову верску утемељеност, тако да су многи одбацили своја претходна веровања.

---

⁵ А. Ј. М. Wedderburn, *A History of the First Christians*, London – New York, 2005., 50 – 55; Сајловић, *Милански едикт*, 88.

Будући да је религија у Римском царству била и политички темељ, власти су на хришћане гледали као на потенцијалне узурпаторе који поткопавају државни систем. Власти су религију спроводиле силом закона и она се као таква тицала световног уређења. Наиме, и највиша власт Римског царства, Сенат, је веровао да ће Царство пропасти ако религија нестане.⁶ Служење боговима у Римској империји је сматрано службом, као и одлазак у војску или плаћање пореза. Власти су биле доста толерантне што се тиче саме вере у богове⁷, али када је у питању церемонија жртвоприношења свако је морао учествовати да би указао част Царству. Ова церемонија је била верског карактера, али пре свега се одвијала да би се исказала лојалност и покорност императору. У Риму је религија била ствар Царства, тако да су приношење извршавали световни службеници, који су у исто време били и свештеници, односно жреци. Један од главних култова у Римској царству је био култ цезара и њега су сви морали поштовати због императора на кога се он односио, а он се посебно тицао војске. Хришћанска вера никако није могла да прихвати култ цезара и то је аутоматски у очима световних власти означавало политичку нелојалност.⁸ На својим почецима култ цезара није био толико проширен, али временом јача и шири се до тих размера да се у цару види божанство. У свом развијеном облику био је прихваћен као и сви други култови паганске религије и сви поданици су на одређеним свечаностима морали принети жртву цару као богу. За хришћане је ово било апсолутно неприхватљиво и увредљиво, јер се супротстављало основном веровању хришћана, да је само један Бог.

Будући да се нашла у тако великом Царству са јаким култом, Црква је морала да одреди свој однос према њему. Црква представља есхатолошку реалност и она није од овога света, међутим, хришћани иако *странци* и *пролазници* у овоме свету, ипак живе у њему и представљају значајан део света. Управо из тог разлога су признавали световну власт као и поредак који је владао у њој, јер се само поштовањем световних правила могло спречити расуло и безвлашће. Такође, и у Светом Писму налазимо доста примера како треба да се односимо према властима и то нас саветује како Христос, тако и Апостоли.⁹ Пратећи Христове речи увиђамо јасну разлику између Божијег Царства и овоземаљског, кога такође не треба ниподаштавати. Хришћани су се захваљујући овим

---

⁶ Schaff, *History of the Christian Church Volume II*, 26 – 28; Сајловић, *Милански едикт*, 89.

⁷ Могло их се чак презирати и непоштовати и не сносити последице за такво убеђење.

⁸ A. Frazer, *Pregled povjesti crkve*, Zagreb, 2004., 25; *The Cambridge history of Christianity Volume 1*, 524 – 538.

⁹ *Царство моје није од овога света* (Јн 18, 36); *Не би имао власти никакве нада мном кад ти не би било дано одозго* (Јн 19,11); *Треба ли дати порез ћесару или не* (Мт 22, 17); *Подајте, дакле ћесару ћесарево и Богу Божије* (Мт 22, 21). Сајловић, *Милански едикт*, 91.

основама молили за Царство и за праведну власт цара, али их никада нису обоготворавали. Управо у овом сегменту, неиспуњавању свих религиозних захтева које су световне власти тражиле, у хришћанима су виђени велики противници Царства.

Од самог почетка хришћанства, постојали су цареви који су повремено гонили хришћане, али до средине 3. века, није било општег гоњења хришћанства. Тако имамо ситуације да су хришћани одређених делова Царства живели у миру са властима, док су на другим местима жестоко страдали. Такође, још један од узрока сукобљавања хришћанства са световним властима јесте судар два стила живота – хришћанског и паганског.¹⁰ Наиме, пагани су водили један стил живота који није могао да се сложи са хришћанским, тако да су се они дистанцирали од њих. Управо због овог одвојеног живота, Римљани су их гледали са гнушањем и о хришћанима су кружиле многе гласине и клевете. Пре свега сматрали су их за атеисте и невернике, јер нису учествовали у њиховим култовима и то је кулминирало до те мере да су били прогоњени од локалне заједнице. Будући да су их локалне власти оптуживале за разне ствари и врховна власт се сложила са таквим ставом против Цркве.

1.1. Однос Цркве и Царства за време цара Диоклецијана

Последњи прогон хришћана подигли су римски цареви које треба сврстати у ред најбољих владара Римског царства. Наиме, од 284. године Римска империја долази у руке Диоклецијана (284 – 305). Када говоримо о његовом доласку на престо, треба истаћи да се није ни у ком случају разликовао од својих претходника.¹¹ Родио се у Далмацији и првобитно име му је било Диокле. Имао је завидну војничку каријеру у којој је брзо напредовао и дошао до самог римског трона. Истакао се као одлучан државник и администратор и за разлику од претходних царева он није био убијен, него се после двадесет година добровољно повукао са власти.¹² О Диоклецијановом карактеру и његовој разборитости говори чињеница да је он управљајући Римском

---

¹⁰ Frazen, *Pregled povjesti*, 27; Wedderburn, *A History of the First Christians*, 56.

¹¹ Њему претходи период војних царева који нису били царског рода и претежно су узурпацијом власти дошли до места императора.

¹² Lactancius, *De moribus persecutorum*, XVIII.

империјом увидео колико је то пространство и какве све невоље вребају на далеким границама. Тако да је дошао до закључка да један човек не може сам да управља толиким Царством и одлучио је да подели власт.¹³

Велика реформа у врховној власти тиче се стварања владалачког колегијума који је подразумевао четири члана, односно четворовлашће.¹⁴ Тетрархију су чинила двојица главних владара који су носили титуле августи, док друга двојица који су били њихови савладари носе титулу цезара. Он је такође сматрао да када августи остаре и почну да слабе да треба да се повуку са власти и да вођење Царством препусте савладарима, који би се тада уздигли на положај августи и изабрали себи нове цезаре.¹⁵ Због тога је већ 285. године одлучио да подели власт са својим братом по оружју Максимијаном Херкулијем. Римско царство је подељено на тај начин да сваки август влада једном половином. Лактанције описује Максимијана Херкулија у јако лошем контексту, и као човека који је исти као Диоклецијан, ако не и гори.¹⁶ Диоклецијан је сместио своју престоницу на Истоку у Никомидији, док је западни део Царства припао Максимијану Херкулију са престоницом у Милану.

Након ове поделе Царства сваки август је себи изабрао цезара који ће да га наследи. Диоклецијан се одлучио за Максимијана Галерија, док је Максимијан Херкулије изабрао Констанција Хлора. Галерију је седиште било у Сирмијуму, док се Констанције определио за Тријер. Професор Радивој Радић истиче како су сви владари вешто избегли да се сместе у Рим, који је и даље био главни град, али је знатно изгубио на значају.¹⁷

Многи историчари сматрају да би Диоклецијан био још величанственији владар да је којим случајем сишао са власти пре 303. године, јер не би био толико омражен код хришћанских писаца тога доба. Наиме, хришћани су под Диоклецијановом владавином (284 - 305) живели у миру скоро две деценије. Он је био доста толерантан према њима и то видимо из доста примера које нам пружа Лактанције.¹⁸ Хришћани су живели у његовој непосредној близини и вероватно се сваки дан сусретао са њима, јер су многи

---

¹³ Исто, VII.

¹⁴ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, VII.

¹⁵ R. F. Pennel, *Ancient Rome - From the earliest times down to 476 A.D.*, Boston, 2014., 209 – 214.

¹⁶ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, VIII; Chadwich, *The Church in Ancient Society*, 178.

¹⁷ Радић, *Константин*, 74.

¹⁸ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XIII.

високи чиновници и дворски службеници били хришћани.¹⁹ Такође, Лактанције сведочи да се наспрам царске палате у Никомидији налазила саборна црква хришћана тога града.²⁰ Веома је интересантан податак да је и у самој Диоклецијановој породици хришћанство било присутно. Другим речима, његова супруга Приска и ћерка Валерија су биле симпатизери хришћанства.²¹

Прогон хришћана почео је 303. године и сматран је најстрашнијим до тада. Који су били разлози због чега је Диоклецијан променио своју верску политику према хришћанима, нису до краја познати. Тачније, можемо навести неколико разлога који су подстакли Диоклецијана на овакав радикални преокрет.²²

Будући да је био велики реформатор, један од одговора можемо наћи и у целокупном сагледавању његове реформске политике, али не смемо заборавити извештаје Јевсевија²³ и Лактанција²⁴ који нам доносе сасвим другачији одговор на ово питање. Ако почетак прогона гледамо из перспективе Диоклецијанове опште политике, претпоставља се да је он након осигуравања граница и сређивања унутрашњих послова у Царству, прешао на решавање следећег горућег проблема, а то је било питање вере. Постављајући ствари на овакве основе, видимо да је сукоб са хришћанством био неизбежан, јер је имао замисао да се треба вратити религији старих Римљана и поставити је као такву за основ Царства. Највећа препрека да се оствари овај његов циљ верске реформе је било хришћанство, које се доста раширило и укоренило у народу. Овој тези су ишли у прилог, поред ових општих политичких ставова и његови лични верски пориви.²⁵

Диоклецијан је био веома сујетан човек и поштовалац старих римских божанстава. У његовом животу су веома важну улогу имали жреци, враџбине и предсказања. Пошто су били непрестано на двору, жреци су сваке године гатали по утробама животиња и то је Диоклецијан јако волео и узимао учешћа. Међутим, 302. године имамо сведочанство код Лактанција да гатање жреца није успело ни након више

---

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, XV.

²² R. F. Pennel, *Ancient Rome - From the earliest times down to 476 A.D.*, Boston, 2014., 209 – 214.

²³ Eusebius, *Ecclesiastical History, Volume II: Books 6 - 10*, translated by: J. E. L. Oulton, Loeb Classical Library 265, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932., VIII, I.

²⁴ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, X.

²⁵ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1998., 6 -10.

пута.²⁶ Тада је жрец увидевши да не може извршити гатање, оптужио хришћане који су били присутни и који би се у одређеним тренуцима прекрстили.²⁷ Након тога, је Диоклецијан по савету жреца, наредио да сви дворјани и присутни принесу жртве боговима, у супротном ће бити тешко кажњени.²⁸

Треба нагласити да ово није први пут да се Диоклецијан упушта у верска питања. Он је, будући поштовалац римске паганске религије, већ крајем 3. века издао едикт: *Против манихејаца*, који су били дуалистичка секта која је имала своје корене у персијској религији и о томе нас извештава Јевсевије Памфил²⁹, док исцрпне податке о овој јереси налазимо и код Сократа Схоластика.³⁰ Све ово је била на неки начин припрема за велике прогоне који ће уследити наредних година. У Јевсевијевој *Црквеној историји* наилазимо на одговор какво је стање било међу хришћанима пред сам почетак гоњења и ту он доста криви и саме хришћане што је гоњење почело.³¹ Треба истаћи да је „ексцес“ који се десио на двору у Никомидији послужио само као повод за почетак прогона, али он је свакако морао имати дубљу и јачу мотивацију. Болотов тврди да би се почетак овог гоњења најлакше објаснио ако би узели у обзир чињеницу да се то тиче Диоклецијанових општих реформи, али за такво мишљење нема довољно чврстих доказа.³² Све ово нас упућује да могуће решење овог проблема треба тражити у његовом личном животу. Погођен старачком немоћи, он је лако могао да поклекне под разним захтевима свога зета и савладара Галерија, који је мрзео хришћане и тражио њихово истребљење.

Говорећи о узроцима гоњења истиче се личност цезара Галерија, као главног одговорног за почетак прогона.³³ Галерије је био човек сличног животног пута као и Диоклецијан. Он је водио порекло од најнижих друштвених слојева, али је својом снагом и интелектом доспео до самог престола. Треба посебно истаћи изузетно снажан утицај његове мајке на њега и његове одлуке. Будући да је била ватрена многобошкиња, подразумевало се да не воли хришћане и да жели њихово уништење. Ове податке нам саопштава Лактанције, који Галерија и његову мајку Ромулу приказује

---

²⁶ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, X.

²⁷ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XI.

²⁸ Исто, XII.

²⁹ Eusebius, *EH*, VII, XXXI.

³⁰ Socrates, *EH*, I, XXII.

³¹ Eusebius, *EH*, VIII, I; W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and the Society*, California, 1997., 20 – 30.

³² Болотов, *Историја*, 129.

³³ Болотов, *Историја*, 130.

у најгорем контексту.³⁴ Галерије је имао велику снагу и војничку храброст, али није ни изблиза био тако софистициран и проницљив као Диоклецијан.

Када је Диоклецијан био у пуној владарској моћи Галерије сигурно да није могао да утиче на њега, али временом је Диоклецијан остарио, а Галеријева жеља за моћи је била неизмерна и потврђена војничким успесима. Међутим, не треба изгубити из вида чињеницу коју наглашава професор Радић, а то је да се често потцењује Диоклецијанова велика одлучност и владарска уметност.³⁵ Када у овом контексту сагледамо прогоне хришћана који су почели у 4. веку, може се само претпоставити да се Диоклецијан саветовао са Галеријем, а никако да је те наредбе издао под његовим притиском.³⁶ Диоклецијан ову одлуку доноси самостално као први владар државе коме нису били страни ни мистицизам ни сујеверје. Сматра се да је тражио савет у чувеном Аполоновом светилишту у Милету, и да је одговор за хришћане био негативан.³⁷

Гоњење хришћана отпочиње 303. године, а главни подстрекачи за тај чин су били Диоклецијан и Галерије. Галерије жељан царске власти и моћи, упоран у својој намери да истреби хришћане, само је чекао погодну прилику да о томе расправи са Диоклецијаном. Прилика му се указала, по сведочанству Лактанција, у зиму 302 - 303. године коју је провео заједно са Диоклецијаном у Витинији „саветујући се о најважнијим државним питањима.“³⁸ Будући да се никада није сазнао садржај ових разговора, Лактанције сматра да је у питању било Галеријево наговарање Диоклецијана да отпочне прогон хришћана.³⁹

Тражили су погодан дан за почетак гоњења и одлучили су се за 23. фебруар 303. Године и истог дана су срушили велелепну цркву у Никомидији и почели са спаљивањем светих списа.⁴⁰ Сведочанство о овом догађају нам доноси Лактанције⁴¹, а значајна сведочанства рушења цркава и паљења светих списа можемо наћи и код Јевсевија.⁴² Следећи дан, након почетка прогона, цар Диоклецијан и цезар Галерије издају едикт који је наређивао општи прогон хришћана.⁴³ Садржај едикта је био јако

³⁴ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, IX, I – IX.

³⁵ Радић, *Константин*, 77.

³⁶ Радић, *Константин*, 77; Treadgold, *A History of the Byzantine State*, 20 – 30.

³⁷ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XII.

³⁸ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XI.

³⁹ Исто, XII.

⁴⁰ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XI.

⁴¹ Исто, XIII.

⁴² Eusebius, *EH*, VIII, II.

⁴³ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XIII.

сложен и он је захтевао да се места заједничког окупљања хришћана, велике и мале цркве поруше и да се узму свештене књиге. Следећа тачка је захтевала одузимање грађанских права свакоме ко се декларише као хришћанин. Не правећи разлике у положају и статусу, сви хришћани су подвргнути општем прогону. Недуго по објављивању првог едикта⁴⁴ избила су два пожара у Диоклецијановој палати у Никомидији.⁴⁵ Према Лактанцијевом казивању главни кривац за подметање пожара је Галерије, али је он успео да убеди цара да су хришћани криви за то подметање.⁴⁶ Едикт се затим шаље и на Запад како би постао важећи у целом Царству.⁴⁷

Диоклецијан као одговор на ове побуне још више оптерећује хришћане и исте године (303) доноси још два едикта. Други едикт је налагао да се сви представници хришћанског клира, епископи, свештеници, ђакони, чтеци па чак и закљичани утамниче. Овај едикт је тако марљиво спроведен да су затвори били толико пуни духовних лица, да није било места за злочинце. Трећи едикт је био директно уперен против свештенства, наређено је да сви свештеници морају принети жртве боговима и они који су испунили ову наредбу пуштени су из заточеништва, док су сви они који су одбили подвргнути најтежим мучењима. Треба напоменути да је у зиму 302. године, деловање овог едикта обустављено, јер је Диоклецијан прослављао двадесетогодишњицу своје владавине, па је отпутовао у Рим.⁴⁸

Због овог великог догађаја обнародован је чак и манифест, чија се милост простирала и на хришћане који су пуштени из затвора. На повратку из Рима за Никомидију, Диоклецијан се тешко разболео.⁴⁹ У пролеће 304. године издаје и четврти едикт, који је био страшнији од претходних. Овим едиктом је било заповеђено, да сви без разлике морају принети жртве.⁵⁰

Црквено предање једнодушно сматра да је цар западног дела Царства, Констанције Хлор, поштедео хришћане гоњења. Према сведочанству Лактанција, он је

---

⁴⁴ Лактанције нам сведочи да је неки човек овај едикт врло храбро поцепао, говорећи са поругом да се њим објављују победе Гота и Сармата. Након тога су га власти одвеле и не само мучиле, већ је дословно био скуван; казну је поднео са задивљујућим трпљењем. Упореди са: Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XIII.

⁴⁵ Исто, XIV.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XV.

⁴⁸ Исто, XVII.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Eusebius, *EH*, VIII, II.

дозволио да се поруше само неке капеле и храмови, док је храм Божији, који се налази у људима, сачувао неоштећен.⁵¹

Прогони хришћана нису престали ни после абдикације Диоклецијана и Максимијана 1. маја 305. године, када је успостављена друга тетрархија. Нови владари су наставили верску политику старих и нису је хтели пуно мењати. Од 1. маја 305. године Галерије је постао први владар Истока, а Сирију са Палестином и Египтом предао је на управљање још окрутнијем владару од себе, Максиминоу Даји. У време његове владавине дошло је до најтежих мучења на Истоку и прогони су најдуже трајали.⁵² Положај хришћана на западу Царства је био доста лакши. Наиме, од 1. маја 305. године Констанције Хлор је постао владар читавог Запада са титулом августа. Гоњење хришћана је у овим областима прекинуто његовим доласком. Наравно, треба напоменути да је на Западу, Констанције имао и савладара Севера који је заступао верску политику Источних царева, али на Западу је дошло до више промена на власти за кратко време, тако да гоњења нису узела маха.⁵³

На Истоку гоњење почиње да слаби већ 310. године када је августа Галерија задесила страшна болест.⁵⁴ Тада издаје едикт о верској толеранцији 311. године, где хришћанство признаје као дозвољену религију.⁵⁵ Највероватније се Максиминоу Даји осетио увређен овим едиктом, тако да се трудио да ограничи његову примену у својим територијама. Постепено смањење интензитета гоњења треба тражити пре свега у световној политици. Наиме, изазивање унутрашњих немира прогонима хришћана није било у интересу владарима, тако да видимо престанак гоњења на Западу већ 305. године, док се на Истоку угасило тек 311. године.

---

⁵¹ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XV; E. D. Digeser, „Religion, Law and the Roman Policy: The era of the Great Persecution“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 68 - 85.

⁵² Скоро 8 година. Упореди са: Eusebius, *EH*, VIII, XIII; Болотов, *Историја*, 134.

⁵³ Eusebius, *EH*, VIII, XIII.

⁵⁴ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIII.

⁵⁵ Исто, XXXIV.

1.2. Историјске околности у време цара Константина I Великог и његових синова (306 - 361)

Flavius Valerius Constatinus (Константин I Велики) је био син Констанција Хлора и његове прве жене Јелене. Податке о животу и делу цара Константина можемо пратити са историјски релевантним сведочанствима тек од његовог проглашења за владара Запада 306. године. Сви подаци пре ове године су оскудни и већину нам саопштава Јевсевије Кесаријски у свом делу *Живот цара Константина*.⁵⁶ Ово дело не можемо у потпуности и без критичког савладавања узети као веродостојан историјски извор, јер је оно пре свега панегирик који има за циљ да велича цара Константина. Овде се приказује његова младост и наклоност према хришћанству, док су сви други цареви представници паганске религије коју Константин одбацује.⁵⁷

Као први човек Римског царства и као онај коме је превасходни циљ *рaх Romana*, Константин се морао бавити религијским питањима и религијском доктрином. Будући да је хришћанство задобило слободу и стекло велике симпатије код цара, до те мере да је постао његов заштитник, њему се обраћа Црква, као и парацрквене заједнице да реши њихове тренутне проблеме.⁵⁸ Од издавања Миланског едикта 313. године па све до своје смрти 337. године Константин је био у средишту црквених проблема и улагао је велики напор да се они реше. Због овог његовог труда Црква га није заборавила и увек га је величала и представљала као свог великог заштитника.⁵⁹

Када је едикт о толеранцији вратио мир и доколицу хришћанима, поново су оживеле расправе о Светој Тројици, а центар тих расправа је био древно средиште платонизма, чувени град Александрија где се верска неслога из школа брзо пренела на свештенство, народ, провинције и читав Исток. У 4. веку је било много црквених спорова и хришћанство је имало водећу улогу у формулисању заједничког идентитета у читавом Царству. Тако да видимо да је Константин у жеку донатистичког спора увучен

---

⁵⁶ Eusebius, *VC*, I - IV

⁵⁷ A. H. M. Jones *Constantine and the Conversion of the Europe*, London, 1948., 59 – 65.

⁵⁸ Први спор који је директно морао да реши тиче се раскола донатиста. Упореди са: Сајловић, *Милански едикт*, 112.

⁵⁹ W. Walker, *A History of the Christian Church*, New York, 1918., 83 – 87.

у апстрактну доктринарну расправу о Христовој природи и његовом односу са Богом Оцем, која је уздрмала све хришћанске заједнице у источном Римском царству, а затим се проширила и на Запад.⁶⁰ Аријанска криза је покренула многа питања и расправе и она је била почетак великих богословских спорова који су инспирисали многе списе црквених отаца, како тог, тако и будућих периода и утицали на састављање формуле васељенских сабора. Такође, ова борба постаје сложенија са учествовањем световних власти у њој и престаје да буде чисто црквена ствар. Све до последњих деценија 20. века спорови из 4. века су описивани углавном са појмом „аријански спорови“. Ако упоредимо аријанство са донатистима који су у највећој мери уздрмали цркву у Северној Африци онда можемо направити аналогију и рећи да је аријанство које је избило пар година касније на Истоку било проблем од васељенског значаја, јер је потресало читаву Цркву. Тешкоћа која настаје приликом адекватног схватања овог периода је продубљена услед два битна фактора:

1. Протеклог времена (од 4. века до данас);
2. Очигледних губљења важних доказа.

Црквени историчар из раног 5. века Сократ Схоластик пореди овај период са „бојем који се бије ноћу, јер ниједна струја није правилно схватала основе на којима су кулминирале расправе“.⁶¹ Ово је јасно сведочанство да морамо бити веома опрезни када приступамо и доносимо закључке о периоду који је сложен као 4. век.⁶²

Аријанство је добило име по либијском свештенику Арију који је припадао александријској Цркви и водио црквену општину у Баукалису, једном од предграђа у Александрији.⁶³ Он је епископе и верни народ поделио на две стране, које су се са толиком жестином свађале да је та хришћанска братска свађа постала предметом ругања у паганским позоришним представама.⁶⁴ Сам термин „аријанци“ су Свети

---

⁶⁰ С. Мичел, *Историја позног Римског Царства 284 – 641*, превео са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010., 381; Н. А. Pohlsander, *The Emperor Constantine*, London and New York, 2004., 100 – 101.

⁶¹ Socrates, *EH*, I, XXIII, VI; Pohlsander, *The Emperor Constantine*, 123.

⁶² Ц. Бер, *Никејска вера – Други том патролошке серије*, са енглеског превео: И. Чаировић, Београд, 2013., 33; J. Bardill, *Constantine, Divine Emperor of the Christian golden age*, New York, 2012., 300 - 303

⁶³ Eriphanius, *Panarion*, LXIX, I, I; С. Ферјанчић, *Константин (306 - 337)*, Београд, 2013., 128.

Веома је важно нагласити да иако је био свештеник александријске цркве он своје теолошко образовање није стекао у александријској школи, него по свему судећи у Антиохији, јер се приборјао ученицима антиохијског презвитера Лукијана који је био и оснивач те школе. Упореди са: Jedin, *Velika povijest II*, 19.

⁶⁴ Eusebius, *VC*, II, LXI.

Такође, ова чињеница претпоставља да је овај спор имао већ историју пре јесени 324. године и да његове почетке треба ставити у године пре почетка Ликинијевих мера против хришћана. Упореди са: Jedin, *Velika povijest II*, 19.

Атанасије и њихови противници користили у пежоративном смислу и да би их означили као посебну групу јеретика. Аријеви погледи се могу реконструисати из три писма која цитирају извори стране која се борила против њега, а такође и из стихова његових дела Талија (Гозба), коју је Арије у време када је био прогнан из Александрије саставио у метричком стиху популарних песама морнара, млинара и мазгара.⁶⁵ Такође нам и црквени историчар Теодорит Кирски цитира једно његово писмо где каже: *Син није нерођен, нити је на било који начин вечан, већ је Очевом вољом постао пре времена и векова као сам Бог, само створен и непроменљив, а да, пре него што је настао или створен, или дефинисан, или утврђен, није ни постојао. Јер није вечан. Прогоне нас јер велимо да „Син има почетак, а Отац је без почетка“. Прогоне нас и зато што кажемо да је Син настао ни из чега. А то кажемо јер нити је Он део Оца, нити је настао од неке ниже суштности.*⁶⁶ У својој црквеној историји Сократ такође говори о Аријевом учењу: *Ако је Отац створио Сина, Он који је створен мора имати свој почетак. Из тога јасно произлази да је било времена када Син није постојао, односно да је Он постао ни из чега.*⁶⁷ Од 318 – 319. године Арије је износио у својим проповедима и катихезама своје учење о Богу, посебно о другом лицу Свете Тројице које смо малочас навели и оно је у тој црквеној заједници код дела клира, а посебно посвећених девица наишло на добар пријем, док су га други одлучно одбацивали.⁶⁸ До Аријевог епископа Александра је дошао глас да његов презвитер има посебно мишљење о Богу и јавно га произноси, али је сматрао да оно није тако опасно и да ће у једном теолошком разговору изнети своје мишљење и образложити га.⁶⁹ Епископ показао разумевање јер су они били у добрим односима и Сократ говори да су неспоразуми настали следећим поводом: Епископ је једном држао беседу о тајни Тројице и том приликом је посебно истакао јединство троичности. Присутни Арије је почео да негодује чврсто се држећи мишљења да ако је Отац родио Сина значи да је Овај имао почетак, па је дакле постојало време када га није било. Тако је Арије у присуству свога епископа изнео став да је по његовом мишљењу Син Божији створен, док је супротна страна наглашавала једнакост у суштини Оца и Сина.⁷⁰ Овај

---

⁶⁵ Philostorgius, *EH*, II, II.

⁶⁶ Theodoret, *EH*, I, V, I – IV.

⁶⁷ Socrates, *EH*, I, V.

⁶⁸ Epiphanius, *Panarion*, LXIX; Jedin, *Velika povijest II*, 20.

⁶⁹ Sozomenus, *EH*, I, XV, IV.

⁷⁰ Sozomenus, *EH*, I, XV, III; Ф. Успенски, *Историја Византијског Царства од 6. до 9. века*, прево: З. Буљугић, Београд, 2000., 82.

христолошки спор је у Цркви изазвао буру немира где су се оформила два супротна табора која су разбијала хришћанску заједницу и правила нереде у Империји. Александар је похвалио супротстављене стране због њиховог теолошког размишљања и труда и рекао да Арије није управу и наредио му да напусти своје мишљење и да га више не истиче. Пошто је Арије ово одлучно одбио, епископ Александар се побојао због угрожавања мира у александријској Цркви тако да је Арија и његове следбенике који су били у клиру искључио из Цркве.⁷¹ Међутим, овај потез није решио ништа него је само покренуо пожар који ће разарати Цркву наредних 60 година. Наиме, Аријево учење се јако брзо ширило Александријом и Египтом зато што су његове идеје биле доступне и разумљиве обичним верницима који нису поседовали нарочита теолошка знања.⁷²

За веома кратко време Арију је успело да на своју страну привуче многе свештенике и ђаконе, али одлучујући корак је направио када је спор прешао своје локалне границе и када је на своју страну привукао чувеног Јевсевија Никомидијског.⁷³ Ови Аријеви контакти са епископатом који је изван границе александријске Цркве, су подстакли Александра на много одлучније потезе. Тако да је епископ Александар сазвао сабор епископа Александрије и Тиваиде 319. године у Александрији на коме је учествовало око 100 епископа, где је донешена одлука да се Арије и његови следбеници анатемишу и изопште из хришћанске заједнице.⁷⁴ Међутим, овај сабор није ништа решио, него се напротив сукоб још више погоршао тако да су се хришћанске заједнице источних провинција брзо поделиле на правоверне и аријанце. Ова подела се није односила само на вербалне сукобе епископа и свештеника, него је и сам народ био дубоко подељен. Након осуде, Арије је био приморан да напусти Александрију и оде у Палестину, где је кратко боравио код Јевсевија Кесаријског и одатле је упутио писмо свом покровитељу Јевсевију Никомидијском који га позива у свој епископски град, тадашњу привремену царску резиденцију.⁷⁵ Сада су се Арију отвориле још веће могућности да популарише своје учење, пре свега због специфичних историјских околности, јер је тих година Константин водио своје пресудне битке са Ликинијем и није имао времена да обраћа пажњу на црквене спорове. Тако да је у овом периоду

---

⁷¹ Sozomenus, *EH*, I, XV, V – VII.

⁷² Он је своје учење ставио у форму стиха у свом делу Талија. Упореди са: Socrates, *EH*, I, IX, XV – XVI.

⁷³ Socrates, *EH*, I, VI; Успенски, *Историја*, 82.

⁷⁴ Socrates, *EH*, I, VI, I – XL.

⁷⁵ Socrates, *EH*, I, VI.

Никомидија постала средиште аријанске пропаганде. Треба истаћи чињеницу да су епископи који су подржавали Арија настојали да га врате у хришћанску заједницу. Тако да се вероватно 320. године одржао један сабор у Витинији (највероватније у Никомидији) где је у једном окружном писму Јевсевије Никомидијски обавестио све епископе да Арије треба да буде поново примљен у окриље Цркве. У овом писму је наглашено да су оптужени правоверни и да би требало порадити да их Александар опет прими.⁷⁶ Сам Арије је у своје име и у име својих најближих присталица упутио писмо помирења епископу Александру у којем је исказао своју приврженост општеприхваћеној доктрини, а такође и потврдио своје јеретичке идеје.⁷⁷ Будући да је епископ Александар након свих ових упорних молби и даље одбијао да прими Арија у црквену заједницу и повуче одлуку свог сабора, аријански епископи су се обратили поглаварима цркава у Палестини - Јевсевију Кесаријском, Патрофилу из Скитопоља и Павлину из Тира.⁷⁸ Они су заједничким снагама 321. или 322. године донели одлуку да Арије може да води своју паству као и раније и у истој одлуци су молили Александра да се измири са Аријем и да га врати у заједницу.⁷⁹ За догађаје у Александрији и изопштавање александријских клирика знао је и папа Силвестер у Риму, што показује да је у том периоду комуникација међу црквама била добра и да се неговало дописивање.⁸⁰ Суочен са погоршаним стањем у Цркви, Ликиније је забранио саборска окупљања епископа и жустро прекинуо расправе.⁸¹ Међутим, ситуација се мења након што је Константин победио Ликинија у јесен 323. године, где се сада он у својству јединог владара Истока и Запада Царства укључио у христолошки спор.⁸² Константин се у овај спор укључио у стадијуму када више није могло доћи до безбедног измирења и вероватно су му ту информацију рекли епископи Истока, који по свему судећи због неке нелагодности нису обавестили цара ни о свој озбиљности, а ни о теолошким последицама спора.⁸³ Ово закључујемо из Константиновог става у једном писму које је

---

⁷⁶ Sozomenus, *EH*, I, XV, X.

⁷⁷ Socrates, *EH*, I, VI.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Eusebius, *VC*, II, LI, II – V; Socrates, *EH*, I, VI; Sozomenus, *EH*, I, XV; St. Athanasius, „On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1185; 1136 – 1138.

⁸⁰ Исто; Епифаније говори о збирци Александрових писама о тој материји. Упореди са: Eriphanus, *Panarion*, LXIX, IV.

⁸¹ Eusebius, *VC*, I, LI, I.

⁸² Eusebius, *VC*, I, XLIII.

⁸³ Socrates, *EH*, I, VII; Jedin, *Velika povijest II*, 22; D. M. Gwynn, *The Eusebians: The Polemic of Athanasius of Alexandria and the Construction of the 'Arian Controversy'*, Oxford, 2006., 103 – 110.

упутио Александру и Арију, које је преко свог црквеног саветника са Запада Осије Кордобског послао у Александрију.⁸⁴ Константин овде наступа као заштитник интереса црквеног мира и било му је јасно да не сме допустити да хришћанска заједница буде подељена, јер је то слабило снагу, утицај и положај Цркве у Царству. Само јака и утицајна Црква је могла ојачати и учврстити царску власт, а са друге стране Константин је био и дужан да се брине о религијским стварима у Царству, будући да је титула „врховног свештеника“ то захтевала. Разлика Константиновог односа према аријанском спору у односу на донатистички је била у томе што се у овај проблем умешао без претходне жалбе коју би упутила нека страна хришћана. Константин је хтео да усмери завађене стране на помирење, али будући да је веома слабо познавао догматски значај проблема није могао да створи основу за помирење међу странама које су биле супротстављене. По царевом тадашњем мишљењу, аријанско питање није било нарочито важно нити претерано озбиљно. Разлог спору он види у сувишној расправи око једне неважне тачке у тумачењу Светог Писма (Изр 8, 22), о којој се приватно могу имати различита мишљења, али се то не би требало несмотрено износити у јавност. По његовом мишљењу Арије је направио грешку што је на саблазан народа покренуо таква питања о којима би најбоље било да се ћути, али и епископ Александар не треба са таквом жестином да се односи према том проблему. Константин је истакао да су у суштини и разлике у схватањима противника скоро незнатне и дао им је пластичан пример да и многи философи који припадају истој школи имају различито мишљење у односу на неке појединости, али им то уопште не смета да одржавају јединство општег учења. Тим пре би хришћани, Александар и Арије као служитељи великога Бога требали да буду једнодушни по питању вероучења.⁸⁵

---

⁸⁴ Eusebius, *VC*, II, LXIV - LXXII; Socrates, *EH*, I, VII, I - XX; Sozomenus, *EH*, I, XVI.

⁸⁵ Eusebius, *VC*, II, LXIX; Успенски, *Историја*, 83.

1.2.1. Први Васељенски сабор и решавање црквених спорова

Под појмом „Васељенски сабор“ треба се у строгом смислу речи подразумевати скуп свих епархијских епископа у хришћанству као законитих представника целокупне Цркве.⁸⁶ Васељенски сабори доносе одлуке који су везани за питања вере, учења, поретка, богослужења и дисциплине. Будући да је ово сабор који се тиче свих хришћана његове одлуке су обавезне за целу Цркву не само што се тиче географског простора, него и времена кроз целокупну историју. Хришћанска Црква је саборна, како по својој дефиницији, тако и по своме бићу, и као заједница Бога и људи она је место спасења. Црквени сабори су од почетка Цркве њен незамењив део, њен глас и највиша инстанца. Они су неприкосновени ауторитет по питању учења Цркве и јединствени орган црквеног законодавства, њеног поретка и устројства.⁸⁷

О одлуци да сазове сабор нам сведоче најранији извори које поседујемо где се каже да је велики спор који је снажно потресао Цркву Божију у Александрији, као и зло мелитијанског раскола заједно са „старијом, јачом и свирепијом болешћу“, раздором око датума прославе спасоносног празника Пасхе, да су веома узнемирили цара.⁸⁸ Само је свемогући Бог могао да исцели то зло, а „једини живи човек“ који би могао бити оруђе у рукама Божијим за извршење тог дела био је новообраћени цар. Раздори су били „јачи од гласа Миротворца, који се вратио без успеха и цар је одлучио да сазове сабор“, говори Созомен.⁸⁹ О овоме сведочанству проналазимо и код Јевсевија: *Чувши о свему овоме што је речено и схвативши да његово писмо послано у Александрију није уродило плодом, он (Константин) је одмах дубоко промислио и одлучио да је, због ове ствари, неопходно кренути у нови рат против притајеног непријатеља, који је смућивао Цркву.*⁹⁰ Рани извори су сагласни да питање иницијативе сабора припада Константину и то је сасвим логичан и природан след, јер се већ сусрео са сазивањем

⁸⁶ Ф. Гранић, „Проблем сазива Васељенског Сабора“, у: *Богословље 1 и 2*, Београд, 1988., 272 - 277, 272; Р. Schaff, *The Seven Ecumenical Councils, Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume XIV*, Pentecost, 1899., 40.

⁸⁷ Радић, *Константин*, 129 – 130; К. Н. Смирнов, *Обозрение Источников истории I Никейскаго Васеленскогo Сабора*, Санкт – Петербург, 2006., 3 -11.

⁸⁸ Eusebius, *VC*, III, V, III, IV – V; W. Seston, *Constantine as a 'Bishop'*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/298462> 03. 11. 2013., 129 – 131.

⁸⁹ Sozomenus, *EH*, I, XVII.

⁹⁰ Eusebius, *VC*, III, V.

сабора по питању хришћанских спорова.⁹¹ Константин се побринуо да сви епископи безбедно и брзо стигну у Никеју допуштајући им да за превоз користе систем царских пошта и путева који је био стављен на располагање, како епископима, тако и њиховој пратњи.⁹² Како су учесници на сабор пристизали тако је расло уверење да се баш у том тренутку историје дешава један есхатолошки догађај, којим руководи сам Господ и користи као средство свој нови изабрани сасуд, римског цара. Служба првог и предстојатеља на новом апостолском сабору је припала цару Константину, који се поистовећује са Христовим учеником. Подобан Петру у председавању, Павлу у мисији и подучавању пагана и Јевреја, а свима заједно у правоверности, цар Константин својим животом и делима јако утиче на Цркву, која га је касније и препознала као равноапостолног.⁹³ Извори не говоре ништа даље о томе да ли се код епископа Истока или Запада јавила нелагодност што је световна власт развила овакву иницијативу која би баш од тог тренутка могла постати опасна за црквену независност. Такође, опште је познато да извештаји о раду Првог васељенског сабора нису сачувани и може се чак сумњати у то да су протоколи седница били благовремено састављени.⁹⁴ Управо из тог разлога јавља се доста нејасноћа, како у односу на околности сазивања сабора, тако и у односу на сам предмет сабора. Отвара се питање како су се одржавале седнице, како је сабор дошао до своје коначне одлуке по питању Христове природе, као и друга питања која су се поставила на сабору.⁹⁵

---

⁹¹ Овде се првенствено мисли на донатистички раскол и сазивање сабора у Арлу, где је схватио да световне власти морају интервенисати да би се решила нека унутар црквена питања и ово му није било страна. Упореди са: Eusebius, *VC*, III, V, III, VI; Theodoret, *EH*, I, VII, I; Sozomenus, *EH*, I, XVII, I.

⁹² Eusebius, *VC*, III, VI - говори о томе да је неким епископима достављено много теглеће марве; а Theodoret, *EH*, I, VII - још прецизније говори да се ради о магарцима, мазгама и коњима. Поред тога што је обезбедио превоз Константин се постарао да сви који су присуствовали сабору буду издржавани о државном трошку. Упореди са: Eusebius, *VC*, III, VI, I; IX; Seston, *Constantine as a 'Bishop'*, 130 – 131.

⁹³ Израз *равноапостолни* по природи ствари одговара Апостолу Павлу, преобраћеном и од Бога позваном на јеванђелски задатак, који је управо због тога и *тринаести апостол*. Уопштено када узмемо, „равнима“ дванаесторици првих Христових ученика сматрани су апостоли другог нараштаја који су почели да шире Јеванђеље у некој одређеној земљи, или неколицина великих личности, реторски уобличених, чија је мање – више легендарна слика везана за животе Исуса и Павла или за рану проповед. Логично је да је владар који је христијанизовао своје царство, посебно што је сада конкретно било у питању римско царство, могао да полаже право на овај назив или да га њиме називају панегиричари. Упореди са: Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, превео са француског: В. Тријић, Београд, 2001., 167

⁹⁴ Смирнов, *Обзорение Источников истории*, 2006., 82 - 85; Schaff, *The Seven Ecumenical Councils*, 45 – 60; Успенски, *Историја*, 83.

⁹⁵ Ову нејасноћу потврђује и чињеница да 350. године, када су Светог Атанасија питали шта се догодило на сабору, није могао да саопшти појединости из чега се може закључити да протокола није ни било. Упореди са: Смирнов, *Обзорение Источников истории*, 2006., 82 - 85; Schaff, *The Seven Ecumenical Councils*, 45 – 60; Успенски, *Историја*, 83.

Први васељенски сабор у Никеји је почео 20. маја 325. године и трајао је до краја јула исте године.⁹⁶ Број учесника на сабору није до краја познат, јер се извори не слажу око тог броја. Ми ћемо задржати чињеницу да је сабору присуствовало око 300 епископа, са мноштвом презвитера и ђакона, као и лаика који су били вични у дијалектици и чији је задатак био да образложе ставове једне и друге стране.⁹⁷

Јевсевије истиче да су се на сабору окупиле одабране слуге Божије из свих цркава у Европи, Африци и Азији, али највише је било епископа из источних и балканских провинција. Представници цркава из западног дела Царства су били малобројни, што је било сасвим логично, јер аријанско учење тамо није узело маха и било је слабо познато.⁹⁸ Први епископ Запада, Силвестер није учествовао на сабору због своје старости, али је послао своје легате, презвитера Виктора и Викентија да га заступају.⁹⁹ Разговори странака су почели и пре званичног отварања сабора и сви су настојали ојачати своју групу убеђујући оне који су били неодлучни.¹⁰⁰ Будући да црквени простор никејске заједнице није могао примити све епископе цар је ставио на располагање за време целог трајања сабора своју палату у граду. Код Јевсевија наилазимо на величанствен опис свечаног отварања прве седнице концила која се по њему одржала 20. маја 325. године: *Када су се епископи окупили на месту одређеном за седнице и када је сваки заузео седиште које му је намењено, ушао је император одевен у златну одећу, украшену драгим камењем. Сви су устали, а сели су тек након што је он заузео своје место. Епископ који се налазио десно од њега устао је и изговорио кратки поздрав. Император им се, затим, обратио: Жарко сам желео да вас видим окупљене. Сада се моја жеља испунила и ја захваљујем највишем бићу, Богу који ме, изливши на мене и друга безбројна добротина, није лишио и ове милости - да вас ујединим и будем сведок сагласности ваших осећања. Раздоре у Цркви Божијој сматрам тежим и опаснијим од спољних ратова и због њих жалим много више него*

---

⁹⁶ *Дејанія Вселенских Соборов Том 1*, Санкт - Петербург, 2006., 8 – 16; Socrates, *EH*, I, XIII, XIII - постоји више мишљења о томе када се завршио овај сабор, неки говоре да је био закључен и крајем августа.

⁹⁷ Eusebius, *VC*, III, VIII.

⁹⁸ Eusebius, *VC*, III, VIII.

⁹⁹ Eusebius, *VC*, III, VIII – VI; Socrates, *EH*, I, VIII, XII – XVI; Sozomenus, *EH*, I, XVII; Philostorgius, *EH*, I, 7a – VIII; Theodoret, *EH*, I, VI – VII; Међу саборским слугама је било часних ликова који су на себи имали видљиве трагове од мучења за време Диоклецијанових прогона, као што су Павле Неокесаријски и египћанин Пафнутије. Упореди са: Jedin, *Velika povijest*, 25.

¹⁰⁰ Овде су многи прибегавали разним интригама, тако да су цару уручивана писма која су оптуживала неке епископе због њихових личних прекршаја, све док их Константин није све сазвао и пред њиховим очима спалио писма рекавши том приликом пар речи о братској слози међу епископима и позвао их да се посвете задатку због кога су и позвани. Упореди са: Sozomenus, *EH*, I, XVII, IV – V.

због свега осталог. Пошто ми је Бог својом милошћу омогућио да победим непријатеља, ја имам намеру да се, благодарећи Богу, наслађујем заједницом са онима којима је Бог, преко мене даровао слободу. Сазнавши, пак, за раздоре међу вама схватио сам да се они не смеју подцењивати, те сам зато одлучио да вас одмах сазовем како бих предупредио зло. Дакле, позивам вас, љубљени служитељи Божији, да предузмете све расположиве мере и да пресечете све несугласице тако што ћете миром покрити ваше спорове. Тиме ћете угодити Богу и учинићете задовољство мени, вашем брату у служењу Богу. После овог обраћања сабор је почео са радом.¹⁰¹ Епископ који се први обратио поглаварима цркава и свештеницима је био Јевсевије Никомидијски, а после њега реч је преузео цар.¹⁰² Улога коју су оци сабора доделили Константину је била веома значајна. Наиме, његово присуство није било ограничено само на свечано отварање, него је он, према Јевсевијевом казивању присуствовао и другим седницама активно учествујући у догматским расправама. Наставила се филолошка и егзегетска анализа веома познатих спорних места о којима се већ дужи низ година дискутовало. Константин је постао важан учесник дебата и стрпљиво је саслушао свачије излагање трудећи се да измири оне који су се сукобљавали. Јевсевије говори да иако је „израстао велики спор“, цар је све саслушао у својој незлобивости, са пажњом је узимао у разматрања на предлоге: *...и тако мало помало успео је да примири оне који су се упорно спорили. Он је приводећи све ка једномислију напослетку ускладио ставове и мишљења свих о спорним питањима.*¹⁰³

У прилог чињеници да је цар усмеравао дискусије иде веома битно сведочанство Јевсевија Кесаријског које проналазимо у његовом делу *Живот цара Константина*, где каже да је цар са свим епископима разговарао и „на јелинском језику који је познавао подједнако добро.“¹⁰⁴ Ово не требамо сматрати за похвалу цару како зна више језика, него прелазак са службеног латинског на грчки језик морао се директно тицати богословске проблематике која се водила. Директне наводе којима се поново недвосмислено потврђује царско инсистирање на увођењу кључног термина *једносуитни* сведочи нам Јевсевије у својим делима.¹⁰⁵ Из овога сведочанства видимо

---

¹⁰¹ Eusebius, *VC*, III, X; Успенски, *Историја*, 83 - 84; Jedin, *Velika povijest II*, 26 – 27.

¹⁰² Sozomenus, *EH*, I, XIX - он наводи да је свечану беседу изговорио Јевсевије Кесаријски, док Теодорит у Theodoret, *EH*, I, VI, говори да је то био Јевстатије из Антиохије. У модерној историографији је прихваћена чињеница да је у питању био Јевсевије из Никомидије.

¹⁰³ Eusebius, *VC*, III, XIII.

¹⁰⁴ Eusebius, *VC*, III, XIII; M. Frede „Eusebius’ Apologetic Writings“, у: *Apologetics in the Roman Empire - Pagans, Jews, and Christians*, edited by: M. Edwards, M. Goodman, and S. Price, Oxford, 1999., 223 – 250.

¹⁰⁵ Eusebius, *VC*, III, XX – XXI.

да цар учествује на заседањима и својим присуством и ауторитетом утиче на очување мира и јединства Цркве. Константин се упушта и у богословске полемике, тако да јасно видимо да више не сматра себе неадекватним за решавање црквених проблема као у почетку спора са донатистима. Свакако да је на самом почетку овога спора имао православне саветнике из реда епископа, на првом месту Осију Кордобског, али је временом свакако уз лични напор напредовао у разумевању проблематике.

Будући да акта никејског сабора нису сачувана не можемо реконструисати редослед излагања проблема, као ни хронолошки ток расправа. Ово повлачи са собом да се не може знати ни тачан број саборских заседања, а као што смо раније навели ни колико је тачно све трајало.¹⁰⁶ Према сведочанству извора чини се да је аријанска странка на почетку преузела иницијативу и изложила формулу веровања која је садржавала аријанске елементе.¹⁰⁷ Међутим, многи су се овоме успротивили, тако да је било јасно да ова формула вере неће бити усвојена. Расправе о Аријевом учењу су биле посебно тешке и исцрпљујуће, али цар у писму које је послао Александријцима после сабора истиче да су сва питања која су могла дати повод расколу брижно испитана.¹⁰⁸ Донете су поједине формулације које су уврштене у коначни текст симбола и после дуготрајних расправа превладала је догма о Светој Тројници коју чине Бог Отац, Син и Свети Дух. Господ Исус Христос је Син Божији који је рођен од Оца, а не створен, који је једносуштан Оцу и кроз кога је све постало, како на небу тако и на земљи.¹⁰⁹ Арије је анатемисан са својим следбеницима и било му је одређено прогонство, као и забрана читања његових дела и списа.¹¹⁰ Код Јевсевија имамо сведочанство да је цар својом дипломатском спретношћу и личном привлачношћу постигао да су епископи у свим тачкама били једномислени.¹¹¹ Међутим, овај исказ се мора узети са великом резервом јер то сигурно није вредело за аријанце, па ни све православне, а ни њега самога по сведочанству Филосторгија.¹¹² Након што је Константин донео едикт који говори о прогонству оних епископа који не потпишу никејско исповедање вере, Арије и његови

---

¹⁰⁶ Jedin, *Velika povijest II*, 27.

¹⁰⁷ Theodoret, *EH*, I, VII, XIV – XV.

¹⁰⁸ Socrates, *EH*, I, IX; P. Tillich, *A History of Christian Thought From Its Judaic and Hellenistic Origins to Existentialism*, Edited by: C. E. Braaten, New York, 1968., 69 – 80; Ферјанчић, *Константин*, 134.

¹⁰⁹ Socrates, *EH*, I, IX; P. F. Beatrice, *The Word "Homoousios" from Hellenism to Christianity*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4146467> 01.01. 2014., 243.

¹¹⁰ Sozomenus, *EH*, I, XXI; Филосторгије сведочи и да више епископа није хтело потписати Символ и да је 15 аријанских епископа потписало тек кад им је цар запретио прогонством. Упореди са: Philostorgius, *EH*, I, IX.

¹¹¹ Eusebius, *VC*, III, XIII.

¹¹² Philostorgius, *EH*, I, X; Пристао је на термин једносуштан ради мира и касније су му се подруживали говорећи да је само страх пред прогоном присилио епископе на потписивање.

презвитери, као и двојица либијских епископа Секунд из Птолемаиде и Теона из Мармарике су протерани у Илирик. Тројица малоазијских епископа уплашени претњом прогонства су се покајали и потписали никејско исповедање вере.¹¹³ Они су по свом веровању у потпуности били на страни Арија, али док је год цар био жив нису смели директно да нападају Символ вере. Међутим, они су зато тражили разна средства и путеве да би код цара негативно представили представнике никејске вере и на тај начин су подривали Цркву много година.

Иако је за Цркву, што се тиче односа са Царством, после Миланског едикта настало повољније време, морали су се чинити посебни напори да би унутрашњи црквени поредак био сачуван у духу Светог Предања. Свето Предање није било записано, него је често важило као и сам канон и било је неписани закон. О овоме нам најбоље сведочи 6 канон Првог васељенског сабора који је донет као одговор на конкретан проблем.¹¹⁴ Наиме, у 4. веку у Египту је ликопољски епископ Мелитије започео раскол, тако што је својим неканонским делима нарушио старе обичаје.¹¹⁵ Стари обичаји су наслеђено неписано правило по којем је црквена организација утемељена на територијалном начелу световне организације и знају за митрополитански систем.¹¹⁶ На сабору у Никеји се расправљало и о мелитијанском расколу који смо раније поменули. Мелитију је дозвољено да задржи епископску катедру у Ликопољу у Тиваиди, без права да врши хиротоније и остале свештене радње. Мелитијански епископи су остављени у њиховом чину, али нису имали права да управљају Црквом, док год је био жив неки епископ кога је рукоположио Александар у њиховом граду. Мелитијански епископи и свештеници су могли да наследе упражњена места оних који су у међувремену умрли, ако тако одлучи њихова паства, али у том случају их је морао рукоположити епископ Цркве у Александрији.¹¹⁷ Ситуација у многим областима је била уређена у складу са одлукама васељенског сабора када су мелитијански епископи постали наследници православних епископа истог града и на тај начин се коначно уврстили у ред православних клирика. Седми канон вероватно у виду има расколнике које смо раније спомињали, мелитијанце, који су били строги

¹¹³ Socrates, *EH*, I, VIII, XXXI – XXXIV; Philostorgius, *EH*, I, IX – IXc; Sozomenus, *EH*, I, XXI; Tillich, *A History of Christian Thought*, 75 – 80.

¹¹⁴ Атанасије, *Свештени канони*, 71.

¹¹⁵ Мелитијев раскол се код Светог Епифанија Кипарског води као јерес. Упореди са: Eriphanus, *Panarion*, LXVIII.

¹¹⁶ Р. Поповић, „Константин Велики и канони Никејског сабора (325) (Унутрашње црквене прилике почетком 4. века)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 45 – 55, 49.

¹¹⁷ Socrates, *EH*, I, IX, V – X; Sozomenus, *EH*, I, XXIV; Theodoret, *EH*, I, VIII.

према онима који су поклекли у вери у току Диоклецијановог и Максимијановог прогона хришћана 303 - 304. године.¹¹⁸

Посебну пажњу нам је закупирао 11 канон који се такође бави питањем палих, али на један други начин. Он има у виду вернике који су се без велике невоље у току Ликинијевој тиранији одрекли Христа. Овај прогон је био још веома свеж и у тексту канона се каже да је до отпадања дошло без превелике нужде: *Није им одузимана имовина, није било јаких принуда, као ни опасности или нечега другог (вероватно се мисли на прогонство, губитак службе или смртну казну), али су се ипак приклонили Ликинију.*¹¹⁹ Таквима се налаже, ако покажу жељу да се врате у Цркву да прођу покајну дисциплину у трајању од дванаест година. Будући да се у канону помињу они који су отпали од вере и приклонили се Ликинијевој тиранији, поставља се питање да ли је приклањање Ликинију као Константиновом противнику заиста и отпадање од вере? Унутрашња превирања су била велика и она су утицала на политичко опредељење свих поданика Царства па тако и хришћана. Будући да је Први васељенски сабор сазвао Константин и постарао се да све његове одлуке буду спроведене поставља се питање да ли је Ликиније био аријанац и да ли је подржавао ту странку? У изворима не можемо пронаћи директан податак о томе. Видимо да после Ликинијевог пораза Константин долази на Исток да буде од помоћи хришћанима, макар га тако представља његова пропаганда. У том контексту можемо посматрати цареву појаву и став према аријанцима, јер он од самог почетка делује против њих. Ово нас може навести на размишљање, да би у контексту његовог сукоба са Ликинијем могли повезати Ликинијево солидарисање са аријанцима на Истоку. Ликиније је свакако могао утицати на неке аријански настројене епископе на Истоку као што је Јевсевије Никомидијски који је боравио у престоном граду.¹²⁰ Користећи множину у свом исказу Јевсевије нам сведочи колико је важну улогу имао цар по свим питањима која су била спорна на

---

¹¹⁸ Упореди са: Eusebius, *VC*, VI, XLIII; Атанасије, *Свештени канони*, 72.

¹¹⁹ Атанасије, *Свештени канони*, 74; Р. Поповић, Г. Јанићијевић, И. Чаировић, *Константин Велики историја и култура*, Београд, 2010., 35.

¹²⁰ Такође, о Ликинијевој проаријанској делатности може се посредно закључити из неких догађаја који су се збили после Првог васељенског сабора. Полуаријанци и аријанци су на Истоку постали веома доминантни и сам цар је био окружен њима. Јевсевије Никомидијски и Теогније Никејски су на самом сабору били велики противници правоверја и због тога су били прогнани, али Сократ нам сведочи да су после неколико година послали покајно писмо цару и када су се вратили цар их је поставио на њихове катедре. Упореди са: Socrates, *EH*, I, XIV.

сабору. Свој велики успех на сабору цар је назвао „својом другом победом над непријатељем Цркве“, чиме се јасно потврђују његова лична убеђења.¹²¹

По завршетку саборских заседања окупљени епископи и сам цар су упутили хришћанским заједницама и различитим личностима низ писама и посланица којима су хришћани били обавештени о одлукама донетим у Nikeји. Епископи су послали писмо црквама у Египту, Либији и Пентапољу, а сам цар је обавестио становнике свих провинција, док је Цркви у Александрији послао посебно писмо које се бавило Аријем и осудом његовог учења.¹²² Одржавање сабора у Nikeји крајем пролећа и током лета 325. године се поклапало са почетком двадесете године Константинове владавине. Константин је вероватно након прихватања Символа вере и прослављања своје двадесетогодишњице владања приредио гозбу за све епископе у својој царској резиденцији у Никомидији. Јевсевије је ово величанствено славље успоредио са величанством Небеског Царства.¹²³ Цар је угостио епископе како и доликује владару Римског царства и сваког је великодушно даривао у складу са његовим статусом.¹²⁴ Константинова „епископска“ делатност се простирала на све његове поданике, како на незнабожце, тако и на хришћане и није се ограничавала само на политичку сферу, него је на првом месту била усмерена на верске односе: епископ спољашњих послова ограничава слободу паганског култа, сазива саборе и учествује у њима.¹²⁵ Управо ови сегменти се могу видети и у Константиновом односу према Цркви: он свргава и протерује непослушне аријанце, затим их рехабилитује када се покају у времену после сабора, он сам прихвата Аријево исповедање и издаје наредбу епископу у Александрији да га прими у клир те Цркве. Сагледавајући историју аријанског спора стичемо утисак да је цар био морално исправнији од епископа који су га окруживали. Нови односи Цркве према Царству који су се формирали у овом периоду више су ишли на штету Цркве и њене слободе. Из цареве активности на сабору видимо да је он одустао од положаја неутралности и директно се почео мешати у највеће догмате Цркве. Он још није био званични члан Цркве, али се поставио као онај који је штити и управља њоме, јер у друге нема поверења. Међутим, мора се истаћи чињеница да је ово уплитање

---

¹²¹ Eusebius, *VC*, III, XIV; Velitsianos, *Emperor Constantine*, 81 – 89.

¹²² Socrates, *EH*, I, IX, I – XIV; I, IX, XVII – XXV; Eusebius, *VC*, III, XVII – XX.

¹²³ Eusebius, *VC*, III, XIV; C. Mango *The Meeting-Place of the First Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicaea*, Athens, 2005., 32 – 34.

¹²⁴ Eusebius, *VC*, III, XVI.

¹²⁵ Болотов, *Историја Цркве*, 48 – 49.

државних власти у унутрашње црквене послове било веома повољно за развој власти на рачун Цркве. Царство није само створило погодне услове за постојање Цркве, него је и озваничило и проширило црквену власт. Такође, Константиново окружење се доста руководило његовим одлукама, а оно није било објективно него склоно улагивањима и стицању бољег положаја.¹²⁶ Многи његови поступци у којима директно задире у ингеренције Цркве нису наишли ни на какве протесте, него управо супротно. Цар се трудио да увек поступа према свом разумевању у корист црквених интереса, али проблем је био у томе што није увек имао поред себе праве саветнике који би му указали која је највећа потреба Цркве у том тренутку.¹²⁷ Проблем црквених саветника који су окруживали цара није био проблем световних власти и цара него директно Цркве, будући да је Црква бирала ове саветнике и они представљају морални и интелектуални недостатак самих црквених кадрова. Цар је епископе пре њиховог доласка позвао код себе и том приликом на свечаном распуштању сабора обратио им се још једном позивајући их да чувају међусобни мир, избегавају спорове и замолио их да се моле за њега.¹²⁸ Затим је упутио опсежан извештај о сабору црквама у којим је иницијативу за сазивање приписао себи и где је гарантовао вернима да су се испитала сва спорна питања и да је дошло до једномислија.¹²⁹ У овим посланицама и писмима сабора се потврђује став да се од Константина учврстила подела која цару препушта старање о томе да арбитража, а не да решава¹³⁰, уз јасну оградавање да му је то право ипак условљено чистотом вере.¹³¹ Арбитража у раду сабора и то тек након више седница тврдох и неуспешних расправа учесника, а на издавање наређења, тако бисмо могли описати службу председавања и учествовања Константина у раду Првог васељенског сабора.¹³² Одржавање Васељенског сабора представља јединствен догађај за целокупну историју Цркве. Ништа не умањује његову законитост зато што је цар

¹²⁶ Болотов, *Историја Цркве*, 48 – 49.

¹²⁷ Он је протеривао епископе који нису били сагласни са одлукама сабора, али није постављао нове својом влашћу, него је то препуштао Цркви.

¹²⁸ Eusebius, *VC*, III, XXI – XXII; M. Edwards, „The Constantinian Circle and the Oration to the Saints“, у: *Apologetics in the Roman Empire - Pagans, Jews, and Christians*, edited by: M. Edwards, M. Goodman, and S. Price, Oxford, 1999., 251 – 275; G. Liantas, E. Lianta, „Constantine the Great and the Ceremonial of the Ecumenical Councils“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 63 – 70

¹²⁹ Eusebius, *VC*, III, XVII – XXII; Jedin, *Velika povijest II*, 29; O. Skarsaune, *A Neglected Detail in the Creed of Nicaea (325)*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583685> 27. 04. 2011., 7 – 9.

¹³⁰ Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 350; O. Gordon, „Constantine The Great – οισαποστολος“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 57 – 62.

¹³¹ З. Матић, „Свети цар Константин Велики и Први васељенски сабор“, у: *Српска теологија данас (2010)*, Београд, 380 – 392, 390; E. Christinaki, „Constantin the Great „Episkopos ton ekτος“ (Episcopus rerum externarum)“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 143 - 155; Gordon, *Constantine The Great*, 60 – 62.

¹³² Исто.

преузео иницијативу за његово сазивање, јер су сви епископи на то пристали. Читав процес који се одвијао на сабору представља и његову дефиницију, а то је да у неким спорним верским питањима се даје коначна пресуда која ће бити обавезна за целу Цркву. Сабор је постигао свој циљ упркос свим факторима који су га отежавали, како са црквене стране тако и због Константиновог утицаја који је вршио притисак на слободу појединих епископа. Пошто се сабор у Никеји распустио и пошто су се епископи вратили својим епархијама изгледало је да је у Цркви поново успостављено јединство и слога. Убрзо се испоставило да је ово далеко од истине. Упркос Константиновим најбољим намерама Први васељенски сабор није коначно решио доктринарна питања о природи хришћанске вере. Спорови као да су тек почели после сабора и оно што се догађало између Првог и Другог васељенског сабора показује сву сложеност догматских питања која су везана за темељне истине хришћанске вере. Сабор није цару донео жељени мир, мада се у наредних дванаест година до његовог упокојења трудио да оствари макар привидну саборност.¹³³ Наиме, већ неколико месеци после сабора било је јасно да се аријанци неће само тако предати, и одустати од својих уверења, него да ће учинити све да оно постане званично учење Цркве. Два водећа епископа код аријанаца Јевсевије Никомидијски и Теогније Никејски су јавили цару као онеме ко је задужен да спроводи и штити одлуке сабора да повлаче своје потписе из Символа вере који је донет у Никеји 325. године. Филосторгије доноси сведочанство да је баш Констанција на сабору у Никеји саветовала Јевсевија, Теогнија и Мариса да потпишу Символ вере.¹³⁴ Они су то урадили, али се неколико месеци по завршетку сабора показало да нису били искрени у прихватању правоверја и да су на Аријевој страни. Цар није навикао да се тако поступа са одлукама које је свечано одобрио и није схватао ово њихово превртљиво понашање и идејну тврдоглавост тако да је у њима исто као и у Арију видео само узрочнике немира у Царству. Будући да није навикао да се његове одлуке оспоравају или доводе у питање цар их је без много оклевања протерао у Галију и на њихове упражњене катедре довео људе који су исповедали Никејску веру Амфиона у Никомидију и Хрестола у Никеју.¹³⁵ Цар није показао свој гнев што је овако поступио један велики црквени поглавар који је столовао у граду као што је Никомидија и његово писмо заједници у Никомидији јасно сведочи о

---

¹³³ Christinaki, *Constantin the Great*, 148 - 155; Skarsaune, *A Neglected Detail in the Creed of Nicaea*, 10

¹³⁴ Philostorgius, *EH*, I, IX.

¹³⁵ Нешто мало времена пре њих тамо су протерани Секунд Птолемаидски и Теона Мрмарички, заједно са Аријем. Упореди са: Socrates, *EH*, I, XIX; М. Шукунда, „Однос цара Константина према Цркви након I Васељенског Сабора“, у: *Богословље I*, Београд, 2014., 192 – 207, 194.

томе.¹³⁶ Цар је у свакој прилици јасно и отворено осуђивао јеретике и расколнике. О овоме сведочи и његово писмо јеретичима из 325. или 326. године, где свим сектама забрањује да одржавају богослужења на јавним местима, у приватним кућама или палатама, а места у којима су се јеретици окупљали треба да буду заплешена и предата Цркви или да постану јавно власништво.¹³⁷ Едикт издат 1. септембра 326. године привилегије додељене хришћанским свештеницима ограничава на правоверни клир, док јеретици и расколници морају да врше све јавне дужности и немају те привилегије.¹³⁸ Овако оштар став према јеретичима и расколницима треба посматрати у контексту дужности једног римског цара. Цар је будући да је и врховни верски поглавар, морао да штити званичну религију, било да је у питању паганство или хришћанство и да се стара о одржавању мира са боговима (*pax deorum*).¹³⁹ Управо је ово контекст који морамо имати у виду када анализирамо цареве намере и жељу да очува јединство и мир у хришћанској Цркви. Међутим, Константин је доживео велико разочарење јер је градио илузију да ће путем Васељенског сабора успети да донесе мир у Цркви и Царству. Он је постепено схватао да до жељеног мира неће доћи, чак и са његовим ауторитетом на страни Цркве, али никако није могао да схвати снагу савести источних епископа који су остајали при својим уверењима без обзира колики је био притисак цара и световних власти.¹⁴⁰

Годину дана после сабора, 326. године дошло је до веома драматичних догађаја у приватном животу цара. Ови догађаји нису до краја расветљени и извори нам не дају јасну слику свега што се десило, али свакако представљају једну од прекретница у животу Константина Великог. Према делимичним подацима које проналазимо у изворима, наводно је дошло до љубавне везе између Константиновог сина Криспа и Фаусте која му је била маћеха. Овај догађај се завршио породичном трагедијом, јер су обоје били убијени.¹⁴¹ Ово је довело до великих промена у животу самог цара, а вероватно је утицало и на његову политику протеривања јеретика. Он је временом ублажио своју непопустљивост према следбеницима аријанства и то је довело до повратка прогнаних и њиховог поновног примања у Цркву. Став цара Константина

¹³⁶ Philostorgius, *EH*, I, X; Sozomenus, *EH*, I, XX.

¹³⁷ Eusebius, *VC*, III, LXIV – LXV.

¹³⁸ *СТh* 16, 5, 1.

¹³⁹ G. W. Bowersock, *From Emperor to Bishop: The Self-Conscious Transformation of Political Power in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/269978> 28. 08. 2013., 299 – 300; 302; Ферјанчић, *Константин*, 139.

¹⁴⁰ Bowersock, *From Emperor to Bishop*, 303; Шукунда, *Однос цара Константина*, 194.

¹⁴¹ Zosimus, *New History*, translation with commentary: Ronald T. Ridley, Sidney, 2006., II, LI.

према одлукама Првог васељенског сабора је и после свих ових дешавања остао исти, али се од почетка 328. године почео мењати његов став према појединцима који су били блиски Арију и његовим идејама. О разлозима ове промене може се само спекулисати, али чињеница стоји да је цар 328. године позвао из прогонства Јевсевија и Теогнија и вратио их на њихове катедре.¹⁴² Ови епископи су највероватније били враћени на своје катедре на другом годишњем заседању сабора у Никомидији.¹⁴³ Царево понашање као да је водила страст уместо начела и једва су прошле три године од сабора у Nikeји, а он је већ показивао знаке милости и попустљивости према забрањеној секти коју је кришом штитила његова полусестра. Иако је био велики заштитник и поборник вере која се дефинисала у Nikeји, Константин није могао да се до краја одупре утицајима људи у својој непосредној близини и да остане потпуно објективан када је у питању био овај проблем. Када говоримо о царевој непосредној близини, мислимо пре свега на његову породицу. Његова полусестра Констанција, Ликинијева удовица се окренула јеретичкој доктрини. Наши извори нам сведоче да је била под утицајем неког презвитера у својој пратњи, а модерна историографија претпоставља да ју је Аријевом учењу приволео Јевсевије из Никомидије који је дуго боравио на Ликинијевом двору.¹⁴⁴ Када се Јевсевије Никомидијски вратио из прогонства, њему је, осим тога што је повратио катедру успевало све више да се приближи цару и на двору је заузео онај положај који је имао Осија Кордовски, односно постао је саветник цара за питања вере.¹⁴⁵ Будући да се Јевсевије Никомидијски залагао за аријанско учење он је у овом периоду постао највећи заступник аријанаца и њихов вођа. Пошто је знао да ништа неће постићи ако буде директно нападао одлуке Васељенског сабора он је одлучио да мудрим и бескрупулозним сплеткама свргне највеће заступнике никејске вере. Јевсевије је знао да ће његовим саветима подлећи и сам цар тако да ће и он узети учешћа у суђењу овим великим исповедницима, будући да се ниједна црквена одлука на овом нивоу није могла спровести у дело без посредништва световних власти.¹⁴⁶

---

¹⁴² Socrates, *EH*, I, XIV; Jedin, *Velika povijest II*, 31.

¹⁴³ Sozomenus, *EH*, II, XVI; Бер, *Никејска вера*, 88; Шукунда, *Однос цара Константина*, 194.

¹⁴⁴ Socrates, *EH*, I, XXV, I – II; Sozomenus, *EH*, II, XXVII.

¹⁴⁵ Ц. Мајендорф, *Имperiјално јединство и хришћанске деобе*, Крагујевац, 1997., 31; Шукунда, *Однос цара Константина*, 195.

¹⁴⁶ J. Rolandus, *The Church in the Age of Constantine The theological challenges*, New York, 2006., 82 – 83; Шукунда, *Однос цара Константина*, 195.

Следећи случај где видимо мешање цара и световних власти у унутрашње послове Цркве догодио се у Антиохији.¹⁴⁷ Јевсевије Никомидијски је као велики заступник Аријевог учења хтео себи са пута да uklони велике светионике који су заступали никејску веру и први на удару му је био Јевстатије, епископ Антиохије. Јевстатије је одиграо веома важну улогу у борби против Арија већ на сабору у Никеји, а такође се и лично завадио са Јевсевијем Никомидијским због његовог погрешног учења.¹⁴⁸ Јевстатије је по својим ставовима био убеђени антиоригениста и антилукијановац, али колико год он био исправан у својим учењима и животу, због њега је био одржан сабор у Антиохији у годинама после Првог васељенског сабора.¹⁴⁹ Спретно је јављено цару да је Јевстатије морално проблематичан, да непрестано нарушава верски мир и да је са презиром говорио о царици Јелени, тако да је на темељу тих оптужби цар сазвао сабор. Јевстатије је оптужен због тога што се у свом учењу приближио Савелију, односно за јерес савелијанизма.¹⁵⁰ Интересантан је податак да је ову оптужбу упутио епископ Кир, који је такође био оптужен за ту јерес и на истом сабору је био осуђен и протеран због тога.¹⁵¹ Такође, замерили су му да нарушава црквени мир, односно да је прешао из Верије у Антиохију и тиме прекршио 15. канон Првог васељенског сабора. Међутим, нису узели у обзир чињеницу да је премештен по одлуци сабора.¹⁵² Највећа оптужба која је у виду имала цареву љубав према мајци била је да је наводно са преким речима говорио о царици Јелени.¹⁵³ На основу ових чињеница Јевстатије је ухапшен и доведен пред цара који га је лично саслушао, а после саслушања га је суспендовала врховна световна власт са епископског положаја и са неколико његових непријатеља из клира је био прогнан у Тракију у којој је ускоро у Филипима и умро.¹⁵⁴ Није до краја познато који је фактор био одлучујући у одлуци да

---

¹⁴⁷ Eusebius, *VC*, III, LXII; Sozomenus, *EH*, II, XIX.

¹⁴⁸ Theodoret, *EH*, I, XX; Jedin, *Velika povijest II*, 31; L. Ayres, „Athanasius’ Initial Defense of the Term *Ὀμοούσιος*: Rereading the *De Decretis*“, *Journal of Early Christian Studies*, 12:3, The Johns Hopkins University Press, (2004), 337–359; R. Price, „The Constantian era in the history of the church“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 37 – 44.

¹⁴⁹ Преподобни Јероним Стридонски, *О знаменитим мужевима*, Шибеник, 2007., LXXXV; Шукунда, *Однос цара Константина*, 195; Тачно одређивање године када је сабор одржан је веома проблематично, јер се ни сами извори не слажу по том питању. Наиме, Сократ Схоластик у *Историја Цркве I*, XXIV говори да се одржао 327. или 328. године, док са друге стране имамо сведочанство да је одржан 330. или чак 338. године. Упореди са: Theodoret, *EH*, I, XXI, IV – XXII.

¹⁵⁰ Socrates, *EH*, I, XXIV.

¹⁵¹ Исто, I, XXV.

¹⁵² Атанасије, *Свештени канони*, 76.

¹⁵³ Socrates, *EH*, I, XXVIII.

¹⁵⁴ Socrates, *EH*, I, XXIV; Карташов, *Васељенски Сабори*, 44; Шукунда, *Однос цара Константина*, 196; Price, *The Constantian era*, 37 – 44.

Јевстатије буде свргнут и прогнан, да ли црквени или ови приватни. Примећујемо да у овом случају Константинова свест и морал нису били изнад епископа као што је случај са Првим васељенским сабором када је одбијао да чита писма у којима су супротстављене стране оптуживале једна другу. Из овога се јасно види да се цар по речима Карташова постепено повлачио пред огромним притиском и да све више потпада под утицај аријанаца.¹⁵⁵ Избор Јевстатијевог наследника уопште није решио спор завађених верских група у Антиохији, него га је само продубио и продужио на следећих пола века. Наиме, Константин је желео да на ово упражњено место доведе и постави Јевсевија Кесаријског, али он је ово одбио јер није хтео да се лиши кабинетског мира који је имао. Оправдање за одбијање унапређења и новог положаја је пронашао у канону никејског сабора по коме се епископима забрањује да напуштају своје катедре и прелазе на нове.¹⁵⁶ Ова аргументација се јако допала Константину, због чега је похвалио Јевсевија за скромност и приврженост закону.¹⁵⁷

Из ових неколико чињеница јасно видимо да је улога цара и у спровођењу одлука сабора у Антиохији била од највећег значаја. Управо је цар највиша инстанца на црквеном сабору, а не епископи. Он је тај код кога Јевстатије одлази да би се оправдао, без обзира на то што је већ био осуђен на сабору. Цар има власт да и мимо одлука сабора ослободи осуђенога епископа оптужби ако сматра да је невин. Црква је очигледно на овом тесту пала, јер чињенице јасно показују да се читава црквена политика почела вртети око личности цара и удоваљавања његовој вољи.¹⁵⁸ Ово је постајало све већи проблем пошто је цар био подложнији све већим утицајима аријанаца, а присталице никејске вере су због тога доста трпеле.

---

¹⁵⁵ Карташов, *Васељенски Сабори*, 40.

¹⁵⁶ Јевтић, *Свештени канони*, 76.

¹⁵⁷ Eusebius, *VC*, III, LXI.

¹⁵⁸ Шукунда, *Однос цара Константина*, 197.

1.2.1.1. Рехабилитација Арија

Сестра цара Константина, Флавија Јулија Констанција¹⁵⁹, познавала је свештеника који је био аријанац – Евдокија, који јој је говорио да се Сабор у Никеји огрешио о Арија.¹⁶⁰ Јевсевије и његови пријатељи су научили поменутог свештеника да тако говори, да би Арије стекао симпатије код цара.¹⁶¹ Она те приче није преносила своме брату, иако је веровала у њих, јер још није имала храбрости, но када се смртно разболела одлучила је да Евдокија препоручи цару. Посебно је напоменула да је побожан, добар за веру и што је најважније одан престолу.¹⁶² Констанција је ускоро умрла, а цар је испунио последњу жељу своје сестре и уврстио свештеника Евдокија међу оне људе који су му били најближи.¹⁶³ Након краћег времена, Евдокије је искористио прилику и почео да цару Константину говори о Арију, додавши да Арије мисли исто што и Сабор у Никеји. Константин је овим био изненађен, а како је био склон уклањању нереда и неслоге решио је да, ако се Арије заиста слаже са никејском вером, му допусти да дође пред њега и да му он у том случају дозволи повратак у Александрију. Тако је дошло и до званичне посланице којом цар зове Арија:

Победник Константин Велики, Август - Арију.

*Прошло је пуно времена откако ти је речено да дођеш на мој двор и да можеш да изађеш пред мене, али се не могу начудити што то није и одмах учињено. Због тога, послужи се државним превозом и пожури к мени да би те, по милости мојој и по снисхођењу, могао вратити у твоју отаџбину. Бог ти био на помоћи, љубљени мој. Писано на пет дана пре децембарских календи.*¹⁶⁴

Ово су биле речи посланице коју је цар Константин упутио Арију и сам Сократ Схоластик који нам доноси ово сведочанство се зачудио колико је у њима било топлине и брижности, односно заузимања за Арија. Из писма је било јасно да је Арије већ имао позив да дође код цара, али да то није учинио. Сматра се, да се Арије не би оглушио о

---

¹⁵⁹ Ликинијева удовица.

¹⁶⁰ Socrates, *EH*, I, XXV.

¹⁶¹ Исто.

¹⁶² Исто, I, XXVI.

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Socrates, *EH*, I, XXVI.

званични, писмени царев позив, тако се стиче утисак да је први позив био усмен, преко људи који су блиски цару. Како је био јавно прогнан, а цар то обзнанио преко својих писама, могуће је да је Арије пожелео да добије писмени позив како би и други видели да је то царева воља. Арије је кренуо у Константинопољ заједно са Евзојем¹⁶⁵ и после разговора са царем поднели су писмено исповедање вере:

Веома побожном цару, од Бога љубљеном господару, нашем цару Константину - Арије и Евзој.

По заповести твојој, Богу драге побожности, царе и господару, ми написасмо своју веру, и речима које су овде забележене, исповедамо пред Богом да и ми, и наша браћа, овако верујемо: Верујемо у једног Бога Оца, Сведржитеља и Господа Исуса Христа, Сина Његовог, који је од Њега постао пре свих векова, Бога - Реч, кроз коју је све створено: и што је на небу, и што је на земљи; и који је сишао, узео тело на себе, који је страдао, васкрсао и вазнео се на небо, и који ће опет доћи да суди живима и мртвима. Верујемо и у Духа Светога, и у васкрсење тела, и у живот будућег века, и у Царство Небеско и у једну васељенску Цркву Божију, која је од краја до краја света. За ову веру знамо из светих Јеванђеља, где Господ казује Својим ученицима: Пођите, учите све народе и крстите их у име Оца и Сина и Светога Духа.

Ако другачије верујемо, ако не примамо у истини Оца и Сина и Светога Духа, онако како учи читава васељенска Црква и Свето Писмо, коме у свему верујемо, нека нам Бог суди и у овом и у оном свету. Због тога молимо твоју благочестивост, Богу мили царе, да оставиш по страни испитивање и пусте речи, и када ти је стало, по твојој побожности, до мира, ти нас, као црквене људе који се држимо вере и учења цркве, и онога како уче свете књиге, сједини с нашом Мајком Црквом, да би и ми и Црква заједно живели у миру, и заједно узносили молитве за твоју власт и за сву твоју породицу.¹⁶⁶

Аријево исповедање вере је вешто заобилазило оно што је била срж, сама суштина никејске вере, јер нема ни спомена о томе да је Син једне суштине са Оцем, нема израза *ομοούσιος* (једносуштан) који је донет на Сабору у Никеји 325. године. Арије користи израз *ὑπερυννημένον* (υἱομαί - постати) - посталог, насталог, уместо израза

---

¹⁶⁵ Кога је епископ Александар Александријски рашчинио када су осуђени аријанци. Видети више: Sozomenus, *EH*, I, XXI.

¹⁶⁶ Socrates, *EH*, I, XXVI.

γεννημένον (γεννάω - родити) - рођеног. Ово је задовољило Константина и одлучио је да дозволи Арију повратак у Александрију.¹⁶⁷ Нажалост, ускоро се показало да је Арије обмануо цара Константина и опет је започео са својом јереси. Када је Арије дошао у Александрију, Свети Атанасије га је вешто избегавао. У исто време Јевсевијеви помоћници су наговарали цара да александријска архиепископија прими Арија, али Свети Атанасије се томе жестоко успротивио и написао Посланицу где тврди да не могу бити примљени у црквено општење они који су се једном одрекли вере и на које је бачена анатема.¹⁶⁸ Цара Константина је увредло овакво размишљање и веома љутито је написао Посланицу посвећену Светом Атанасију: *...када знам да ја тако хоћу, ти немој да ускраћујеш улазак у Цркву онима који то желе. И ако дознам да било коме ометаш да се сједини са Црквом, или му не дозвољаваш да уђе у њу, знај да ћу истога трена наредити да те збаце и да те прогнају из места...*¹⁶⁹

Мада делује помало грубо, чак и ово говори о томе да је цару Константину стало до јединства Цркве и уклањању неслоге, као и до тога да се његове одлуке поштују. Он није могао да дозволи да се његове одлуке доводе у питање, зато је тон мало строжији.¹⁷⁰ Из ове епизоде са Аријем се види да су аријанци доспели и до самог двора у царско најближе окружење, па је онда много јасније како су могли да изврше свој утицај на њега.

Арије је дошавши у Александрију опет изазивао немире, до тих размера, да је убрзо цар сазнао да је променио мишљење и зато га позива у Константинопољ да му он лично објасни о чему се сада ради. То се догађало током тридесете године Константиновог царевања. У то доба у Константинопољу је епископ био Александар, који је наследио Митрофана, човек одан никејској вери који је одмах опазио да Арије изазива неред где год се појави. Јевсевије Никомидијски врши притисак на Александра да Арија прими у црквену заједницу, што овај одбија и тада долази до поделе народа и у Константинопољу.¹⁷¹ Јевсевије му прети да ће бити збачен и да ће други, послушнији доћи на његово место из чега се јасно види да се Јевсевије Никомидијски осећа јаким и

---

¹⁶⁷ Socrates, *EH*, I, XXVI - XXVII; T. Barnes, „The Exile and Recalls of Arius“, *Journal of Theological Studies*, NS, Vol. 60, Pt 1, (2009), 109 – 129.

¹⁶⁸ Socrates, *EH*, I, XXVI - XXVII; T. Barnes, „The Exile and Recalls of Arius“, *Journal of Theological Studies*, NS, Vol. 60, Pt 1, (2009), 109 – 129; Ayres, *Athanasius' Initial Defense*, 345 – 359.

¹⁶⁹ Ово је само део цареве Посланице Светом Атанасију, који је сачуван код Сократа Схоластика. Упореди са: Socrates, *EH*, I, XXVI - XXVII.

¹⁷⁰ Socrates, *EH*, I, XXXVII.

¹⁷¹ Исто.

довољно дрским да прети епископу који је одан одлукама никејског сабора, јер зна да има потпору за своја дела. Цар је саслушао Арија, питао га да ли се слаже са одлукама сабора у Никеји, а Арије је одговорио да се слаже и да је спреман потписати символ вере. Цар је на то пристао и затражио заклетву од Арија, што је овај учинио и цар је заповедио епископу Александру да Арија прими у црквену заједницу.¹⁷² Александру је остало само да се моли да Бог спречи улазак јеретика у заједницу. Арије је очекивао да у недељу буде свечано примљен у заједницу, али дан тријумфа није дочекао. Када је у суботу пре заласка сунца кренуо из двора, позлило му је, отишао је до тоалета и тамо је умро.¹⁷³ Константин је ово схватио као Божији знак, да је Арије осуђен због кривоклетства, јер се лажно заклео да поштује одлуке сабора у Никеји.

Из ових догађаја са Аријем, његовом осудом као и пријемом у Цркву, видимо да је кључна личност био цар. Епископи, иако вође својих Цркава, као што је био епископ Александрије под чију је јурисдикцију Арије потпадао, нису могли да утичу на црквену политику цара ако он то није хтео. Управо у овим моментима се показивало колико је Црква поклекла пред Царством и царевом вољом.

Непуну годину дана после Аријевог повратка уследио је повратак Јевсевија и Теогнија.¹⁷⁴ Они су желели да докажу своју приврженост правоверју и да се оправдају пред царем и епископима. Ако је та прилика пружена Арију, онда су је и они заслужили тако да су обојица враћени на своје катедре.¹⁷⁵ Недуго потом се упокојио Александар и за епископа је изабран Атанасије је следио Александрову политику по питању Арија и његових присталица и ретко кад имамо прилику да посматрамо у делатном или спекулативном животу какве последице може произвести или препреке савладати снага једног духа који се безрезервно посвети испуњењу свога циља.¹⁷⁶ Наиме, због своје доследности и чврсте воље Атанасије је био непопустљив према наметнутој верској политици тадашњих световних власти, тако да је чак пет пута био протериван из Александрије и двадесет година је провео као прогнаник или бегунац, а готово свака провинција Римског царства је била сведок и очевидац његових заслуга и патњи за

---

¹⁷² Постоји предање да је Арије под пазухом чувао своје учење, па да се заклео да мисли као што је написано и да се то односи управо на то своје учење. Упореди са: Исто, I, XXXVIII; T. Barnes, „The Exile and Recalls of Arius“, *Journal of Theological Studies*, NS, Vol. 60, Pt 1, (2009), 109 – 129.

¹⁷³ Sozomenus, *EH*, II, XXIX; Р. Поповић, *Извори за црквену историју*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006., 106 – 107.

¹⁷⁴ 328. година.

¹⁷⁵ Socrates, *EH*, I, XIV; Sozomenus, *EH*, II, XVI.

¹⁷⁶ Socrates, *EH*, I, XV.

сведочење никејске вере коју је сматрао једином истинитом.¹⁷⁷ Под притиском световне власти после Првог васељенског сабора када су представници никејске вере махом поклекли жељама цара и када су сви спољашњи фактори ишли у корист аријанаца, изгледало је да је остао само Свети Атанасије, као духовна оаза у пустињи на Истоку, који се супротстављао силама овога света.¹⁷⁸

Аријанци су били свесни да ће лакше промовисати своје идеје ако буду срушили људе који бране одлуке сабора у Никеји, него да директно ударе на саме саборске одлуке, нарочито ако се узме у обзир да их је и цар Константин подржао. До сада су имали успеха, али су и они били свесни да је њихов највећи противник управо епископ александријски. Изношене су разноврзне оптужбе против њега¹⁷⁹, да је чак цар Константин одлучио да га позове на двор и испита.¹⁸⁰ Ма како да је оптужба подигнута по прописима против њега била апсурдна римски суд је морао да је прими на знање и узме у поступак. Иначе су власти практиковале да окривљеног задрже у притвору. Будући да је Свети Атанасије све то знао и да није могао рачунати на објективност правосуђа, није хтео да се равнодушно препусти хапшењу, него се повукао и неко време скривао у Александрији и пустињама поред Нила. Види се да је утицај ових клеветника на цара био велики, чим се он одлучује да лично испита ову ствар. Запажа се да Константин воли да сам решава поједине спорове, нарочито ако имају неку личну црту.¹⁸¹ Одлучио је да се упозна са овим проблемом и донесе одлуку, али после сусрета са Светим Атанасијем и разговора са њим, одлучује да га врати назад са чашћу.

Најозбиљнија оптужба против Светог Атанасија је била она да је учествовао у завери против Константина заједно са Филоменом, који је у време Првог васељенског сабора био *magister officiorum*.¹⁸² О томе је путем писма обавестио епископову правоверну паству истовремено оштро осуђујући мелитијанце који су нарушили мир

---

¹⁷⁷ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 268.

¹⁷⁸ Карташов, *Васељенски Сабори*, 45; Roldanus, *The Church in the Age of Constantine*, 175.

¹⁷⁹ „О ланеним стихарима“ и порезу; о нелојалности цару; о томе да је свештеник Макарије, када је по Атанасијевом наређењу, обилазао храм у коме је служио Исхира (мелитијански презвитер), сломио путир и просуо Крв Христову, претурио часну трпезу и књиге спалио, поред тога Атанасије је оптужен за слање злата извесном бунтовнику Филомену. Упореди са: Sozomenus, *EH*, II, XXII; Важно је напоменути да се у римском правосуђу свака оптужба, колико год била апсурдна узимала у протокол. Упореди са: Карташов, *Васељенски Сабори*, 46.

¹⁸⁰ Sozomenus, *EH*, II, XXIII.

¹⁸¹ Ово напомињем, јер рецимо у случају Маркела Анкирског није желео уопште да се меша, већ је другима све препустио, јер је то био чисто црквени спор; док у случају Јевстатија и Светог Атанасија (и то у 2 наврата), у моменту када се спомиње нелојалност, он се меша и лично доноси пресуду.

¹⁸² PLRE I 699, s. v. Philomenus; Ферјанчић, *Константин*, 141.

Божији. Атанасије се потом у првом месецу 332. године вратио у Александрију.¹⁸³ У то време цар је послао писмо са уопштеним саветима за мир, где неколико речи одобравања упућује Светом Атанасију, али не осуђује његове противнике. Константин је стално инсистирао да се дође до мира и јединства тако да га је у практичном схватању одвело у другу крајност, а то је да је чак био спреман да занемари црквену истину да би постигао овај циљ.¹⁸⁴ Константин је сматрао, пошто је објединио читаву Римску империју под својом влашћу, да ће тим истим спољашњим легалним притиском и принудом постићи и уједињавање свих хришћана.¹⁸⁵

Пошто је аријанцима план пропао, а цар Константин се уверио да је Свети Атанасије невин у погледу оптужби које су изнели против њега, са великим поштовањем га назива „човеком Божијим“. Но, ово је противницима Светог Атанасија био повод да га још жешће клеветају, да изнесу износе оптужбе да је убио мелитијанског епископа Арсенија (да му је одсекао десну руку и вршио њоме враџбине), да неморално живи, а настављају да понављају и старе оптужбе, иако је цар због њих саслушао Светог Атанасија и нашао да су оне лажне. Потом је обећао да ће и све клевете убудуће строго кажњавати, јер нарушавају мир у Цркви.¹⁸⁶ Сазнање да је Атанасије открио да је Арсеније жив и да због тога није оптужен није зауставило његове противнике. Ту групу је предводио Јевсевије Никомидијски и они су наставили да га нападају како старим тако и новим оптужбама. Тврдили су да је камењем гађао цареву статуу, да је напаствовао неку жену ниског морала коју су они потплатили да лажно сведочи. Но, коначна одлука није донета, јер је цар Константин издао заповест да се сазове сабор у Тиру и да се ту испитају све оптужбе против Светог Атанасија.¹⁸⁷ У императоровом указу се налагало да се успостави црквени мир и зато цар Константин поручује Светом Атанасију да ће онај који се не појави на сабору бити силом доведен, што је њему био јасан знак да је опет код цара стављен у положај кривца.¹⁸⁸

---

¹⁸³ Socrates, *EH*, I, XXVII, VI–X; Sozomenus, *EH*, II, XXII.

¹⁸⁴ Карташов истиче да је као жртва лажном миру принет Свети Атанасије и никејска вера. Упореди са: Карташов, *Васељенски Сабори*, 47; Не желимо овде да истичемо мисао којом циљ оправдава средство, али у неким ситуацијама се заиста чинило као да се води тим принципом.

¹⁸⁵ Карташов, *Васељенски Сабори*, 47.

¹⁸⁶ Socrates, *EH*, I, XXVII, XIII – XXI; Sozomenus, *EH*, II, XXIII.

¹⁸⁷ Theodoret, *EH*, I, XXVII.

¹⁸⁸ Theodoret, *EH*, I, XXVII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 49; E. D. Hunt, *Constantine and Jerusalem*, преузето са: http://journals.cambridge.org/abstract_S002204690001485803. 11. 2013., 419; E. Artemi, „Emperor Constantine and the theology of Christianity from his autocracy to the Second Ecumenical Council“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 85 – 96.

Када је заседање почело Атанасије се успешно одбранио од неких оптужби. Међутим, тада му је постало јасно да је његова слобода под великим знаком питања и он одлучује да побегне и да се сакрије. Након ових дешавања он је сазнао шта је коначно одлучено на том скупу. Одређено је да се формира комисија, коју су послали у Египат ради наводног проверавања оптужби, у коју су ушли све сами непријатељи никејске вере: Теогније Никејски, Урсакије Сингидунумски, Валенс Мурсијски¹⁸⁹, Марије Халкидонски, Македоније и Теодор. Цело испитивање се одвијало у тајности, а један александријски чиновник је, након што је примио мито, написао потребан извештај након чега се комисија вратила у Тир. Свети Атанасије је протествовао, јер чланови комисије нису били непристрасни. Видевши куда ово води, Свети Атанасије се повукао са сабора и отишао у Константинопољ да себе брани директно код цара.¹⁹⁰ Комисија није била званично одређена, али је била састављена искључиво од Атанасијевих непријатеља, који нису дозволили да било ко од његових присталица уђе у њу, што је Александра Солунског и још 50 епископа из Египта учинило јако огорченим, а овим јавним насиљем префект Египта Филагрије пружио је свесрдну подршку комисији. Свети Атанасије је указао на неправичност сабора у Тиру, указао је на крајњу пристрасност и необјективност комисије, што је цару Константину био довољан разлог да позове епископе из Тира у његов град, да ту доврше ове спорове и да коначно постигну црквени мир.¹⁹¹ Он је епископе обавестио да у почетку није хтео да прими Светог Атанасија, али да га је он подсетио да је по његовој наредби дошао на сабор у Тиру, тако да је праведно да се пред њим и оправда од оптужби које се износе против њега. Већина чланова сабора је одлучила да је паметније да се врате својим кућама, а тек је неколико епископа, предвођених Јевсевијем Кесаријским кога су пратили, Теогније Никејски, Марис, Патрофил, Урсакије Сингидунумски и Валенс Мурсијски, одговорило на царев позив.¹⁹² Ову делегацију је предводио Јевсевије Кесаријски кога је цар Константин нарочито уважавао. Прво су покушали са старим оптужбама против Светог Атанасија али када им то није пошло за руком, поред уобичајених оптужби, Атанасија су окривили да не поштује царске едикте у Египту и да спречава довоз жита од кога је престоница живела. За овакве оптужбе цар је могао

---

¹⁸⁹ Урсакије и Валенс су Аријеви ученици, које је он вероватно придобио док је био у прогонству у Илирику.

¹⁹⁰ Socrates, *EH*, I, XXXXI; Theodoret, *EH*, I, XXVIII; Arnold, *The early episcopal career*, 103 – 110.

¹⁹¹ Sozomenus, *EH*, II, XXVIII.

¹⁹² Sozomenus, *EH*, I, XXVIII; А. Јевтић, *Патрологија II – Источни Оци и писци 4. и 5. века од Никеје до Халкидона 325 - 451*, Београд, 2013., 5 – 6.

прописати смртну казну, али је он прогнао Атанасија у Тријер у Галији.¹⁹³ Тирски сабор је свргнуо Светог Атанасија без његовог присуства и био му је забрањен улазак у Египат. О тој пресуди је био обавештен цар, епископат и град Александрија. Епископима је упућено циркуларно писмо да се без одлагања прекину сви односи са Атанасијем. Сад се и само бекство узимало Атанасију за прекршај и третирао као доказ против њега. Учесници сабора се се након што су извршили своје обавезе упутили у Јерусалим и тамо обавили светковину освећења новоподигнутог храма над Христовим гробом.¹⁹⁴

Маркел Анкирски, који је бранио никејску веру, одбио је да потпише одлуку сабора у Тиру, који је осудио Светог Атанасија, а после сабора похитао је у Константинопољ да поднесе цару дело којим побија аријанце, предао му га је и замолио да га лично прочита и пресуди.¹⁹⁵ Цар Константин је ово дело дао сабору на разматрање, управо оним људима који су пред Константином наружили Светог Атанасија, а они су пронашли у том спису делове који су савелијански и због тога су Маркела прогласили кривим и збацили га.¹⁹⁶ Аријанци су тријумфовали, а одлуке цара Константина су им ишле у прилог. Ово је била прва велика победа прикривених аријанаца, а уз њих и највећег дела епископа са читавог Истока. Константинови напори да обнови јединство и слогу у хришћанској заједници нису дали очекиване резултате и Аријево учење је наставило да живи и да се развија и после његове смрти. Годину дана након Аријеве смрти, када је навршио 60 годину живота, цар Константин се разболео у жеку припрема за рат против персијског цара Шапура II.¹⁹⁷ На самом почетку болест није узимала маха и цар се појављивао у јавности делотворан и чврст као што је то чинио и до тада. Међутим, убрзо му се здравствено стање нагло погоршало па долази у Хеленополис, јер су тамо били извори топле и лековите воде.¹⁹⁸ Видећи свој скори крај затражио је од Цркве да га прими као катихумена, односно да прими одређене поуке хришћанске вере пре крштења. Након примљених поука и истина хришћанске вере, цара је требало пребацити у Константинопољ да се доврши чин крштења.¹⁹⁹ Царске кочије су се зауставиле у Никомидији и цар је у вили Ахирон одлучио да званично

---

¹⁹³ Theodoret, *EH*, I, XXIX.

¹⁹⁴ Socrates, *EH*, I, XXXIII.

¹⁹⁵ Исто, I, XXXVI; Болотов, *Историја Цркве*, 50; Artemi, *Emperor Constantine*, 90 – 96.

¹⁹⁶ Исто, I, XXXVI; Карташов, *Васељенски Сабори*, 55.

¹⁹⁷ Исто, I, XXXIX.

¹⁹⁸ Исто, I, XL.

¹⁹⁹ Цар је одувек желео да се крсти у Јордану, по узору на Господа Исуса Христа, али због тежине болести није смогао снаге да оде.

постане члан Цркве, односно да прими Свету Тајну Крштења.²⁰⁰ Тада је цар, као што је то и раније чинио (само из других разлога), сазвао епископе и изрекао своје исповедање, о томе како је хтео да се крсти у Јордану, али је Божја воља била другачија.²⁰¹

Први међу епископима је био месни епископ Никомидије и царев блиски пријатељ Јевсевије.²⁰² Цар се заиста понашао као прави верник и није било никакве недоумице у његовој одлуци.²⁰³ Међутим, треба истаћи чињеницу да царев крштење у позним годинама није био усамљен случај тога периода, него готово општи тренд. Велики Оци Цркве, Свети Василије Велики, његов брат Григорије Ниски, блажени Јероним, Амвросије Милански, у чија се хришћанска уверења не може сумњати, сви су крштени као одрасле и зреле особе. Такође, треба узети у обзир чињеницу да је постојао страх код људи да ће учинити неки неопростив грех, тако да би касно крштење донело спасење.²⁰⁴ Опростивши се од високих чиновника, Константин Велики је преминуо 22. маја 337. године, последњег дана Духова, око поднева.²⁰⁵

1.2.2. Константинови наследници (337 – 361)

Константин је био уверен да је осигурао будућност Царства када је своја три сина 335. године обавестио о својој жељи и намери да између њих подели Царство. Након његове смрти ова жеља је испуњена и Царство је подељено на три дела: Констанције II је преузео управу над источним делом Царства: Константинопољ, Тракија, Мала Азија, Сирија и Египат. Константин II је добио власт над Британијом, Галијом и Шпанијом, а Констанс над Италијом и Илириком.²⁰⁶ Првих неколико месеци након Константинове смрти владало се још у име преминулога, али дворски кругови којима је било у интересу да дође до директног династијског наслеђивања власти су

---

²⁰⁰ Theodoret, *EH*, I, XXX.

²⁰¹ Исто, I, XXXII.

²⁰² Theodoret, *EH*, I, XXX – XXXII; P. Schaff, *History of the Christian Church Volume III Nicine and Post-Nicine Christianity - From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311–600.*, New York, 1889., 33.

²⁰³ Theodoret, *EH*, I, XXX – XXXII; P. Schaff, *History of the Christian Church Volume III Nicine and Post-Nicine Christianity - From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311–600.*, New York, 1889., 33.

²⁰⁴ Радић, *Константин Велики*, 152.

²⁰⁵ Socrates, *EH*, I, XXXIX.

²⁰⁶ Eusebius, *VC*, IV, LI.

одлучили да отклоне могуће конкуренте његових побочних наследника и да сву власт пренесу на Константинову децу. Тако да је у септембру 337. године избила побуна у Константинопољу, када су побијени сви мушки рођаци трију августа осим Гала и Јулијана.²⁰⁷ О овоме сведочи и Јевсевије Кесаријски у делу *Живот Константинов* где крваво купатило прикрива реченицом: *А кад је војска сазнала за смрт императора као да је била нападнута одозго... једногласно је одлучила да никог другог не призна за римске самодржце до децу Константинову.*²⁰⁸ Иза тих речи прикривен је основни акт ужасног византијског система који је трајао више од једног миленијума, у коме су после смрти владара убијали свако дете које је у крвној вези са њим као могуће конкуренте директном наследнику.²⁰⁹

Сва тројица владара су била васпитана у хришћанској вери и хтели су очувати мир у Цркви. Из тог разлога је Константин II, који је био владар Галије, у којој се налази град Тријер на Рајни ослободио Светог Атанасија. Он је послао писмо хришћанској општини у Александрији да је укинута прогонство њиховог епископа.²¹⁰ Тиме је млади август испунио и вољу свог покојног оца. Атанасије се вратио у Александрију после двогодишњег прогонства 23. новембра 337. године и народ га је дочекао са великом радошћу. Оваква реакција народа у Александрији је означавала да они никада нису признавали његово свргнуће и прогон које је одредио Тирски сабор и тако је Јевсевије Никомидијски био веома посрамљен. Ово је међу јевсевијевцима изазвало веома неугодну реакцију и одлучно су порицали Атанасијево друго преузимање александријске катедре и сматрали су да се одлуке у Тиру из 335. године не могу поништити једностраном одлуком Царства.²¹¹ Тада је Јевсевије Никомидијски поново започео своју борбу против Светог Атанасија и имао је врло повољне спољашње услове. Наиме, иако је Констанције заједно са својом браћом и савладарима дао амнестију свим прогнаним епископима, он је лично био мишљења да треба управљати у духу локалног јавног мњења.²¹² Будући да су му у потпуности биле одрешене руке, Јевсевије Никомидијски је на сваки могући начин покушавао да се реши Светог Атанасија, а самим тим и представника никејске вере. Током зиме 337/338.

---

²⁰⁷ Socrates, *EH*, III, I.

²⁰⁸ Eusebius, *VC*, IV, LXVIII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 58.

²⁰⁹ Не постоје сведочанства да ли је то било са одобрењем тамо присутног Констанција или је он само беспомоћно надгледао. Овај сурови чин показује колико је мало хришћански дух продро у војску и државну управу.

²¹⁰ Socrates, *EH*, II, III; CTh 16, 10, 5; 16, 10, 4 – 6; Jedin, *Velika povijest II*, 36.

²¹¹ Socrates, *EH*, II, III.

²¹² Socrates, *EH*, II, VII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 60.

године у Антиохији је одржан сабор на којем је одлучено да се Атанасије уклони са катедре и да се на његово место доведе Пистус. Тако да се на првом месту залагао да поред уједињења аријанаца и мелитијанаца сви остали епископи признају новог епископа Пистуса, који је био постављен за епископа у Александрији.²¹³ Такође, будући да су знали да је Рим на Атанасијевој страни, послали су делегацију са извештајем о активности тирског сабора, на челу са презвитером Макаријем и два ђакона.²¹⁴ Јевсевијевци су покушали да придобију на своју страну Римску Цркву позивајући се на каноне сабора који су легитимно свргнули Светог Атанасија и тиме су хтели да прекину његову везу са Римом. Атанасије је одговорио брзо и одлучно тако што је сазвао сабор у Александрији 338. године. Сабор свих египатских епископа му је исказао своје поверење као валидном александријском епископу и у једној окружној посланици свим епископима Цркве је доказао да је пре десет година канонски изабран за епископа и да је његово свргавање чисто насиље, а да приликом прогонства није добио наследника тако да се вратио на своју упражњену епископску катедру.²¹⁵ Мада, морамо нагласити, да је ова акција уследила после писма у коме Констанције потврђује одлуке сабора у Антиохији. Тада су јевсевијевци повукли непромишљен потез и замолили папу Јулија да сазове сабор и испита Атанасијев случај и тако напустили оштро наглашавану коначност одлуке Тирског сабора.²¹⁶ Такође су одступили од дотадашњег Атанасијевог наследника Писта и одлучили се за Григорија из Кападокије, који је ускоро био рукоположен за епископа и доведен у Египат.²¹⁷

У почетку папа Јулије није хтео да се меша у проблеме Истока, али је убрзо променио своје мишљење. На овај начин се и Запад уплео у проблем који је потресао Цркву на Истоку.²¹⁸ На Истоку су веома брзо схватили да од дотадашњег епископа Писта који је заменио Атанасија нису имали пуно користи, тако да су се одлучили за једног странца, Георгија из Кападокије који је посвећен за епископа и уз Констанцијеву

---

²¹³ Socrates, *EH*, II, VIII.

²¹⁴ St. Athanasius, „Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 389 – 484, 411; Jedin, *Velika povijest II*, 37.

²¹⁵ St. Athanasius, „Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 389 – 484, 411; Jedin, *Velika povijest II*, 37.

²¹⁶ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 412 – 114; Jedin, *Velika povijest II*, 37.

²¹⁷ Socrates, *EH*, II, IX.

²¹⁸ Исто, II, XV.

сагласност доведен у Египат.²¹⁹ Овај чин је био директно нарушавање црквених канона будући да је александријски клир и народ имао признато право избора епископа. За овакво дело је једино имао власт тадашњи префект за ту област, Филарије.²²⁰ Тако је уз велике мере обезбеђења и уз пратњу војске нови епископ ушао у Александрију 339. године, али се ту нашао велики отпор Атанасијевих присталица, тако да је приликом тог догађаја било доста рањених и мртвих.²²¹ Свети Атанасије је због ових дела упутио велики протест свим епископима у Цркви, где је снажним речима упозорио да је тешка судбина Цркве ако само посматра насиље које се дешава у њеном окриљу: *Ево комедије коју је започео да игра Јевсевије, ево интриге коју је он одавно смерао и са којом је сасвим успео захваљујући својим клеветам којима је опседао императора. Али и то му је мало: он тражи моју главу. Покушава да заплаши моје пријатеље претећи им прогонством и смрћу. Међутим, то није разлог да ја устукнем пред његовим непоштењем. Напротив, ја морам да се браним и да протестујем против оних огавних клевета, чија сам жртва... Док ви седите по вашим катедрама и мирно началствујете на богослужбеним скуповима ваших верника, неочекивано вам се по нечијем наређењу поставља заменик. – Да ли ћете то отрпети? Зар нећете завапити са одмаздом? Наравно, да. И то је најбољи тренутак да се побуните. Иначе ако оћутите, ово ће се зло проширити на целу Цркву. Наше епископске катедрале ће постати предмет ниских пожууда и недостојне трговине... Не попустите да протестујете! Не допустите да славну Александријску Цркву погазе јеретици!*²²² Након што је предао да се речи овог писма шире Свети Атанасије је тајно кренуо за Рим. У међувремену је папа Јулије послао позиве за сабор у Риму, али поново су проблем били јевсевијевци. Они су одбили да пођу на сабор иако су га они сами тражили, када су сматрали да то одговара њиховим циљевима. Разлог одбијања је била чињеница да је један сабор на Истоку већ решио питање Светог Атанасија и да не може један западни сабор расправљати или одлучивати о неком случају који је унутрашњи проблем Цркве на Истоку.²²³ Ово противљење је још више подстакло папу Јулија и он

²¹⁹ Socrates, *EH*, II, IX; Jedin, *Velika povijest II*, 37.

²²⁰ Који је такође спровео лажну анкету поводом Тирског сабора.

²²¹ Socrates, *EH*, II, XIV.

²²² St. Athanasius, „Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 740 – 795, 751 – 752; Jedin, *Velika povijest II*, 37.

²²³ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 423 – 428; Sozomenus, *EH*, III, VIII, IV - VIII; Ово обраћање Риму је било потписано у самој Антиохији, а она је у свести источних богослова била њихова најстарија председавајућа катедра. Упореди са: Карташов, *Васељенски Сабори*, 63.

је 340. године сазвао сабор у Риму на коме је окупио педесетак епископа. На сабору су у првом плану били Свети Атанасије и Маркел Анкирски, као и група источних епископа, које су јевсевијевци прогнали са њихових катедри.²²⁴ До овог тренутка Запад није узимао никаквог учешћа у немирима који су настали после Никеје. Они су никејску формулу примили без спорења и тек су преко Светог Атанасија и његових истомишљеника сазнали за стање ствари на Истоку и одлучили да реагују. Након детаљног разматрања на сабору састављена је посланица са одлукама:

1. Папа никада не признаје да сноси било какву законску кривицу због тога што је сазвао овај Сабор; то су желели и молили делегати са Истока.
2. У крајњој линији, и без ове молбе, папа би морао да организује овај Сабор, пошто добија читав низ жалби од епископа, који сматрају да су неправилно лишени својих епископских места.
3. На изјаву источних да је поновно разматрање саборских одлука од стране других Цркава нечувена ствар, папа се једноставно позива на чињеницу да је локални Тирски сабор 335. године примио у црквену заједницу Арија, мада га је Васељенски сабор лишио чина.
4. Ви тврдите да ауторитет епископа не зависи од степена важности градова у којима се налазе њихове катедрале. Тај аргумент је доста чудно чути из уста оних који прелазе из једне царске престонице у другу. Ово је јавни прекор Јевсевију који се из Сирије прво преселио у Никомидију, а сада у Константинопољ.
5. Завршена парница око путира који су тобож разбили Исихиру буквално није занимљива у поређењу са очувањем јединства Цркве.
6. Иза напада на Атанасија и Маркела скрива се у суштини тежња да се рехабилитују борци за аријанство.
7. У сваком случају, папа је морао да ближе и детаљније продре у спорна питања. И врло је жалосно што је на овакав предлог источна страна негативно одговорила.
8. Ако ја, папа Јулије, судим неправилно о тирским одлукама, нека онда дођу источни теолози и нека ме разувере. Папа је спреман да саслуша право обавештење и да га прихвати. Уместо тога на сцену јавно ступа незаконита историја са насилничким одвођењем Григорија на Александријску катедру.

---

²²⁴ Sozomenus, *EH*, III, VIII; Ови епископи су махом били из Тракије, Мале Азије, Сирије и Палестине.

9. Као закључак папа Јулије у скромном тону говори о ствари која је за читав хришћански свет врхунац нескромности: захтевање првенства за римског првосвештеника по питању вере.

Све ове саблазне појаве не би ни постојале да сте се ви придржавали старог обичаја да се у самом почетку обраћате нама, па да тек онда доносите одлуке.²²⁵

Из ових одлука је постало јасно да је сабор дошао до закључка да Атанасије није крив по тачкама које су га оптуживале и ово је саопштено свим епископима на Истоку у коме можемо видети како римски епископ преузима право да спорове који укључују источне епископе решава и да су те одлуке обавезујуће за целу Цркву. Веома спретно им говори о њиховој недоследности, јер са једне стране говоре да не треба поново на неком сабору да се расправља о већ решеном питању на другом сабору, док за Аријев случај важе дупли стандарди.²²⁶ Међутим, и поред ових одлука ситуација у Цркви се није променила и Свети Атанасије је морао остати на Западу и писменим путем одржавати везе са својим присталицама у Египту.²²⁷ Након овог сабора и пресуде ни Источни епископи на челу са Јевсевијем нису мировали него су се потрудили да створе утисак да су они истински бранитељи канонског поретка. На црквени живот су директно и све више утицале и политичке прилике, које су се баш у време одржавања сабора у Риму 340. године доста промениле. Наиме, тада је дошло до оружаног сукоба између Константина II и Констанса, где је Константин II побеђен и убијен. Овим чином је читав Запад дошао под Констансову власт.²²⁸ Ово је доста утицало и на Констанција, који је сада морао пуно опрезније да делује, тако да је морао смиривати источне епископе који су у том тренутку били супротстављени западним. Такође, још један важан догађај се десио на Истоку, који је био повод да се 341. године сазове сабор у Антиохији.²²⁹ У питању је било завршавање главног храма који је био започет још у време цара Константина Великог и Констанције је изразио жељу да лично буде присутан на њеном освећењу. Тако да је допутовао са 97 епископа на освећење храма које се извршило 6. јануара 341. године, али је важно нагласити да је присуствовао неким саборским седницама. Један од главних циљева Констанцију је био да се договори са Јевсевијем око отклањања опасности од надирања западног императора на

---

²²⁵ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 426 – 428.

²²⁶ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 755 - 756; Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 414 – 423; Jedin, *Velika povijest II*, 38.

²²⁷ Исто.

²²⁸ Socrates, *EH*, II, V.

²²⁹ Socrates, *EH*, II, VIII.

Исток и ту су најбољу прилику имали тако што су напали веру Запада и оптуживали их за прикривено аријанство.²³⁰ Међутим, Сократ у својој *Историји Цркве* даје прави разлог сазивања сабора, а то је на првом месту да се наруши исповедање вере које је донето у Nikeји.²³¹ Ово видимо из почетних речи канона донетих на овом сабору: *Светом и великом сабору у Nikeји*.²³² У Карташовом тумачењу ових речи, као и Сократа за кога каже да римољубив, каже да морамо остати објективни и да се не наклањамо превише на негативну јеретичку примесу у тумачењу антиохијског сабора, која нам је дошла преко западних приручника и поменутог историчара. Без обзира на то што је овај сабор потврдио свргавање Светог Атанасија и избор Георгија прогласио валидним, ипак су његове одлуке канонске, које је и Исток и Запад прихватио и оне су ушле у зборник општеобавезних црквених правила.

Постоји читав низ података да су се епископи скоро сваке године сакупљали у Антиохији у већем или мањем броју, од 339. до 342. године, тако да је ово могло деловати као јединствени сабор са много заседања. Први документ јесте писмо упућено од епископа са сабора којим покушавају да се дистанцирају од Арија: *Нити смо следбеници Аријеви (јер како ми као епископи да следујемо једног презвитера?), нити прихватамо било какав други облик вероисповедања од онога који је записан од почетка; већ смо га ми, као исповедачи и сведоци његове (Аријеве) вере, признали, а не следимо га*.²³³ Други документ који наводи Атанасије познат је и као „Вероисповедање Посвећења“, а он се назива и „Лукијанов Символ вере“ пошто се приписује Лукијану Антиохијском.²³⁴ На крају Символа се налазе анатеме за оне који уче другачије од праве библијске вере. Овај Символ је врло јасан проглас противника Светог Атанасија и Маркела и један од многобројних покушаја да се терминологијом никејског сабора збуне и обмане они којима нису били јасни постулати вере. Трећи документ је било

---

²³⁰ Највише због западног прихватања Маркела. Источни богослови су полазили од става, ако већ не успемо да их убедимо, онда да их смиримо и приморамо да прекину оптужбе Истока за аријанство. Управо се поменути ставом и објашњава овај период, где су се састављале детаљне догматске формулације, које је Антиохија пропагирала. Упореди са: Socrates, *HE*, II, VIII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 66.

²³¹ Socrates, *EH*, II, VIII, II; Бер, *Никејска вера*, 95.

²³² Socrates, *EH*, II, VIII, II; Бер, *Никејска вера*, 95.

²³³ St. Athanasius, „On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1185, 1142 – 1143.

²³⁴ Athanasius, *On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)*, 1143 - 1145; Наука не потврђује његову стварну припадност Лукијану, него је могуће да је основа те формуле неки древни текст који му се приписује. Лукијаново име је било велико за читав Исток, а посебно за антиохијце и он је био симбол предникејског времена.

исповедање вере извесног Теофронија, као доказ његовог правоверја.²³⁵ Саопштење које наводи Атанасије је вероватно било написано неколико месеци после сабора и намењено је цару Констансу.²³⁶ Ово вероисповедање је било у потпуности правилно без сумњивих фраза или појмова и послужило је за неколико каснијих симбола вере. Из овог сабора видимо да су се његови учесници бранили од тога да су Аријеви следбеници и да следе Свето Предање, али су у својој формулацији вере избегли сваки термин који је био узет у никејски Символ.²³⁷ Созомен нам сведочи да су епископи из Антиохије послали писмо папи Јулију, које је вероватно иницирао Јевсевије, у коме се одбија заједнички сабор са Западом, чак и као претпоставка, јер то превазилази ингеренције Рима као апостолске катедре.²³⁸ Папа Јулије је као што смо већ раније рекли сазвао и одржао сабор у Риму и написао писмо у коме поништава сабор у Антиохији, одбацујући одлуке против Светог Атанасија као неистините и клеветничке, док Маркела проглашава за потпуно православног.²³⁹ Међутим, сасвим је јасно да овај суд папе Јулија није био коначан и да је овај сабор поред свих својих проблема са правоверјем признат у Цркви.²⁴⁰ Извесно је да је међу 97 епископа на том сабору из 341. године било јевсевијеваца, али су они били у мањини која је додуше водила главну реч. Међутим, не треба генерализовати ствари и превидети чињеницу да је ту било и светих људи.²⁴¹ Расправа се појачала усред политичких околности које су Констансу донеле искључиву власт на Западу, што је променило однос снага, јер је Констанције II сада био слабији. На Западу су се шириле гласине да источни епископи „мењају веру“, јер су одустали од коришћења никејске формуле Символа вере. Управо из ових разлога Констанс је писао Констанцију да му разјасни постављање епископа у источном делу Царства. Констанције је послао четири епископа у Тријер да би цару изнели нову формулу вере која је имала у себи аријанско учење и није помињала термин „једносуштни“, као да никејског сабора никада није ни било.²⁴² Управо из овог разлога цар Констанс је почетком 342. године затражио да се одржи сабор у лето 343. године у Сардици, на граници између области којом су управљали он и његов старији брат. Ову

---

²³⁵ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1145 – 1146; Бер, *Никејска вера*, 96.

²³⁶ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1146 – 1147.

²³⁷ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1142 - 1143; Sozomenus, *EH*, III, V, V; Сократ, *Историја*, II, X; Jedin, *Velika povijest II*, 38.

²³⁸ Sozomenus, *EH*, III, VIII, IV – VIII; Бер, *Никејска вера*, 97.

²³⁹ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 414 – 428.

²⁴⁰ Sozomenus, *EH*, III, VIII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 66.

²⁴¹ Као што је Свети Јаков Низибидски и Дијаније Кесаријски и др. Упореди са: Sozomenus, *EH*, III, XIV.

²⁴² Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1146 - 1147; Sozomenus, *EH*, III, X, IV – VI; Jedin, *Velika povijest II*, 38.

идеју Васељенског сабора су радо прихватили и многи епископи на Истоку, а Сардика (данашња Софија) иако је била на подручју Констансове власти, налазила се непосредно пред границом источног Царства и била је средина Империје.²⁴³ На сабор је допутовало око 170 епископа, 94 са Запада и 74 са Истока, и он се одржао у јесен 342. или 343. године и будући да је био замишљен као васељенски сабор требао је бити виша инстанца у односу на претходне помесне саборе.²⁴⁴ Западне епископе је предводио Осија Кордовски, који је сада већ био стар човек, а са њим на сабор је стигао и Свети Атанасије са бројним прогнаним источним епископима, међу којима је био и Павле Константинопољски.²⁴⁵ Источне епископе су пратили и вероватно имали саветодавну улогу двојица високих Констанцијевих чиновника.²⁴⁶ Ситуација је од самог почетка била напета и Источни нису попустили ни када је Осија предложио да Свети Атанасије уз доказану невиност остане на Западу ако не жели да се врати у Александрију. Нерешено стање је прекинуто писмом цара Констанција II у којем проглашава своју победу над Персијанцима. После ове вести епископи са Истока су напустили Сардику под изговором да у својим местима морају прославити ову радосну вест.²⁴⁷ Остаје утисак да је читав овај поступак источних епископа био већ договорен. Након одласка Источних епископа, сабор у Сардици је одлучио да настави свој рад и заседања и да испуни програм који је сабору био задан. Сабор је кренуо са својим радом испочетка и прво је разматрао оптужбе против прогнаних никејаца на челу са Светим Атанасијем, где су се исте показале неоснованим, а они проглашени невиним.²⁴⁸ Након што су прогнани ослобођени оптужби, наследници на њиховим епископским катедрама су осуђени, јер су починили тешке преступе против црквеног права. На тај начин су западњаци из црквеног заједништва изопштили водеће људе Цркве на Истоку.²⁴⁹ Две од четири верзије овог саборског писма закључене су

---

²⁴³ Socrates, *EH*, II, XX; Код старијих истраживача можемо срести грешке у њиховим истраживањима, будући да су се некритички ослањали на историчара Сократа који неправилно датира сардички сабор у 347. годину. Упореди са: Карташов, *Васељенски Сабори*, 71; Barnes, *Athanasius and Constantinus*, 71.

²⁴⁴ Socrates, *EH*, II, XX; Jedin, *Velika povijest II*, 39.

²⁴⁵ Socrates, *EH*, II, XX.

²⁴⁶ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 755 – 756.

²⁴⁷ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 756 - 757; Barnes, *Athanasius and Constantinus*, 72.

²⁴⁸ Овде треба истаћи да су се разматрали случајеви Светог Атанасија, Маркела Анкирског и Асклепија из Газе, док случај Павла Константинопољског нису узимали у обзир, јер по свој прилици нису могли да објасне његов неканонски повратак у Константинопољ. Упореди са: *Дејния Девяти Поместных Соборов*, Санкт - Петербург, 2006., 42 – 52.

²⁴⁹ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 428 - 430; Jedin, *Velika povijest II*, 39; Деветорицу источних епископа су лишили чина: Стефана Антиохијског, Акакија Кесаријског, Патрофила

саопштењем њиховог богословског становишта. То саопштење почиње малочас наведеним изопштењима оних који не прихватају да је Христос истински Бог или истински Син и да се разликује од творевине. Неки западни епископи су хтели да се објави нова исповест вере, али се овом успротивио Свети Атанасије упозоравајући да је никејско исповедање сасвим довољно и да га не треба обезвређивати новим симболима вере.²⁵⁰ Међутим, Протогену Софијском и Осији Кордобском се свидела ова идеја, пошто им се чинило да никејске одлуке не привлаче пажњу источних епископа, јер су врло кратке. По њиховом мишљењу источне епископе је требало објединити правим објашњењима и тумачењима никејског симбола. Управо из тог разлога је настао нацрт вероисповедања у форми циркуларног писма које је упућено свим епископима.²⁵¹ На тај начин су обавестили све епископе о донесеним одлукама и замолили оне који нису били у могућности да лично присуствују да им се придруже.²⁵² Сабор је, такође, поднео молбу Констанцију да се побрине да престану интриге и насиља епископа и да се световне власти не мешају у црквене послове.²⁵³

Када сумирамо све чињенице везане за сабор у Сардици који је требало да буде васељенског карактера и да реши постојеће проблеме у Цркви, ако изузмемо доношење канона, укупан утисак није позитиван, јер сабор није испунио предвиђени циљ. Односи између Истока и Запада су се само погоршали и захладнели пошто су екскомуницирани

Скитополског, Георгија Лаодикијског, Теодора Хераклејског, Урсакоја Сингидунумског и Валенса Мурсијског.

²⁵⁰ Theodoret, *EH*, II, VIII, XXXVII – LII; St. Athanasius, „Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1185 – 1198, 1190 – 1191; Jedin, *Velika povijest II*, 39.

²⁵¹ Theodoret, *EH*, II, VIII, XXXVII – LI; Тимоти Барнс тврди да је ово вероисповедање, иако као део саборског писма изостављено из коначне верзије која је званично усвојена и потписана, тако да Свети Атанасије није случајно деветнаест година касније говорио да на сабору није донета таква одлука. Упореди са: Бер, *Никејска вера*, 99; Barnes, *Athanasius and Constantinus*, 77; Атанасијева потреба да ово истакне да иако није било званично, да му је донело много неприлика.

²⁵² Theodoret, *EH*, III, VIII, I – XXXVI; Jedin, *Velika povijest II*, 40; За овај сабор је веома битно истаћи његове каноне који се тичу дисциплине у Цркви. Канони од 8-12 говоре о негативним појавама које су се дешавале и забрањују непрестана путовања епископа на царски двор. Затим, први и други, четрнаести и петнаести канон строго прописују да епископ може да има само једну катедру и строго се забрањује премештање на другу. Шеснаести, осамнаести, деветнаести канон су такође у знаку скорих догађаја и забрањују да епископи прихватају друге клирике или пружају црквено заједништво и рукополажу оне које је њихов епископ изопштио. 21 канон је можда и најважнији допринос сардичког сабора, а он каже да неки свргнути епископ има право да уложи жалбу коју може донети само сабор из његове области и то у облику да његова сабраћа епископи морају предмет изнети пред римског епископа и на њему је одлука да ли ће признати ову пресуду или ће случај поверити сабору суседне области на коме ће присуствовати преко својих легата.

²⁵³ Theodoret, *EH*, III, VIII, I – XXXVI; Jedin, *Velika povijest II*, 40.

водећи људи и са једне и са друге стране.²⁵⁴ Овде се мора нагласити и забрињавајућа чињеница да је политичка власт једног дела Царства стала у одбрану онога што је њен епископат заступао и ту видимо директно мешање световних власти у унутарцрквене послове. Ово се односи како на Констанса, тако и на Констанција II који је заузео јасан став на почетку да је против оних који гаје симпатије према одлукама сабора у Сардици. У том контексту је појачао патроле и страже у градовима где су столовали прогнани епископи да се не би тајно вратили, пошто их је сабор у Сардици рехабилитовао.²⁵⁵ Међутим, мора се рећи да су постојали покушаји са обе стране да се у годинама после сабора у Сардици и Филипољу изглади компликована ситуација која је настала. Ово је било доста условљено и политичким околностима будући да је Констанције очекивао помоћ од брата са Запада, јер проблеми са Персијанцима нису престајали. Такође, Констанс се није задовољио тиме да мир на црквеном подручју влада само у његовом делу Царства тако да је вршио притисак на шест година старијег брата да прогнани епископи и клирици, као и присталице и следбеници Светог Атанасија и на Истоку не буду ускраћени за своја права.²⁵⁶ Тако да је одлучио да се солидарише са сабором у Сардици, али пошто су то ствари које се тичу Цркве, он је вешто избегао да одлучује о свему и ствар је препустио епископима. Управо из тог разлога је одржан сабор, у лето, око Васкрса 344. године у Антиохији. Овом сабору је присуствовала и једна делегација са Запада у којој је био и тадашњи келнски епископ Еуфрата и они су донели писмо цара Констанса у коме се моли да се дозволи Светом Атанасију повратак на његову катедру. Делегација није у потпуности испунила свој задатак да се врате на катедре прогнани епископи, али је подстакла Констанцијеву одлуку да се сви александријски клирици који су прогнани у Јерменију ослободе и да се обустави прогон оних који су били верни Светом Атанасију.²⁵⁷ Такође, источни епископи су искористили слободу која им је дата па су изнели своја богословска објашњења која су била усмерена против Запада. Из даљих догађаја видимо да је Констансов утицај био веома јак на Истоку, тако да је након 26. јуна 345. године, када је умро Георгије, који је столовао после Светог Атанасија у Александрији, цар

²⁵⁴ У историјској науци се овај сабор узима као први корак у вишевековном процесу отуђивања Истока и Запада који ће на крају кулминирати њиховим расколом 16. јула 1054. године.

²⁵⁵ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 757; 758 – 759; Jedin, *Velika povijest II*, 41

²⁵⁶ Констанције је морао имати на уму да поред проблема са Персијанцима има посла са веома спретним владаром који је свој квалитет доказао већ у борби са Константином II и морао је узети у обзир његове сугестије. Упореди са: Socrates, *EH*, II, XXII.

²⁵⁷ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 759; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 758 – 760; Бер, *Никејска вена*, 101; С. Humfress, *Orthodoxy and the Courts in the Late Antiquity*, New York, 2007., 95 – 100; Jedin, *Velika povijest II*, 41.

Констанције писмено позвао Светог Атанасија да се врати на своју катедру. Међутим, он није журио са својим повратком, тако да се то одужило на више од годину дана. Пре повратка он се опростио у свечаном облику од цара Констанса и папе Јулија, који му је дао похвално писмо намењено Александрији.²⁵⁸ Када је стигао у Антиохију примио га је сам Констанције, али му није испунио жељу да се суочи са својим противницима и одбрани од оптужби. Из Констанцијевог потеза да од египатског префекта узме натраг сва службена писма која су била уперена против Светог Атанасија се чинило као да је спреман на мир са њим.²⁵⁹ Затим је Атанасије, док је путовао Антиохијом, служио са преосталим Јевстатијевим следбеницима у њиховим приватним кућама, избегавајући са разлогом да служи заједно са тадашњим антиохијским епископом Леонтијем.²⁶⁰ У Лаодикеји, Атанасије проводи извесно време са Аполинаријем који је потом страдао од руке свог епископа Георгија, који је забранио свим својим клирицима било какву везу са Атанасијем.²⁶¹ Пријем Светог Атанасија који је већ дуго био у изгнанству и његов долазак у Александрију је личио на тријумфални долазак неког војсковође после велике битке.

Атанасије се вратио у Александрију 21. октобра 346. године и иако су многи епископи на Истоку приватно били незадовољни оваквим стањем ствари, поделе и нереди који су владали претходних година су се смирили.²⁶² Међутим, стање мира није дуго трајало, како на световном, тако и на духовном плану, пошто су усред страшних политичких догађања поново отпочели немири и побуне. Наиме, у јануару 350. године *comes* Магненције у Аутуну у Галији је проглашен новим царем и Констансова власт на Западу је тим чином била узурпирана.²⁶³ Будући да га је војска издала Констанс се дао у бекство ка Шпанији, али су га побуњеници стигли у Пиринејима и погубили.²⁶⁴ Након овог страшног чина Констанције је кренуо у осветнички рат и након трогодишње борбе је угушио побуну и постао једини владар Римског царства.²⁶⁵

---

²⁵⁸ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 445; 449 - 450; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 759 - 760; A. Harnack, *History of dogma, Volume IV*, New York, 1961., 112 -119; Jedin, *Velika povijest II*, 41.

²⁵⁹ Athanasius, *Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)*, 449 - 450; Harnack, *History of dogma*, 115 -119.

²⁶⁰ Sozomenus, *EH*, III, XX, IV; Бер, *Никејска вера*, 102.

²⁶¹ Sozomenus, *EH*, VI, XXV, VII – VIII.

²⁶² Socrates, *EH*, II, XXIV.

²⁶³ Исто, II, XXV.

²⁶⁴ Исто

²⁶⁵ О Магненцију и овој борби за превласт више речи ће бити у последњем поглављу, где он директно утиче на Цркву својим законима у корист пагана.

Цар Констанције II, за разлику од свог оца није поседовао толику умереност и уз слабост свог карактера био је подложен различитим дворским утицајима. Наиме, као што смо већ раније рекли, од 346. године стање у Царству се на духовном плану мало примирило, али је свима било јасно да прикривање проблема неће довести до мира.²⁶⁶ Међутим, веома брзо се политичка клима поново променила и од 350. године притисак са Запада је нестао. Након што је постао једини владар он је одмах показао да је његова жеља за миром у Цркви била искључиво политички условљена.²⁶⁷ Из Констанцијевог искуства се показало да су аријанци и полуаријанци много послушнији световној власти, него никејци и Констанције је одлучио да му они постану ослонац у владавини.²⁶⁸ У почетку се чинило да су страхови Светог Атанасија и његових следбеника неутемељени, јер је Констанције лично изјавио да ће увек водити рачуна о жељи свога брата и да Атанасије увек може рачунати на њега.²⁶⁹ Још у току рата са Магненцијем, Свети Атанасије је имао прилику да бира стране будући да му је дошла једна Магненцијева делегација, али он је позвао све своје клирике да се моле за цара Констанција.²⁷⁰ Међутим, већ од 352. године јачају њихови противници којима се временом и сам Констанције прикључује и тада га оптужују за његову приврженост Констансу и покушају да га етикетирају као нелојалног поданика који се приклонио Магненцију.²⁷¹ Важно је нагласити да самог Атанасија нису у почетку дирали, јер је цару и његовим саветницима било јасно да докле год се Атанасије ослања на Запад његова осуда не може да има васељенски карактер. Зато је пре свега било потребано поразити Запад и натерати га да се потчини световној власти. Без обзира на ове грубе спољашње мере, признавање Цркве као заједнице одвојене од Царства остаје на снази, макар у теорији. Овде је сасвим јасно да су се односи пореметили, али да је форма остала иста. Проблем у овим односима настаје када римски цар осећа слабост своје власти у црквеним стварима и схвата да својим декретима не може да свргне једног

---

²⁶⁶ Епископи којима је дозвољен повратак из прогонства су се вратили, а они који су постављени на њихова места нису били уклоњени, тако да је настала ситуација од два епископа у једној епархији и обично је био случај да су различитих уверења. Ту није могло да дође до мира.

²⁶⁷ О овоме нам Болотов сјајно говори када каже да се превладавање црквених над државним интересима најбоље види из самих Констанцијевих речи када каже да уклањање од управљања Црквом таквог злочинца као што је Свети Атанасије Велики цару доноси више радости од победе над Магненцијем и Силваном. Упореди са: Болотов, *Историја*, 50; Barnes, *Imperial Chronology*, 161.

²⁶⁸ *The Cambridge history of Christianity Volume 1- Constantine to c. 600*, edited by: A. Casiday and F. W. Norris, Cambridge University Press, 2008., 343 – 367.

²⁶⁹ Athanasius, *Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)*, 693; Jedin, *Velika povijest II*, 42.

²⁷⁰ Athanasius, *Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)*, 697; J. Harries „The Roman Imperial Quaestor from Constantine to Theodosius II“, *The Journal of Roman Studies*, Volume 78, (1988), 148 - 172

²⁷¹ Athanasius, *Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)*, 672 - 673; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 766 – 767.

александријског епископа и своје поступке и циљеве покушава да оправда ауторитетом сабора.²⁷² Према мишљењу Болотова тешко да је икад сазивано толико много сабора као што је био случај у време Констанцијеве владавине и жалбе које су у то време подношене нису неосноване, да су се на путовања епископа и на саборе потрошила скоро сва средства Царства.²⁷³

Констанцију је било јасно да његов стари рецепт сазивања васељенског сабора у конкретном случају по питању Светог Атанасија неће бити делотворан због залагања за никејску веру на Западу. Међутим, након победе над Магненцијем, Констанције се сели са својим штабом због лакшег управљања Царством у Сирмијум (данашња Сремска Митровица), који је постао нова престоница.²⁷⁴ За Атанасија су непријатељи припремали канонски ударац будући да је од самог Констанција добио позиве уз гаранцију и да га је штитио Запад, тако да га нису могли директно напасти. Ови дворски епископи су још од Констансове смрти своју борбу против никејаца пренели постепено баш на терен Запада. Управо су у овом контексту они наставили стварати, у антиохијском духу, вероисповедања у царевом главном штабу која су њима одговарала. Пратећи разјашњења случаја Фотина од стране Василија Анкирског у присуству Констанцијевих званичника, сазван је сабор у Сирмијуму 351. године.²⁷⁵ Овај сабор је осудио и уклонио са епископске катедре Фотина, Маркела и Атанасија и издана је прва сирмијумска формула у којој преовладавају верски погледи Урсакија и Евдоксија који проповедају субординацију у Светој Тројници.²⁷⁶ Овакав преокрет ситуације је Западњаке затекао неприпремљене и под великим притиском доведени су у неугодну ситуацију. Атанасије је, као што је то и пре чинио, сазвао сабор у Александрији, на коме је присуствовало више епископа него у Сирмијуму, а затим је послао писмо са сабора у Рим папи Либерију, који је сазвао сабор како би се поново испитао Атанасијев случај.²⁷⁷ На овом сабору су одбачене оптужбе против Светог Атанасија и папа Либерије се обратио цару Констанцију који је тада боравио у Арлу, са молбом да сазове

---

²⁷² Констанције се и пре него што је постао самодржац меша у избор епископа, конкретно константинопољског и гневи се када сазнаје да се нека катедра која је била значајна попунила без његове сагласности. Овде имамо случај незаконитог пребацивања Јевсевија Никомидијског у Константинопољ, што је директна царска воља.

²⁷³ Болотов, *Историја Цркве*, 51; Harries, *The Roman Imperial Quaestor*, 160 – 172.

²⁷⁴ Socrates, *EH*, II, XXVIII; Престоница је тамо где је цар.

²⁷⁵ Socrates, *EH*, II, XXIX – XXX.

²⁷⁶ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1152 – 1156; Бер, *Никејска вера*, 102.

²⁷⁷ Sozomenus, *EH*, IV, VIII.

сабор у Аквилеји који би опет успоставио мир између Истока и Запада.²⁷⁸ На овим саборима је било веома мало слободе и објективности, као што можемо закључити из наведених чињеница, али лукаве махинације дворских епископа нису биле последња средства да се институција сабора претвори у слепо оруђе аријанске странке. Сабор на коме се отишло корак даље од ових махинација и где се више није хтела замаскирати жеља једне стране у неке политичке, али канонске оквире десио се пар година после овог сабора у Арлу. Наиме, папа Либерије није прихватио одлуке овог сабора и упутио је цару протест и молбу да се читава ствар поново размотри на једном ширем сабору.²⁷⁹ Папи су се у овом захтеву придружили и Дионисије Медиолански, Луцифер из Каљарија и Јевсевије из Верцеле.²⁸⁰ Констанције је радо удовољио молби папе Либерија и његовог врховног епископата, јер је знао да од епископата не може да рачуна на озбиљнији отпор и знао је да ће његова струја победити, чак и на једном таквом ширем црквеном сабору. Цар је одредио да се сабор одржи 355. године у Медиолануму (данашњи Милано), где се у то време налазио царски двор. Созомен нам сведочи да су се овде сакупљали неки источни епископи и знатан број западних.²⁸¹ Констанције је насилно дао пуномоћ Урсакију и Валенсу да буду руководиоци сабора. Управо од овог тренутка је почела трагедија за Цркву, јер цар није трпео ни најмању опозицију против своје воље и био је спреман на све. На самом отварању је дошло до нереди између Дионисија Медиоланског и Валенса, који није дозволио да сабор започне свој рад са потписивањем преправљеног текста никејског вероисповедања. Будући да су настали велики нереди ушла је стража и сабору је објављено да се заседања премештају на царски двор.²⁸² Сада је цар имао још бољи надзор и већи утицај над епископима, тако да је директно захтевао да се потпише осуда Светог Атанасија, али чланови сабора су реаговали са речима да је то у супротности са канонима, јер је то била оптужба у одсутности и молили су да се одгоди. Претње прогонством, па чак и смртном казном за епископе претворили су сабор у акт обичне политичке власти.²⁸³ Западни епископи су остали толико прибрани да су оспорили овај нови однос између Цркве и световних власти. Подсетивши га на будући суд саветовали су га да не изазива немире у Цркви и да не меша власт над империјом са црквеним управљањем. Међутим, нису сви били

---

²⁷⁸ Sozomenus, *EH*, IV, VIII; Jedin, *Velika povijest II*, 42; Цар се налазио у Арлу, јер је тамо победио Магненција исте године.

²⁷⁹ Jedin, *Velika povijest II*, 43.

²⁸⁰ Sozomenus, *EH*, IV, IX.

²⁸¹ Sozomenus, *EH*, IV, IX.

²⁸² Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 766 – 770; Jedin, *Velika povijest II*, 43.

²⁸³ Theodoret, *EH*, II, XII.

истрајни у своме мишљењу, тако да се већина сабора поклонила цару и потписала одредбе, не само политичког, него и црквеног карактера. Тако да ту није била у питању само осуда и прогонство Светог Атанасија, него и успостављање јединства са источнима, које се нарушило у Сардици. На овај начин је документу са сабора у Арлу додато још 30 потписа, почев са Цецилијаном, а затим и Валенсом и Урсакијем. Луцифер из Каљарија, који је однео Либереријево писмо цару, Јевсевије из Верцеле и Дионисије Медиолански су одбили да потпишу документ и због тога су прогнани на Исток.²⁸⁴ Када је до Либерерија дошла вест о исходу сабора у Милану, он је писао тројници прогнаних епископа, похвалио их за њихову храброст и одважност и изразио је жаљење што им се не може придружити.²⁸⁵ Пошто су цар и његови саветници знали за став папе Либерерија по питању њихових осуда никејаца они су покушали са методом подмићивања да га придобију.²⁸⁶ Међутим, када им то није успело уследиле су разне претње папи на које се он није обазирао. У међувремену, градски префект Леонтије је добио наређење да Либерерија силом доведе на двор у Милану. Овај подухват је био изведен ноћу да се народ не би побунио.²⁸⁷ Између цара и Либерерија се водила оштра препирка, пошто је папа одбио да осуди „безбожност Атанасија, чија се дрскост не може описати“, како је цар говорио.²⁸⁸ Резултат сукоба са царем је био тај да је папа послан у прогонство у Верију, све док и сам није потписао саборско писмо у Сирмијуму.²⁸⁹ Либерерија је на римској катедри заменио Ђакон Феликс, који је био толико некарактеран да је одмах преузео службу.²⁹⁰

Четрдесет година после обраћења првог римског цара у хришћанство, Црква је лежала згажена под ногама његовог сина и једини који је остао као живи изазов и сведок независности Цркве је био Свети Атанасије.

Након што Свети Атанасије није добровољно напустио своју катедру прибегло се драстичнијим мерама и јануара 356. године је наређено дуксу Хиријану да пошаље

---

²⁸⁴ Socrates, *EH*, II, XXXVI.

²⁸⁵ Исто.

²⁸⁶ Sozomenus, *EH*, IV, IX.

²⁸⁷ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 771 – 773; Jedin, *Velika povijest II*, 44.

²⁸⁸ Theodoret, *EH*, II, XVI, I - XXVII; Папа је инсистирао на исправној процедури самог суђења Атанасију, као и на његовом саслушању. За овакав чин је било потребно да се врате прогнани чланови сабора који су тек осуђени. Затим је папа тражио да целокупна Црква прихвати никејско исповедање вере и да се сабор одржи у Александрији, месту Атанасијеве делатности. Цару су ови захтеви звучали као шала.

²⁸⁹ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 774 – 776; Sozomenus, *EH*, IV, XI; Бер, *Никејска вера*, 104.

²⁹⁰ Theodoret, *EH*, II, XVII, III; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 803 – 804; Jedin, *Velika povijest II*, 44.

велику групу војника да ухапсе Светог Атанасија. Атанасије је у ноћи између 8. и 9. фебруара заказао свеноћно бденије у цркви Светог Теоне и војницима је наређено да га тад ухапсе. Пре него што су војници ушли у цркву једној групи народа је дат задатак да дигне галаму и изазове тучу. Овај неред је био изговор да војници реагују, али у свој овој гомили народа нису успели да испуне свој главни циљ и ухапсе Атанасија. Атанасије који је началствовао бденијем је наредио да народ запева *Хвалите име Господње* и да се полако разилази, а заједно са њима не примећен у гомили је изашао и Атанасије. Овај исценирани неред је проузроковао доста мртвих, а Атанасије је побегао и наредних шест година се скривао у пустињи код монаха који су га радо прихватили.²⁹¹ Овога пута јасно видимо да он није напустио Египат и да се неко време скривао и у самој Александрији, док није почео ићи по манастирима, а полицијска потера за њим је и даље у извесној мери трајала, док год је Констанције био жив. Иако је већина хришћана у Александрији остала верна Атанасију, до јуна исте године, сви други градски храмови су заузети. Такође, против воље народа који су протествовали код цара у фебруару следеће године, Григорије који је заменио Атанасија био је у прилици да дође у Александрију.²⁹² Овај епископ је увео праву страховладу у Египту и отерао је многе епископе и свештенике у прогонство, који су остали верни Атанасију.²⁹³ Овом терору се први пут успротивио народ у августу 358. године, а епископ Георгије је коначно напустио Александрију 2. октобра 358. године након 18 месеци столовања.²⁹⁴ Међутим, након Георгијевог одласка Атанасије није могао да се врати на своју катедру, тако да су на тај начин бранитељи никејског веровања били истиснути из јавности. Последњи Констанцијев неистомишљеник био је сада већ стогодишњи Осија кога је давно напустила духовна снага, али је имао још толико енергије и разума да није хтео потписати осуду свог дугогодишњег пријатеља Атанасија.²⁹⁵ Осија је писао Констанцију: *Престани да примораваш, немој доносити едикте, немој слати комите, врати протеране. Молим те, престани и присети се да си смртан човек. Бој се судњег*

---

²⁹¹ St. Athanasius, „Defence of His Flight (Apologia de Fuga)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 709 – 740, 736.

²⁹² Sozomenus, *EH*, IV, IX, VIII – XII; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 791 – 794.

²⁹³ Socrates, *EH*, II, XXVIII.

²⁹⁴ Athanasius, *Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)*, 698; Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 802; Epiphanius, *Panarion*, LXXI, I; Jedin, *Velika povijest II*, 45.

²⁹⁵ Hilary of Poitiers, „De Synodis“, u: Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 9, *Hilary of Poitiers, John Damascus*, translated by: E. W. Watson, m.a. and L. Pullan, m.a., Oxford, 1898., 140 – 185, XI, LXIII, LXXXVII; Sozomenus, *EH*, IV, XII, VI.

дана, сачувај себе чистим за овај дан. Не уплићи се у црквене послове и немој нам давати наређења. Не треба ти нас да подучаваиш у овој области, већ ти сам треба да нас слушаиш. Бог је теби поверио царство, а нама Цркву. Онај ко подрива твоју власт противи се Богу који те је поставио. Бој се и ти да не паднеш у тежак преступ, узимајући под своју власт црквене послове. Написано је овако: *Подајте ћесарево ћесару, Божје Богу.* (Мт 22, 21) Ми не треба да заповедамо на земљи, нити ти да палиш тамјан.²⁹⁶ Међутим, после много писама, како претећих, тако и молби упућених Констанцију, цар га је утамничио у Сирмијуму скоро читаву годину дана.²⁹⁷ Осија није био ни први ни последњи међу епископима који је поднео овакве притужбе, срочене мање више истим речима. Када је током 50-тих година 4. века Констанције постао једини август био је баш као и његов отац жељан да створи једну уједињену Цркву за цело Царство. Принцип слободе у Цркви и њене независности од световне власти био је веома јасно изражен и чланови Цркве су били спремни да га посведоче својим животом. Међутим, ови протести нису оставили довољно велики утисак на цара и његове присталице, будући да је значај ових протеста био осуђен на пропаст на самом старту, због чињенице да је потицао од људи који су били прогнани због нечега. Да су ови прогнани епископи били око цара на двору, ситуација би била потпуно другачија. Узвишена свест о неопходности потпуне слободе у питањима вере није била својствена свим хришћанима оног времена. Ово се првенствено односи на дворске епископе, који су директно управљали Констанцијевим поступцима и нису марили за слободу Цркве.²⁹⁸ Међутим, то није било случајно, јер су се њихови принципи и схватања поклапали.²⁹⁹ Тако да видимо да је опште расположење тог времена било јако дискутабилно и да се јасно помера граница толеранције по питању односа Цркве и Царства. Овде ћемо видети да директно уплитање световних власти у послове Цркве и нарушавање њене слободе није најстрашнија ствар, него је пуно већи проблем био што су поступци једног цара били директно усмерени против истините вере. Папа Либерције ће горко испаштати то своје попуштање које је више грешка на нивоу људског карактера, него на нивоу теологије. Кад му је цар дозволио повратак у Рим, очекивао је

---

²⁹⁶ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 778 – 780.

²⁹⁷ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 778 – 782; Atanazije, *Pisma*, 18; Бер, *Никејска вера*, 105.

²⁹⁸ Присталице константинопољског епископа Македонија су га чак хвалиле због светости живота. Упореди са: Socrates, *EH*, IV, VI; Sozomenus, *EH*, III, III

²⁹⁹ То видимо у епизоди са новатијанском заједницом у Пафлагонији, где је ради њиховог придобијања послато око 4 000 војника који нису бирали средства да би остварили свој циљ. Упореди са: Исто, II, XXVII - XXVIII; Исто IV, XX – XXI.

од њега да подели службу са Феликсом, али је наклоност народа припала њему пошто се вратио из прогонства и Феликс је морао да напусти Рим. Међутим, изван Рима, Либеријев углед је толико опао након приклањања царевој вољи, да није био толико важна личност у расправама које су уследиле.³⁰⁰ Његов заменик Феликс такође се успротивио многима због заједничарења са онима који су издали веру и због иступања за Либерија, али није био лишен своје епископске службе.³⁰¹

Пошто дворски епископи сада више нису имали званичне противнике своје црквене политике, они су одлучили да отворено устану против никејске вере. Тако да су недоумице аријанаца и полуаријанаца 40-их и 50-их година 4. века имале свој врхунац у учењу које је формулисано у јесен 357. године у Сирмијуму, као друга сирмијумска формула, названа још и „Констанцијев сабор“, пошто га је сазвао цар Констанције II.³⁰² Ово богословско саопштење које је срочила група аријанаца, је уз много убеђивања потписао и Осија Кордовски (чија је јачина ума у старости ослабила) и Потамије Олизипански (данашњи Лисабон), који се солидарисао са њим.³⁰³ Овом тексту нису биле придодате анатеме, али је то био први документ који је био отворено против одлука никејског сабора, пошто се заступа субординација: *Отац је већи од Сина по части, достојанству, величини и имену. Још је речено да је Син потчињен Оцу са свим оним што је Отац потчинио Сину.*³⁰⁴ Зато се тај документ често од тога доба називао и „сирмијумско богохуљење“. Тај назив му је приписан због забрана коришћења неких појмова и суженог богословског становишта: *Од када се неки или многи спотичу због појма који се у латинском језику поистовећује са појмом substantia, а на грчком појмом οὐσία, а то је, како бисмо боље разјаснили, појам ομοούσιον, не би требало уопште ни да се помиње, нити да се изговара у Цркви; због тога, али и због чињенице да се појам не спомиње у Светом Писму, које је изнад људског сазнања и схватања, те због тога што нико не може да објављује рођење Сина, јер је писано: Ко ће објавити Његово рођење.*³⁰⁵ (Ис 53, 8) Међутим, иако није написан на званичном сабору епископа, нити се сматра вероисповедањем, нити је послужио да се шаље

³⁰⁰ Sozomenus, *EH*, IV, XV, IV – VI; Theodoret, *EH*, II, XVII.

³⁰¹ Theodoret, *EH*, II, XVII; Sozomenus, *EH*, IV, XI, XI; Бер, *Никејска вера*, 104.

³⁰² Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1156 – 1158; Бер, *Никејска вера*, 105.

³⁰³ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1156 – 1158; Бер, *Никејска вера*, 105.

³⁰⁴ Socrates, *EH*, II, XXXI; Р. Поповић, „Историјски и богословски оквири „датиране вере“, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 72 - 83, 73.

³⁰⁵ Socrates, *EH*, II, XXXI; Бер, *Никејска вера*, 105; Barnes, *Athanasius and Constantius*, 281 – 282.

другим епископима како би га прихватили, овај документ је пре коришћен као пробни балон за обликовање позиције, која је требало да буде општеприхваћена, а уз Зосимин потпис испод самог текста тај документ је имао велику снагу.

Рефлексија ове одлуке коју Иларије назива „хула Осијева и Потамијева“, била је брза у негативном смислу речи. Прихватили су је и истомишљеници на Истоку у том тренутку оличени у личности Евдоксија Антиохијског³⁰⁶, што је учињено преко веза на двору, а не саборским избором у којем би учествовали оближњи епископи.³⁰⁷ Аеције и Евномије су напустили Александрију и дошли у Антиохију, где су се представљали као епископи. Овде је Евдоксије 358. године сазвао локални сабор и прихватио другу сирмијумску формулу.³⁰⁸ Аномејство је са својим истакнутим представницима било под јаким утицајем Аристотелове философије и следећи његову максиму да је „ум део Бога“, тврдили да Бог не зна ништа више о себи, него што ми знамо о њему и на тај начин боље познају Бога него што Он зна самога себе. Из овог разлога Свети Атанасије говори за Аеција да је безбожник. Веома је важно нагласити да аномејство није имало велики број присталица на Истоку и да није могло рачунати на ширу подршку. Аномејство је било нека врста „експеримента“ и почетак распада антиникејске коалиције, која је од тог тренутка показала да није јединствена. Она је била повод да се веома брзо формира велика група унутар антиникејства „омиусијани“, који су били противтежа аномејству.³⁰⁹ За разлику од Истока, Запад је био пуно једноставнији и практичнији у својој богословској мисли. Они су темељећи се на никејској вери одбацили другу сирмијумску формулу на сабору у Ахену у Галији као богохулну. Сведочанства из овог и каснијег периода доноси Георгије Лаодикијски који није био

---

³⁰⁶ Треба поменути да је Евдоксије на превару дошао на антиохијску катедру, да је прихватио Аеција, који је дошао из Александрије, рукоположио га за ђакона и био покровитељ аномејаца чији су најизразитији представници били Аеције и његов ученик Евномије. Међутим, овај врхунац и победа аријанства у сирмијумској другој формули је уједно био и његов пораз. Сирмијумски манифест је до те мере био отворено аријански да није могао да не изазове реакцију здравијих елемената Цркве. Током тих година јавља се још један фактор у богословским расправама које су у првом реду проузроковали Аеције и Евномије. Они су представљали екстремну струју аријанства која је можда настала као реакција на Атанасијев спис „О никејској вери“ доказујући суштинску разлику између Оца и Сина. Аеције је дошао у Александрију у пратњи Георгија 357. године, вероватно да би допринео прихватању царевог богословског становишта. Десетак година раније Евномије се сусрео у Александрији са Аецијем и постао му секретар и ученик. Након смрти Леонтија Антиохијског, који је рукоположио Аеција, за новог епископа бива именован Евдоксије (који је био ученик Лукијана Антиохијског). Упореди са: Sozomenus, *EH*, IV, XIII; Бер, *Никејска вера*, 106.

³⁰⁷ Sozomenus, *EH*, IV, XI, IX; Socrates, *EH*, II, XXXVII, IX.

³⁰⁸ Sozomenus, *EH*, IV, XII, V – VII.

³⁰⁹ Sozomenus, *EH*, IV, XX; Philostorgius, *EH*, IV, IV; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 73; А. А. Спасский, *История догматический движений в эпоху вселенских соборов*, Сергиев Посад, 1914., 365.

консолидован у вези са Евдоксијевим избором за епископа. Он је написао писмо у корист оних које је Евдоксије екскомуницирао, које је дато епископима које је Василије позвао на освећење нове цркве у Анкири.³¹⁰

Епископ Георгије Лаодикијски је први реаговао на појаву аномејства као радикалног аријанства и сазвао сабор у Анкири, где је био Свети Василије Велики.³¹¹ Тако ступа на сцену група омиусијана. Веома је могуће да је Василије Анкирски раније запазио и критиковао Аецијево учење.³¹² Међутим, о изложењу вере епископа сабраних у Анкири по први пут се запажа учење које излази ван тадашњих богословских оквира. Изгледа да је било потребно да се јаве крајње супротности од никејског веровања, као што је аномејство, да би Источни отворили очи, иступили у борбу против аријанства, које је однело превагу. Ово оздрављење је текло споро и у њему се са новом снагом испољио утицај световних власти који је постао бремене које је Црква од тог времена стално носила. Као што смо рекли Василије је искористио прилику освећења нове Цркве и око Васкрса 358. године сазвао сабор на коме је и председавао.³¹³ Време за састајање није баш било повољно, тако да је био присутан релативно мали број епископа, свега њих дванаест, почев од Василија и Јевстатија Севастајског.³¹⁴ Анкирско вероисповедање је веома значајно, јер представља прву већу прекретницу у распаду антиникејске коалиције. Тада је Василије извршио утицај на цара и написао јер је истакао да је Евдоксије дошао у Антиохију без цареве дозволе и да цело Аријево учење јеретичко.³¹⁵ Евдоксије, Аеције и Евномије су одмах потом заједно прогнани.³¹⁶ Желећи да Цркву спасу од опасне јереси аномејства и њеног даљег ширења ови епископи су утицали на цара који им се са потпуном убеђеношћу приклонио и прихватио да сазове један свеопшти сабор источних и западних епископа како би се решило ово питање. Поводом тог случаја је требало да се сазове сабор да би се званично прихватила одлука сабора у Анкири и изгледа да је одржан сабор у Сирмијуму 358. године на који је поред присутних епископа позван и папа Либерије, који је заједно са Осијом потписао и формулу овог сабора. На овом сабору је донета

---

³¹⁰ Sozomenus, *EH*, IV, XIII; Бер, *Никејска вера*, 106.

³¹¹ Поред позива упутио је и посланицу где позива епископе да збаци Аеција и његове клирике, јер сматрају да је Син несличан Оцу.

³¹² Philostorgius, *EH*, III, XVI, XXVII.

³¹³ О Георгију Лаодикијском, Sozomenus, *EH*, IV, XIII, Василије Анкирски, по занимању био лекар и одличан беседник, Sozomenus, *EH*, II, XXXIII; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 74.

³¹⁴ Eriphanus, *Panarion*, LXXII, III, II; Бер, *Никејска вера*, 107.

³¹⁵ Sozomenus, *EH*, IV, XIII, IV – XIV; Бер, *Никејска вера*, 108.

³¹⁶ Philostorgius, *EH*, IV, VIII.

трећа сирмијумска формула вере, која је уствари препричавање оне антиохијске из 341. године са допуном: *да је Син сличан или подобан Оцу по суштини и по свему према Светом Писму.*³¹⁷ Овде су уследиле многе жалбе, а ре него што је дозволио да још неки од сабора донесе другачије вероисповедање, Констанције је имао нови документ који му је саставио Марко Аретуски, који су потписали: Урсакије, Валенс, Василије Анкирски и Георгије Александријски.³¹⁸ Ово је према царевом мишљењу био једини начин да се усагласи програм за раздвојени сабор, тако да се направила формула која није садржавала термине једносуштни и суштина и у историји ће бити позната као четврта сирмијумска формула или датирани Символ вере. Овај документ је званично проглашен у присуству цара током празничног вечерњег на празник Педесетнице 22. маја 359. године.³¹⁹ На почетку овог документа је стајало име цара Констанција II и тројице актуелних конзула Флавија, Јевсевија и Ипатија, као и датум, 11. дан јунских календи, што није била уобичајена пракса.³²⁰ Ово вероисповедање је битан моменат на путу постепеног повратка Никеји. Наши извори нам сведоче да је овај образац вере први пут јавно саопштен у Ариминијуму на сабору и да је прочитан на латинском језику. До нас је дошао превод на грчком језику: *Верујемо у једног истинитог Бога, Сведржитеља, Творца и Саздатеља свега. И у једног јединородног Сина Божјег, који је бестрасно од Оца рођен пре свих векова, пре сваког почетка, пре сваког времена које би се могло и замислити, и пре сваке представе коју би ум себи могао дочарати. Кроз њега су постали сви векови и све што је произашло, који је рођени јединац, један од једнога – од Оца, Бог од Бога, подобан своме Оцу који га је родио, по Писму, за чије рођење не зна нико до само Отац који га је родио. За овог јединородног Сина Божијег ми знамо да је по вољи Оца сишао са неба да уништи грех (Јевр 9, 26). Он се родио од Марије Дјеве, обрео се са ученицима и испунио је сваки домострој који је потребан за спасење људи по Очевој вољи; Он је распет и умро, сишао је у дубину (ада) и учинио све што је требало, где, када га угледаше, уздрхташе чувари ада. Васкрсао је у трећи дан и обрео се са ученицима, а после четрдесет дана узнео се на небо и седи десно од Оца. Доћи ће у последњи дан са славом Очевом и дати свакоме по делима. И у Духа Светога кога је обећао послати роду човечијем сам јединородни Син Божји, Исус Христос, као*

³¹⁷ Sozomenus, *EH*, IV, XV; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 75.

³¹⁸ Eriphanius, *Panarion*, LXXIII, X, V; Бер, *Никејска вера*, 109.

³¹⁹ Athanasius, *On the Councils of Ariminium and Seleucia (De Synodis)*, 1126 – 1128.

³²⁰ Свети Атанасије, када говори о овој датираној вери, са подсмехом коментарише да она није саборна и да није од давнина, већ од времена Констанција. Упореди са: Athanasius, *On the Councils of Ariminium and Seleucia (De Synodis)*, 1167 - 1168; Socrates, *EH*, II, XXXVII; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 76.

Утешитеља, по речима Писма. (Јн 14; 16, 26). Али, реч **суштина** коју Оци употребише, а коју народ не разуме и долази му као саблазан због тога што је нема у Светом Писму, ту реч смо одлучили да изоставимо, и од сада је не треба користити када се говори о Богу, због тога што божанствене књиге нигде не казују о суштини Оца и Сина. Ми сматрамо да је Син **сличан (подобан) Оцу у свему**, као што тврде и уче књиге Светог Писма.³²¹ Значај датиране вере је и у томе што Василије Анкирски при крају овог исповедања уз своје име додаје значајан додатак: *Син је по свему подобан Оцу, не само пак по вољи, него по ипостаси, и по егзистенцији и по бићу, као истинити Син од истинитог Оца.*³²² Ово је после Василије уперио против Валенса који је желео да се извуче од потписивања „у свему подобан“, али га је цар принудио речима: *Како се обавезасмо претходно у предвечерје Педесетнице, сада представисмо, као што уради побожни владар кога сам претходно проверио и усмено и у писмима.*³²³ Након овога је предстојао дуг и тежак пут, на коме се однос сукобљених страна заострило и требало је на један црквени начин ићи ка путу православља. То ће јасно показати догађај који ће уследити на поменутом два сабора на Западу у Ариминијуму и на Истоку у Селевкији.

Западни сабор у Ариминујуму (данашњи Римини) је прво започео са радом 22. маја 359. године и тамо се окупило око 400 западних епископа из свих провинција тога дела Царства.³²⁴ Будући да су се одмах створиле две супротстављене струје префект Таур се сложио да свака група пошаље на пријем код цара по десет делегата. Будући да се тада Констанције спремао за рат са Персијанцима, он је боравио у Константинопољу, а делегатима сабора је поручио да дођу на Исток и да га чекају код Адријанапоља.³²⁵ Том приликом се испоставило да делегати западног сабора и поборници Никеје нису били дорасли задатку и да су упали у замке Урсакија и Валенса. Ово видимо из чињенице да је цар примио делегацију коју су предводили Урсакије и Валенс, а одбио је да прими посланство већине епископа. Њих је задржао у Адријанапољу да сачекају, а затим их је писмом обавестио да је у том тренутку превише запослен да би их примио.³²⁶ Након овога су премештени у мали град Нике у Тракији да чекају даља

---

³²¹ Socrates, *EH*, II, XXXVII; Овде се по први пут у једном вероисповедању помиње да је Христос сишао у Ад.

³²² Eriphanius, *Panarion*, LXXIII, XXII, VII; Бер, *Никејска вера*, 110.

³²³ Eriphanius, *Panarion*, LXXIII, XXII, V – VI.

³²⁴ Socrates, *EH*, II, XXXVII ; Важно је напоменути да само није било представника Рима, вероватно зато што цар тамо није ни послао позив, јер су у Риму била два епископа, што је знак да Либеријево попуштање царевим законима није код цара повећавало његов углед.

³²⁵ Исто.

³²⁶ Athanasius, *On the Councils of Ariminum and Seleucia (De Synodis)*, 1182 – 1184; Бер, *Никејска вера*, 111.

упуства.³²⁷ Овде је јасно дошао до изражаја Констанцијев цезаропапизам који је успео да и поред православне већине западних епископа наметне аријанско вероисповедање. Став саборских отаца у Ариминујуму сазнајемо из писма које су они упутили цару: *Остаћемо у њој (никејској вери) до краја, јер нам се чини да би било и против закона и против здраве памети када би се било шта мењало, а што је једном одређено и што је разматрано на сабору у Никеји где је био и твој славни отац цар Константин... Стога смо нашли да би то био труд без смисла када би након свега тога уводили нешто ново, и презрели толике светитеље и мученике, који написаше и размотрише ту науку, који мерише сваку реч. Одлучено је да се остане у старим одредбама вере, а да се одлуче поменути људи и да не буду више са нама у заједници.*³²⁸ Ускоро су православним епископима у граду Нике дошли представници аријанске мањине и тада су почели дуготрајни и детаљни преговори око прихватања четврте сирмијумске формуле. Напослетку, западни делегати су 10. октобра 359. године у граду Нике потписали ову још гору сирмијумску формулу и свечано потврдили своје сједињење са изопштеним аријанским епископима.³²⁹ У граду Нике, у Тракији, извршен је притисак да се одлуке донете на сабору у Ариминијуму преиначе и да се уместо њих потврди вероисповедање које је донела друга делегација, што је била незнатно исправљена верзија „датиране вере“, пошто је испуштена фраза „у свим стварима сличан Оцу“, а забрањени су не само појам „суштина“, већ и опис личности Оца и Сина и Светога Духа као једне ипостаси.³³⁰ Тако је уствари настала такозвана пета сирмијумска формула вере, позната и као „Никска формула вере“ коју је цар потписао у ноћи између 31. децембра и 1. јануара 360. године у месту Нике. Документ који је ту био потписан због сличности по имену са „Никеја“, користио је да се спроведу разне интриге међу Западњацима.³³¹

У међувремену, док се сабор у Ариминијуму приближавао своме крају, источна половина сабора почела је са радом 27. септембра 359. године у Селевкији. Овде је допутовало око 160 епископа, само су Василије Анкирски и Македоније Константинопољски стигли са два дана закашњења.³³² Епископ Силуан из Тарса предложио да се усвоји антиохијски символ из 341. године (или Лукијанова друга

³²⁷ Sozomenus, *EH*, IV, XIX, I – II; Jedin, *Velika povijest II*, 48.

³²⁸ Socrates, *EH*, II, XXXVII.

³²⁹ Socrates, *EH*, II, XXXVII; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 78; Jedin, *Velika povijest II*, 48.

³³⁰ Theodoret, *EH*, II, XXI; Athanasius, *On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)*, 1159 – 1160; Бер, *Никејска вера*, 112.

³³¹ Sozomenus, *EH*, IV, XIX, VIII; Socrates, *EH*, II, XXXVII,

³³² Socrates, *EH*, II, XXXIX – XL; Бер, *Никејска вера*, 112.

антиохијска формула), што је било и потписано 28. септембра 359. године.³³³ Након овога Акакије се побунио и рекао да су они то урадили тајно и доставио сабору сопствено вероисповедање.³³⁴ Акакијевци су имали посебну седницу своје скупине и ту су прихватили последњу сирмијумску формулу, али су још додали осуду термина „несличан“.³³⁵ Током расправа које су потом уследиле постало је још јасније да се већина епископа није сложила са Акакијевим учењем да Син може бити сличан Оцу само по вољи, а не по суштини. Акакије Кесаријски³³⁶ је на накнадно одржаној седници са својим присталицама 29. септембра донео вероисповедање које прихвата антиохијски символ и одбацује све проблематичне термине. Овде је занимљиво приметити да се ради о повратку на почетно одступање од никејске вере које је почело 341. године на сабору у Антиохији на коме је донета прва формулација вере после сабора у Nikeји 325. године. Ово вероисповедање из 341. године је значајно јер је са њиме почео читав низ разних исповедања. Антиохијско вероисповедање осуђује Арија и прихвата све што је речено у Nikeји осим термина „једносуштан“, као што то чине и акакијевци, сада у Селевкији.³³⁷ Ово је био настанак омијске групе постникејаца које је водио Акакије Кесаријски.

Подељене саборске групе су по обичају упутиле цару у Константинопољ своје делегате ради подношења извештаја. Хонорат, који је постао префект Константинопоља 11. децембра, је оптужен да је довео делегацију већине епископа са сабора у Селевкији.³³⁸ Констанције је на почетку био доста збуњен извештајима делегација тако да је на његов предлог одржан мали сабор од око педесетак епископа који су донели једно исповедање вере, које је по својој садржини било чисто омијско. Ово исповедање је било општеприхваћено и на крају су га после дужих спорова и спорења потписали и омиусијани, на челу са Василијем Анкирским. Према Филосторгијевом сведочанству, Василије је у први мах био рад да се узме у коштац са Аецијем, али када је видео да су заступници учења „сличност по суштини“ били бројнији, одустао је од првобитне идеје и вратио се у отаџбину.³³⁹ Када је сам цар

---

³³³ Socrates, *EH*, II, XL.

³³⁴ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1158; Epiphanius, *Panarion*, LXXIII, XXV; Бер, *Никејска вера*, 112.

³³⁵ Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1158; Socrates, *EH*, II, XXXIX – XL; Jedin, *Velika povijest II*, 49.

³³⁶ Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 79; А. Јевтић, *Патрологија – источни Оци и писци 4. и 5. века*, Београд, 1984., 25 – 26.

³³⁷ Socrates, *EH*, II, X.

³³⁸ Sozomenus, *EH*, IV, XXIII, III – IV; Бер, *Никејска вера*, 113.

³³⁹ Philostorgius, *EH*, IV, XXII.

интервенисао, Василије је рачунајући на раније царско поверење, покушао да оптужи Евдоксија, али је због тога био одмах укорен.³⁴⁰ У исповедању се изричито одбацује појам „једносуштни“, јер га нема у Светом Писму и само у народ уноси забуну иако су га Оци употребљавали по својој простодушности.³⁴¹ Даље се каже: *Исто тако не треба користити ни реч „ипостас“ када се говори о Оцу, Сину и Светом Духу. Ми за Сина говоримо да је подобан Оцу, јер тако кажу и тако нас уче Свете Књиге. Све јереси, оне од раније и оне које су се од скора појавиле, као супротне овоме што је изложено, нека су анатема.*³⁴² Ово се збило на вечерњем заседању управо уочи новогодишње ноћи 1. јануара 360. године, на почетку десетог конзулата цара Констанција, када је наговестио становницима Царства да је поново успостављен религиозни мир.³⁴³ Овом објавом је званично у потпуности напуштено никејско веровање, јер је прихватањем омијске теологије у потпуности завладало аријанство.

Није без значаја у том тренутку био ни објективни положај хришћанске Цркве у Римском царству, посебно за време самосталне владавине цара Констанција II. Као и његови претходници, Константин Велики, Констанс и Константин, и он је имао запажену улогу у решавању чисто црквених питања као што су актуелне јереси. Сувише је истакнута његова улога када размишљамо о односу духовне и световне власти, односно Цркве и Царства. Додуше, треба рећи да у првим деценијама слободе хришћанства у Римском царству још увек није био прецизно дефинисан однос између Цркве и Царства. Цареви који су били хришћани ипак су се понашали као класични римски цареви у доба владајућих паганских религија. Овакав њихов став и понашање имали су, као што се види у случају цара Констанција II рђаве последице по саму Цркву, чистоту њене вере и учења. Овога пута су православни, односно следбеници никејске вере били жртве, а повлађивано је аријанцима и полуаријанцима. Уствари, цар је више водио рачуна о интересима самог Царства и оних епископа који су му били блиски и под чијим духовним утицајем је био све време.³⁴⁴

Овакав резултат изнуђен политичким притиском није могао да створи мир у Цркви, иако се свим силама настојало да се људи који су били око Констанција

³⁴⁰ Theodoret, *EH*, II, XXVII, IV – VII.

³⁴¹ Socrates, *EH*, II, XLI; Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 80.

³⁴² Socrates, *EH*, II, XLI.

³⁴³ Sozomenus, *EH*, IV, XXIII, VIII; Бер, *Никејска вера*, 114; Jedin, *Velika povijest II*, 49.

³⁴⁴ Поповић, *Историјски и богословски оквири „датиране вере“*, 80; F. Dvornik, *Emperors, Popes, and General Councils*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1291081> 30. 11. 2013., 11 – 12.

договоре око постигнутог догађаја. Ови људи су већином били акакијевци, а 360. године им се придружио Евдоксије Германички. Такође, и сам цар је желео осигурати успех једним заједничким сабором који се одржао 360. или 361. године у Константинопољу, где су осим источних епископа били присутни само још неки из Тракије.³⁴⁵ Било је предвиђено да се 15. фебруара 361. године обави освећење обновљене цркве Свете Софије, коју је земљотрес разрушио. То је био повод да се сазове доста велики сабор који је угостито епископе из читавог Царства.³⁴⁶ Осећајући да има чврст ослонац у световној власти, овај сабор је одлучио да утемељи своју диктатуру и наметне своју веру. На овом сабору је председавао Акакије Кесаријски, који је користећи као своју основу вероисповедање из Нике, донео вероисповедање које потврђује учење омијана и које је било обавезно за читаву Цркву.³⁴⁷ Резултат овог сабора је био да су сви водећи епископи међу омиусијанима изгубили своје катедре, а Констанције је оснажио своје декрете тако што их је послао у прогонство. Поред тога што су неки епископи свргнути због тога што су прешли са једне на другу епархију, на овом сабору су именовани многи епископи на упражњене катедре.³⁴⁸

Као некад на Западу, захтевало се да сви епископи потпишу ново исповедање вере, а посебно они који нису учествовали на једном од последњих сабора. Међутим, царска полиција још увек није могла пронаћи Атанасија, него је само утврдила да је послао окружну посланицу епископима Египта и Либије, позивајући их да буду чврсти у вери и да одбију потписивање.³⁴⁹ Тако да је под руководством Светог Атанасија Египат остао веран Никеји, као и друге покрајине Истока, где су епископи радије бирали прогонство, него кривоверје.³⁵⁰ Као што смо раније рекли упражњене катедре је заузео Акакије и попунио их својим људима, тако да се у том тренутку чинило да је аријанство постало једина допуштена хришћанска вера. Овакав развој ситуације је у

---

³⁴⁵ Sozomenus, *EH*, IV, XXIV; Jedin, *Velika povijest II*, 49.

³⁴⁶ Athanasius, *On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)*, 1159 – 1160; Бер, *Никејска вера*, 114.

³⁴⁷ Athanasius, *On the Councils of Aruminiun and Seleucia (De Synodis)*, 1159 – 1160; Бер, *Никејска вера*, 114.

³⁴⁸ Евдоксије Антиохијски је послан у Константинопољ, док је Мелетије изабран за Антиохију, али након што је истакао да подржава одлуке из Никеје био је сврнут, а на његово место је доведен Евзоније, бивши Аријев сарадник. Упореди са: Eriphanius, *Panarion*, LXXIII, XXVIII, IV – XXXIII.

³⁴⁹ St. Athanasius, „Circular to Bishops of Egypt and Libya (Ad Episcopos Aegypti et Libiae Epistola Encyclica)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 641 – 666 стр; Jedin, *Velika povijest II*, 50.

³⁵⁰ Sozomenus, *EH*, IV, XXVII, VII; G. H. Williams, *Christology and Church - State Relations in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3161893> 07. 05. 2012., 7 – 8.

Констанцијевим очима изгледао као да је он коначно постигао циљ ка коме је ишао цео свој живот, а то је стварање мира у Цркви.

1.2.3. Паганска реакција и верска политика цара Јулијана Апостате (361 - 363)

Сагледавајући изворе 4. века долазимо до личности цара Јулијана о коме је сачувано највише података од царева тога времена, што представља парадокс, будући да је имао веома кратак период самосталне владавине од само двадесет месеци.³⁵¹ Ова чињеница се најчешће објашњава његовим неубичајним верским схватањима, супротстављању хришћанској вери и покушајем обнове паганске религије у Римском царству. Његова верска убеђења и радикални потези који су из њих проистицали привлачили су паганске и хришћанске интелектуалце, изазивајући код једних дивљење, а код других саблазан. Највећи пагански историчар 4. века Амијан Марцелин служио је војску под Јулијановом командом у Галији и у ратном походу на Персију. У својој историји Амијан од 15 до 21 књиге говори о Јулијановим почецима, животу и догађајима до Констанцијеве смрти 361. године. Књиге 22 - 25 су у потпуности посвећене Јулијану и садрже многе одлике панегирика.³⁵² Поред Амијана пагански писац који веома велича Јулијана јесте Зосима. Он је посветио Јулијану трећу књигу своје Историје.³⁵³ Код Зосиме примећујемо, за разлику од Марцелина, да се он уопште не бави питањима вере³⁵⁴, него истиче Јулијанова војна достигнућа стављајући посебан

---

³⁵¹ Socrates, *EH*, III, I; Sozomenus, *EH*, V, VI; Theodoret, *EH*, III; Амијан, *Историја*, XV – XXI, Zosimus, *New History*, III; С. Мичел, *Историја позног Римског Царства 284 – 641*, прево са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010., 112; Е. Ј. Мартин, *The Emperor Julian*, London, 2013., 11 – 19.

³⁵² Амијан Марцелин, *Историја*, Београд, 2002., XVI, I, II - IV; Иако код Марцелина постоји велико дивљење према цару Јулијану и његовим подухватима, он на неколико места јасно упућује на то шта сматра погрешним код Јулијана. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 113; Амијанов негативни став се пре свега односи на цареву верску политику и његово доживљавање паганске религије. Тако да он истиче Јулијанову претерану склоност према крвним жртвама, као и закон који се посебно тиче наше теме, а то је забрана хришћанским учитељима да подучавају. Ово јасно показује да се Јулијанов концепт и схватање паганске религије разликује од схватања Амијана Марцелина. Упореди са: Амијан, *Историја*, XVI, I, II – IV; Т. Д. Barnes, *Ammianus Marcellinus*, Cornell, 1998, 166 – 186; Hunt, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/638816> 28. 08. 2013., 192 – 195.

³⁵³ Zosimus, *New History*, III, I – III.

³⁵⁴ Зосима једино отворено помиње Јулијаново паганство кроз поређење супротности између њега и Констанција. Упореди са: Zosimus, *New History*, III, I – III.

акценат на његов поход против Персије.³⁵⁵ Међутим, поред ових паганских извора имамо сачуване и хришћанске који нам доносе сасвим другачију слику цара Јулијана и посебан акценат стављају на нову верску политику. Свети Григорије Богослов је почетком 4. века био заједно на школовању са Јулијаном у Атини и његова четврта беседа је донела јако негативну слику о Јулијану.³⁵⁶ Такође, хришћански историчар Сократ Схоластик доноси сведочанство о Јулијану и у његовој трећој књизи можемо наћи најпотпунији наративни приказ хришћанског погледа на Јулијанову личност.³⁵⁷

1.2.3.1. Верска политика цара Јулијана

Јулијанова верска политика, односно његов покушај да обнови паганство у време своје самосталне владавине (361 - 363) представља један од највећих преокрета верске политике у 4. веку. Јулијан је одмах након Констанцијеве смрти јавно објавио своја религијска уверења и започео верску политику која је била супротна од његових претходника из династије Флавијеваца, односно покушао је да потисне и умањи значај хришћанства и у потпуности се окрене паганској религији. Једна од основних идеја која је проузроковала раскид са владајућим схватањима његове епохе може се делимично оправдати околностима које су га задесиле још у дечачком добу, затим се мора обратити пажња и на само окружење и људе који су га васпитали и пласирали му своја мишљења, као и на његово посебно философско гледиште.³⁵⁸ Сама личност овог цара од најранијих времена до данас привлачи бројне писце и истраживаче да се њиме баве. Управо због бројних противречности једно од главних питања које се већ дуги низ година поставља, и по нашем мишљењу ће се још постављати, јесте питање извора који нам доносе сведочанства о Јулијану. Наиме, са једне стране имамо хришћанске изворе који на сваки могући начин покушавају да искажу своју огорченост према овом цару, док пагански не могу да пронађу довољно одговарајућих речи како би га уздигли.³⁵⁹ Тако да су се и до данашњег дана задржале две струје у оцени Јулијанове делатности,

---

³⁵⁵ Описивање овог подухвата заузима читаву другу половину треће књиге. Упореди са: Исто, III, X – XXIV.

³⁵⁶ Григорије Богослов, „Реч IV, Прво избличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 35 – 71.

³⁵⁷ Socrates, *EH*, III, I - XXIII; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 114.

³⁵⁸ Socrates, *EH*, III, I; Успенски, *Историја*, 93.

³⁵⁹ Socrates, *EH*, III, I; Sozomenus, *EH*, V, VI; Theodoret, *EH*, III; Амијан, *Историја*, XV – XXI, Zosimus, *New History*, III.

које се темеље на принципу да ли писац више верује паганским или хришћанским изворима. Управо тема овог поднаслова јесте место где се извори највише разилазе, јер хришћани постају веома субјективни и пристрасни када се говори о Јулијановој верској политици. Што се тиче самих историјских околности извори се углавном слажу, с тим што неки писац ставља акценат на другачије ствари. Међутим, узимајући у обзир изворе које смо навели, и стварајући одређену општу слику, како о историјском периоду у коме је живео, тако и о његовој личности, схватамо да се овде ради о једној изузетној личности, која је у једном тренутку свога живота изгубила свој духовни компас и на крају постала жртва сопствених амбиција. Јулијанов религиозни преокрет није се десио случајно и неочекивано, него је био сасвим логичан след који је настао под утицајем разних прилика, учења и професора на које се угледао.³⁶⁰ Јулијан је младост провео на Истоку и тамо је задобио хеленистичко образовање, а матерњи језик му је био грчки, тако да нам самим тим постаје јасније зашто је слабо познавао латински језик и књижевност, као и чињеницу да све пише на грчком језику.³⁶¹ Ово нам објашњава и чињеницу да је Јулијан као религиозни реформатор био готово потпуно непознат Западу и да су његови декрети и одлуке имали релативно скроман успех.³⁶²

Корени Јулијанове везаности за паганство могу се пратити још од његовог најранијег детињства. Јулијан је рођен 331. године у Константинопољу као син Константиновог полубрата Јулија Констанција.³⁶³ Већ након пар година 337. године остаје сироче у рукама убица своје породице. Једини који су преживели овај масакр су били Јулијан и његов брат Гал, тако да су се у дечаковим размишљањима која су била јако подложна утицају Христово и Констанцијево име, као и представе о ропству и вери врло брзо спојиле.³⁶⁴ Јулијан је потом из безбедносних разлога премештен у дом породице његове мајке Василине. Овде је имао два учитеља, хришћанског и хеленског - Јевсевија и Мардонија. Мардоније је извршио значајан утицај на Јулијана тако што га је увео у хеленску културу и упознао са делима Хомера и Хесиода који су одушевили

---

³⁶⁰ Sozomenus, *EH*, V, II.

³⁶¹ Исто.

³⁶² Исто.

³⁶³ Socrates, *EH*, III, I; G. Negri, *Julian the Apostate*, New York, 1905., 13.

³⁶⁴ О овим страшним догађајима и својим траумама из детињства је отворено почео причати тек 361. године када се сукобио са Констанцијем и ово сведочанство налазимо у његовом писму Атињанима. Упореди са: Socrates, *EH*, III, I; *Imperator Julijan*, „Pismo Atinjanima“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 79 – 101, 83 – 85; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 289.

младог Јулијана.³⁶⁵ Он се још као дечак одушевљавао природним појавама: у Сунцу и звездама је видео вечне силе које тајанствено утичу на човеков живот и буде му радозналост. Међутим, дечак је живео у непрестаном страху, како од Констанција, тако и од шпијуна, који су га непрестано пратили, тако да се његове способности овог типа нису могле слободно и безбрижно развијати. Јулијан је заједно са Галом 341. године био послат у *Macellum*, царску вилу у унутрашњости Мале Азије, код Кесарије.³⁶⁶ Овде се чинило да је изучавање хришћанске вере коју су посебно неговали, дало најлепше плодове вере и побожности. Молили су се, постили, делили сиротињи милостињу, поклоне свештенству и прилоге за гробове мученика. Удруженим снагама Гала и Јулијана започето је подизање величанственог споменика Светом Мами у Кесарији.³⁶⁷ Са поштовањем су разговарали са епископима угледним по узвишеној светости и тражили благослов од монаха и пустињака који су се подвизавали у Кападокији.³⁶⁸ Овде је Јулијан и даље наставио да се интересује и бави класичном античком књижевношћу и да машта о својим јунацима на које га је Мардоније упутио.³⁶⁹ У *Macellum*-у за Јулијаново образовање је био задужен други учитељ након Јевсевијеве смрти, а то је био Григорије, потоњи аријански епископ Александрије.³⁷⁰ Када је његов брат Гал стекао мало боље везе на двору, долази у везу са софистом Ливанијем, тадашњим највећим ретором. У почетку је Јулијан имао забрану присуствовања Ливанијевим предавањима, али је на крају постао његов ученик.³⁷¹ Управо у *Macellum*-у је и почела Јулијанова религиозна криза са којом се сам морао борити. Међутим, у овој тврђави Јулијан није имао вршњака и друштва са којима би могао поделити своје страхове и размишљања. Тако да се његов младалачки дух у борби са великим размишљањима окренуо и нашао излаз у свету са којим га је упознао Мардоније.³⁷² Јулијан је око 347. године добио дозволу да може напустити *Macellum*, тако да је на Констанцијев позив, заједно са братом Галом пошао у Константинопољ. Овде је Јулијан пошао на студије реторике, али је по Констанцијевом мишљењу његов боравак

---

³⁶⁵ Socrates, *EH*, III, I.

³⁶⁶ Sozomenus, *EH*, V, II.

³⁶⁷ Исто, V, II.

³⁶⁸ Исто, V, II; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 289.

³⁶⁹ Исто, V, II; S. Elm, „Hellenism and Historiography: Gregory of Nazianzus and Julian in Dialogue“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Press, Volume 33, Number 3 (2003) 493 – 515.

³⁷⁰ Георгије је касније премештен у Александрију, где је постао епископ и где га је народ убио. Постоје сведочанства у изворима и директно код Јулијана у писмима да је завидео Георгију на његовој библиотеци. Упореди са: Socrates, *EH*, III, I; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 355.

³⁷¹ Socrates, *EH*, III, I.

³⁷² Socrates, *EH*, III, I; Jedin, *Velika povijest II*, 52.

у престоном граду био опасан, тако да га шаље у Никомидију.³⁷³ Из касније историје видимо да је овај Констанцијев потез био јако лош, јер је он превидео чињеницу да је Константинопољ био хришћански град и да је у њему пагански елемент био јако слаб, тако да би се то свакако одразило и на Јулијаново поимање вере и олакшавања религиозне кризе у коју је упао. Међутим, удаљавањем од хришћанског центра, пагански утицај се појачавао, а хришћански слабио, тако да је авантуристички дух као што је Јулијанов лако могао да залута. Јулијан нашао се у окружењу где су преовладавали поклоници паганске религије и ту се бавио изучавањем науке, под вођством паганских учитеља. Међутим, иако је Ливаније оставио велики утицај на Јулијана, његов поглед на свет се коренито изменио тек под утицајем философских система у које су га увели пагански учитељи.³⁷⁴ У Никомидији, Пергаму и Ефесу се млади Јулијан упознао са неоплатоничарском философијом.³⁷⁵ Овде се Јулијан осећао јако лепо и био је одушевљен што се налази у групи интелектуалаца који су слични као он.³⁷⁶ Њих је предводио Максим који је упражњавао теургију, тврдећи да има способност да манипулише боговима и тако помаже смртницима да ступе у заједницу са божанским светом. Максим је тако увео Јулијана у теургију и чаробњаштво упознавши га са науком о тајним обредима и призивом духова. Ово се сматрало највишим знањем и круном философског образовања.³⁷⁷ Међутим, иако је спознао нову религију Јулијан је био свестан чињенице да не сме јавно исказати своја паганска уверења, јер је знао да се то противи вољи цара, а пред очима је имао слику брата Гала који је страдао, јер није био цару по вољи.³⁷⁸ Јулијанов боравак у Атини је стицајем

---

³⁷³ Пре него што је отишао, Констанције га је саветовао да не слуша предавања ретора Ливанија, јер ће га он одвести на погрешан пут, него да се посвети проучавању Светог Писма. Јулијан је овде мудро поступио и никада није отишао на Ливанијева предавања, што је Констанцијеве дошнике могло уверити да је послушао савет цара, али је у тајности својих одаја проучавао и читао сва његова дела. Упореди са: Socrates, *EH*, III, I; Болотов, *Историја Цркве*, 55; Jedin, *Velika povijest II*, 52.

³⁷⁴ Socrates, *EH*, III, I; Успенски, *Историја*, 95.

³⁷⁵ Socrates, *EH*, III, I.

³⁷⁶ Једни од најистакнутијих су били Јевсевије из Мунда у Карији, Хрисантије из Сарда, Приск из Теспротиде и Максим из Ефеса. Упореди са: Socrates, *EH*, III, I.

³⁷⁷ Схватање душе као елемента божанског порекла који непрестано тежи да се ослободи из тамнице тела и да се споји са божанским начелом нарочито је истакнуто у Јулијановом предсмртном говору који доноси Марцелин. Упореди са: Амијан, *Историја*, XXIV, III, XVI; Успенски, *Историја*, 95.

³⁷⁸ Опис краја Галовог живота ћемо споменути само у кратким цртама, јер је овај догађај променио и Јулијан живот. Наиме, Гал је био управник Антиохије, али је његова владавина праћена великом окрутношћу према својим поданицима, тако да је веома брзо завладало незадовољство и то је дошло до Констанција. Испровоциран овом ситуацијом и могућим немирима Констанције позива Гала да му се придружи у Милану, али га на путу пресреће група људи која му суди и убија га по царевом наређењу. Тада је и Јулијан био позван у Италију и боравио је као заробљеник на царевом двору 7 месеци. Тамо му је једини пријатељ и заступник била царица Евсевија која је имала велики утицај на цара и временом је издејствовала да се Јулијану дозволи да изађе из заточеништва и оде у Атину. Упореди са: Sozomenus, *EH*, V, II.

околности трајао само неколико месеци. Међутим, као што смо раније истакли, младог принца су јако заинтриговали тајанствени обреди неоплатоничара Максима. Тако да је управо за време свог боравка у Атини 354. године био тајно посвећен и уведен у елевсинске мистерије.³⁷⁹ У Атини је био у блиском односу и често је слушао предавања угледног паганског учитеља атинске школе Приска и управо је под његовим утицајем завршен религиозни преокрет младог Јулијана који је започет у Macellum-у.³⁸⁰ Јулијанов боравак у Атини је интересантан по још једној чињеници, а то је да су му школски другари били једни од највећих црквених Отаца, Свети Василије Велики и Свети Григорије Богослов.³⁸¹ Свети Григорије је више у својим беседама говорио о Јулијану и каже да је он био човек несталне природе: *његов поглед није био директан речи су биле неодређене, недовршене и ироничне, увек се могло приметити да нешто крије и читав карактер му је био обавијен велом мистерије.*³⁸² Управо у том периоду, 355. године Јулијан бива позван на пријем код цара да га постави за владара Галије, што уједно прекида и његово краткотрајно школовање у Атини.³⁸³ Осим паганског елемента који је био главни фактор да се Јулијан окрене против хришћанства морамо да истакнемо чињеницу да је и међу хришћанима, чак и међу високим представницима клира било таквих који су се веома лако помирили са паганским веровањима и којима су подједнако неважна била веровања у паганске богове, као и у хришћанске мученике.³⁸⁴ Након ових дешавања Јулијан је дошао у Милано и тамо је промовисан за цезара који ће владати у Галији. Управо од овог његовог избора за владара на Истоку су

---

³⁷⁹ Sozomenus, *EH*, V, II; Jedin, *Velika povijest II*, 52.

³⁸⁰ Из младог хришћанина из Macellum-a је настао велики заговорник хеленског веровања у богове кога је носио ентузијастички мистични жар. Упореди са: Sozomenus, *EH*, V, II

³⁸¹ Богослов, Григорије, „Реч IV, Прво изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 35 – 71; Богослов, Григорије, „Реч V, Друго изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 72 – 86; Богослов, Григорије, „Реч XIX, О речима упућеним Јулијану“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 193 – 199; Болотов, *Историја Цркве*, 56; Иларион Алфеев, *Жизнь и учение Святителя Григория Богослова*, Москва, 2013., 24; G. Downey, *Education in the Christian Roman Empire: Christian and Pagan Theories under Constantine and His Successors*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/2849245> 27. 11. 2013., 60.

³⁸² Богослов, Григорије, „Реч IV, Прво изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 35 – 71; Богослов, Григорије, „Реч V, Друго изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 72 – 86; Богослов, Григорије, „Реч XIX, О речима упућеним Јулијану“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 193 – 199.

³⁸³ Sozomenus, *EH*, V, II; Imperator Julijan, „Pismo Atinjanima“, у: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Београд, 1987., 79 – 101; J. Juneau, *Pietas and Politics: Eusebia and Constantius at Court*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/639898> 28. 08. 2013., 641 - 644; S. Tougher, *The Advocacy of an Empress: Julian and Eusebia*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/639857> 28.08.2013., 10 - 15; Управо је царица одиграла значајну улогу да се Јулијан изабере за владара.

³⁸⁴ Успенски, *Историја*, 97; J. Gaume *Paganism in Education*, London, 2013., 1 - 17; Болотов, *Историја Цркве*, 56; Успенски, *Историја*, 97 – 98.

почеле да се шире гласине о Јулијановим симпатијама и наклоности према паганској религији.³⁸⁵ За све време свога управљања Галијом, Јулијаново понашање носи карактер скривености, лицемерја и двоједушности. Он се највише трудио да покаже да не примећује сумњичав однос који је Констанције имао према њему.³⁸⁶ Констанције је отпочео рат са Персијом 360. године и тада је захтевао од Јулијана да пошаље своје легије. Међутим, уместо тражене помоћи, војници проглашавају Јулијана за августа и тако почиње велики сукоб. Јулијан је обавестио Констанција да је он био само жртва политичке побуне и сада тражи да му се призна наметнуто звање. У то време се и даље претварао да је хришћанин, јер је знао да га очекује рат са Констанцијем и није имао луксуз да окрене све хришћане против себе. Јулијан је био свестан снаге хришћанства које је муњевито освајало свет и према Марцелиновом сведочанству он је признао да би ратовање под паганским знаковима било погубно: *Па да би му сви били склони, а нико противан, претварао се да припада хришћанској религији, од које је још раније тајно отпао; са неколико тајних саучесника, бавио се гатањем према утроби животиња и према лету птица, као и осталим вештинама по обичају обожавалаца богова.*³⁸⁷ Када је извршио све припреме Констанције је кренуо на Запад у сусрет Јулијану који се већ утаборио код Ниша.³⁸⁸ Међутим, тада је сасвим неочекивано 3. новембра 361. године Констанције умро.³⁸⁹ Ове вести су се брзо прошириле и дошле до Јулијана који је у Нишу на веома театралан начин објавио своју паганску веру: *Поштовали смо богове отворено и већина војске која ме је пратила поштовала их је. Жртвовали смо волове јавно. Као изразе захвалности, понудили смо им велике жртве. Богови су ми наложили да прочистим све што је могуће и ја им то обећавам полетно. Веле да ће наградити наш напор, само ако не постанемо немарни.*³⁹⁰ У говору својим пријатељима Јулијан је исказао радост, јер се сада враћају стара добра времена када су се сви слободно могли клањати боговима својих предака.³⁹¹ По доласку у Константинопољ учествује у

---

³⁸⁵ Sozomenus, *EH*, V, I; Болотов, *Историја Цркве*, 57.

³⁸⁶ Sozomenus, *EH*, V, I; Болотов, *Историја Цркве*, 57.

³⁸⁷ Амијан, *Историја*, XXI, II, IV; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 356.

³⁸⁸ Sozomenus, *EH*, V, I; W. E. Kaegi *The Emperor Julian at Naisus*, преузето са: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1770 26. 12. 2014., 161.

³⁸⁹ Sozomenus, *EH*, V, I; W. E. Kaegi *The Emperor Julian at Naisus*, преузето са: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1770 26. 12. 2014., 161.

³⁹⁰ Јулиан, *Писма*, 244; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 357.

³⁹¹ Sozomenus, *EH*, V, I.

великом паганском празнику Сатурналија и изговара беседу у част богова.³⁹² У исто време са овим великим подухватом, који је започео у области религије Јулијан је покренуо и велики ратни поход на Персију.

Што се тиче самог Јулијановог паганског веровања, морамо истаћи чињеницу да је он био одушевљен грчком културом и философијом које су му дале морални и културни оквир.³⁹³ Веровао је у прорицање судбине и често је тумачио предзнаке који указују на будућност. Уз то, био је јако склон теургији и магији и нарочито су га привлачили оријентални култови. Намеравао је да оснује посебан огранак паганства, теософску веру, која би садржавала првенствено античке, али и друге елементе које је он сматрао неопходним. Из овога видимо да је Јулијан развио сопствене синкретистичке идеје религије међу којима уздиже соларни монотеизам у својој химни Сунцу, по којој се бог Хелиос могао изједначити са Митром.³⁹⁴ Амијан Марцелин нам доноси сведочанство да после смрти своје супруге није ни помишљао на нове љубави.³⁹⁵ Многи његови верски ставови које је преносио својим поданицима путем писама и едикта били су засновани на разрађеним моралним основама које су у неким сегментима подсећале на хришћанске. Јулијан је по својим делима добротинства парирао хришћанима, само су им темељи на којима су засновали своје учење били другачији. Хришћани су своје милосрђе заснивали на библијским текстовима, док се он темељио на пасусима из Хомерових дела.³⁹⁶ Јулијан је предузимао разне мере да се супротстави хришћанском ругању паганских идола. Истицао је изричите и детаљне аргументе у корист поштовања представе богова иако је и сам признавао да они нису телесна бића.³⁹⁷

Свим Јулијановим савременицима и пријатељима је било јасно да је његова лична чистота и морална дисциплина било нешто чега се придржавао и од чега никад

---

³⁹² Sozomenus, *EH*, V, I; S. Bradbury *Julian's Pagan Revival and the Decline of Blood Sacrifice*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1088885> 20. 12. 2014., 331 – 332; G. H. Rendall *The Emperor Julian, Paganism and Christianity with Genealogical, Chronological and Bibliographical Appendices*, London, 2014., 55 - 62; D. Campbell *Old Stones, New Temples – Ancient Greek paganism reborn*, San Francisco, 2000., 133 - 140; G. Downey, *Julian and Justinian and the Unity of Faith and Culture*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162085> 25. 03. 2011., 339 – 341.

³⁹³ Socrates, *EH*, III, I; Julian, *The works of emperor Julian II*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1913., 353; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 356; Downey, *Julian and Justinian*, 340 – 341.

³⁹⁴ Socrates, *EH*, III, I; Julian, *The works of emperor Julian I*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1913., 353.

³⁹⁵ Амијан, *Историја*, XXV, IV, I; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 357.

³⁹⁶ Амијан, *Историја*, XXV, IV, I; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 357.

³⁹⁷ Амијан, *Историја*, XXV, IV, I; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 357.

није одступао. Он није само титуларно био *pontifex maximus*, него је заиста улагао велике напоре да то буде и делима. Сваки дан је ујутро и увече приносио жртве Сунцу, а пошто некада није свуда успео физички бити присутан по његовој наредби му је саграђен лични жртвеник у палати.³⁹⁸ У Јулијановим писмима сачувало се неколико законских одредби, да Империја у верском погледу треба да буде подељена на неколико области које су подчињене врховним жрецима. Подробно се бавећи питањима религије, а посебно паганског култа, Јулијан нам даје идеалну слику жреца: *према његовом мишљењу он мора бити морално острашћена особа која треба бити узор својим делима и понашањима. Жреци треба да проучавају химне боговима, да се баве добротворним радом, јер је управо то сегмент у којем су хришћани доста напредни и где приволе људе у своју секту.*³⁹⁹

За време свог путовања у Антиохију Јулијана су задесиле многе непријатности од стране хришћана, али и од стране незнабожаца који су се још више бунили. Када је питао за разлоге незадовољства код пагана добио је одговор да је претерао са својим законима за испуњавање верских прописа.⁴⁰⁰ Антиохијци су му јасно дали до знања да нису имали никаквих проблема ни са хришћанима ни са Констанцијем, и да су живели у миру. Јулијан је, између осталих ствари, био веома незадовољан и паганском равнодушношћу према празницима. Наиме, за време свога боравка у Антиохији требало је прославити велики празник у част Аполона. Управо на тај, за Јулијана величанствени дан, се рано ујутро упутио у храм Зевса Касија у Дафни, очекивајући велики скуп људи који је дошао да узме учешћа у приносу жртве. Међутим, десила се потпуно обрнута ситуација. Наиме, тамо је уместо мноштва жречева срео само једног, који је за жртвени принос носио гусана. На питање због чега нема људи рекао да не сматрају да треба трошити новац на жртве. Ово је било само још једно у низу разочарења које је Јулијан доживео у Антиохији.⁴⁰¹ Мислио је да ће сваки савез

---

³⁹⁸ Увек је поштовао празничне дане паганског календара и био јако незадовољан ако се негде о великом празнику није служила свечана служба. Јулијан је јако уживао у читавом ритуалу жртвоприношења, тако да имамо сведочанства да је волео носити дрва, приводити жртву и на крају читати будућност из утробе животиња. Будући да је све то радио са толиком љубављу било је јасно да то не чини само формално, а чак и људи који су били стално уз њега за неке ствари су рекли да су неукусне. Упореди са: Амијан, *Историја*, XXV, IV, XVII.

³⁹⁹ Његова чувена писма врховном жрецу Галатије Арсакију (362/363) и врховном жрецу Азије Теодору нашироко осликавају његову религиозну политику. Упореди са: *Imperator Julijan*, „Julijan prvosvesteniku Teodoru“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 212 – 215; Успенски, *Историја*, 99 – 100.

⁴⁰⁰ Socrates, *EH*, III, XVII; Болотов, *Историја Цркве*, 60.

⁴⁰¹ Socrates, *EH*, III, XVII; Болотов, *Историја Цркве*, 67.

принети по белог бика или да ће макар град принети једног бика. На ово је добио подругљив одговор Антиохијаца: *Бели бикови поздрављају Јулијана, ако победи Персијанце белим биковима нема живота.*⁴⁰²

Колико је Јулијан био занесен својим размишљањима дошао је на помисао да он заиста добија поруке од богова и да су сви његови поступци освештани божанском вољом. Ово нам расветљава чињеницу зашто је тако мало пажње посвећивао реалном животу и тежио ка недостижним идеалима. У његовим мислима паганска религија је била прожета прелепим алегоријама, поетским сликама, раскошним празницима који су испуњавали његов ум.⁴⁰³ Док је са друге стране хришћанство у његовим очима била вера неуких људи, сељака и робова. Он је често изражавао мисао да паганска религија васпитава хероје, а хришћанска вера робове.⁴⁰⁴ Из претходно наведених чињеница јасно видимо да Јулијанов религиозни преокрет није био нека случајна и неочекивана појава, него свесно убеђење, које је постепено настајало под утицајем посебних околности. Такође треба истаћи да је Јулијан јако слабо познавао латински језик и књижевност и да је као религиозни реформатор био готово непознат Западу.

Из свега претходно реченог јасно видимо да је Јулијан имао један јако сложен и компликован однос са хришћанима. Овај однос је доста утицао на само формирање Јулијанове личности, будући да је одлучио да буде противник хришћанства. Хришћанство се у Јулијановој личности сусрело са једним од највећих непријатеља у дотадашњој историји и то са непријатељем који је био веома mudar и јако опрезан.⁴⁰⁵ Да би што боље схватили ове Јулијанове нападе на хришћанство и Цркву морамо истаћи и специфичне историјске околности у овом периоду. Само хришћанство је доста учинило да га се Јулијан одрекне. Наиме, тадашње хришћанско друштво и хришћанске установе нису никако могле очарати Јулијана као паганство. У том периоду хришћани су се налазили у великим сукобима и размирицама око суштинских питања вере.⁴⁰⁶ Марцелин нам сведочи да ни дивље звери не показују такву јарост према људима какву

---

⁴⁰² Imperator Julijan, „Misopogon (Bradomrzac)“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 101 – 139; Болотов, *Историја Цркве*, 62.

⁴⁰³ Успенски, *Историја*, 95.

⁴⁰⁴ Исто.

⁴⁰⁵ Imperator Julijan, „Protiv Galilejaca“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 139 – 191.

⁴⁰⁶ Исто.

већина хришћана испољава у својим верским сукобима.⁴⁰⁷ Иако је ово сведочанство једног паганина морамо се сложити да је ово био јако турбулентан период за Цркву и да се водећи људи нису увек најбоље снашли у тешким ситуцијама. Чињеница стоји да су у овој експанзији хришћанства многи примили нову веру, тражећи у њој интерес и богатство. Марцелин доноси сведочанство и о великом паду морала у тадашњем друштву и у посебно лошем контексту истиче случајеве који су пратили новообращене.⁴⁰⁸ Јулијан је покушао преко Јевреја да нашкоди хришћанима и у том контексту дао Јеврејима предност над хришћанима, зато што имају националну религију, затим говори да се хришћанство изродило из јудаизма и преузело најгоре ствари од Јевреја.⁴⁰⁹ Он је навео да су у суштини три главне карактеристике основа за успех хришћанства:

1. Њихова харитативна делатност;
2. Брига за мртве;
3. Примерено и узорно владање.⁴¹⁰

Ове карактеристике које су по Јулијановом мишљењу биле ослонац хришћанства нису биле нешто ново у римском свету, него су одувек биле део њега и посебно значајне за ниже слојеве друштва.⁴¹¹ Наиме, сеоске и градске заједнице су у Антици често биле изложене ризику оскудице и глади услед многих фактора који су их могли задесити.⁴¹² Ако власти у тим околностима овим најнижим слојевима нису обезбедиле одређену сигурност, њихов једини излаз из сигурне смрти је био у међусобном помагању. Међутим, иако је ова помоћ постојала она није до многих стизала, јер је била више локалног карактера. Овај проблем је доласком хришћанства био готово у потпуности превазиђен. Наиме, велики број цркви је могао своје учење да претвори у конкретну помоћ за ближње, били они хришћани или не. Управо су на тај начин, видећи љубав на делу, и многи пагани постајали хришћани. Друга ставка јесте неизоставна стварност која је пратила сваку заједницу, а то је питање смрти. Повећана смртност, краткоћа животног века, стопа смртности одојчади је била застрашујућа за

---

⁴⁰⁷ Амијан, *Историја*, XXII, V.

⁴⁰⁸ Амијан, *Историја*, XXXII, IV, III; Успенски, *Историја*, 96.

⁴⁰⁹ Socrates, *EH*, III, XX; Болотов, *Историја*, 63; M. Adler, *The Emperor Julian and the Jews*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1450290> 17. 12. 2014., 592 – 595.

⁴¹⁰ Socrates, *EH*, III, XIII; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 358.

⁴¹¹ Хришћани су баш на њих ставили акценат.

⁴¹² Лоша жетва, ратна пустошења, подизање пореза од стране државе и др. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 358.

све људе. Борба са превременом смрћу је била искуство са којим се свака заједница или појединац морао сустрести.⁴¹³ Међутим, тада се јавља хришћанство са својим учењем. Оно није порицало постојање смрти у овом створеном свету, али она није више била толико мрачан моменат, јер је сада представљала прелазак у вечни живот. Тако да су гробља постала веома важна и света места за хришћане. Након проглашења за императора Јулијан је скинуо маску хришћанина коју је до тада носио.⁴¹⁴ Његови савременици из хришћанске вере су са гнушањем гледали Јулијаново отпадништво и аргументе које он излаже, али су се уствари пуно више бојали његове моћи. Ово је са друге стране много веселило пагане, који су вероватно очекивали да се врати време прогона хришћана. Међутим, Јулијан се у почетку није пуно обазирао на различита мишљења, него се бринуо о свом угледу, јавном миру и правима људског рода.⁴¹⁵ Јулијан је био свестан чињенице да усвајајући неуспешну и свирепу политику гоњења коју су практиковали цареви пре Константина само може укаљати своју успомену и придодати нове мученике хришћанској Цркви. Управо покренут тим побудама Јулијан изненађује свет једним едиктом који је достојан великог државника или филозофа. Био је то „едикт о толеранцији“ којим је на све становнике Римског царства проширио благодат слободе и равноправности.⁴¹⁶ Такође, овим едиктом су укинута сва ограничења која су се односила на пагански култ за време претходних царева.⁴¹⁷ Пагани су добили милостиву дозволу да отворе све своје храмове и ослобођени су сваког закона који их је ограничавао. Ова толеранција је према Јулијановом размишљању означавала уклањање неправде коју је паганству нанео Константин, који је према Јулијановом мишљењу главни противник традиција Царства.⁴¹⁸ То је поред отварања паганских храмова подразумевало и обнављање и изградњу храмова који су за време хришћанских царева оштећени или срушени, као и повратак храмовне имовине. Спровођење ових одлука је у многим местима проузроковало тешке сукобе, јер су са једне стране били хришћани којима је све ово тешко падало, а са друге стране охрабрени пагани који су веровали да им нове прилике допуштају да пљачкају цркве, злостављају свештенике и хуле на хришћанско богослужење. У овим сукобима је доста хришћана изгубило животе, посебно у нередима у Александрији због којих је и сам

⁴¹³ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 359.

⁴¹⁴ Сведочанство филозофу Максиму. Упореди са: Sozomenus, *EH*, V, II; Успенски, *Историја*, 98.

⁴¹⁵ Sozomenus, *EH*, V, II; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 291.

⁴¹⁶ Овај едикт је Јулијан наменски издао знајући да ће он највише штете нанети управо хришћанима који су стекли доста привилегија од издавања првог едикта о верској толеранцији у Милану.

⁴¹⁷ Поново су отворени храмови, дозвољено је жртвоприношење, успостављено поштовање старих божанстава. Упореди са: Амијан, *Историја*, XXII, V, II.

⁴¹⁸ Амијан, *Историја*, XXI, X, VII; Jedin, *Velika povijest II*, 54.

Јулијан негодовао због таквог понашања и злочина, али није казнио кривце.⁴¹⁹ У исто време са издавањем овог едикта о толеранцији из прогонства су позвани и у своје цркве враћени епископи и свештеници који су били прогнани за време Констанција.⁴²⁰ Јулијан је ради исмевања хришћана знао позвати на двор две сукобљене стране и будући да је познавао хришћанско учење често их је исмевао. Ово се све уклапало у његов план да обнови стару религију Царства.⁴²¹ Управо је са овим циљем да нашкоди хришћанству, а помогне паганству дозволио да се врате прогнани епископи који су били разлог подела, без обзира да ли су били правоверни или су застранили у своје учење.⁴²² Из тог разлога даје зелено светло свим прогнанима да се врате. У то време једна од најзначајнијих цркви је била у Александрији и правила доста проблема у Царству ако се није слагала са неким званичним одлукама. У време цара Јулијана епископ Александрије је био Георгије Кападокијац и на основу Јулијанове одлуке он се вратио у Александрију.⁴²³ Његов долазак је јако испровоцирао становништво јер је био веома окрутан, тако да је сукоб ескалирао до те мере да је епископ на крају убијен. Јулијан је у званичном писму прекорео овакав поступак и наредио да се његова библиотека у потпуности преда цару.⁴²⁴ Будући да је александријска катедра сада остала упражњена Свети Атанасије се вратио у јануару на своје место. Својим ауторитетом Свети Атанасије је почео да доводи у ред стање у александријској Цркви, тако да је уместо дотадашњих подела уведена једнодушност међу хришћанима. Колико је био велики сведочи и чињеница да иако је у то време државни врх био пагански оријентисан, под његовим утицајем су чак и неки од пагана примили хришћанство.⁴²⁵ Видећи да се стање у александријској Цркви поправља Јулијан је почео да се претвара да је увређен. Према Јулијановим изјавама, Свети Атанасије није добро схватио његову одлуку. Управо због свог исправног и савесног деловања Свети Атанасије је био приморан да оде из Александрије, а затим и из Египта.⁴²⁶ Међутим, након свих ових

---

⁴¹⁹ Амијан, *Историја*, XXI, X, VII; Jedin, *Velika povijest II*, 54.

⁴²⁰ Међу њима су били донатисти, новатијани, евномијевци и истакнуте присталице никејског исповедања вере. Они су били протерани јер је цар Констанције био полуаријанац.

⁴²¹ Julian, *The works of emperor Julian III*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1923., 319; Gibbon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 291.

⁴²² Ову великодушност је објаснио свом најужем кругу пријатеља тиме да се нико не мрзи као хришћани и да ће ако им се да слобода сами себе уништити.

⁴²³ Socrates, *EH*, III, II – IV; Болотов, *Историја Цркве*, 65.

⁴²⁴ Још смо раније напоменули да је овај Георгије био Јулијанов учитељ једно време и да је он био љубоморан на његову библиотеку, тако да му се сада указала прилика да је добије. Упореди са: Socrates, *EH*, III, II – I.

⁴²⁵ Socrates, *EH*, III, IV.

⁴²⁶ Исто, III, XIV.

дешавања Јулијан је схватио да се његово оживљавање паганизма није одвијало оном брзином како је предвидео и како су га уверавали његови саветници. У том тренутку највећа нада која га је држала, јесте да ће велика организација добротворног рада по узору на хришћанске заједнице и државна помоћ која ставља пагане у први план помоћи у остваривању његовог плана. Међутим, ускоро је схватио да је хришћански начин живота и љубав та која покреће пожртвовање и спремност да се поднесу свакакве невоље и оскудице, док је његову паганску мисао покретала корист. Свест о тешкоћама и препрекама које су непредвиђено наишле на путу остваривања Јулијановог плана су га често избацивале из равнотеже, тако да је у тим тренутцима заборављао своје основно правило: *не чинити насиље над убеђењима и не ићи против правичности*.⁴²⁷ У том контексту је знао да предузме мере које су карактеристика религијског фанатизма и крајње нетрпељивости. Јулијан је тада схватио да му је највећи противник у остваривању његовог религиозног плана хришћански клир, тако да је свој гнев усмерио против њега. Било му је јасно да ће ако уклони оне који јачају црквени живот и црквену организацију, односно најугрожавније епископе знатно ослабити Цркву и појачати паганство. Јулијан је као што смо већ раније истакли, на почетку своје владавине дозволио да се прогнани епископи врате на своје катедре и већи део своје владавине их није дирао.⁴²⁸ Ситуацију са Светим Атанасијем смо већ навели, који је након повратка и опоравка црквеног живота у октобру 362. године добио указ да се поново шаље у прогонство. Поред Светог Атанасија било је још примера као што је епископ Елевсије из Кизика, кога је протерао из овога града, јер је наводно обраћао пагане у хришћанство, оскрњивао храмове и градио домове за удовице и девице.⁴²⁹ Када се Јулијану обратио Тит, епископ Бостре, јер су чиновници противзаконито узнемиравали његово свештенство, примио је оштар укор у писму које је упутио становницима тога града. Ово писмо је један од најизразитијих примера његове озлојеђености, где им он, од 1. августа 362. године наређује да протерају свог епископа.⁴³⁰ Ово писмо је доказ да је Јулијан у својим размишљањима и одлукама доста пута био противречан самом себи. Наиме, он јасно говори да не треба наносити ни увреде ни понижења народу због његове привржености галилејској секти и да људе треба обратити путем убеђивања, а не телесним казнама. Међутим, ово је у потпуној супротности са оним што је наређено

---

⁴²⁷ Sozomenus, *EH*, V, XV; Успенски, *Историја*, 101.

⁴²⁸ Овај потез чак и Амијан осуђује, јер је било јасно да му намере нису часне, него је на тај начин хтео да оживи свађе између правоверних и аријанаца и да тако ослаби Цркву. Упореди са: Амијан, *Историја*, XXII, V, XXVI; XXII, V, II; Philostorgius, *EH*, VII, IV; Jedin, *Velika povijest II*, 57.

⁴²⁹ Sozomenus, *EH*, V, XV.

⁴³⁰ Sozomenus, *EH*, V, XV.

по питању епископа Тита: *Истерајте га из града као вашег тужиоца.*⁴³¹ У овим последњим одлукама јасно је да Јулијаном не управља разум него страст, тако да је био зао и суров и веома далек од праведности.

Само је мали круг учених пагана поздравио оштру иницијативу на пољу религиозних реформи, али је било јасно да пагански клир није био одушевљен Јулијановим плановима за врховне свештенике, док је народ био незаинтересован.

У овом тренутку је било сасвим очигледно колико су слабо хришћани прелазили на паганство и да се царева очекивања нису испунила. Последица овога је био низ мера које су предузете и које су од хришћана правиле грађане другог реда. Јулијанове директне репресивне мере у односу на хришћане су биле:

1. Њихово искључивање из друштвених функција;
2. Ограничавање у стицању класичног образовања.⁴³²

Ове мере је Јулијан спроводио јако лукавом политиком.⁴³³ Када су му се хришћани жалили што их је власт уклонила са руководећих положаја, он им је говорио: *Закон вам забрањује употребу мача, ви треба да подносите неправде, јер ћете на тај начин угодити Богу.*⁴³⁴ Како онда да постави хришћанина на службу и како ће овај да служи, а да не наруши своју веру. Само да би нанео неправду хришћанима почео је да пружа заштиту Јеврејима. Јулијан је отворено говорио да неће дозволити да се зло чини Галилејцима, али стварност је била потпуно другачија. Посебно га је провоцирала чињеница када су хришћани већина у неким градовима па су смелије улазили у размирице са паганима. Један од пример тога јесте, када је свој гнев усмерио на Кесарију Кападокијску, јер је тамошњи народ мирно проматрао како се разарају храмови Зевса и Аполона.⁴³⁵ Поред свега овога веома су му сметали и хришћански обичаји. У том контексту управитељ Карије је добио указ да спали или разори споменике хришћанских мученика, јер загађују ваздух око храма у Дидими.⁴³⁶ Тако да

---

⁴³¹ Исто.

⁴³² Sozomenus, *EH*, V, XVII – XVIII; Болотов, *Историја Цркве*, 63; G. Downey, *The Emperor Julian and the Schools*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3294340> 25. 03. 2011., 97 - 102; B. H. Carmon, *The Emperor Julian and His School Law*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162593> 18. 12. 2014., 131 – 133.

⁴³³ I. J. Davidson, *Ambrose's de officiis and the Intellectual Climate of the Late Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583823> 30.11.2013.

⁴³⁴ Theodoret, *EH*, III, VIII; Успенски, *Историја*, 102.

⁴³⁵ Sozomenus, *EH*, VI, I, I; Theodoret, *EH*, II, XXVI, II.

⁴³⁶ Амијан, *Историја*, XXII, V, II; Philostorgius, *EH*, VII, IV.

су тада многи пагански магистрати подјарени ревношћу и осветом злоупотребљавали своје положаје.⁴³⁷ Овим видимо да је Јулијан покушао да подстакне учинак прогона, а да не навуче на себе кривицу за прогоне.

У овом поглављу смо покушали да представимо објективну слику о Јулијану као владару, али и као човеку који се бори за своја религијска уверења. Ово је био јако тежак задатак и под великим је знаком питања колико смо успели у својој намери. У покушајима да оживи стари поглед на свет истрошио је свој проицљиви дух, речитост и начитаност. Његовом смрћу читав систем који је градио пропада, јер паганство није више имало снаге да се супротстави хришћанским начелима.

1.3. Историјске и духовне околности од цара Јовијана до Теодосија I Великог (363 - 395)

Годину и по дана после тријумфа омијеваца Констанције је у јеку припрема за рат са Јулијаном умро и после њега за време Јулијана Апостате је уследила таква паганска реакција која је и највеће богослове тога периода изненадила. Доласком Јулијана богословље и спорови који су се водили одлазе у други план, пошто је он окренуо Царство против хришћанства. Он је био један од највећих непријатеља Цркве, који је познавајући хришћанско учење, напао Цркву тамо где је мислио да ће јој највише нашкодити. Јулијанов акт који је гарантовао пуну религијску слободу, мислећи да ће се тако хришћани сами међусобно уништити и амнестију коју је подарио свим затвореницима и прогнаницима због вере, аутоматски је вратио све епископе на њихове бивше катедре.⁴³⁸ Након овога 21. фебруара 362. године велики александријски изгнаник Атанасије је тријумфално ушао у свој град, где га је дочекао верни народ.⁴³⁹ Међутим, када је Јулијан сазнао да је крстио неке познате и угледне жене из паганства,

---

⁴³⁷ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 293.

⁴³⁸ Овај указ је био објављен 9. фебруара 362. године. Вероватно је, како Барнес закључује, едикт којим је дозвољен повратак из прогонства свим епископима који су прогнани у доба Констанција био прво објављен током 360. године, али је вест о том едикту у Александрију стигла тек 8. фебруара 362. године. Упореди са: Eriphanus, *Panarion*, LXXIII, XXVIII, IV – XXXIII; Бер, *Никејска вера*, 116.

⁴³⁹ Socrates, *EH*, III, IV.

поново протерује Светог Атанасија. Ипак, кратко време које је провео у Александрији обележено је ко један од највећих историјских подухвата, а то је одржавање сабора у Александрији 362. године.⁴⁴⁰

На Истоку је сасвим природно Атанасијевим повратком Александрија постала центар црквеног препорода. Неколико месеци након Атанасијевог повратка уз помоћ Јевсевија из Верцеле, Атанасије одржава мали, али веома важан сабор са 22 епископа која су подржавала никејску веру.⁴⁴¹ Међу овим епископима је било и омиусијана, што нас наводи на помисао да је дошло време да се поново уједине са никејцима и овде је једна од главних тема била који су нужни кораци да се дође до обнове јединства.⁴⁴² Саборски Оци су прихватили сугестије да је могуће успостављање поновног јединства заснованог на темељним постулатима, да Син Божији не може бити створење, нити може Дух Свети бити убројан међу творевину.⁴⁴³

Сабор је себи поставио као задатак да преко једне делегације лично пренесе савет павлиновцима како би завладали једномислије и мир. Пошто је ситуација била јако деликатна сам састав делегације се морао пажљиво одабрати да при самом приступу дијалогу не би дошло до контра ефекта. Тако да су одредили епископа Јевсевија Верчелског да буде на челу делегације, који је после потписивања Томоса заједно са епископом Петре, Астеријем, отишао у Антиохију да би спровели уједињење павлиноваца и мелетијанаца.⁴⁴⁴

Јулијан је променио своју верску политику када је видео да одлука о враћању прогнаних епископа није ослабила хришћанску Цркву, већ је омогућила да се хришћанство још више утврди. Тако да издаје едикт 24. октобра 362. године да Атанасије мора напустити Александрију зато што се сам незаконито вратио на епископски трон.⁴⁴⁵ Када је Атанасије одбио да иде, а локални Сенат затражио дозволу да он ипак остане, Јулијан га је прогнао не само из Александрије, него и из Египта.⁴⁴⁶

---

⁴⁴⁰ Исто, III, VII.

⁴⁴¹ Исто, III, VII.

⁴⁴² Исто, III, VII.

⁴⁴³ Исто, III, VII.

⁴⁴⁴ Sozomenus, *EH*, VI, XXV, VII – VIII; Бер, *Никејска вера*, 118; Barnes, *Athanasius and Constantius*, 157.

⁴⁴⁵ Император Јулиан, *Писма*, превод: Д. Е. Фурман, Москва, 1970., 237 – 238.

Атанасије се тада удаљио у Тиваиду, док се верска политика није променила.⁴⁴⁷ Јулијан је погинуо 26. јула 363. године и тако се угасила династија Константина I Великог.

Вест о царевом смрти у Александрију је стигла у августу, а већ почетком септембра Атанасије је напустио Египат са жељом да га прими нови цар Јовијан.⁴⁴⁸ Он је већ породично био хришћанин, посебног интересовања за религију.⁴⁴⁹ Његова кратка владавина је обележена применом начела толеранције. Јовијан је вратио епископе који су били протерани за време Јулијанове владавине, али је и хришћанским фракцијама и паганима дао потпуну слободу у питањима вере, сматрајући да је несагласност неизбежан део људске ограничености.⁴⁵⁰ Цар је примио Атанасија у Јеропољу и дао му писмо у коме му је препоручио да се врати својој епископској служби. Када је у јесен 363. године Јовијан дошао у Антиохију у току је био сабор који је у складу са датом слободом организовао Мелетије, који је стално понављао цареву жељу за миром у Цркви и на сабору је потврђена оданост никејском исповедању.⁴⁵¹ Двадесет седам епископа су потписали закључке сабора, а међу њима Мелетије Антиохијски, Јевсевије Самосатски и Пелагије Лаодикијски.⁴⁵² Овај документ је затим представљен цару наглашавајући да се символ вере са никејског сабора мора пре поново потврдити, него да се поново протумачи као што неки раде у нади да ће избегавање појма „једносушни“ да унизи Духа Светог на ниво творевине.⁴⁵³

Мелетијевци су истицали да прихватају никејску формулу вере и због тога су их све више признавали остали Никејци⁴⁵⁴, али свети Атанасије уместо да се радује овом неоникејству, пише писмо новом цару да га унапред упозори на одлуке овог сабора у Антиохији, који само наизглед заступа Никеју, а подржава аријанце.⁴⁵⁵ Поред никејаца

---

⁴⁴⁶ Јулиан, *Писма*, 238 – 239.

⁴⁴⁷ Исто.

⁴⁴⁸ Socrates, *EH*, III, XXIV.

⁴⁴⁹ G. D. Hunter, „Rereading the Jovinianist Controversy: Asceticism and Clerical authority in Late Ancient Christianity“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Press, Volume 33, Number 3 (2003) 453 – 470.

⁴⁵⁰ На писмену молбу епископа из Антиохије и светог Атанасија да се нови цар побрине за католичанску веру, он је изјавио да никоме не жели зло без обзира на то ко и како верује. Упореди са: Sozomenus, *EH*, VI, III – V; Болотов, *Историја*, 66; Карташов, *Васељенски Сабори*, 105.

⁴⁵¹ Socrates, *EH*, III, XXV.

⁴⁵² Socrates, *EH*, III, XXV; Бер, *Никејска вера*, 121; Вероватно је Атанасије понудио Мелетију на овом сабору да преговарају, али до тога није дошло. Упореди са: Basil the Great, *The Letters*, 519.

⁴⁵³ Писмо цару Јовијану, наведено према: Theodoret, *EH*, IV, III.

⁴⁵⁴ Sozomenus, *EH*, VI, IV, VI – X; Једин, *Velika povijest II*, 61.

⁴⁵⁵ Sozomenus, *EH*, VI, IV, VI – X; Овакав отпор светог Атанасија према одлукама овог сабора може се делимично тумачити и чињеницом да се Акакијев потпис налази у његовим одлукама.

и аријанске групе су се трудиле да задобију наклоност новог цара, али су при том омиусијани на челу са Василијем Анкирским били спремни на јединство, док су други аријанци покушавали користећи стару методу да оклеветају Атанасија код цара, али ти напори нису уродили плодом.⁴⁵⁶ Атанасије се након што је добио пријем код цара вратио у Александрију 14. фебруара 364. године, а два дана касније на повратку у Константинопољ, Јовијан случајно умире услед гушења током ноћи.⁴⁵⁷

После Јовијанове смрти војска, а потом и Сенат су 28. марта изабрали за императора истакнутог генерала Валентинијана.⁴⁵⁸ Он је за време Јулијанове владавине био удаљен из службе зато што је био хришћанин, мада ова чињеница није била посебно запажена током његове владавине, пошто је у религиозном смислу био доста толерантан, није се посебно упуштао у хришћанске расправе и бавио се готово искључиво световном политиком.⁴⁵⁹ Да би поделио бриге око управљања великим Царством, он је позвао млађег брата Валенса да му буде савладар. Међусобно су поделили Царство на два дела, као Констанс и Констанције пре њих, где је за Запад одређена престоница Милано, а за Исток Константинопољ. Валентинијан је задржао за себе балканске земље и Западну Европу са Северном Африком, док је брату дао источни део Царства.⁴⁶⁰ Приликом ове поделе у територијалном смислу дошло је неминовно и до поделе у верској политици, слично као и у време Констанса и Констанција. Опет је владар на Западу био присталица никејског веровања, али се држао по страни и препуштао епископима да на подручју његове власти имају потпуну слободу у црквеним пословима.⁴⁶¹ Једном приликом су му епископи упутили молбу да им дозволи да сазову сабор, а он им је одговорио: *Ја сам лаик и сматрам недолучним да се у то мешам. Нека се јерарси сакупљају и одлучују како им је воља.*⁴⁶² У овакој слободи Западна Црква се на природан начин потпуно вратила свом првобитном прихватању и подржавању никејског симбола вере. Међутим, у случају цара Валенса

---

⁴⁵⁶ Sozomenus, *EH*, VI, IV, III – V; VI, V, I – IV; Socrates, *EH*, III, XXIV, XXV.

⁴⁵⁷ Socrates, *EH*, III, XXVI.

⁴⁵⁸ Socrates, *EH*, IV, I.

⁴⁵⁹ Socrates, *EH*, IV, I; H. Teitler, „Ammianus on Valentinian - Some Observations“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J. W. Drijvers, D. den Hengst and H. C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 53 – 71.

⁴⁶⁰ Socrates, *EH*, IV, I.

⁴⁶¹ Sozomenus, *EH*, VI, VII, I – II; Jedin, *Velika povijest II*, 61; *Ammianus after Julian, The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, Edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 71 – 93.

⁴⁶² Sozomenus, *EH*, VI, VII, I – II.

Црква је доживела потпуно разочарење. Правоверни епископи нису могли да предвиде да је нова царска политика била у потпуној супротности са њиховим становиштима. Наиме, након пријема код цара и његове жеље да се споразуме са епископом Евдоксијем, цар је издао ново наређење да се прогнају сви епископи који су били свргнути 360. године, а вратили се у време цара Јулијана и да на снагу ступа омијство.⁴⁶³ Током 365. године одржани су многи сабори на Истоку где се пружила подршка Никеји. Затим су изасланици Јевстатије Севастајски, Силуан из Тарса и Теофил Кастабалски ишли у Италију да добију подршку од Запада, односно папе Либерија и цара Валентинијана.⁴⁶⁴ Западни владар је тада ратовао у Галији, али је Либерије био активан и рекао да због добробити свих оних са Истока, иако су епископи са Запада потписали вероисповедање из Ариминијума под присилом, они потпишу никејско вероисповедање.⁴⁶⁵ Том приликом су анатемисани Арије, Савелије, Маркел и Фотин. Посебно се инсистирало на анатемисању формуле из Ариминијума, које је дорађено у Ники Тракијској, а потписано у Константинопољу 360 - 361. године. Тако је дошло до потпуног заокрета. Делегати су са собом носили писмену сагласност 64 епископа са Истока, тако да је сада папа након договора упутио писмо свима који су дали потпис.⁴⁶⁶ Папа је у писму нагласио да су сви учесници сабора у Ариминијуму већ сами анатемисали свој потпис када су га ставили испод нетачног вероисповедања и истиче још једном никејску веру. Поред потписивања никејског вероисповедања папа сматра да ће се јединство још више проширити поновним анатемисањем Арија. Након пристајања Рима и читавог Запада делегати су се са веома успешне мисије вратили на Исток.⁴⁶⁷ За званично потврђивање овог договора са Западом било је потребно само да се сазове сабор и да се званично све прихвати. Посланство се вратило преко Сицилије где је одржан локални сабор који је потврдио никејску веру.⁴⁶⁸ Сабор је одржан у Тијани, који је радо прихватио писмо епископа са Запада и потврдио одлуке са сабора одржаног у Антиохији у време цара Јовијана, а затим су ови епископи послали циркуларно обавештење о постигнутом договору са западним црквама и о њиховом позиву да саборно потврде никејску веру. Затим су позвали и друге епископе са Истока да потврде ове документе и да се сви састану на сабору који је био одржан крајем

⁴⁶³ Sozomenus, *EH*, VI, VII, III – IX; Jedin, *Velika povijest II*, 62.

⁴⁶⁴ Sozomenus, *EH*, VI, X – XII; Socrates, *EH*, IV, XII; *Ammianus after Julian*, 90 - 93; G. H. Williams *Christology and Church - State Relations in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3161893> 07. 05. 2012., 26; Бер, *Никејска вера*, 122.

⁴⁶⁵ Sozomenus, *EH*, VI, X.

⁴⁶⁶ Sozomenus, *EH*, VI, XI.

⁴⁶⁷ Исто, VI, XI.

⁴⁶⁸ Исто, VI, XII.

пролећа у Тарсу.⁴⁶⁹ Јако је битно нагласити да у овим преговорима нису учествовале световне власти, него је Црква преузела ствари вере у своје руке и да о предстојећем сабору у Тарсу нису тражили званичну дозволу цара Валенса.⁴⁷⁰ Међутим, од овог сабора није било ништа будући да се уплео и источни владар Валенс. На тај начин је постигнутим договорима онемогућио да званично и саборно буду потврђени и да коначно пређу на никејску веру.

Међутим, доласком омијаца на власт није се успоставио мир, него је претило да се створе још већи немири пошто се против њих почео стварати отпор у народу. Након свега овога је донешена једногласна одлука да се тражи заштита од цара Валентинијана. Међутим, и поред своје толерантности приликом боравка у Антиохији он је епископа Мелетија поново послао у прогонство и дао да се затворе цркве свима онима који желе бити у литургијском општењу са Евзојем.⁴⁷¹ Међутим, по сведочанству извора њега је његов клир осудио, зато што је заговарао јерес аномејства.⁴⁷² Евдоксије није нашао ништа погрешно у Евномијевим речима, тако да му је дозволио да се врати у Кизик, а Теодорит Кирски наглашава да је лично цар Констанције наредио да се овај случај настави пратити.⁴⁷³ Иако је осуђен на законски сазваном сабору Евномије је услед страха од прогонства, мимо саборских одлука почео да рукополаже епископе и презвитере по свом нахођењу.⁴⁷⁴ Поред њега, Аеције је враћен из прогонства едиктом цара Јулијана⁴⁷⁵, тако да је и он рукоположен за епископа. Аеције и Евномије су почели деловати заједно у именовању својих истомишљеника.⁴⁷⁶ Од 365 – 369. године Валенс је био толико заокупиран борбама против узурпатора Прокопија и од 367. године ратом против Гота, да је верска питања морао ставити у други план.⁴⁷⁷ Црквена политика која није била под притисцима световних власти, пружила је Никејцима могућност да знатно ојачају свој положај. Тако да су у средишњој Малој Азији и у Понту упражњене епархије Анкиру, Кесарију

---

⁴⁶⁹ Исто, VI, XII.

⁴⁷⁰ Sozomenus, *EH*, VI, X, III – XII, V; Jedin, *Velika povijest II*, 62.

⁴⁷¹ Sozomenus, *EH*, VI, VII, X; Jedin, *Velika povijest II*, 62.

⁴⁷² Након овога Филосторгије сведочи да је Евномије био пуно успешнији у Константинопољу заступајући учење омиусијанаца. Упореди са: Исто; Philostorgius, *EH*, VI, I; Sozomenus, *EH*, VI, XXVI, V – VII.

⁴⁷³ Theodoret, *EH*, II, XXIX.

⁴⁷⁴ Исто.

⁴⁷⁵ Јулиан, *Писъма*, 238.

⁴⁷⁶ Philostorgius, *EH*, VIII, III.

⁴⁷⁷ Sozomenus, *EH*, VI, VIII; N. Lenski „The Chronology of Valens’ Dealings with Persia and Armenia, 364–378 CE“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 95 – 129.

и Назијанз попунили својим људима.⁴⁷⁸ Међутим, главна ствар, а то је било питање уједињења које је почело на сабору у Лампсаку није се догађало. Наиме, дошло је до раздора у групи омиусијанаца, јер је један део њих одбио споразум са папом Либеријем и опет одбацио термин „једносустни“ на једном сабору у Антиохији где назиремо зачетке духовоборства.⁴⁷⁹ Веома је занимљива чињеница да је Евномије највероватније био у добрим односима са Прокопијем. Касније је био и осуђен јер га је скривао у својој кући изван Халкидона, где је припремао побуну.⁴⁸⁰ Након ових догађаја, док је Прокопије још увек опседао Константинопољ, овде су дошли и Аеције и Евномије, али одмах по Прокопијевом свргнућу Аеције је прогнан из града и отишао у Халкидон одакле је писао писмо Евдоксију који је био заједно са царем Валенсом у Маркијанопољу тражећи помоћ.⁴⁸¹ Са друге стране, Евномије је прогнан у Мауританију где је на путу срео епископа Мурсе, Валенса који је код цара посредовао код њега.⁴⁸² Међутим, ни ово није ништа посебно помогло Евномију будући да је само кратко време био заштићен док је Евдоксије био у животу, пошто га ниједан његов наследник није волео описујући га као убеђеног аномејца.⁴⁸³ За разлику од Истока, на Западу под царем Валентинијаном се Црква крупним корацима враћала на никејску веру.⁴⁸⁴ Међутим, ни тамо није била идеална ситуација. Наиме, услед ревности за никејску веру Луцифер из Каљарија одбио је општење са свим епископима који су у Ариминијуму потписали формулу и био је задовољан да буде у општењу са самим собом.⁴⁸⁵

За разлику од великих јеретика који су потресали Цркву дуже времена у овом периоду треба напоменути, да се рађа једна нова јерес која је проистекла из погрешног

---

⁴⁷⁸ Philostorgius, *EH*, V, I; Григорије Богослов, „Реч XIX, О речима упућеним Јулијану“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 193 – 199; Jedin, *Velika povijest II*, 62.

⁴⁷⁹ Sozomenus, *EH*, VI, XII, IV; Williams, *Christology and Church - State Relations*, 26.

⁴⁸⁰ Philostorgius, *EH*, IX, V; Бер, *Никејска вера*, 124; Ово потврђује и чињеница када је Евномијеве рођаке из Кизика Прокопије ухапсио он је посредовао да их ослободе. Упореди са: Исто; Philostorgius, *EH*, IX, IV; Такође случај са Аецијем на Лезбосу, где га је локални гувернер оптужио да је био на Валенсовој страни и осудио га са двојицом његових ученика који су били рођаци са „једним од најутицајнијих личности на Прокопијевом двору“, који је одмах допутовао и поништио ову одлуку, а гувернера укорио. Упореди са: Исто; Philostorgius, *EH*, IX, VI.

⁴⁸¹ Philostorgius, *EH*, IX, VII.

⁴⁸² Исто, IX, VIII.

⁴⁸³ Исто, IX, IX; Евномије је вероватно био прогнан на острво Наксос где је остао све до Валенсове смрти када се вратио у Константинопољ, да би после Другог васељенског сабора поново био прогнан и умро у прогонству.

⁴⁸⁴ D. Hunt, „Valentinian and the Bishops: Ammianus 30.9.5 in Context“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J. W. Drijvers, D. den Hengst and H. C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 71 – 95.

⁴⁸⁵ Socrates, *EH*, III, VI; Крташов, *Васељенски Сабори*, 114.

схватања личности Свете Тројице. То су били духоборци или пневмомаси. Ова јерес је настала у табору омиусијана који су у свом богословствовању занемарили или нису имали довољно смелости да Треће Лице Свете Тројице истакну као и прва два. Име Македонија Константинопољског везује се за почетке и вођу ове јереси.⁴⁸⁶

Никејски символ је јасно изразио веру Цркве у Светог Духа и то Свети Атанасије касније још пише у својим писмима, да Дух Свети није створење и на сабору у Александрији 362. године потврђује божанство Светог Духа.⁴⁸⁷ Међутим, баш из групе омиусијана се истакао епископ Јевстатије Севастајски, који је имао битну улогу у борби против аномеја, а својим аскетским животом је уживао велики углед међу верницима.⁴⁸⁸

Након што се Константинопољска катедра упразнила никејци су за свога епископа изабрали Евагрија који је ускоро и рукоположен, али се овај избор није свидео Валенсу тако да га је он послао у прогонство.⁴⁸⁹ Цар им је затим представио новог кандидата Демофила, који је био аријанац и поштовао цареву верску политику, али су га никејци одбили и цар је почео са великим прогоном и оштрим мерама које је после проширио и на провинције.⁴⁹⁰ Након што се упешно завршио рат против Гота, следећа ставка у уређењу Царства је била да се смањи подељеност хришћанских група на Истоку и да на силу уведе верско јединство озваничавањем омијске формуле вероисповедања.⁴⁹¹ Епископ Мелетије је трећи пут био послан у прогонство, а на његову катедру у Антиохији је дошао Евзој који је уз помоћ царских чиновника стално провоцирао хришћане и клир који су били верни Никеји.⁴⁹² Док је Свети Атанасије био у животу прогона није било у Египту и Александрији (373. година), али за време његовог наследника Петра више нису имали респекта и почели су да прогоне Никејце великом жестином.⁴⁹³

---

⁴⁸⁶ Sozomenus, *EH*, IV, XXVII.

⁴⁸⁷ Athanasius, *Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)*, 1189; Jedin, *Velika povijest II*, 69.

⁴⁸⁸ Athanasius, *Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)*, 1189; Jedin, *Velika povijest II*, 63.

⁴⁸⁹ Sozomenus, *EH*, VI, XIII, II – IV; Socrates, *EH*, IV, XIV; Jedin, *Velika povijest II*, 63.

⁴⁹⁰ Sozomenus, *EH*, VI, XIV, I – IV; Socrates, *EH*, IV, XVI, IV – VI.

⁴⁹¹ Socrates, *EH*, IV, XXXV.

⁴⁹² Theodoret, *EH*, IV, XXIV, II – XXV, VI; Sozomenus, *EH*, VI, XVIII, I.

⁴⁹³ У прогонство су послани епископи Лаодикије, Самосате, Едесе, Батне, док су црквене општине Берија и Халкида стављене на тешка искушења. Упореди са: Theodoret, *EH*, IV, XII – XV; Jedin, *Velika povijest II*, 64.

Проучавајући овај период црквене историје не можемо заобићи и не поменути Кападокијске Оце који су битно утицали на богословску мисао и били пресудан фактор да Црква настави ићи правим путем. Под Кападокијским Оцима подразумевамо четири човека: Василија Великог, Григорија Богослова, Григорија Ниског и Амфилохија Иконијског који су утицали на читаво црквено мњење. Као што је име Светог Атанасија заувек повезано са сабором у Никеји, тако се њихове заслуге повезују са тријумфом праве вере на Другом васељенском сабору. Нећемо посебно причати о њиховим животима и достигнућима на пољу теологије, него ћемо се по том питању позвати на речи оца Александра Шмемана: *Они су обогатени свеколиким искуством после никејских спорова који су открили са каквим је напором вера Цркве налазила своје теловљење у речима, ови генијални хришћански мислиоци и филозофи завршили су стварање богословског језика, исковали појмове, изразе, најзад сву дубину, сав бездан и значај православног учења о Светој Тројици садржан у „атанасијевској“ једносушности и у никејском символу нагнали целу Цркву да сагледа своју истину.*⁴⁹⁴

Међутим, ипак међу овим Оцима је предњачио Свети Василије и властима је сигурно било стало да придобије овако утицајног човека за спровођење своје верске политике.⁴⁹⁵ Од почетка своје епископске службе Василије је улагао велики напор и труд да дође до духовног јединства на Истоку, али и да Исток и Запад буду у једномислију. Василије је 371. године задужио Доротеја, ђакона Мелетија Антиохијског да однесе писмо Атанасију, молећи га „као онај који се брине о свим Црквама“ за помоћ приликом решавања два посебна питања:

1. Ништа на Западу нема већег угледа од ваше седе косе, што значи да он може да посредује на Западу на Исток, а Василије је сматрао да се црквама на Истоку може помоћи само доношењем решења са Запада (да се ускладе мишљења);

2. Да помогне око проблема у Антиохији, да би се што пре обновило сагласје.⁴⁹⁶

Дамас је одржао два сабора у Риму, један мало пре 368. године, а други после 372. године, и вести које су стизале до Светог Василија само су му давале снагу да

---

⁴⁹⁴ А. Шмеман, *Историјски пут православља*, са руског превели: М. Марковић и Б. Марковић, Цетиње, 1994., 131.

⁴⁹⁵ Чињеница стоји да је Свети Василије својим ауторитетом код цара Валенса знатно ограничио прогон правоверних.

⁴⁹⁶ Basil the Great, *The Letters*, 492 - 493; Бер, *Никејска вера*, 129.

настави са својим радом.⁴⁹⁷ Главни циљ сабора у Риму је било потврђивање и промовисање никејске вере и свргавање сваког ко се томе противи. Такође, они су хтели да се пониште сви симболи вере који су били супротни никејској вери, а посебно они са сабора у Ариминијуму. Међутим, иако је ово био велики сабор Западне Цркве они нису имали довољно моћи да свргну све противнике Nikeје, а посебно Авксентија Медиоланског, који је био њихов велики противник. Папа Дамас је написао писмо у име свих са сабора које је упутио свим Источним епископима где их позива да буду почаствовани што су у заједници са Римом и да држе веру у „Оца, Сина и Светога Духа, једнога Бога, једне Силе, једног начина постојања и једне суштине.“⁴⁹⁸ Ово писмо је милански ђакон Савин однео прво Атанасију, а после га је проследио и Светом Василију. После примања овог писма Василије је одговорио писмима Атанасију⁴⁹⁹ и Мелетију⁵⁰⁰, молећи их да пошаљу писма епископима на Западу, а он је написао писмо епископима са Запада⁵⁰¹, а не само папи Дамасу, у коме подржава све одлуке које је донео Римски сабор и жали због погрешног учења на Истоку. Василијев делегат Доротеј је заједно са Савином отишао у Рим, носећи неколико Василијевих писама од којих је било најважније⁵⁰², где су потписници били Василије, Јевсевије Самосатски, Пелагије Лаодикијски, Нарцис и двадесет седам других епископа који су захтевали да са Запада на Исток крене што већи број посланика како би званично читава Црква потврдила никејско вероисповедање.⁵⁰³ На Васкрс 373. године Василије је добио одговор који му је донео Евагрије када је дошао у Кесарију и вратио његова писма као „неодговарајућа за тамошње праве људе“ са поруком да одмах напише писмо „уз коришћење правих појмова које су прописали епископи са Запада“, а затим да пошаље у Рим „важно посланство“ које одговара статусу Рима, где се подразумева да тамо оде више посланика од једног ђакона.⁵⁰⁴ Василије је очекивано одбио ову дрскост изговарајући се да је време доста хладно.⁵⁰⁵ Атанасије Велики се упокојио 2. маја 373. године и на његову катедру је дошао Петар. На ово место је претендовао и епископ Лукијан, тако да су убрзо Петра свргли и протерали, а он је потом као некад Свети Атанасије отишао у Рим. Ово је постао велики проблем за Василија и читав Исток,

---

⁴⁹⁷ Sozomenus, *EH*, VI, XXIII; Theodoret, *EH*, II, XXII; Бер, *Никејска вера*, 130.

⁴⁹⁸ Sozomenus, *EH*, VI, XXIII; Theodoret, *EH*, II, XXII.

⁴⁹⁹ Basil the Great, *The Letters*, 510 – 511.

⁵⁰⁰ Исто, 519.

⁵⁰¹ Исто, 520 – 521.

⁵⁰² Basil the Great, *The Letters*, 544.

⁵⁰³ Исто.

⁵⁰⁴ Исто, 585 – 586.

⁵⁰⁵ Исто, 604.

пошто је Петар, као и Атанасије подржавао Павлина, тако да су Дамасове сумње у Мелетија Антиохијског и Василија само порасле. Наиме, Василије је хтео да види Мелетија који је био у изгнанству, а на том путу је прошао кроз Севестију, где је свратио да поздрави и испита за веру Јевстатија. То значи да је можда и сам Василије био под истрагом.⁵⁰⁶ Главно питање које је било камен спотицања је било учење о Светом Духу. Међутим, од 375. године захладњује однос Василија и Јевстатија, тако да су се међусобно почели оптуживати, јер је Василије повезао Јевстатијево учење о Духу Светом са Аријевим кривоверјем, изједначавајући Јевстатија и његове следбенике са духовборцима, који су касније били познати као македонијевци.⁵⁰⁷ Са друге стране, Јевстатије почиње да оптужује Василија за савелијанство, наводећи ранију преписку са Аполинаријем као доказ.⁵⁰⁸ Од тог времена Аполинарије је постао чешће ангажован у расправама у Антиохији. Он је извршио посебан утицај на Виталија, једног од Мелетијевих презвитера који је 376. године отпутовао у Рим код папе Дамаса, где је изложио своје исповедање папи, покушавајући да добије подршку да постане епископ у Антиохији.⁵⁰⁹ Он је у први мах добио подршку од Дамаса и написао Павлину да му оставља отворено питање да ли ће Василија прихватити или не и да је ово на Павлиновој вољи и суду. Овим чином Дамас је коначно стао на Павлинову страну и занемарио Мелетија као канонског епископа Антиохије. Поред Петра, на Дамаса је утицао и Јероним, који се улагивао тражећи да Рим води овај случај.⁵¹⁰ Приликом свог повратка у Антиохију, Василије није ушао у Павлинову цркву, већ га је за епископа овог града хиротонисао Аполинарије, заједно са Павлином и Мелетијем (обојицом никејаца) и Евзонијем (неникејцем).⁵¹¹ Године 374. протерана су двојица Василијевих савезника, Јевстатије Самосатски и Григорије Ниски, док је Дамасова подршка Павлину довела у питање Василијев статус. Василије због тога 376. године пише писмо великашу Терентију⁵¹² у коме објашњава да је Рим донео овакву одлуку зато што су имали погрешне информације о Мелетију. Василијеве невоље постајале су све веће када су у том тренутку једанаесторица епископа из Египта прогнана у Диокесарију Палестинску 375. године и успоставили сарадњу са групом хришћана у Анкири који су

---

⁵⁰⁶ Basil the Great, *The Letters*, 558; Athanasius, *On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)*, 1159 – 1160.

⁵⁰⁷ Basil the Great, *The Letters*, 574 – 575; 800 – 802; 824 – 826.

⁵⁰⁸ Исто.

⁵⁰⁹ Исто, 133.

⁵¹⁰ Исто, 134; Не знам ништа о Виталију, а одбацујем Мелетија, немам ништа са Павлином. Он вас не сабира, ви раштркани; он није од Христа, већ од антихриста.

⁵¹¹ Исто.

⁵¹² Basil the Great, *The Letters*, 214.

били верни Маркелу.⁵¹³ Василије је био доста узнемирен због оваквог развоја ситуације и упозорава египатске епископе да су се Маркелови следбеници одвојили од Цркве због свог учења и да их зато не требају прихватити у заједницу и он овде потврђује да има исту веру као и они и као што је Запад прописује.⁵¹⁴ Тада је уследила још једна мисија на Запад коју је иницирао Доротеј желећи да поведе са собом и Григорија Ниског.⁵¹⁵ Василије није желео да се сукобљава са Дамасом кога је описао као „гордог и охолог, који није био у стању да чује они који му говоре истину стојећи на земљи.“⁵¹⁶ Јевсевије је 375. године говорио Василију да је крајње време да се одговори на поруку из Рима коју је Евагрије донео 373. године. Василије је био доста несигуран по овом питању тако да пише Јевсевију и Мелетију писмо подсећајући на охолост Запада⁵¹⁷ и молећи Мелетија да скицира писмо „онако како он мисли да је најбоље.“ Свештеник из Антиохије, Санктисим је однео писмо Мелетију, вероватно уз посету осталим епископима како би скупио материјал за Запад.⁵¹⁸ Године 376. Санктисим и Доротеј поново крећу на Запад са Василијевим писмима од којих је друго посебно значајно.⁵¹⁹ У овом писму Василије поново изражава жаљење због тешког стања у Црквама на Истоку и моли епископе Запада да упознају свог владара са овим проблемом или да дођу на Исток да утеше своју браћу.⁵²⁰ Међутим, мисија Доротеја и Санктисима на Западу није имала никаквог успеха. Када су се њих двојица вратили негде 377. године донели су писмо папе Дамаса у коме је понудио део одговора на посебан Василијев захтев, али осудивши Арија уопштеним фразама и објавивши Маркелова и Аполинаријев кривоверја не поменувши по имену.⁵²¹ Овај одговор Запада није био од посебне користи Василију, тако да он одговара⁵²² најискренијим речима како види стање у источној Цркви и шта би волео да епископи Запада ураде.⁵²³ У овом писму Василије користи посебан речник у преписци са Западом и први пут наводи Павлина као

⁵¹³ Они су послали писмо из Анкире египатским епископима у коме истичу да су задовољни зато што су ови други привржени никејском символу и да осуда Маркеловог учења слаби њихове позиције. Упореди са: Eriphanius, *Panarion*, LXXII, XI - XII; Они су због свог учења дошли у везу са Аполинаријем. Упореди са: Eriphanius, *Panarion*, LXXII, XII, II.

⁵¹⁴ Basil the Great, *The Letters*, 828 – 831.

⁵¹⁵ Исто, 719.

⁵¹⁶ Исто.

⁵¹⁷ Исто, 776 - 777; 559.

⁵¹⁸ Исто.

⁵¹⁹ Basil the Great, *The Letters*, 783 – 786.

⁵²⁰ Овде је Василије имао на уму, како проблем аријанаца, тако и духоворце.

⁵²¹ Theodoret, *EH*, V, XI; Бер, *Никејска вера*, 137.

⁵²² Basil the Great, *The Letters*, 824 – 826.

⁵²³ Овде Василије отворено као никада до сада помиње јеретике и све за које мисли да су проблем за Цркву. У првом реду наводи аријанце, затим Јевстатија Севастиског, Аполинарија, и на крају Павлина, чија се хиротонија доводи под знак питања.

проблем у Антиохији. Он ово писмо закључује потврдом да би најбоље било да се сакупе сви заједно како би уз договор судили о свим проблемима, али да време и околности то не дозвољавају.⁵²⁴ Ова мисија је имала делимично успеха пошто је папа Дамас изгледа сазвао сабор у Риму, на коме је учествовао и Петар Александријски заједно са Василијевим посланством. Овде је расправа дошла до те мере да је касније Василије морао да се извињава Петру Александријском због Доротејевог понашања.⁵²⁵ О жељи и могућностима јединства са епископима Запада пише и Василије⁵²⁶ у својим писмима од којих је једно упућено Петру Александријском. Међутим, у овом тренутку западни богослови нису имали ту снагу ни смелост да се и поред благог притиска Царства одваже и сазову сабор на Истоку. Писма са Истока су вапила због тешкоћа и невоља, али се западњаци нису интересовали за саму суштину проблема, него их је интересовало само једно питање: Да ли су они који су писали писма и сами били правоверни? Многим својим делима Рим је само показивао своје ставове за верска питања на Истоку. Из тога видимо да Запад није био у стању да уважи рад младих Никејаца који су из свега тога спознали две ствари:

1. Да се уз начелно признавање никејских израза мора разрадити тачан појмовни говор;
2. Да се мора решити питање божанства Светог Духа.

Својим теолошким генијем и црквеним животом су допринели да се припреме верске одлуке Другог васељенског сабора и да се никејско вероисповедње коначно утврди. Међутим, овде се мора истаћи и незаобилазна чињеница да су неки, више нецрквени услови, створили политичку климу која је доста утицала да се ситуација и на духовном плану овако развија. Стање у наредним годинама се драматично променило након што је 9. августа 378. године код Адријанапоља цар Валенс погинуо у боју, а Грацијан, Западни владар који је 375. године наследио свога оца Валентинијана I, је прогласио 19. јануара 379. године Теодосија I за августа Истока.⁵²⁷ После Валенсове смрти Грацијан је издао едикт којим је дозволио свим прогнаним епископима да се врате у своје градове, изузев оних који су били манихејци и следбеници Евномија и

---

⁵²⁴ Basil the Great, *The Letters*, 824 – 826.

⁵²⁵ Петар је оптужио Јевсевија Самосатског и Мелетија да су аријанци. Упореди са: Basil the Great, *The Letters*, 832 – 833.

⁵²⁶ Basil the Great, *The Letters*, 830 - 831; 833.

⁵²⁷ Socrates, *EH*, IV, XXXVIII; V, II.

Фотина.⁵²⁸ Наредни едикт је објављен 3. августа 379. године, а његови потписници су били Грацијан, Валентинијан II и Теодосије I. У њему се каже:

Цареви Грацијан, Валентијан и Теодосије Хесперију, преторијском префекту

Божји и царски закони забрањују сваку јерес. Ако неко својим учењем настоји да ослаби снагу Божјег концепта, нека таква учења задржи за себе и нека их не проповеда. Својим грешним учењем не сме другима да шкоди. Сви који проповедају или уче сличне доктрине и сујеверја нека се не окупљају. Пропис издат у Сирмијуму нека буде поништен, а нека на снази остану само прописи који се тичу вере нашег Оца, вечне католичке вере.⁵²⁹

Василије Велики је умро 1. јануара 379. године и није доживео да види евентуално помирење које је уследило после ових значајних промена. У јесен 379. године на подстицај Мелетија који је након Василијеве смрти постао водећа личност правоверне већине на Истоку, сазива се сабор у Антиохији на коме је учествовало 153 епископа, где су исповедили своје јединство у вери са Римом.⁵³⁰ Овај сабор и његов Томос су наговестили Теодосију јединство већине епископа са Истока и донекле је наговештавано шта би се могло очекивати од верске политике цара Теодосија, али је један од главних предуслова био да се нађе неко трајно решење за антиохијски раскол.⁵³¹ Управо после овог сабора је и издат едикт који смо малочас навели.⁵³²

---

⁵²⁸ Sozomenus, *EH*, VII, I; Socrates, *EH*, V, II; CTh 16, 5, 5; MacDowall S. and Gerrard H., *Adrianople AD 378 – The Ghots crush Rome's legions*, Oxford, 2001., 45 – 49; Бер, *Никејска вера*, 140.

⁵²⁹ CTh 16, 5, 5.

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaaa. ad Hesperium praefectum praetorio.

Omnes vetitae legibus et divinis et imperialibus haereses perpetuo conquiescant. Quisquis opinionem plectibili ausu dei profanus inminuit, sibi tantummodo nocitura sentiat, aliis obfutura non pandat. Quisquis redempta venerabili lavacro corpora reparata morte tabificat, id auferendo quod geminat, sibi solus talia noverit, alios nefaria institutione non perdat. Omnesque perversae istius superstitionis magistri pariter et ministri, seu illi sacerdotali adsumptione episcoporum nomen infamant seu, quod proximum est, presbyterorum vocabulo religionem mentiuntur, seu etiam se diaconos, cum nec christiani quidem habeantur, appellant, hi conciliabulis damnatae dudum opinionis abstineant. Denique antiquato rescripto, quod apud Sirmium nuper emersit, ea tantum super catholica observatione permaneant, quae perennis recordationis pater noster et nos ipsi victura in aeternum aequae numerosa iussione mandavimus.

Dat. III non. aug. Mediolano, acc. XIII kal. sept. Auxonio et Olybrio cons. (379 aug. 3).

⁵³⁰ Овај сабор спомиње и Свети Григорије Ниски који је после сабора посетио своју сестру Макрину на самртној постељи. Упореди са: Theodoret, *EH*, V, IX, XIII; Бер, *Никејска вера*, 141

⁵³¹ Theodoret, *EH*, V, II, IX – XVI; Jedin, *Velika povijest II*, 68.

Када је постао цар Теодосије је усмерио сву своју снагу на борбу са Готима и док је боравио у Солуну 28. фебруара 380. године је издао едикт (*Cunctos populos*) упућен становништву Константинопоља, али намењен становништву читавог Царства који говори да је царева жеља да сви народи којима влада живе у религији коју су пренели апостоли Петар и Павле Римљанима и коју исповедају папа Дамас и Петар Александријски: СTh 16, 1, 2 *Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије: проглас народу Константинопоља*

Нама је по вољи да сви који су под Нашом управом прихвате веру коју је свети апостол Петар донео Римљанима, јер је та вера и данас права. Ову религију су прихватили и папа Дамас и Петар, епископ александријски, човек апостолске светости, па ћемо у складу са апостолским начелима веровати у јединствено и једнако божанство Оца, Сина и Светога Духа и Свете Тројице.

Наређује се да они који послушају овај проглас прихвате име католичанских хришћанина. Остали, које проглашавамо недостојнима и заосталима, нека се држе своје недостојне јеретичке догме, њихова места окупљања нека се не зову црквама, стићи ће их Божја правда и заслужена казна коју ћемо донети у складу са Божјим законом.⁵³³

Овај Теодосијев едикт се различито схватао и тумачио кроз историју почевши од тога да је то била царева приватна вера па све до те мере да је овим едиктом

---

⁵³² СTh 16, 5, 5.

⁵³³ СTh 16, 1, 2.

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. edictum ad populum urbis Constantinopolitanae.

pr. Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus.

1. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.

Dat. III kal.mar. Thessalonicae Gratiano a. V et Theodosio a. I cons.(380 febr. 27).

хришћанство постало државна вера и то без суделовања Цркве.⁵³⁴ Нека приватна исповест вере па чак и царска тешко да се може наћи у службеним законима тако да не подлеже неким санкцијама, чак и ако је противна. Цар је овим едиктом јавно обзнанио да ће Царство помагати и признавати само ону вероисповест у којој је цар одгајан и која је у међувремену постала већинска у Царству.⁵³⁵ Не може се рећи да је овај едикт био нетолерантан у данашњем смислу речи, пошто у самом тексту видимо да га он није хтео спроводити аутократски, него заједно са представницима никејског веровања, што нам сведочи и сам текст који помиње папу Дамаса и епископа Петра као мерило праве вере. Важно је истаћи да је Теодосије био родом из Шпаније, а самим тим и доста удаљен од Истока, али доласком на Исток он усваја ту културу доста добро и постаје један од највећих владара. Он је био веома религиозан и веран никејском православљу, која је најјаче упориште нашла на Западу, исто као и његова супруга Елија Флакила и заједно су били велики противници аријанске секте. Обоје су инсистирали да се униште све јереси на челу са аријанством и да Истоком завлада никејско православље. Пошто је у то време на Западу био успостављен усаглашени мир и савез црквене и световне власти који се заснивао на претпоставкама паганске теократије, сада се без икаквих проблема остварио онај савез вере и Царства који је раније, због великог неспоразума довео до прогона. Такође, у свести самих царева и епископа било је сасвим разумљиво да је цар био и световни и верски поглавар и то је на Западу било јасно, док ова представа о граници између Цркве и Царства на Истоку није постојала. Теодосије и његова супруга су дошли на Исток са жељом да помогну у учвршћивању православне вере односно никејског вероисповедања. Важно је истаћи да су и аријанци ово знали, тако да су одмах покушали искористи цареву богословску ограниченост и предложили му да се сретне са Евномијем по доласку у Константинопољ. О овом догађају нам сведочи Ермије Созомен, да су сви православни страховали од овог сусрета, али посредством царице до тога није дошло.⁵³⁶ Теодосије је на почетку своје владарске каријере боравио у Солуну, где је на челу Цркве био Асхолије, познат по својој никејској вери и пријатељству са Амвросијем и Василијем. Управо овде се Теодосије разболео и на самртничкој постељи је одлучио да се крсти, а поуке о вери, као и крштење је добио од Асхолија.⁵³⁷ Након што је чудесно оздравио одлучио је да

---

⁵³⁴ Jedin, *Velika povijest II*, 68; S. Williams and G. Friell, *Theodosius - The Empire at bay*, London, 2005., 11 – 20.

⁵³⁵ W. Walker, *A History of the Christian Church*, New York, 1918., 180 – 190.

⁵³⁶ Sozomenus, *EH*, VII, IV, III.

⁵³⁷ Sozomenus, *EH*, VII, IV, III; Socrates, *EH*, V, VI.

послуша све савете које му је Асхолије дао, и ревносно спроводи никејску веру. Треба истаћи чињеницу да је у почетку, док је боравио у Солуну Теодосије имао великих проблема са Црквом, а томе је доста допринео Свети Амвросије Медиолански.

1.3.1. Амвросије Медиолански и Други васељенски сабор

Владавина Теодосија Великог је била доста интересантна у историји Цркве. Он се покоравао заповестима Цркве, иако му то некад и није било у најбољем интересу и поштовао је епископе и њихове савете чак и онда када би му ставили до знања разлику између власти епископа и владара. Теодосијева црквена политика је у потпуности била усмерена у складу са потребама Цркве и ту је веома значајну улогу одиграо његов савременик Амвросије Медиолански који је био дубоко прожет свешћу о црквеном достојанству и интересима, тако да се директно супротставио цару када је сматрао да штети Цркви. Наиме, у време одржавања сабора у Ариминујуму, најјачи аријанац на Западу је био Авксентије Медиолански.⁵³⁸ Ово је правовернима био велики проблем и након његове смрти 374. године они су инсистирали да на ово место дође заступник вере из Никеје. У то време у провинцији *Emilia Liguria* је био римски конзул Амвросије, који је потицао из хришћанске породице и био је позван да лично присуствује изборима за новог епископа. Иако тада још увек није био крштен изабрали су га за епископа.⁵³⁹ Он је новембра месеца, 374. године крштен, а већ после седам дана је постао епископ. Био је изузетно паметан, а пошто је познавао грчки језик почео је да изучава теолошка дела. Захваљујући свом дару и труду постао је први човек Запада.⁵⁴⁰ Након смрти цара Валентинијана I 375. године, Грацијан преузима трон и Амвросије врши велики утицај на њега. Валентинијан I је био доста толерантан према Цркви и свим хришћанима, тако да је на Западу после сабора у Ариминујуму било доста аријанаца и то је Амвросије желео променити. Такође, треба истаћи да је додатна отежавајућа околност Светом Амвросију била та што је царица Јустина, Грацијанова

---

⁵³⁸ Socrates, *EH*, IV, XXX; D. Williams *Ambrose of Milan and the end of the Arian - Nicene conflicts*, Clarendon Press, Oxford, 2002., 11 – 38; N. B. McLynn, *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley, University of California Press, 1994; J. E. Jr. Wood, *Christianity and the State*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/146163328>. 08. 2013., 260.

⁵³⁹ Socrates, *EH*, IV, XXX.

⁵⁴⁰ Socrates, *EH*, IV, XXX; T. D. Barnes, *Valentinian, Auxentius and Ambrose*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4436652> 30. 11. 2013., 235 – 237.

мајка била велики аријанац и многе његове напоре је осујетила.⁵⁴¹ У то време се у Британији за императора прогласио Максим, који је жестоко кренуо на цара Грацијана кога је војска издала и који је убијен у Галији, у Лиону 383. године.⁵⁴² Максимов централни штаб је био у Тријеру, и владао је све до Алпа. Његов савладар на Западу је био Грацијанов брат, Валентинијан II који је у том тренутку имао дванаест година. Под оваквим политичким околностима, иако је његова мајка Јустина била ватрени бранилац аријанства, морала је због добра свога детета, да га преда под старатељство Светог Амвросија. Амвросије се доста залагао и на политичком плану, тако да је дошло до споразума и Максим је пристао да не прелази Алпе и угрожава младог цара. Међутим, иако се на тренутак политичка ситуација смирила, верске страсти су се разбуктале, тако да је ускоро започела борба за свргавање, па чак и протеривање Светог Амвросија. Наиме, 385. године Амвросије Медиолански је добио позив да се јави на царски двор поводом спора са аријанским епископом Авксентијем Доростољским. Тада су тражили од Амвросија да преда једну своју базилику Авксентију и Амвросије је то одбио.⁵⁴³ Валентинијан II, који је преко царице Јустине био под утицајем аријанаца, је тражио да буде арбитражни судија у овом процесу.⁵⁴⁴ Онда је цар издао наређење да се на Васкрс силом отме једна црква и да Авксентију. На ову одлуку народ је оштро реаговао тако да се ова заповест морала повући. Следеће године уочи Васкрса 386. године издаје се још оштрија наредба да се Свети Амвросије протера, али је народ поново стао у његову одбрану тако да се световна власт морала повући. Већ почетком 387. године политичка ситуација се променила пошто је Максим кренуо у свој поход на Италију.⁵⁴⁵ Тада је Свети Амвросије поново у својству посланика отишао да преговара у нади да ће постићи мир, али се његов труд није исплатио. Максим је ушао у Италију и сви високи званичници на челу са царем и његовом мајком су морским путем побегли у Солун.⁵⁴⁶ Овде их је Теодосије срдечно прихватио и ушао са њима у заједнички рат против Максима. Након овог савеза и објаве рата Максим је почео губити битке све до коначног повлачења у Аквилеју, где је погубљен 388. године тако да је Валентинијан II поново постао једини Западни владар.⁵⁴⁷ У том периоду је умрла и царица Јустина, тако да је уз помоћ Теодосија и Амвросија Запад постепено смањио број аријанаца.

---

⁵⁴¹ Theodoret, *EH*, V, XIII; Jonson, *A History of Christianity*, 88 – 93; Wood, *Christianity and the State*, 261.

⁵⁴² Socrates, *EH*, V, XI.

⁵⁴³ Theodoret, *EH*, V, XIII.

⁵⁴⁴ Исто.

⁵⁴⁵ Исто, V, XIV.

⁵⁴⁶ Исто, V, XV.

⁵⁴⁷ Socrates, *EH*, V, XIV.

Међутим, мора се истаћи да је цар као световни поглавар имао далеко сложенију ситуацију када је одлучивао о неком проблему него ревности Амвросије. Тако да је између њих двојице често долазило до отворених сукоба. Амвросије је био неумољив у својој ревности када су у питању били интереси Цркве. То се посебно истакло у Солуну на почетку Теодосијеве владавине.⁵⁴⁸ Наиме, становници тога града су поубијали Готе, најамнике ратнике и убили њиховог вођу Бутериха. Када је ова вест дошла до Теодосија он је сурово кренуо на становнике изазивајући велико крвопролиће. Ово је за Амвросија била неоправдана свирепост и убијање невиних људи.⁵⁴⁹ Када је Теодосије након велике битке са Евномијем и Арбогастом дошао код Амвросија у Милано он му није допустио ни да пређе праг Цркве, него је прво од њега захтевао да се јавно покаје и то без царске одежде, па га је тек онда примио у црквено окриље.⁵⁵⁰

Наиме, када је једном приликом помислио да може доћи до војне побуне он се криво обрачунао са верницима и обичним народом који му се нашао на путу. Због овог акта Теодосију је био забрањен улазак у храм и могао је само као покајник да се врати Цркви.⁵⁵¹ Са њега је скинута царска одећа и навучена покајничка кошуља. Након овог унижења и искреног покајања којим је испунио прописе Цркве, Теодосију је било опроштено и Црква му је била ближа него икада.⁵⁵² Након ових дешавања Теодосије одлази у Константинопољ у који стиже 24. новембра 380. године, где га је дочекао епископ Демофил, који је столовао у главном граду и био представник званичног омијства и цар га је питао да ли ће прихватити никејску веру или прогонство, након чега је он отишао у прогонство. После три дана, 27. новембра, Григорије је устоличен за новог епископа Константинопоља у цркви Светих Апостола.⁵⁵³ У исто време Лукијан је протеран из Александрије и после тога су све цркве прешле у руке православаца.⁵⁵⁴ Цар који је именовао Григорија за епископа главног града морао је да схвати да још треба сабор да га потврди тако да се читаво то питање одложило до сабора.⁵⁵⁵ Будући

---

⁵⁴⁸ Theodoret, *EH*, V, XVII.

⁵⁴⁹ Исто.

⁵⁵⁰ Исто.

⁵⁵¹ Исто.

⁵⁵² Више у опису односа са Амвросијем Миланским; C. R. Cotton *Ambrose and Stilicho: Politics in the Post-Theodosian world*, Athens, 2007., 19 - 44; Burry J. B., *History of the Late Roman Empire - From the death of Theodosius I to the death of Justinian*, Volume I, New York, 1889., 5 - 6.

⁵⁵³ Он је још крајем 379. године дошао у Константинопољ и настанио се код својих рођака. Он је ту, у једној скромној просторији започео са богослужењима и назвао своју цркву у знак васкрсења православља „Анастасија“. Упореди са: Socrates, *EH*, V, VII.

⁵⁵⁴ Socrates, *EH*, V, III; Sozomenus, *EH*, VII, V.

⁵⁵⁵ Socrates, *EH*, V, VI; На ову ситуацију да један човек кога су послали „Антиохијци“ буде епископ главног града су били веома љубоморни па су смислили интригу. Они су у тајности намислили да неки

да су александријци били против Григорија на месту у Константинопољу, он је након њихових разних интрига прекорно писао, чак и Петру Александријском. Међутим, епископи из Александрије су били у савезништву са Римом против уздицања новог Рима и они су се и даље држали пароле да је гнездо аријанаца у Константинопољу. Ову мисао и паролу је брзо побио даљи ток историје Цркве, где се Константинопољ уздигао изнад Александрије, а на црквеном плану донео победу православљу. То се остварило на Другом васељенском сабору 381. године.⁵⁵⁶ Мелетије Антиохијски је стигао у Константинопољ почетком 381. године (у јануару), а већ 10. јануара Теодосије је издао нови едикт заједно са Грацијаном и Валентинијаном II, којим се упућује да јеретици не могу користити ниједну цркву за богослужења, нити им се дозвољава да се окупљају ради богослужења.⁵⁵⁷ Овде се посебно истичу аријанци, евномијани и фотинијани, без спомињања духовораца (македонијеваца) или аполинаријеваца.⁵⁵⁸ Овај едикт говори да истинску никејску веру који Христа признају за Сина Божијег, који је исте суштине као и Отац, али едикт је потврђује непосредно божанску природу Светог Духа, јер се по речима Созомена, Теодосије још увек надао победи македонијеваца.⁵⁵⁹

Идеја сабора, барем за источни део Царства морала се снажно наметати одмах након Валенсове смрти и Теодосије је ову мисао јасно ставио до знања већ у пролеће 380. године, вероватно најпре обавештавајући епископа Асхолија који је затим известио и папу Дамаса о царевим плановима.⁵⁶⁰ Питања која је сабор требао решити су за Исток била јако хитна, јер се антиохијски раскол није гасио, а духоворци су настављали да збуњују народ. Царева писма која су позивала да се у мају 381. године дође у Константинопољ морала су бити послана неколико недеља након почетка године, како би се епископи могли припремити за пут.⁵⁶¹ Према речима црквених историографа сазнајемо да је на сабору учествовало 150 епископа од којих је готово половина (71) дошла из дијецезе *Oriens* и под вођством Петра Антиохијског чинили најјачу групу.⁵⁶² Сам Мелетије се већ раније обрео у Константинопољу, и сасвим је могуће да је утицао

Максим философ Киник постане епископ Константинопоља. Ово је доста утицало да захладне односи између Константинопоља и Александрије.

⁵⁵⁶ Theodoret, *EH*, V, VIII.

⁵⁵⁷ CTh 16, 5, 6; Бер, *Никејска вера*, 142.

⁵⁵⁸ Theodoret, *EH*, V, IX.

⁵⁵⁹ Socrates, *EH*, V, VIII.

⁵⁶⁰ Socrates, *EH*, V, VIII; *Седам стубова премудрости, Историја Васељенских Сабора*, превео и приредио: М. М. Станковић, Београд, 2004., 29; Jedin, *Velika povijest II*, 69.

⁵⁶¹ Socrates, *EH*, V, VIII.

⁵⁶² Sozomenus, *EH*, VII, VII; Theodoret, *EH*, V, VII; Socrates, *EH*, V, VIII; Бер, *Никејска вера*, 142.

на избор епископа који ће се позвати.⁵⁶³ Поред овога најбоље односе са Мелетијем су одржавали младоникејци Григорије Ниски, Григорије Богослов и Амфилохије Иконијски. Слабо су била заступљена обална подручја Мале Азије, где је било највише епископија које су водили епископи духовборци. У почетку су били одсутни и египатски епископи, а и епископ Асхолије је стигао тек после отварања сабора. Велики број египатских епископа се изненада појавио, а предводио их је Тимотеј који је 14. фебруара наследио Петра и требао да учврсти свој положај. Они су били у пратњи Асхолија Солунског и неколико других епископа за које се може претпоставити да су били представници Запада.⁵⁶⁴ Нико од оних који су према царевом едикту сматрани за јеретике није позван на сабор, али је ипак опозиција и то на цареву иницијативу у виду 36 епископа била присутна. Њу су предводили Елевсије Кизички и Маркијан Лампсакус, док је већина била из града Хелеспонта.⁵⁶⁵ Иако је Теодосије дао све од себе како би их помирио са осталим епископима они су убрзо напустили сабор.⁵⁶⁶ Из овога до сада реченога видимо да је Теодосије сазвао сабор само у границама своје источне империје, док папу Дамаса и западне епископе који су били у Грацијановом делу Царства није ни обавестио. Тако да се у правом смислу те речи и не може назвати Васељенским сабором, него свеисточним који је такође у првом реду решавао питања везана за Исток. Пре почетка заседања цар је примио учеснике сабора и лично је присуствовао отварању. Кад су му представили Мелетија Антиохијског он га је одушевљено поздравио узвикнувши да га познаје и у исти мах га је предложио за председника сабора.⁵⁶⁷ Сматра се да је једно од првих питања којима се сабор бавио било питање Константинопољске катедре. Сабор је одмах утврдио апсурдност читаве интриге Александријаца и Максима Киника, тако да доноси четврти канон који ставља ван снаге његово рукоположење и овласти.⁵⁶⁸ Другим речима, Григорије Богослов је прихваћен за канонског епископа престонице Царства. Важно је истаћи да су ову одлуку подржали сви епископи Антиохије на челу са Мелетијем, посебно зато што је она Александрији створила непријатности. Такође, догматска питања на сабору се нису покретала, него се констатовала осуда јеретика у 1. канону: евномијеваца или аномеја,

⁵⁶³ Socrates, *EH*, V, VIII; Jedin, *Velika povijest II*, 69.

⁵⁶⁴ Socrates, *EH*, V, VIII; Бер, *Никејска вера*, 143; N. Q. King, *The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity*, London, 1961., 38.

⁵⁶⁵ Socrates, *EH*, V, VIII.

⁵⁶⁶ Исто.

⁵⁶⁷ Упореди са: Socrates, *EH*, V, VIII; Карташов, *Васељенски Сабори*, 141; *Седам стубова премудрости*, 29.

⁵⁶⁸ Атанасије, *Свештени канони*, 87.

аријанаца, духобораца, савелијанаца, маркелијанаца, фотинијана и аполинаријеваца.⁵⁶⁹ Овим осудама се још једном потврдила никејска вера. Међутим, неколико дана по отварању сабора, у једном тренутку заседања изненада је умро Мелетије који је због свог угледа и дипломатске спретности био посебно прикладан за дужност председника.⁵⁷⁰ Након овог догађаја најприродније је било да новопотврђени епископ Константинопоља, Григорије, заузме место председавајућег. Тада је постављено питање наследника на Антиохијској катедри и Григорије је у први план стављао Павлина, али се остали учесници сабора нису сложили са тим, него су сматрали да треба изабрати Флавијана који је хиротонисан после затварања рада сабора. Запад је већ раније изнео свој предлог да се после Мелетијеве или Павлинове смрти бира на чело Цркве само један епископ.⁵⁷¹ Григорије је знао да овде више не влада ситуацијом и осетио је велику жељу за усамљеношћу и то није скривао. Григорија су затим непрестано нападали епископи из Египта због његовог премештања са претходне катедре у Константинопољ. Овакав развој догађаја је јако погађао Григорија тако да се он одрекао места председавајућег на сабору, као и Константинопољске катедре, те је после дирљиве беседе напустио престоницу и отишао у своје родно место, уз обећање да никада неће присуствовати сабору епископа.⁵⁷² Један царев слуга у то време некрштен, Нектарије, је био изабран да замени Григорија и да буде рукоположен за епископа града Константинопоља, углавном под утицајем Диоскора из Тарса.⁵⁷³ Нектарије је од тада председавао сабором до закључења у јулу. На основу сачуваног резимеа из извештаја који је био поднет императору, Оци сабора су донели четири канона.⁵⁷⁴

Одмах по завршетку сабора 30. јула 381. године Теодосије је издао едикт (*Episcopis tradis*) потврђујући позицију овог сабора и његових одлука.⁵⁷⁵ У едикту се каже да у свим црквама треба да началствују епископи који „исповедају Оца, Сина и

---

⁵⁶⁹ Исто, 85.

⁵⁷⁰ Socrates, *EH*, V, IX.

⁵⁷¹ Сократ и Созомен саопштавају да је народ заклео епископе обе стране да не бирају нове личности. Теодорит пише да је Мелетије чак предлагао Павлину да заједно управљају, са чиме се он није сложио. Упореди са: Socrates, *EH*, V, IX; Sozomenus, *EH*, V, VIII

⁵⁷² Socrates, *EH*, V, VII; Бер, *Никејска вера*, 143.

⁵⁷³ Sozomenus, *EH*, V, VIII.

⁵⁷⁴ Атанасије, *Свештени канони*, 85 - 87; У западним зборницима канона са ове четири одлуке се исцрпљују акти другог васељенског сабора, док су у грчким зборницима унета још три правила. Научна критика сматра да је умесно узимати само ова четири правила. Упореди са: Карташов, *Васељенски Сабори*, 143

⁵⁷⁵ CTh 16, 1, 3; H. R. Percival, „The Seven Ecumenical Councils“, u: *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 14*, Pentecost, 1899., 349 – 352.

Светог Духа као једног Бога исте славе, истог сјаја, који није установљен разликама светског дељења, већ редом Тројице који признаје личности и јединственост Бога.“ У едикту даље следе имена оних који су се сматрали мерилима православља међу епископима: Нектарије Константинопољски, Тимотеј Александријски, Пелагије Лаодикијски, Диодор из Тарса, Амфилохије Иконијски, Оптим из Антиохије Писидијске, Еладије из Кесарије у Кападокији, Отерије Мелитински, Григорије Ниски, Терентије Скитијски, Мармарије Маркијанопољски. Овај едикт је био царски печат на проникејске позиције које су установљене на сабору у Константинопољу чинећи их званичним вероисповедањем, па чак и религијом у Римском царству.⁵⁷⁶ У овом декрету има доста новина. Наиме, још 379. године Теодосије се ослањао на веру папе Дамаса и Петра Александријског, а сада је ослонац пренео само на Исток. Ово није било по вољи Западу и Александрији, као ни сам сабор из 381. године. После сабора у Константинопољу на Западу је одржано још неколико сабора: у Аквилеји 381. године, на коме су Паладије Ратијаријски и Секунд Сингидунумски свргнути, а потом 382. године у Риму.⁵⁷⁷ Протествовали су епископи са Запада зато што Павлин није изабран за антиохијског епископа, као и то што Максим није признат за епископа Константинопоља, као и случај Григорија, а потом и Нектарија, а да Црква у Риму није консултована о тим одлукама. Папа Дамас је поново потврдио првенство Рима, не на основама угледа Рима као града, већ на основу Христових речи упућених Петру (Мт 16, 18 - 20), а уједно инсистирајући да после Рима треба по части да буде Александрија коју је установио апостол јеванђелист Марко, па Антиохија где је Петар пребивао пре одласка у Рим.⁵⁷⁸ Још пре овог сабора група епископа на челу са Амвросијем Медиоланским заседала је у Аквилеји и писала цару прекоравајући Источне епископе „да се њихова вера раније колебала“, тако да сад и они прогањају Павлина и Тимотеја Александријског. Аквилејци моле цара да организује велики сабор са свим епископима у Александрији. Ова њихова молба није позитивно утицала на цара Теодосија и он је жестоко одговорио прекоравајући Западне епископе да им није стало до одржавања добрих односа са Истоком и позвао их да се баве својим стварима.

Међутим, иако су јеретици стављени ван закона по Теодосијевој наредби, то није довело до њиховог коначног истребљења и они су наставили да живе. Њима су укинута

---

⁵⁷⁶ Theodoret, *EH*, V, XI; Бер, *Никејска вера*, 144.

⁵⁷⁷ Theodoret, *EH*, V, XI; Бер, *Никејска вера*, 144

⁵⁷⁸ Theodoret, *EH*, V, XI; Бер, *Никејска вера*, 145

права да наследе завештања имања црквених добротвора, а куће су им биле конфисковане ако су се сакупљали у њима ради богослужења.

2. Верска политика римских царева: Закони који се односе на Цркву и хришћанство

Након што су цареви својим законима почели да обраћају пажњу на Цркву и признали је као званичну институцију у 4. веку било је сасвим јасно да ће она успоставити своју везу са Царством која ће се од тог времена само продубити. Цареви су показали велико интересовање за решавање њених проблема, у првом реду питање верског јединства. Ово, фактички, наметање услова да цар учествује у животу Цркве ставило је на праву пробу њихов однос. Наши почци се везују за последње дане живота цара Галерија и обраћење цара Константина. До времена ових царева хришћанство је било жестоко прогоњено и хришћани су имали минимална права.⁵⁷⁹ У ова три века прогони свакако нису имали једнак интензитет, а било је и периода мира и позитивних односа хришћана са световним властима. Међутим, после Миланског едикта стање хришћана као и њихов статус, постаје пуно јасније и тада Константин јавно открива како фаворизује хришћанство и жели своје место у Цркви. Овде се одмах на почетку нужно поставља и питање граница и ограничења уплитања Царства и цара у послове Цркве.

2.1. Стицање слободе и равноправности хришћанства (311 - 313)

Значај Галеријевог као и Миланског едикта, не може се у правој мери сагледати ако се не узму у обзир последице Диоклецијанових едикта о прогону хришћана који су издати 303. и 304. године.⁵⁸⁰ У једном делу научне јавности, али такође и у широј друштвеној употреби, у погледу појмовног одређивања овог правног акта усталио се назив Галеријев едикт о толеранцији. У правном погледу Галеријев едикт представља

---

⁵⁷⁹ Jedin, *Velika povijest II*, 78; A. Coscun, *Imperial Constitutions, Chronology and Prosopography - Towards a New Methodology for the Use of the Late Roman Law Codes*, Oxford, 2001., 6; J. Harries, *Law and Empire in Late Antiquity*, New York, 1999., 36 – 53.

⁵⁸⁰ Eusebius, *EH*, VIII, I – II.

један општи правни акт и управо из тог разлога је веома значајна правно - историјска анализа овог документа, јер су се едиктима од почетка римске правне традиције успостављала општеважећа правила понашања римских грађана као норме које се морају поштовати, као и сам закон.⁵⁸¹

2.1.1. Галеријев едикт о толеранцији

На Балкану и у Источним провинцијама Царства трајао је прогон хришћана уз повремене локалне прекиде пуних осам година. Ово подручје Истока је потпадало под Галеријеву власт, а од 305. године у његовом подухвату мучења и истребљења хришћана придружио му се његов цезар Максимин Даја. Након абдикације Диоклецијана, Галерије је био тај који се највише залагао за концепт тетрархије, међутим тада су почеле да се дешавају драстичне промене које су јако уздрмале овај политички систем, а Галерије није био спреман за њих. На самом крају своје владавине и живота Галерије је постајао све више свестнији свог неуспеха, како на политичком плану, где није успео да учврсти модел тетрархије који му је Диоклецијан предао, тако и на верском, где прогон хришћана и њихово уништавање да би се обновила паганска религија нису дали очекиване резултате.⁵⁸² Према сведочанству црквених извора Галерије, велики прогонитељ хришћана, је половином 310. године тешко оболео.⁵⁸³ Наиме, у јеку припрема његових виценолија цар је изненада добио болест која се опасно погоршала и почео је размишљати о последицама свог поступка према хришћанима. Хришћански извори говоре да је Галерије у својој телесној немоћи, а са друге стране у пуној владарској моћи, мучен болешћу од које није било лека и општеприхваћеном врстом гриже савести, дошао до самоспознаје да му се хришћански Бог кроз болест и муке свети због небројених зала која је учинио Цркви Христовој и хришћанима. Вођен овом спознајом на самртној постељи, заједно са својим савладарима, Галерије 30. априла 311. године у Никомидији издаје едикт о слободи

---

⁵⁸¹ В. Џомић, „Правна природа слободe вероисповести у Галеријевом и Миланском едикту“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 359 – 368, 360.

⁵⁸² Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXI - XXXV; Eusebius, *EH*, VIII, XVI - XVII; Сајловић, *Милански едикт*, 114.

⁵⁸³ Eusebius, *EH*, VIII, XVI.

хришћанске вере.⁵⁸⁴ Проглашење верске толеранције тумачено је као чисто политичка одлука, али је лако могао бити и потез очајника. Галерије је покушавао годину дана да се излечи, али његов напор није уродио плодом. Није искључено да се на крају обузет незнањем окренуо хришћанском Богу надајући се да ће га излечити. Галерије је умро неколико дана по објављивању едикта о толеранцији почетком маја 311. године, у провинцији Дарданији⁵⁸⁵ на путу ка родној Ромулијани (данашњи Гамзиград). Са друге стране, поред хришћанских извора који нам доносе хришћанско предање о издавању едикта који је претеча Миланског едикта, постоји и друга рационалистичка струја која чита и проучава исте изворе, али ситуацију види на сопствени начин. Наиме, Буркхарт говори како Лактанције ужива у приповедању да су Галерију црви изјели доњи део тела, али истовремено тврди да су тог владара који је био свиреп према хришћанима пагани сматрали храбрим и врлим човеком.⁵⁸⁶ Такође, чињеница да на престо није постављао неког из своје најближе родбине, него Ликинија којег је сматрао најдостојнијим, сведочи о чврстости његовог карактера. Поједине одредбе које су пратиле указ нису се сачувале, а о њима је могуће само нагађати из каснијих наредби и изгледа да су биле строге и у сличном тону као и сам указ.⁵⁸⁷ Исту линију размишљања још пре Буркхарта, прати и Гибон. Он каже: *Честа осујећења његових амбициозних схватања, искуство осмогодишњег прогона и спасоносна размишљања на које је дуготрајна и мучна болест навела Галеријев ум, коначно су га убедила да су и најжешћи напори власти недовољни да истребе цео један народ или да савладају његове верске предрасуде. Желећи да исправи зло које је проузроковао Галерије објављује општи едикт о толеранцији.*⁵⁸⁸ Текст едикта је до нас доспео у две верзије; код Лактанција проналазимо латински оригинал Галеријевог едикта, док у Јевсевијевој *Црквеној историји* налазимо превод едикта на грчки језик.⁵⁸⁹ Код Јевсевија налазимо и *inscriptio*, односно уводни део који је код Лактанција изостављен. Текст едикта: *Самодржац, цезар, Галерије Валерије Максимин, непобедиви, август, велики првосвештеник који је победио Германију, који је победио Египат, који је победио Тиваиду, који је пет пута победио Сармате, који је победио Персијанце, који је два*

⁵⁸⁴ Eusebius, *EH*, VIII, XVI – XVII.

⁵⁸⁵ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIII – XXXV; Eusebius, *EH*, VIII, XVII, I – XI; IX, I, I.

⁵⁸⁶ О овоме сведочи и Еутропије у Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, translated with notes by: J. S. Watson, London, 1853., X, I и *Aur. Vict. Caes.* XL, где му поред изразите похвале пребацује једино недостатак образовања. Упореди са: J. Burkhart, *Doba Konstantina Velikog*, preveo s nemackog: D. Janic, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2006., 313.

⁵⁸⁷ Исто.

⁵⁸⁸ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 204.

⁵⁸⁹ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIV; Eusebius, *EH*, VIII, XVII, III – X.

пута победио Карнате, који је шест пута победио Јермене, који је победио Миђане, који је победио Адијављане; трибун по дванаести пут, конзул по осми пут, отац отаџбине, проконзул.

И самодржац, цезар, Флавије Валерије Константин, благочестиви, срећни, непобедиви, август, велики првосвештеник, трибун по пети пут, конзул, самодржац по пети пут, отац отаџбине, проконзул.

И самодржац, цезар, Валерије Ликинијан, благочестиви, срећни, непобедиви, август, велики првосвештеник, трибун по четврти пут, самодржац по трећи пут, конзул, отац отаџбине, проконзул – желимо да сте здрави сви ви који живите у нашим областима!

Између осталог што смо увек наређивали за добро и корист државе, ми смо претходно одредили да све ствари исправимо сходно старим законима и општој дисциплини Римљана, те да се постарамо и око тога да се хришћани, који су оставили веру својих предака, врате правим назорима. Јер они, ови исти хришћани, из неког разлога, упали су у такву глупост и били обузети таквим безумљем да нису следили обичаје старих, обичаје које су можда и преци њихови увели; они су сами по свом суду и онако како им се допадало, саставили законе које поштују и којим по разним крајевима окупљају разне народе. Најзад, кад је објављена наша наредба да се сви врате старим обичајима, многи су подвргнути мучењима, многи су и прогнани. Но, како су многи остајали упорни у својој заблуди и како смо увидели да се они не држе обреда и култа наших богова, нити поштују хришћанског Бога, зато ми, имајући у виду наше милосрђе и сталну навику да опраштамо свим људима, одлучили смо да нашу милост укажемо без одлагања и њима, и зато им дозвољавамо да поново могу да буду хришћани и да граде зграде где се окупљају, али да не чине ништа против утврђеног поретка.

Другим писмом указаћемо нашим судијама на шта треба да обратe пажњу. Стога, сходно овом нашем снисхођењу према њима, треба они да моле свога Бога за наше спасење и за државу и за себе, тако да би држава опстала одасвуд неокрњена, и они могли спокојно живети у својим стаништима.⁵⁹⁰

---

⁵⁹⁰ Eusebius, *EH*, VIII, XVII.

Лактанције нам такође доноси своју верзију у делу *О смрти прогонитеља*, која је на латинском језику: *Између осталог што смо увек наређивали за добро и корист државе, ми смо пре овога хтели да у свему поправимо јавно понашање Римљана у складу са старим законима и да се постарамо да се и хришћани, који су напустили веру својих предака, врате правим назорима. Наиме, те је хришћане из неког разлога била обузела таква жеља и савладала таква лудост да не само што нису следили обичаје старих, које су можда установили баш њихови преци, већ су по свом суду и онако како им се допадало поставили законе које ће поштовати и којима ће окупљати разне народе из различитих крајева. Најзад, кад је објављена наша наредба да се сви врате старим обичајима, многи су изложени мучењима, многи су и прогнани. И будући да су многи од њих истрајали у свом науму и да смо видели да се они не држе ни обреда нити култа наших богова нити поштују хришћанског Бога, а имајући у виду наше преблаго милосрђе и сталну навiku да опраштамо свим људима, закључили смо да наши опроштај треба без одлагања дати и њима, да поново могу да буду хришћани и да граде зграде где се окупљају, али тако да не чине ништа против утврђеног реда. У другом писму ћемо судијама назначити на шта треба да обратe пажњу. Дакле, према овом нашем помиловању, хришћани треба да моле свог Бога за наш спас, за спас државе и за свој и да би држава одасвуд истрајала читава, а они могли безбедно живети у својим стаништима.*⁵⁹¹

Из самог текста едикта јасно се види да се издаје у име тројице владара, али је несумњиво на првом месту Галерије. Према његовој замисли циљ овог едикта је био да успостави нову верску политику на територији целог Римског царства, а она се пре свега односила на нови статус хришћанства. Издавајући едикт о толеранцији први август је био потпуно сигуран да ће се Ликиније повиновати заповестима свог пријатеља и добротинитеља, а да ће све мере које су ишле у корист хришћана добити Константинов пристанак.⁵⁹² Међутим, из текста видимо јасну чињеницу да се цар Галерије није усудио да у уводни део унесе Максиминово име, чија је сагласност била од највеће важности и који је неколико дана након Галеријеве смрти наследио азијске провинције.⁵⁹³ Јевсевије говори о Максимину Даји као мрзитељу и прогонитељу хришћана, који се само формално и током првих шест месеци своје нове владавине

---

⁵⁹¹ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIV.

⁵⁹² На својој самрти Галерије управо Ликинију као поверљивом пријатељу оставља на бригу своју супругу и сина. Упореди са: Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXV.

⁵⁹³ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 204.

претварао да је усвојио нову верску политику и прихватио одлуке цара Галерија.⁵⁹⁴ Према Јевсевијевим речима, Максимин Даја само усмено на Истоку саопштава одлуке едикта и мада се никада није удостојио да обезбеди мир Цркве јавним едиктом, његов преторијански префект Савин је у његово име издао указ у корист хришћана, који садржински подсећа на основне поставке из Галеријевог едикта.⁵⁹⁵ Већ у јесен 311. године, октобра месеца, почели су прогони на Истоку у областима Египта и Сирије, који су били под влашћу Максимиана Даје. Тада до изражаја долазе затегнути односи Ликинија и Максимиана Даје који владају на Истоку. У тим односима лако примећујемо да је Ликиније велики бранилац и заштитник хришћана и хришћанске вере и да се у том сегменту у потпуности слаже са Константином који влада на Западу. Овде можемо поставити питање и колико је на Истоку у пракси могао бити примењен Галеријев едикт о слободи хришћана.⁵⁹⁶

Право на постојање у Римском царству без страха да ће бити кажњени само због свога имена, хришћанима се први пут даје Галеријевим едиктом, који између осталог каже: *Ut denuo sint christiani et conventicola sua conpanant*, речи којима се јасно у законском редоследу укида раније *non licet esse vos*, које је било упућено хришћанима од стране пагана.⁵⁹⁷ Тако да из ових речи можемо видети да је хришћанство сада добило статус дозвољене религије *religio licita* и да је Црква препозната као легална институција.⁵⁹⁸ Потврђивањем Цркве као легалне установе она је постала јавна институција, а самим тим је подведена и под јавно право *ius publicum*. Јавно право јој је у теорији обезбеђивало да је могла поседовати имовину, да је имала могућност да легално купује земљишта и подиже своје храмове, као и друге објекте и непокретну имовину.⁵⁹⁹

У централном делу Галеријевог едикта који заузима готово исти простор као и уводни део, Галерије наводи разлоге због којих је прогонио хришћане у својим областима: *Између осталог што смо увек наређивали за добро и корист државе, ми смо пре овога хтели да у свему поправимо јавно понашање Римљана у складу са*

⁵⁹⁴ Eusebius, *EH*, IX, I.

⁵⁹⁵ Eusebius, *EH*, IX, I; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 204 - 205; Р. Поповић, „Свети цар Константин Велики и Ликиније – савладари и противници“ у: Цркве у доба Светог цара Константина Великог, Београд, 2013., 20 – 37, 30.

⁵⁹⁶ Поповић, *Свети цар Константин Велики и Ликиније*, 30 – 31.

⁵⁹⁷ А. И. Брилијантов, „Император Константин Велики и Милански едикт 313. године“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 7-170, 113.

⁵⁹⁸ Jedin, *Velika povijest I*, 432.

⁵⁹⁹ Сајловић, *Милански едикт*, 127.

старим законима и да се постарамо да се и хришћани који су напустили веру својих предака врате правим изворима. Наиме, те је хришћане из неког разлога била обузела таква жеља и савладала таква лудост да не само што нису следили обичаје старих, које су можда установили баши њихови преци, већ су по своје суду и онако како им се допало поставили законе које ће поштовати и којима ће окупљати разне народе из различитих крајева. Најзад, кад је објављена наша наредба да се сви врате старим обичајима многи су изложени мучењима, многи су и прогнани.⁶⁰⁰ Издавањем едикта о толеранцији хришћана Галерије се није декларисао и као њихов заштитник. На ову чињеницу нас упућују делови текста едикта, који јасно указују на то да он није имао никакве симпатије према хришћанима и њиховој вери. Са друге стране, едикт јасно показује да је хришћанство несагласно са „древним законима и римским државним поретком“. Жеља да се „све исправи“ у складу са овим законом је према Галерију и био главни мотив гоњења које је раније било на снази. Он и у тренутку издавања едикта о толеранцији хришћана види само испољавање њиховог неразумевања и самовоље. Разлог зашто власт сада одустаје од много пута предузетог покушаја да их врати „добром начину мишљења“ је, према Галерију, само због тога да се у Империји не би дозволило још веће зло од саме хришћанске вере. Њихова упорност доводи до тога да не поштују ни законом одређене богове, а ни свог Бога, као они које је власт лишила да то чине. Да не би било овакве појаве, људи без икакве вере, дозвољава им се да се и они могу молити свом Богу за добробит владара, Империје и сопствено добро. Овде се јасно види да ову одлуку доноси паганин, јер се испољава тај ментални склоп размишљања, где се сматра да би национална религија морала бити за све становнике Царства обавезна и да се само услед посебних околности за хришћане прави изузетак.⁶⁰¹ Будући да је био паганин слабо је разумео хришћанство у Царству и очигледно му није било јасно зашто хришћани не поштују паганска божанства. Он је ово понашање видео као преступ, тако да му је верска димензија хришћанства остала непозната. Да се интересовао само за политички аспект религије, показује и чињеница да је Галерија занимала религија само ако би преко ње могао обезбедити мир и благостање у Царству. Галерију је након толико година прогона постало јасно да се хришћани ни под којим условима не могу натерати да учествују у паганским обредима, јер је то нарушавало основне принципе хришћанске вере. Тако имамо појаву да цар закон прилагођава њима. Више се не захтева од хришћана да приносе жртве паганским

---

⁶⁰⁰ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIV.

⁶⁰¹ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 114.

боговима, него им се дозвољава да служе свом Богу како су то радили до сада, али захтева да се моле за цара и Царство, како би Римско царство добило још једног Бога који ће га штитити. Из свега до сада реченог јасно видимо да је направљен покушај, сходно римском принципу религијских слобода, да се хришћанство интегрише са другим паганским култовима Царства и да се на тај начин хришћански Бог и званично уведе у римски Пантеон.⁶⁰² У завршном и најважнијем делу едикта, Галерије проглашава слободу вероисповести за хришћане: *Имајући у виду наше преблаго милосрђе и сталну навику да опраштамо свим људима, закључили смо да наши опроштај треба без одлагања дати и њима (хришћанима), да поново могу да буду хришћани и да граде зграде где се окупљају, али тако да не чине ништа против утврђеног реда. У другом писму ћемо судијама назначити на шта треба да обрате пажњу. Дакле, према овом нашем помиловању, хришћани треба да моле свог Бога за наши спас, за спас државе и за свој и да би држава ода свуд истрајала читава, а они могли безбедно да живе у својим стаништима.*⁶⁰³ У три новија превода Галеријевог едикта на српски језик (епископ Атанасије Јефтић, Милена Милин и Небојша Озимић) и то у делу који се тиче Галеријеве жеље да едиктом прогласи слободу хришћанске вере постоје значајне разлике, али оне нису суштински битне за одређивање правне природе слободе вероисповести у том државно - правном акту.⁶⁰⁴ Нарочито је важна чињеница на који начин овде законодавац дефинише нови статус хришћана у Царству. Галеријев едикт је дао хришћанима одређена права, али им је наметнуо и одређена ограничења и обавезе. Пре свега, то је први државно - правни акт о слободи хришћанске вере и на тај начин и закон о правном положају хришћанске Цркве у Царству. Обим права слободе вероисповести у едикту се кретао од слободе веровања, преко слободе окупљања и јавног вршења верских обреда, до слободе изградње храмова.⁶⁰⁵ Иако то није јасно прецизирано, правним тумачењем се може закључити да су хришћанима загарантована и друга права која се данас дефинишу као право на

---

⁶⁰² Сајловић, *Милански едикт*, 128; I. Zivkovic, „Emperor Constantine the Great – The model of Christian authority“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 25 – 39.

⁶⁰³ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXIV.

⁶⁰⁴ Џомић, *Правна природа слободе*, 361.

⁶⁰⁵ Галеријев едикт даје хришћанима право да се сабирају ради богослужења, а можда и да граде молитвене домове. Међутим, у каквој је правној форми остваривано поседовање имовине од стране хришћанских заједница у едикту се не дефинише. Са овим је повезан проблем да ли држава признаје или не признаје хришћанима корпоративна права у правом смислу речи. У едикту се не говори о враћању хришћанима богослужбених места која су они раније користили. У миланском едикту видимо сасвим другу ствар по овом питању. Упореди са: Брилијантов, *Император Константин Велики*, 125; 128.

живот, забрану мучења, право на слободу и сигурност итд. Што се тиче ограничења, Галеријев едикт је прописивао ограничење слободе вероисповести хришћана, али само у случајевима ако би чинили нешто што представља кршење земаљског правног поретка. Ово ограничење је и данас нормирано у многим међународно правним документима о људским правима и националним законодавствима. У погледу обавезе, хришћани су поред обавезе поштовања правног поретка морали да се моле Богу за спас цара, Царства и себе.

Међутим, ако погледамо став Галеријевог едикта који се односи према хришћанству као према нужном злу, онда се може извући хипотеза да је међу њима постојала забрана проповедања хришћанства. Већ у самом тексту се каже да је хришћанима давано само право на постојање, али не и на ширење своје вере. Осим овога била су наведена и ограничена права и различите мере за хришћане који су се већ налазили у Цркви.⁶⁰⁶ Тако да јасно видимо да је хришћанима дато право на постојање, али је оно било понуђено по условима који су спречавали даље ширење хришћанства и веома могуће доприносили његовом сузбијању.⁶⁰⁷ Сва ова ограничења се одбацују Миланским едиктом који свима, па тако и хришћанима, даје слободу да поштују веру коју желе. Веома је битно нагласити чињеницу да се слобода у избору и поштовању вере односи и на саме царевице који су раније сматрани чуварима вере. У миланском едикту нема више помињања „древних закона“ и позивања на предања и традицију и цареви се не приказују као поштоваоци богова и заштитници пагана, него као следбеници монотеизма, исповеданог макар у најширем контексту.⁶⁰⁸ Владар је у то време и у вековима који су уследили представљао извор закона, тако да Галеријев едикт има извориште које је правно утемељено. Као општи правни акт овај едикт испуњава све правне услове: Има доносиоце, донесен је у валидној процедури, тачно су одређени субјекти на које се односи и световни органи који ће се старати о извршењу закона, а садржи права, обавезе и ограничење.⁶⁰⁹

Реч упућена судским званичницима која се налази у последњем делу едикта више није могла да се изврши због ране Галеријеве смрти. Међутим, Велибор Џомић се не слаже са том чињеницом и сматра да не може прихватити образложење да је

---

⁶⁰⁶ Милански едикт говори о многим и различитим условима који су их притискали називајући ове услове веома лошим и немилосрдним.

⁶⁰⁷ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 120.

⁶⁰⁸ Исто.

⁶⁰⁹ Џомић, *Правна природа*, 362.

Галерије „не добивши опроштај од Бога за злочин“ преминуо од страшне заразне болести и да је Галеријев наследник Максимин Даја одмах након његове смрти едикт ставио ван снаге и обновио прогоне хришћана.⁶¹⁰ Међутим, у истом делу једну главу пре, се сведочи да је Галеријев едикт ступио на снагу и да је непосредно примењиван. Обраћајући се Донату, Лактанције наводи да су након доношења овог едикта тамнице отворене и да су исповедници вере, а међу њима и Донат, пуштени на слободу. Ово је јасан доказ да је едикт примењиван и да је имао видљиве правне последице.⁶¹¹ На Западу није било проблема да се објави и примени овај едикт, јер је он у суштини само дао правну подлогу већ постојећем стању. Међутим, на Истоку се ситуација доста разликовала. Максимин Даја, као и његов префект Савин, су са пуним правом које им је дозвољавала процедура која је постојала у Царству, дали своја објашњења поред едикта и применили га на онакав начин који су сматрали за исправан.

Шта је тачно Галерије желео да постигне овим едиктом није до краја јасно. Свакако, одређену мотивацију можемо пронаћи у неуспеху верске политике прогона, као и његовом болешћу која је напредовала из дана у дан. Поред овога поставља се питање зашто се уопште јавља потреба да се дефинише нешто у потпуности ново у дотадашњој историји између Римског царства и хришћанства? На ово питање можемо дати два могућа одговора у зависности из које перспективе сагледавамо Галеријев едикт, психолошке или политичке. Наиме, намеће се чињеница да је Галерије, велики прогонитељ хришћана, када је оболео од тешке болести у потпуности променио своју политику према њима. Овакав потез који радикално мења верску политику Царства, а посебно ако разлог није искључиво добробит Империје него болест и страх од смрти, није одлика најбољих римских царева нити је у складу са највишим идеалима Римљана.⁶¹² Тако да је мало јасније зашто је текст едикта на кључним местима нејасан и двосмислен. Према едикту, Галерије и други цареви са њим се залажу за изворно хришћанство које се не противи световним законима, док се противи лажним хришћанским учењима и сектама. Управо су ови секташи који нису поштовали на

---

⁶¹⁰ Неоспорне су и једна и друга чињеница и налазимо их код Лактанција. Упореди са: Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XXXVI.

⁶¹¹ Исто; Заиста, не смемо превидети чињеницу да је стварно постојала сложена процедура од издавања до примењивања неког царског едикта. Наиме, ту прво треба имати у виду да од издавања до примене треба проћи одређени временски период. Едикт се најпре шаље префектима, а они их затим шаљу нижим чиновницима. Сваки префект, у зависности од тренутне ситуације у својој области, додавао би своје коментаре и на тај начин едикт је добијао доста објашњења која су битно утицала на његову примену у пракси. Упореди са: Болотов, *Историја Цркве*, 14.

⁶¹² Сајловић, *Милански едикт*, 130.

прави начин ни римске богове ни хришћанског Бога, повод за велике прогоне. Из овога се јасно види да Галерије себе жели представити као заштитника изворног хришћанства које ни сад није било у сукобу са римским законом. Едикт се завршава правним признавањем хришћанских заједница и успоставља се нови однос према члановима Цркве од којих се захтева да се моле за цара, Царство и себе. У овој последњој реченици видимо и промену Галеријеве религиозне свести где говори да се моле своме Богу за цара, а не да се моле цару као Богу. Други аспект едикта тиче се Галеријевих верско - политичких становишта. Галерије, као и цареви пре њега, је из политичких разлога инсистирао да сви поданици учествују у култовима, јер је то била ствар која се тиче световних интереса и свако ко то није послушао био је против добробити Царства. Треба нагласити чињеницу да је и због тадашњих политичких прилика у Царству било неодговорно искључити било коју групу грађана из сфере свог политичког утицаја. Наиме, едикт је од посебног значаја био за Исток, јер су тамо прогони довели до хаотичних стања у градовима и едиктом би се такво стање смирило, јер су тада многи хришћани пуштени на слободу.⁶¹³ Професор Сајловић износи хипотезу да је управо ово окончање градских немира био главни циљ Галеријевог едикта. Поред Галерија, помиње се да је чак и Ликиније политиком толеранције желео да придобије неке хришћане за себе.⁶¹⁴ На питање која је била Галеријева мотивација за издавање едикта о толеранцији хришћана поред ових хипотеза не може се дати конкретан одговор. Међутим, морамо нагласити чињеницу да је Галеријев едикт документ са далекосежним последицама. Њиме је цар опозвао претходну верску политику према хришћанима која је била активна 200 година. Од 311. године хришћани су били ослобођени правне несигурности прошлих векова, по први пут их је један царски едикт изричито признао, а њихова вера није више била *superstitio* и *religio illicita*, него изједначена религија са другим култовима.⁶¹⁵ Овај потез једног цара је хришћанима морао значити више него нека велика слобода у такозваним периодима мира која није имала никакве правне основе. Галерије је био један прагматичан политичар са врло наглашеном традиционалном римском идејом и можемо извући закључак да је његовим едиктом не само гарантована слобода вероисповести хришћанима, него је и Црква Христова без посебних права и привилегија ушла у јавни живот друштва и државе и као таква остала до данас.

---

⁶¹³ Eusebius, *EH*, IX, X – XI; П. Павлов, „Цар Галерије и цар свети Константин на далеком путу од Сардије (311) до Милана (313)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 83 – 88.

⁶¹⁴ Болотов, *Историја*, 142 – 143; Сајловић, *Милански едикт*, 131; Павлов, *Цар Галерије*, 85 – 88.

2.1.2. Околности које су претходиле Миланском едикту

Да би на прави начин разумели неки епохални догађај најпре га морамо сагледати у контексту времена у којем је настао. Ниједан од преломних догађаја у историји се није десио случајно, него је био условљен временом и приликама које су владале у том периоду. Едикт који је донесен у Милану 313. године није изузетак од овог правила. У данашњој историјској науци углавном влада мишљење да историја није ништа друго него казивање о великим и знаменитим личностима које осмишљавају њен ток и мисао.⁶¹⁶ Несумњиво је да у такве великане спада и цар Константин чија је личност тесно повезана са догађањима у Римском царству у првој половини 4. века, као и са новим положајем Цркве, што је већински његова заслуга. По речима оца Александра Шмемана, може се без икаквог претеривања рећи да је обраћење цара Константина имало за последицу преокрет већи од свих које је Црква икада доживела.⁶¹⁷ Међутим, морамо нагласити да се Константинов значај не исцрпљује само спољашњом променом односа између Цркве и Царства, него су пуно важније промене које су се десиле изнутра у самој хришћанској свести. Ове промене су биле толико сложене да при њиховом истраживању морамо бити јако опрезни и узети у обзир све чињенице које су нам доступне.

У време цара Константина завршава се еволуција Римског царства која је почела када се оно први пут срело са јелинским Истоком. Од тог тренутка Царство се постепено преображавало у теократску монархију у којој је цар постајао спона између Бога и света, а Царство земаљски одраз небеског закона.⁶¹⁸ Цару се указује посебно

---

⁶¹⁵ Jedin, *Velika povijest I*, 432.

⁶¹⁶ Р. Поповић, „Милански едикт: црквено - историјски контекст“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 19 – 30, 19.

⁶¹⁷ А. Шмеман, *Историјски пут православља*, са руског превели: М. Марковић и Б. Марковић, Цетиње, 1994., 101; О. Nicholson, *Constantine's Vision of the Cross*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1584644> 21. 09. 2011., 310 - 313; G. L. Thompson, „Trouble In The Kingdom: Church and State in the Fourth Century“, Presented at the History-Social Science Division Symposium: *The Christian, The Church and the Government*, Martin Luther College, April 15, 1999., 2 - 4; А. J. Rayner, *Christian Society in the Roman Empire*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/640855> 30. 11. 2013., 120.

⁶¹⁸ Шмеман, *Историјски пут православља*, 102; С. Ando „Religion and ius publicum“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: С. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 126 - 147; М. Војиновић,

поштовање, као и Богу у свештеном ритуалу и читав његов живот постаје симболизована божанска природа Царства као небеског поретка одржаног у свету. Овако схватање и приступ царевој личности јасно показује еволуцију самосвести, како Царства, тако и народа која се постепено кретала у правцу веровања у једног Бога. Типичан представник ове нове религијске свести је био и цар Константин. Иако су му младост обележиле верске реформе цара Диоклецијана које су промовисале у првом реду Зевса и Херкула, он је остао веран култу који је поштовао његов отац. Према сведочанству Јевсевија Кесаријског још је његов отац посветио једном Богу своју децу, жену, слуге и цео свој двор, тако да је Константин управо у таквој атмосфери одрастао.⁶¹⁹ Такође, чињеница јесте да су његови претходници на римском трону који су били присталице овог религијског система показивали знатно умеренији став према хришћанству, који је често досезао границе верске толеранције.⁶²⁰ За разлику од ових царева, Константин је још више могао напредовати ка хришћанству због јаког хришћанског елемента у провинцијама Истока, где је провео већи део своје младости. Он је чврсто веровао у своју изабраност, увек је имао мистичко интересовање, веру у снове, виђења, и сва његова политичка каријера је била прожета личним контактима са Богом. Тешко је сасвим објективно пратити Константинов однос према хришћанству и одредити тачно време када је он схватио да нова вера неопходно мора да тријумфује. У крајњој линији историјске прилике у којима је живео и стварао цар Константин уско су повезане са догађајима у Римском царству крајем 3. и почетком 4. века. Пратећи писана обавештења о том периоду примећујемо да се прилике што се тиче статуса и положаја хришћана знатно мењају и то у корист хришћана.⁶²¹ Овом приликом скрећемо посебну пажњу на двојицу хришћанских и једног паганског писца који су историчари у правом смислу речи, као и на њихове историјске списе. Овде се ради о Јевсевију Кесаријском, оцу црквене историје, затим о Лактанцију, који је био професор реторике и о Зосими, паганину из 5. века. Управо захваљујући овим писцима, посебно првој двојици који су били савременици, очевици и учесници многих догађаја које описују, прилично смо добро обавештени о догађајима који су се дешавали како у Цркви, тако и у Царству.

„Веродостојност виђења Св. цара Константина Великог“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 110 – 115; Rayner, *Christian Society*, 121.

⁶¹⁹ Eusebius, *VC*, I, XVII.

⁶²⁰ Сајловић, *Милански едикт*, 137.

⁶²¹ Поповић, *Милански едикт*, 20; Maras, A. G., „Constantine the Great and Eusebius of Caesarea – The Emperor's relationship with God“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 131 – 141.

Наиме, Максенције је 312. године под изговором да хоће да освети очеву смрт фактички објавио рат Константину, а видећи шта се спрема Константин је одговорио противофанзивом и у пролеће 312. године је са својом војском прешао Алпе у намери да се обрачуна са Максенцијем и ослободи Рим од власти тиранина.⁶²² Максенције је у изворима представљен као велики тиранин.⁶²³ О њему се прича да је био расипник, суров, неморалан, да је угњетавао и злостављао своје поданике, како у Риму, тако и у читавој Италији. Пред њим су сви дрхтали, а он је чак прогонио и убијао сенаторе и њихову конфисковану имовину је делио својим присталицама. Да би учврстио и осигурао своју власт прибегавао је суровим магијским обредима сматрајући да ће на тај начин доћи до сигурне победе.⁶²⁴ Хришћанке које је покушао да обешчисти бирале су смрт и радије су предавале своје животе, него своја тела.⁶²⁵ Ова слика Максенција као суровог тиранина резултат је пре свега Константинове пропаганде. Он је морао да се пред савременицима, али и будућим поколењима, оправда због започињања грађанског рата, а то је најлакше урадити ако себе представи као ослободиоца Рима од страшног тиранина. Са ширењем пропаганде се почело одмах након победе код Милвијског моста.⁶²⁶ Максенције је био далеко од идеалног владара, али свакако није био ни сурови тиранин каквим га је представљала Константинова пропаганда. Међутим, неповољна слика Максенција у литерарним изворима сведочи о томе да је пропаганда коју је Константин пласирао успела.⁶²⁷

Према Зосимином казивању, Максенцијева војска је била далеко бројнија од Константинове.⁶²⁸ Ово свакако није била сва расположива Константинова војска, али је био свестан да не може повести све јединице, јер су неки морали остати у Галији да чувају границе Царства. Такође, мора се нагласити чињеница да се Максенције налазио унутар Рима, који је за разлику од других градова био ојачан Аурелијановим зидовима и још је стратешки наређено да се поруше сви прилазни мостови граду, да би могли

---

⁶²² Eusebius, *EH*, XI, XI.

⁶²³ Исто, VIII, XIV.

⁶²⁴ Исто.

⁶²⁵ Eusebius, *EH*, VIII, XIV; Eusebius, *VC*, XXXIII – XXXVI; Socrates, *EH*, I, II, II; Zosimus, *New History*, II, XIV, IV; Nicholson, *Constantine's Vision*, 313; Maras, *Constantine the Great*, 135 – 141.

⁶²⁶ М. Војиновић, „Веродостојност виђења Св. цара Константина Великог“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 110 – 115.

⁶²⁷ Болотов, *Историја Цркве*, 55 – 56.

⁶²⁸ Zosimus, *New History*, II, XLII – XLIV; M. Simkins *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, United Kingdom, 2001; Сајловић, *Милански едикт*, 138.

усмерити противника где желе.⁶²⁹ Константин је сигурно имао јасну представу о Максенцијевој војсци, али је такође схватао да мора победити свог супарника Максенција да би ујединио под својом влашћу целу западну половину Царства. Предстојећа битка је решавала питање његовог живота или смрти и био је свестан тога. И поред свих ових чињеница које смо навели, Константин се усудио да крене на Рим и Максенција кога су штитили сви древни богови, сва снага традиције и сва славна прошлост.⁶³⁰ У Константиновом табору се нерадо прихватала ова одлука, а искусни галски легионари су овај потез видели као потез очајника. Узимајући ове чињенице у обзир, поновићемо речи оца Александра Шмемана: *Зар ова борба са Римом не значи богохулни раскид са прошлошћу? И зар није Константин, а да тога није био свестан, тражио нову силу, нови религијски ослонац који ће га подржати у његовој замисли обнављања Рима?*⁶³¹

Константиново обраћење и победа над Максенцијем су биле преломне тачке у римској историји и постале су предмет велике фасцинације и интересовања. Може се са потпуном сигурношћу рећи да савременици и очевици ових догађаја нису ни били свесни њиховог значаја. Они су били од јако великог значаја не само за Константина и његову владавину, већ и за религију уопште, јер је од овог тренутка хришћанство почело да односи превагу над паганством и почела је да се креира нова духовна стварност у Царству.⁶³² Ово је доста утицало и на успостављање нових односа између савезника, јер је много тога зависило од ставова и мотива који су водили цара Константина у прихватању хришћанства. О смислу и значају, како виђења, тако и битке који су одредили Константинову оданост хришћанској вери најбоље сведоче два хришћанска писца Лактанције и Јевсевије, док са друге стране имамо и паганског писца Зосиму, на кога се највише наслања струја која је у Константину видела само прагматичног политичара која тврди да он није постао хришћанин на основу унутрашњег убеђења. Међутим, чак и овако тумачење његовог обраћења не мења суштину ствари и питање остаје, ако није примио хришћанство из убеђења зашто га је примио? Изношењем сведочанстава која проналазимо у изворима покушаћемо да се

---

⁶²⁹ Сајловић, *Милански едикт*, 139.

⁶³⁰ Шмеман, *Историјски пут*, 103.

⁶³¹ Исто, 103 – 104.

⁶³² А. Лаут, „Константин и константиновски идеал“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 15 – 21; А. П. Лебедев, *Свештенство древне Васељенске Цркве – од апостолских времена до X века*, превео: М. М. Станковић, Београд, 2002., 351; Сајловић, *Милански едикт*, 140.

приближимо истини и да дамо одговор на ово питање.⁶³³ Код хришћанских писаца се у опису ових догађаја посебно истичу два момента:

1. Константин, иако војно слабији од Максенција бива охрабрен божанским виђењем и вођен кроз битку божанском помоћи;
2. Константин није освајач Рима, него његов ослободилац од тиранина.

Према овим изворима у Константиновој битци за Рим се уствари водила борба између хришћанства и паганства. Први човек хришћанске војске је цар Константин који је непосредно пред одлучујућу борбу добио виђење, доживео преображај и постао хришћанин. Најстарије сведочанство описа овог догађаја који је био пресудан, како у Константиновом животу, тако и у животу Римског царства налазимо код Лактанција. Лактанцијево дело *О смрти прогонитеља* се појавило крајем 313. године, што значи само годину дана после битке.⁶³⁴

Из Лактанцијевог сведочанства видимо да је Константин био у сну упозорен да стави знак на штитове и да тако започне битку. Лактанције нам у овом сведочанству не говори о чудесним виђењима, као што ћемо то видети касније код Јевсевија, него само спомиње царев сан који је био и главни узрок овог његовог наређења. Испуњавање овог наређења и стављање хришћанских симбола уместо паганских давало је сасвим јасну поруку, да цар и војска не иду у бој као што су то до сада радили под заштитом паганских богова, него их сада штити хришћански Бог. Када би само Лактанције говорио о овом догађају око њега се не би пуно спекулисало и ствар би била доста јасна, али постоје и друга сведочанства која нас терају на размишљање.⁶³⁵

Хронолошки следећи писац који говори о Константиновом обраћењу јесте Јевсевије Кесаријски. Код њега о овом догађају постоје два сведочанства: прво се налази у његовој *Црквеној историји*⁶³⁶, која је написана између 313 и 319. године, а друго у његовом спису *Живот цара Константина*⁶³⁷, које је настало између 337 и 340.

---

⁶³³ У раду ћемо изнети Лактанцијево, Јевсевијево, Созоменово и Зосимино сведочанство, док Руфиново, Сократово и Теодоритово нећемо наводити, јер они само преносе казивања наведених писаца.

⁶³⁴ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLIV.

⁶³⁵ G. Kendeffy, „Endurance and toleration: Conceptions and elaborated and challenged in Lactancius theology“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 43 – 53; I. Zivkovic, „Emperor Constantine the Great – The model of Christian authority“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 25 – 39.

⁶³⁶ Eusebius, *EH*, IX, IX, II.

⁶³⁷ Eusebius, *VC*, I, XVII – XXX.

године. У IX књизи *Црквене историје* Константин је приказан као високо моралан човек који је од оца наследио све добре особине. Међутим, овде се веома кратко и штуро описују догађаји који су се десили код Милвијског моста, вероватно зато што није имао податке из прве руке о њима. Тек када касније постане лични пријатељ са царем детаљније описује догађаје. У *Црквеној историји* каже: *Константин је био први по части и ступњу власти од двојице у Царству. Он се најпре смиловао над онима који су у Риму трпели тиранију. Пошто је у молитвама као савезника призивао небескога Бога и његовог логоса, самог Спаситеља свих, Исуса Христа, кренуо је са војском. Римљанима је обећао предањске слободе.*⁶³⁸ На исти догађај наилазимо и у другом Јевсевијевом делу под називом *Живот Константинов*, који настаје око 25 година након Милвијске битке. Овде видимо да Јевсевије пише са одређене временске дистанце, али је такође веома упадљиво да у овом делу о овом догађају пише доста исцрпније него у *Црквеној историји*, па чак детаљније и од самог Лактанција.

У првој глави овог дела описује се исти догађај који се налази и у његовом делу *Црквена историја*, али ствари постају нове када говори о молитви пред битку, где каже: *Призвавши себи у помоћ Бога свих и Христа и победоносни трофеј - спасоносно оружје, мисли на знак крста.*⁶³⁹ Поред овога Јевсевије још раније говори о виђењу крста, наглашавајући да се десило чудо и да за ту причу има поуздани извор, јер му је сам Константин после много година под заклетвом то испричао. Када се Константин ујутро пробудио испричао је свој сан пријатељима и позвао уметнике и наредио да направе шта је видео. Затим говори о опису крсног знака који се у потпуности слаже са Лактанцијевим казивањем. Овај знак је био стављен на штит и окружен златним венцем са драгим камењем. На свиленој тканини причвршћеној на дрво налазили су се ликови Константина и његових синова. Монограм је украшавао и Константинов шлем, док помена о штитовима не налазимо код Јевсевија.⁶⁴⁰ Из Јевсевијевог описа виђења из сна намеће се чињеница да је ова прича за њега у потпуности истинита, јер му њу говори цар под заклетвом. Морамо такође узети у обзир и претпоставку да Јевсевије једноставно није добро схватио причу коју му је Константин испричао. Цар није саговорник кога је лако интервјуисати и испитивати о догађајима, тако да је он сигурно нешто испричао, а на Јевсевију је било да остатак протумачи. У сваком случају било је

---

⁶³⁸ Eusebius, *EH*, IX, IX, II.

⁶³⁹ Eusebius, *VC*, I, XXXVII; Eusebius, *EH*, IX, IX.

⁶⁴⁰ Eusebius, *VC*, I, XXX – XXXI.

могуће погрешно тумачење небеског виђења и све нејасноће које нам отварају разна питања из Јевсевијевог списка представљају вероватно и његове личне недоумице.⁶⁴¹ Поред Лактанција и Јевсевија следећи хронолошки писац по реду и важности јесте Созомен. Он такође говори да је Константин примио знак од Бога када се припремао за коначан обрачун са Максенцијем и у сну је видео знак крста како блиста на небу.⁶⁴² Затим му је Анђео рекао: *О Константине, овим побеђуј!*⁶⁴³ Други извори сведоче о јављању Христа, а јављање Анђела се може протумачити као јављање самог Христа. Читав остали опис код Созомена је исти као код Јевсевија. Треба истаћи чињеницу да је Созоменово сведочанство посвећено Теодосију II Млађем и да му је 440. године предато у Константинопољу као најверодостојније. Међутим, и поред свега овога ми га морамо узети са одређеном резервом.⁶⁴⁴

Протестанти се одавно неблагоприятно односе према извештају о Константиновом обраћењу, позивајући се пре свега на различитост у извештајима првих писаца. Покушај да се Константиново обраћење у хришћанство прикаже као један прагматични политички маневар представља производ новије историографије. Чињеница стоји да су се и у Антици доста бавили овим проблемом и да су нам остала различита објашњења од којих смо три већ навели. Једно од многих објашњења припада и паганском историчару Зосими из 5. века и оно је веома интересантно за истраживаче, јер он јако негативно посматра цара Константина.⁶⁴⁵

У овом Зосимином казивању, јасно се види његова религијска пристрасност и негативна оцена цара Константина. У наведеном казивању Зосима говори да је Константин одмах одустао од култа својих отаца и да је пришао новом безбожништву зато што му стари култ није могао обезбедити морално задовољење за којим је имао снажну потребу.⁶⁴⁶ Зосимин опис Константиновог наређења да се убију његов најстарији син Крисп и жена Фауста 326. године у Риму је заиста историјски

---

⁶⁴¹ Болотов, *Историја Цркве*, 18.

⁶⁴² Sozomenus, *EH*, I, III.

⁶⁴³ Исто.

⁶⁴⁴ Болотов, *Историја Цркве*, 18; Ф. Шерард, „Цар под Божјом заповешћу“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 69 – 78.

⁶⁴⁵ Zosimus, *New History*, II, XXIX.

⁶⁴⁶ Zosimus, *New History*, II, XVII; А. А. Спаски, „Обраћање императора Константина у Хришћанство“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 395 - 471, 416; С. Odahl „A Pagan’s reaction to Costantine’s Conversation – Religious references in the Trier Panegyric of A. D. 313“, *Journal of the Ancient World*, Volume 21, Chicago (1990), 45 – 63.

релевантан податак.⁶⁴⁷ О овом догађају су настала бројна тумачења и објашњења, али он није разјашњен до данашњег дана, због парцијалних података и многих теорија. Свакако морамо претпоставити да су ови страшни догађаји који су се десили у Риму много утицали на Константиново душевно стање и да је због њих осећао велику кривицу. Ових година се код Константина примећује и појачање побожности, јер Црква добија двоструко више новца од пореза и он много одлучније, него што је то био случај у претходним годинама себе приказује као хришћанина. Имајући то у виду пагански историчар жели да првобитни моменат преобраћења цара Константина повеже са трагичним догађајем из 326. године. Међутим, званични документи који не подлежу сумњи сведоче да се Константиново обраћење десило много пре 326. године и везују га као што смо раније видели за 313. годину, тако да Зосима упада у велику хронолошку грешку. Почевши од 313. године Константин је био у савезу са хришћанском Црквом и деловао је у њену корист, тако да нам је то јасно сведочанство да је Зосима погрешно, а на крају код њега проналазимо податак где противречи самом себи када каже да се Константин и пре догађаја из 326. године придржавао религије отаца само из неопходности и да је чак презирао древне обичаје.⁶⁴⁸

Када говоримо о самом догађају преобраћења морамо бити свесни да савремена наука као што је психологија са свим својим достигнућима није кадра да у потпуности објасни како човек у једном тренутку промени свој начин живота и можемо слободно рећи постане друга особа. Сам појам преобраћења подразумева једну дубинску и суштинску промену у човеку и све до 18. века, односно појаве просветитељства и израженог рационализма овај феномен је изазивао дивљење и страхопоштовање код људи. У доба просветитељства преобраћење се у потпуности рационализовало и тежило да се објасни као појава која је унапред смишљена и чији је смисао само корист. У античком свету човек је другачије размишљао и није имао потребу да извргава руглу преобраћенике и сам систем размишљања је био другачији, јер цивилизацијска достигнућа нису била замишљена да се само неколико људи о њих окористи, него су била доступна свима.⁶⁴⁹ Преобраћење, *metania*, *conversatio*, доноси потпуни преокрет у бићу једне личности. Преобраћење цара Константина није једини пример, него постоје

---

⁶⁴⁷ Zosimus, *New History*, II, XVII.

⁶⁴⁸ Спаски, *Обраћање императора Константина*, 416.

⁶⁴⁹ И. Чаировић, „Преображење и крштење цара Константина“, у: *Ниш и Византија VI* (2008), Ниш, 369 – 378, 369; Ж. Р. Паланк, „Поступно преобраћење“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 61 – 66.

бројни примери током историје пре и после њега. Велики преобраћеници нису забележени само у римској, него у свим цивилизацијама и управо су те личности успевале да промене ток дотадашње историје.⁶⁵⁰ У Цркви се обраћење цара Константина упоређује са обраћењем апостола Павла. Међутим, морамо истакнути јасну разлику између њих, јер је Савле, а после Павле, на путу за Дамаск доживео стварну и веома дубоку кризу и његово „поново оцењивање свих вредности“ је променило све у његовом животу и психологији. Са друге стране, Константиново преобраћење није био политички маневар, нити „макијавелизам“ како су тврдили неки историчари, али није ни био препород личности као код апостола Павла. Мислим да објашњење можемо наћи у религијско - политичкој идеологији која једино даје кључ за разумевање његовог места у хришћанској историји.⁶⁵¹

Међутим, и поред свега што смо навели о појму и догађају преобраћења, људски ум није могао мировати и прихватити тај догађај као дар од Бога, него се покушало потражити решење којим би било могуће рационално објаснити и што више приближити обичном човеку. Један од главних представника ове струје, која је почела у 18. веку, јесте Едвард Гибон. Он је у свом делу *Опадање и пропаст Римског Царства* навео неколико могућих мотива који су навели цара Константина на преобраћење:

1. Добровољно прихватање хришћанства,
2. Политичка корист,
3. Верско убеђење,
4. Напредак,
5. Побуна против старијег система.⁶⁵²

Поред Гибона, Пол Лемерл истиче да, иако је преобраћење цара Константина било 312. године, он се смишљено више почео приклањати хришћанству тек од 320.

---

⁶⁵⁰ Јако леви примери преобраћења постоје у Старом Завету где се у готово апсолутно многобожачком друштву појављују људи који су поверовали у једнога Бога - Авраам, Исак, Јаков, Мојсије, старозаветни патријарси, пророци и цареви.

⁶⁵¹ У сваком овом преобраћењу је био присутан и Божији промисао тако да је мотиве за преобраћене тешко наћи, јер га је немогуће до краја рационално објаснити. Упореди са: Шмеман, *Историјски пут*, 102; Шерард, *Цар под Божјом заповешћу*, 72 – 78; Н. Бејнз, „Август Најпобожнији“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 49 – 60; Чаировић, *Преображење и крштење цара Константина*, 370.

⁶⁵² Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 365.

године. Лемерл истиче снагу хришћанства и његову посебност у односу на друге религије као разлог преобраћања Константина, али да цар није желео да потпуно уништи паганство. Из тог разлога је дуго и полако прихватао помисао да се крсти. Са друге стране он је заиста имао на уму хришћанску веру, био је заокупљен проблемима који су настајали у хришћанству, сазвао је васељенски сабор и трудио се да реши проблеме.⁶⁵³ Поред двојице аутора које смо малочас навели, тезу о смишљеном приближавању хришћанству је заговарао и Паланк. Он говори да је цар Константин прихватио синкретички деизам или по Буркхарту пагански монотеизам свог оца, а потом је у тај систем из чисте користи хтео да уметне хришћанство. Паланк каже: *Његово незнање и сујеверје, исто као и жеља да удовољи целом свету, довели су га до усвајања двосмисленог религијског става кога је задржао све до 324. године, ако не и до своје смрти.*⁶⁵⁴ Ову тврдњу заснива на доказима: *Пагански карактер званичних текстова, задржавање паганских свештеника у царским службама.*⁶⁵⁵ Међутим, сасвим је јасно да ови докази које износи не могу бити пресудни у означавању цареве вере. Званичне текстове није писао сам цар, него су они настајали на двору, а писали су их дворски службеници који су васпитавани у паганском духу, тако да је јасно зашто је присутан пагански дух.⁶⁵⁶ Што се тиче паганских свештеника у дворској служби, као доказ да је цар паганин, није ни вредно расправе, јер неколико људи који су добро радили свој посао није требало да страдају зато што су пагани. Затим Паланк говори да је цар постепено постао хришћанин: *прво је судио лажним религијама и одбацио многобожачке култове, открио да постоји један врховни Бог, и на крају открива да је он помоћник кога је Бог послао на земљу да га најави. Царево дело да се после виђења крста хришћански символ стави на барјаке и штитове сматра сујеверним. Овде долази до изражаја теорија да је цар поверовао у Христову снагу и да је желео да је искористи. Међутим, Паланк ипак каже да не сме да се одбаци у потпуности стварност Константиновог преобраћења, јер је од тог тренутка цар поверовао у*

---

⁶⁵³ П. Лемерле, „Константинова хришћанска и Источњачка монархија“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 34 – 48; Паланк, *Поступно преобраћење*, 61 – 66.

⁶⁵⁴ П. Петровић, „Константин и његови наследници у Нишу“, у: *Војсковођа, Цар и Светац – избор текстова о лику и делу Константина Великог*, приредио: Н. Озимић, Ниш, 1997. 79 – 87, 81

⁶⁵⁵ Burkhardt, *Doba Konstantina Velikog*, 342.

⁶⁵⁶ Чаировић, *Преображење и крштење цара Константина*, 371; А. Е. Wilson, *The Fall of Paganism (323 - 395) – A study of the disestablishment of paganism and the establishment of Christianity as the State Religion of the Roman Empire*, Virgimham, 1914., 30 – 49.

*Христа и постао ближи Цркви.*⁶⁵⁷ Из овога се види да је и Паланк представник просветитељства и рационализма и у одређеним цртама, код представника ове теорије, видимо да они имају свога претечу у паганском историчару Зосими.

Након свих ових теорија, намеће се питање у каквом је облику Константиново преобраћење примљено у његовој још увек паганској околини? Пошто је победио Максенција и ушао у Рим, Константин се није као претходни цареви након победе упутио на Капитол да принесе жртву захвалности Јупитеру, што нам сведочи пагански писац.⁶⁵⁸ Константин се одмах обратио сенаторима којима је обећао повратак привилегија, права и слобода, које су имали њихови преци. Константин је убрзо и испунио своја обећања, јер је ослободио Максенцијеве политичке противнике и издао наредбу о враћању имовине која је конфискована за време Максенција.⁶⁵⁹ Затим је Константин почео своју пропаганду против Максенција, где га је представио као „тиранина Рима“, док је он био ослободилац народа и града који је био у тешким мукама. Сви Максенцијеви рескрипти су проглашени неважећим и све повластице као и обнављање части и угледа Сената се повезују са Константином.⁶⁶⁰ Славолук који је цару посветио Сенат је довршен 315. године и био је украшен статуама и рељефима који су одговарали убеђењима паганског Сената и ту је најдоминантнији царев заштитник *Sol invictus*, који је представљен као цар Константин.⁶⁶¹ Међутим, сам натпис на славолуку не садржи то име, него победу приписује надахнућу Божанства и духовном лику цара. Константин је наредио да се подигне статуа њему у част и да се у руке статуе стави копље у виду крста са натписом: *Овим спасоносним знамењем и истинским доказом храбрости ослободих ваш град од јарма тираниновог. Уз то, ослободивши, повратих римском народу и Сенату пређашњи сјај и славу.*⁶⁶²

Према речима овог натписа треба разумевати да је био хришћански крст, вероватно у свом монограмном облику. Тако да тај кип не представља само неку

---

⁶⁵⁷ Ж. Р. Паланк, „Поступно преобраћење“, у: *Војсковођа, Цар и Светац – избор текстова о лику и делу Константина Великог*, приредио: Н. Озимић, Ниш, 1997. 61 – 67, 65.

⁶⁵⁸ Zosimus, *New History*, II, XXIX, IV; Eusebius, *EH*, IX, XIX, III; А. Алфодли, „Ухваћен у таму сујеверја“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 26 – 33.

⁶⁵⁹ Eusebius, *VC*, I, XLI.

⁶⁶⁰ Eusebius, *VC*, I, XLI; Цар обнавља углед Сената тако што у њега уводи људе из провинција (пагане). Упореди са: Burkhart, *Doba Konstantina Velikog*, 317 – 318; N. Keravica *Nepobedivi Konstantin*, Beograd, 2011., 21 – 27.

⁶⁶¹ Eusebius, *VC*, I, XL; Jedin, *Velika povijest I*, 443.

⁶⁶² Eusebius, *EH*, IX, IX, XI.

формалну новост, него ставља посебан акценат на Константиново религијско уверење и жељу да то јавно испољи. Поред ових верских, постоје и битни политички разлози који су утицали да цар Константин и Ликиније донесу едикт у Милану, који у неким деловима доста понавља Галеријев едикт. Наиме, по Галеријевој жељи, његов едикт о толеранцији је требао увести нов однос Царства према религији. Хришћанског Бога, као истинитог, је требало признати и уврстити у Пантеон да би се стекао *pax deorum* и да би благослов био на Царству. Поред Галерија, како смо раније нагласили ову линију, политику толеранције су заступали и Константин и Ликиније. Након Галеријеве смрти, пар дана после издавања едикта на Истоку толеранцију је наставио да заступа и одржава Ликиније, али хришћанска радост због дарова неслободе је у овим источним провинцијама и Египту била краткога даха.

Други август на Истоку је био Максимин Даја, који од самог почетка није био за ову политику толеранције и већ након неколико месеци стагнације, поново почиње са политиком прогона. Прво је забранио хришћанима састајање на гробљима и покушао је да их протера из већих градова.⁶⁶³ Царска пропаганда против хришћана је наставила да се шири, тако да имамо пример у Дамаску где царски чиновник присиљава жене које су на лошем гласу да лажно сведоче, да су некада као хришћанке учествовале у разврату који се одржавао у црквама.⁶⁶⁴ У овом периоду настају и лажна Пилатова акта, која на разне начине руже Христа, и управо је овај спис по владаревој жељи био јавно приказан, а учитељи су их у школама морали употребљавати уместо књига, док су их деца учила напамет.⁶⁶⁵ Са друге стране, Максимин је покушао да што више ојача паганство, тако да је свим градовима послао свештенике и реорганизовао њихово богослужење.⁶⁶⁶ Ова царева политика и мере које је предузео створиле су атмосферу у којој се световна власт поново окренула против хришћана, тако да су поново отпочели прогони и кажњавања, а водећи људи Цркве су били хапшени и утамничени, док су многи осуђени и на смрт.⁶⁶⁷ Положај хришћана се побољшао када је цар послао писмо префекту Савину 312. године, али иако је оно било добро за хришћане, у њему се

---

⁶⁶³ Eusebius, *EH*, IX, II; У протеривању хришћана из већих градова водећу улогу је имао чиновник царске благајне из Антиохије, Теотекнос, који је ширио и наводне изреке пророчишта, што су тражила протеривања хришћана. Упореди са: Исто, IX, II, III; Тај поступак су и други почели опонашати па су се молбе из градова само гомилале. Максимин би на ове молбе одговарао посебним рескриптимима и са радошћу их услишио. Упореди са: Исто, IX, IV; IX, VII, III – XIV.

⁶⁶⁴ Исто IX, V, II.

⁶⁶⁵ Исто, IX, V, I.

⁶⁶⁶ Исто, IX, IV, II.

⁶⁶⁷ У овом прогону Јевсевије помиње мучеништво Петра Александријског и Лукијана Антиохијског. Упореди са: Исто, IX, IV, III; IX, VI, I – IV.

ранија политика прогона сматрала праведном.⁶⁶⁸ Максимин овде наглашава да је већ раније дао упутства да се не примењује сила по питању религије и да од тог времена нико по том питању није био злостављан или послан у прогонство. У истом спису се наводи да се хришћани требају привести признавању култова, али не мучењем, него поуком што, више него очигледно, има велике противречности. Овај допис завршава наредбом префекту да се царева воља објави у свим провинцијама. Међутим, после толико прогона јасно је зашто су хришћани поступали опрезно и нису имали превише састанака нити су се посебно истицали.⁶⁶⁹ Милански едикт из 313. године представља *lex specialis* и рецепцију Галеријевог едикта из 311. године. У Миланском едикту се говори о томе да је питање слободе вероисповедања „одавно разматрано, али да се појавила потреба да се донесе нови едикт, јер се догодило да су неки од њих (хришћана) били убрзо после тога (Галеријевог едикта) лишени права на заштиту“.⁶⁷⁰ Такође, хришћани нису одмах ни могли знати да је разлог промене Максиминове политике уствари дошао са Запада, када је Константин постао једини владар и када се распоред снага у Царству променио. Управо су ове чињенице разлози зашто се одређени делови Галеријевог едикта помињу у миланском едикту. У правном погледу текст миланског едикта нема суштинске разлике у односу на свој правни узор. Што се тиче слободе вероисповести Милански едикт иде корак даље и гарантује слободу без икаквих ограничења.

2.1.3. Милански едикт

У античком свету Царство је са својом организацијом за тадашњег човека представљало највећу снагу на земљи, док је учествовање у државном животу сматрано за највећу част. Са једне стране световна власт је својим поданицима гарантовала миран живот и уживање у културним добрима, док је са друге стране захтевала безпоговорно потчињавање својим законима. У том контексту се и вера у потпуности налазила у њеној власти, а Царство је само себе учинило предметом религиозног

---

⁶⁶⁸ Сматра се праведном јер су они покушавали становнике провинција да приведу служењу боговима. Упореди са: Исто, IX, IX, I – IX.

⁶⁶⁹ Исто, IX, IX, XI.

⁶⁷⁰ Џомић, *Правна природа слободе*, 363.

поштовања и религија је посматрана искључиво у функцији државног живота.⁶⁷¹ Доласком хришћанства на историјску сцену и истицањем да је циљ земаљског живота ван граница земље и са заповешћу, да се Богу да Божије, а цару царско, световна власт се морала супроставити принципима који се нису слагали са њеним законима. Ова борба против супротстављених принципа није за хришћанство представљала проблем, али супротстављање Царству и његово уплитање у религијску сферу је проузроковало у прва 3. века многе крваве жртве, које су поднели хришћански мученици за своја убеђења. Од времена цара Константина дешава се значајан преокрет на овом пољу, а однос световних власти се званично у потпуности мења управо издавањем едикта у Милану. После победе над Максенцијем, Константин се преселио у Италију, односно у Рим и Милано. Ова победа му је донела власт над читавим западним делом Римског царства, док су Балканско полуострво и провинције на Истоку биле под влашћу Ликинија и Максимиана Даје. Константин је, као што смо раније истакли, по Зосимином сведочанству одмах истакао Римљанима да се у својој власти неће ослањати на паганске богове, нити ће им приносити жртве.⁶⁷² Овај потез не значи да се званично одрекао паганства нити да је у потпуности постао хришћанин, али свакако се у његовом понашању види да није као цареви пре њега, безпоговорни следбеник паганства. Ова чињеница нас наводи на помисао да је у овом тренутку цар имао план и припремао терен да се прогласи верска толеранција хришћанства. Константин се желео показати као ослободилац Рима, а не као његов освајач, тако да је оставио на функцијама и сарађивао са многим званичницима који су били на власти за време Максенција.⁶⁷³ Будући да је постао једини владар на Западу, Константин је преузео и одређене области које су требале бити под Ликинијевом управом. Управо из тог разлога морао је да смисли одређену компензацију, јер му је у том тренутку Ликиније сасвим легитимно могао објавити рат. Да не би дошло до тако драстичних мера, Константин је у своје ратне и освајачке планове укључио и Максимиана Дају са којим је Ликиније већ био у сукобу. Територије Максимиана Даје су већ биле у Ликинијевим плановима, а и ово је био једини могући начин да прошири своју власт, а да се не сукоби са Константином.

---

⁶⁷¹ Култ *dea Roma*. Упореди са: А. И. Брилијантов, „Император Константин Велики и Милански едикт 313. године“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 7 - 170, 7; П. Браун, *Успон хришћанства на Западу*, превела са енглеског: Б. Николић, Београд, 2010., 86.

⁶⁷² Zosimus, *New History*, II, XXIX, IV - описује Константиново понашање као пркос боговима.

⁶⁷³ Упореди са: Сајловић, *Милански едикт*, 151; И. Чаировић, „Константин Велики као хришћанин – однос неких историографа према њему и његовој вери“, у: *Ниш и Византија VII I* (2010), Ниш, 471 - 478, 472; Н. А. Drake, *Constantine and Consensus*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3168653> 19. 08. 2011., 1 - 2.

Након Ликинијевог уласка на Максиминову територију Константин прекида односе са Дајом и пружа директну војну подршку Ликинију.⁶⁷⁴ Константин се није дуго задржао у Риму након победе над Максенцијем и један едикт и Назаријево сведочанство нам говоре да је у престоници Царства боравио око два месеца.⁶⁷⁵ Из Рима се Константин запутио у Милано, где се у фебруару састао са Ликинијем.⁶⁷⁶ Састанак у Милану током фебруара 313. године био је вишеструко значајан за историју Римског царства. Овде су се водили значајни преговори о политичким плановима за будућност Царства, прослављала се свадба Ликинија и Констанције и постигнут је договор у верским питањима који није фиксиран у облику едикта, како се то раније претпостављало.⁶⁷⁷ Ликинијева женидба Константиновом сестром Констанцијом је потврдила политички савез који је успостављен две године раније, када се Констанција верила за Ликинија.⁶⁷⁸ Склапање овог брака је одговарало обојици владара, јер су тако ојачале њихове позиције у односу на Максимиана Дају, који је после Максенцијевог пораза изгубио великог савезника.

Састанак у Милану је нарочито значајан за историју хришћанства и положај хришћана у Римском царству. Према сведочанству Лактанција сва питања којима су се цареви бавили су била због добробити и безбедности Царства.⁶⁷⁹ Као што смо раније истакли, религијско питање у Царству је била једна од главних области коју је требало правно уредити, а резултат ових договора је било састављање договора који модерни истраживачи означавају као Милански едикт или едикт о толеранцији хришћана. Правна природа овог документа је била предмет бројних расправа у модерној историографији. Данас се још увек поставља питање да ли је реч о царском писму - *epistola*, рескрипту - *rescriptum*, мандату – *mandatum* или едикту - *edictum*.⁶⁸⁰ Ако је још тада у Милану био прокламован царски едикт онда се поставља питање зашто ова царска конституција није ушла у збирку закона Теодосијевог кодекса, коју је дао саставити Теодосије II Млађи, као и у потоње царске законике.⁶⁸¹ Ово питање се

---

⁶⁷⁴ Eusebius, *EH*, IX, IX.

⁶⁷⁵ CTh 15, 14, 4 (13. 01. 313. године).

⁶⁷⁶ Eusebius, *EH*, IX, IX.

⁶⁷⁷ Eusebius, *EH*, IX, XI; Jedin, *Velika povijest I*, 445.

⁶⁷⁸ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLV, I; Zosimus, *New History*, II, XVII, II.

⁶⁷⁹ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, II; Сајловић, *Милански едикт*, 153; С. Р. Горгиев, „Милански едикт – раскршће хеленске и хришћанске философије“, у: *Ниш и Византија IX* (2011), Ниш, 459 - 468.

⁶⁸⁰ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 318; Pohlsander, *Constantine*, 25; Odahl, *Constantine*, 104.

⁶⁸¹ Сајловић, *Милански едикт*, 153.

углавном везује за чињеницу што овај текст није у свом оригиналу дошао до нас, него у два преписа, а наши главни извори Лактанције и Јевсевије нам не пружају довољно података да би успешно решили то питање.⁶⁸² Што се тиче самог садржаја Миланског едикта сасвим је јасно да је његов садржај неупоредиво значајнији од питања његове правне природе, јер се у њему налазе основни принципи око којих су се сложили Константин и Ликиније у својој религијској политици. У њему цар Ликиније предочава управитељима на Истоку одредбе које су заједно донели он и Константин и њихова суштина је општа верска толеранција и слобода, која је дата свима да следе религију коју су изабрали. Посебно се наглашава слобода вероисповести за хришћане, јер су пређашњи пагани неумесни и страни царском милосрђу. У модерној историографији је било претпоставки да је Милански едикт донео Ликиније и да се односио само на Источни део Царства, пошто су још 306. године Константин и Максенције то учинили у Западном делу Царства.⁶⁸³ Међутим, морамо нагласити да је он посебно значајан за историју хришћанства, јер је оно тада званично постало једна од религија Римског царства. За ову новину се највише одговорним сматра Константин, који је пред Милвијску битку доживео преобраћење и од тада је веома активно подржавао хришћане и Цркву. Милански едикт у писаној форми није обзнањен из Милана, него га је тек након неколико месеци на Истоку објавио Ликиније једним рескриптом који понавља његов садржај.⁶⁸⁴ Као разлог зашто едикт није издан у Милану наводи се пар претпоставки:

1. Да су у питању биле политичке околности, односно да је Максимин Даја ушао на Ликинијеве територије тако да је он морао одмах напустити Милано и кренути у сусрет Даји;

---

⁶⁸² Јевсевије документ помиње на два места у *Историји Цркве* и једном га назива законом (nomos) - IX, IX, XII, а други пут употребљава термин *diatatis*, што може значити или конституција (constitutio) или декрет (decretum) - X, V, I.

⁶⁸³ Ово мишљење је свакако постојало као хипотеза будући да су стварно на Истоку прогони били заступљени у већој мери него на Западу, али ова хипотеза треба да се прихвати са великом дозом резерве, јер су у овом документу изложена основна начела нове верске политике која су подразумевала значајне новине у односу на претходни период. Главна разлика је слобода вероисповести и толеранција за све религије а не само за хришћанство. Упореди са: Barnes, *Constantine and Eusebius*, 62; Ферјанчић, *Константин*, 80 – 81.

⁶⁸⁴ Eusebius, *EH*, X, V.

2. Разлог је практичне природе, а то је да је хришћанство на Западу већ било слободно и едикт донешен у Милану је само правно озваничио постојеће стање и није било потребе за објављивањем.⁶⁸⁵

Текст Ликинијевог рескрипта са краћим уводом и мањим изменама при преводу сачуван је и на грчком језику у X књизи Јевсевијевог *Црквене Историје*. Јевсевијев текст је највероватније превод Ликинијевог рескрипта, који је био намењен провинцији Палестине.⁶⁸⁶ Ова два преписа која представљају званични царски акт издата у име два цара, Константина и Ликинија, ми да нас познајемо као Милански едикт. Дуго је владало мишљење да је Лактанцијев текст оригинални запис Миланског едикта, а да га је Јевсевије имао пред собом и само превео на грчки језик. Јевсевије говори у својој IX књизи да су га након што су донели едикт, цареви Константин и Ликиније, послали заједно са казивањем о чудесној помоћи од Бога и победи над тиранином, Максиминоу Даји, који још увек није имао отворено непријатељски однос према њима. Међутим, сам текст овог закона Јевсевије овде не даје и не каже где и када је тачно донет.⁶⁸⁷ Он уопште не помиње боравак царева у Милану.⁶⁸⁸ На овом месту он само наводи Максиминов допис префекту Савину који је написан уместо прихватања едикта и примећује се да је код хришћана наишао на недоумицу. Он у суштини није дозволио хришћанима ни окупљања, ни грађење храмова, иако је све то било потврђено законским актом Константина и Ликинија.⁶⁸⁹ Након кратког казивања о Максиминовом поразу Јевсевије наводи и његов едикт о пуној слободи хришћана који је донео у периоду пре своје смрти.⁶⁹⁰ Важно је напоменути да у средини X књиге код Јевсевија се налази збирка преведених докумената на грчки језик, а први од њих јесте допис царева Константина и Ликинија представнику магистрата (име и дужност се не помиње) који треба да буде свима познат, оно шта су они одлучили у Милану, а то је пуна верска слобода за све хришћане и остале религије, као и одлуке о враћању имовине хришћанској Цркви која је раније одузета.⁶⁹¹ Лактанције када приповеда о догађајима у

---

⁶⁸⁵ Сајловић, *Милански едикт*, 154.

⁶⁸⁶ Eusebius, *EH*, X, V.

⁶⁸⁷ Eusebius, *EH*, IX, IX; Брилијантов, *Император Константин Велики*, 38 - 39.

⁶⁸⁸ Eusebius, *EH*, IX, IX.

⁶⁸⁹ Исто.

⁶⁹⁰ Исто, IX, X, VI – XI.

⁶⁹¹ Исто, X, V, I – XIV.

Милану у први план ставља венчање Ликинија и Констанције, па тек касније почиње објављивање договора са Константином у Никоидији.⁶⁹²

Међутим, након подробних истраживања дошло се до закључка, да не само да оригинални текст није дошао до нас, него и да Милански едикт није објављен у Милану него у источним провинцијама Царства.⁶⁹³

Коментари Миланског едикта, као и коментари многих историчара по питању личности и вере цара Константина иду из крајности у крајност. Једни га толико величају да у миланском едикту виде проглас хришћанства за државну веру, док други у његовом лику виде прагматичног политичара који је још увек био паганин. С тим у вези треба указати на једну раширену заблуду, а то је да неки непроверени или недовољно упућени људи говоре да је 313. године Миланским едиктом хришћанство уздигнуто и проглашено државном вером. Ова констатација се уопште не слаже са текстом едикта, јер он првенствено говори о верској толеранцији којом је хришћанима дозвољено да слободно исповедају веру и да не страхују од прогона.⁶⁹⁴ Хришћанство ће постати државна вера доста касније и то ћемо истраживати у нашем раду, јер се проглас хришћанства за државну веру тиче царске конституције *cunctos populos* издане 28. фебруара 380. године, која је сачувана у XVI књизи Теодосијевог кодекса и везује се за име цара Теодосија I Великог.⁶⁹⁵ Такође, морају се узети у обзир све чињенице и треба бити реалан у своме расуђивању, јер вера која је немилосрдно прогоњена до 313. године није могла преко ноћи постати државна вера, јер је за то било потребно време. Они који говоре да је цар безосећајни политичар позивају се на мисао у едикту где се каже: *Да и хришћанима и свима другима дамо слободу да следе религију, свако по свом избору.*⁶⁹⁶ Ако се ово место извуче из читавог контекста едикта који смо навели у претходним реченицама стварно се може помислити да је Константин индиферентан према свим религијама и да му је више стало до политике и до политичких интереса. Овакво и слично тумачење Миланског едикта је присутно код аутора из доба

---

⁶⁹² Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, I.

⁶⁹³ А. Јевтић, „Свети цар Константин и Милански едикт“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 471-501, 486 – 489.

⁶⁹⁴ Радић, *Константин*, 97.

⁶⁹⁵ CTh 16, 1, 2.

⁶⁹⁶ Eusebius, *EH*, X, V.

просветитељства где је доминантно рационалистичко схватање и по речима професора Сајловића они више говоре о духу своје епохе, него о духу миланског едикта.⁶⁹⁷

О смислу и значају договора у Милану вођени су жучни спорови међу историчарима. Шта је значила та религијска слобода и ако је заиста надахнута хришћанском идејом независности религиозног уверења од Царства, зашто је онда за веома кратко време хришћанство преузело монопол и уништило сваку слободу религије?⁶⁹⁸ У одговору на питања која се тичу Миланског едикта готово сви научници се слажу да треба поћи од личности Константина Великог.⁶⁹⁹ Инспирацију за доношење Миланског едикта Константинови савременици, како хришћански тако и пагански писци, а потом и сви који се на њих позивају виде у преображеној личности цара Константина. Тако да при проучавању и тумачењу едикта увек на уму морамо имати чињеницу да овај едикт доноси особа која се управо преобратила и доживела откровење нове вере. У том контексту садржај Миланског едикта можемо свести на две кључне тачке:

1. Хришћанима и следбеницима свих осталих вероисповедања се даје пуна слобода да се придржавају вере коју свако изабере по сопственој вољи. Вишекратно понављање става о свеопштој верској слободи наводи нас на мишљење као да су законодавци желели да одбаце било какве могуће недоумице и погрешна тумачења свог мишљења.⁷⁰⁰ На самом почетку се види да цареви желе средити верска питања и јасно се истиче чињеница да нико не сме да буде прогоњен због своје вере, у овоме виде гаранцију за будућу благонаклоност највишег Божанства (*summa divinitas*).⁷⁰¹ Чињеница јесте да се ово највише односило на хришћане, који су у прва 3. века били немилосрдно прогоњени због своје вере.
2. Управо овде долазимо до друге тачке у којој Милански едикт далеко надмашује сношљивост и жаљење које се исказује хришћанима у Галеријевом едикту. После декларативног проглашења слободе вероисповести следи опозив свих законских одредби по питању прогона хришћана, затим се наређује да се одмах

---

⁶⁹⁷ Сајловић, *Милански едикт*, 159.

⁶⁹⁸ Шмеман, *Историјски пут*, 105; К. F. Morrison, *Rome and the City of God: An Essay on the Constitutional Relationships of Empire and Church in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1005926> 30. 11. 2013., 8 – 28.

⁶⁹⁹ Сајловић, *Милански едикт*, 159; Р. Биговић, „Милански едикт и теорија о две власти“, у: *Ниш и Византија X* (2012), Ниш, 509 – 513.

⁷⁰⁰ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 98.

⁷⁰¹ Jedin, *Velika povijest I*, 445.

и без икаквог приговора хришћанској заједници врате места њихових богослужбених сабрања која су у време гоњења прешла у руке приватних лица куповином или поклоном од Царства. Приватним власницима који остају без ове имовине даје се право да од Царства траже надокнаду.⁷⁰² Тај се посед треба дати у руке појединим хришћанским општинама чиме се оне признају као правна лица.⁷⁰³ Милански едикт је обезбедио Цркви приход и спокој, а хришћани нису повратили само земљиште и куће, већ су стекли пуно право на све поседе које су до тада уживали на основу магистратовог пређутног пристанка.⁷⁰⁴ На крају, говоре о уверењу које је код Галерија пар година пре било незамисливо, да ће тим поступком према хришћанској вери божанска наклоност заувек остати уз њих у њиховом успешном деловању за јавно добро.⁷⁰⁵ И посебне мере у црквеном поседу одговарају мерама које је Константин већ предузео у Африци и тако показују да је он утицао на ове делове Миланског едикта, али то није могло користити хришћанима Источних провинција и Египта пре него што се рашчисти напетост која се створила између Лиқинија и Максимиана Даје. Другим речима, поред неограничене слободе вероисповести Милански едикт представља и први општи правни акт о реституцији црквене имовине и имовине хришћана. Миланским едиктом је уведен систем натуралне реституције који је остао незамењив до данашњег дана, јер је прописано да се хришћанска места и њихова имовина која је раније отуђена на неправедан начин врати хришћанима „бесплатно и без захтевања било какве накнаде, а сваки нехат или двосмислица нека остану по страни.“⁷⁰⁶ Затим, „иако су неки добили та места сада нека их врате што је брже могуће поменути хришћанима. Тако су поседници таква њихова места купили или их поклоном добили у садашњости и жале се нашој доброту због нечега, нека се обрате суду месног магистрата како би им нашом племенитошћу била дата надокнада. Сва добра морају бити враћена хришћанској заједници државним старањем без икаквог закашњења и у потпуности.“⁷⁰⁷ Принцип натуралне реституције је важио и за друга места, што је познато, а која не припадају њима појединачно, него достојанству њихове

---

⁷⁰² Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, VII.

⁷⁰³ Исто, XLVIII, VIII – IX.

⁷⁰⁴ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 255; Биговић, *Милански едикт*, 509 – 513.

⁷⁰⁵ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, LX; Браун, *Успон хришћанства*, 76 – 99.

⁷⁰⁶ Цомић, *Правна природа слободе*, 363.

⁷⁰⁷ Исто.

заједнице.⁷⁰⁸ Од својих поданика Константин је захтевао да се овај законски акт спроведе у потпуности без икаквог оспоравања са највећом ревношћу, а одредбе су морале бити јавно поштоване како би њиховим поштовањем и извршавањем био постигнут општи и јавни мир.⁷⁰⁹ Миланским едиктом је уведен и принцип обештећења дотадашњих држалаца црквене имовине. Овај принцип је ревносно спроведен жељом владар за општим и јавним миром и исправљањем неправде што се тиче економске стране тог процеса. Троицки наводи да је Константин хришћанску Цркву признао као јавну корпорацију (*corpus christianorum*), али тај став није образложио.⁷¹⁰

Ово правило важи и за имовину која није власништво приватних лица и често понављање израза *corpus christianorum*, по свој прилици указује на нарочиту важност овог термина у очима законодаваца.⁷¹¹ Указ се завршава препоруком намесницима да у свему морају пружити своју ефикасну подршку поменутој хришћанској заједници. Важно је нагласити да се Миланским едиктом повластице паганима нису прошириле, јер су они већ све поседовали и њима овај едикт није био од неког посебног значаја, будући да су паганска религија и паганско царство чинили једну целину римског друштва. У свести Римљана религија је била темељ Царства, јер је читав живот и благостање зависило од милости богова. Објављивањем Миланског едикта који пролонгира верску толеранцију и слободу хришћана, смањује се доминација паганства које је до тог тренутка било главна религија, док су хришћани били прогоњени и убијани. Стављање хришћанства под заштиту Царства и његовим изједначавањем са другим религијама, паганство је понижено *de jure*, јер је изгубило своју претходну позицију једине званичне религије у Царству.⁷¹²

Са друге стране хришћанство је добило своје друштвено установљење, а сви закони који су били против хришћана су опозвани. Проглас верске толеранције је уствари био проглас верског плурализма.⁷¹³ Овим је јасно стављено до знања да је жеља двојице владара у Милану да наставе и још више продубе нови курс верске политике који је званично почео за време Галерија 311. године. Овде се треба направити јасна

---

⁷⁰⁸ Исто.

⁷⁰⁹ Исто, 15.

⁷¹⁰ Исто, 364.

⁷¹¹ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 99.

⁷¹² Сајловић, *Милански едикт*, 161.

⁷¹³ Ово се можда може боље окарактерисати као верски дуализам између хришћанства и паганства, јер су сада хришћани поштовали Царство, али никада му нису приписивали сакрална обележја, што је са друге стране био готово темељ паганске религије.

разлика између ова два едикта. Наиме, иако оба имају исту тему, верску толеранцију и давање верских слобода хришћанима, сасвим су другачији разлози и мотивација која их је покренула. Са једне стране, имамо цара Галерија који на самртној постељи покушава да се додвори хришћанском Богу да би добио исцељење. Са друге стране, цар Константин са искуством виђења и јављања живог Бога постаје хришћанин и овај едикт је за њега само прва законска „степеница“ ка фаворизовању хришћана и давању већих повластица Цркви. Ова царева наклоност хришћанству је имала за последицу да традиционална римска паганска религија није била једина, него је њену позицију постепено заузимало хришћанство. Природна замена паганства хришћанством у склопу идеја политичке теорије Римљана је била изводљива, јер је хришћанство као вера имало традицију и било је познато царевима 3. и 4. века и у себи је имало елемент који су цареви највише ценили, а то је њихова сарадња са боговима ради благостања Рима и Римског царства.⁷¹⁴ Ова идеја није изгубила на својој тежини ни у време Константина, само је променила свој уобичајени ток и каналисала се у нову религију која је свету посебно представљена после виђења пред милвијску битку. Истицањем снаге и подршке коју даје хришћанска вера Константин је ускратио паганску религију јако битног фактора који ће се на крају испоставити и као најважнији, а то је подршка цара. Говорећи о миланском едикту као државно - правном акту 4. века, неопходно је нагласити неприкосновено место и улогу римског права у свести, како римских грађана тако и римских царева.⁷¹⁵ У бурним временима 3. и 4. века једино што је било константно и у шта нико није сумњао било је римско право. Управо овим аксиомом су се водили Константин и Лициније када су састављали текст Миланског едикта где кажу да здравим и исправним расуђивањем желе пронаћи најбоље могуће политичко решење постојећег проблема, што упућује на римски правни систем.⁷¹⁶ Увођењем здравог разума, цар се позива на природно право (*ius naturalis*), а не на неки претходни закон. Овде се може извући хипотеза да је цар био свестан доношења правних новина које своје утемељење нису могле наћи у традицији римског права.⁷¹⁷ Ове реформе које је спроводио Константин су биле у складу са његовим преображајем, али мора се истаћи да нове реформе нису подразумевале одбацивање свега старог. Константин нову политику гради на већ постојећим основама које су биле опште прихваћене и лако су се могле довести у сагласност са већ постојећим моделима мишљења. За то су му

---

⁷¹⁴ Сајловић, *Милански едикт*, 163.

⁷¹⁵ Исто, 164.

⁷¹⁶ Исто.

⁷¹⁷ Исто.

послужиле опште прихватљиве норме природног права које су се у неким сегментима подударале са хришћанским учењем.⁷¹⁸ Идеје о природном праву су биле присутне код хришћана још од почетка 3. века, али непрестано се угледајући на Бога и тежећи ка нечему вишем хришћани су успевали да се уздигну изнад обичног живота и своје упориште пронађу у Богочовечанској природи Цркве, а не у природи света као што су то учинили Римљани.⁷¹⁹ Овај принцип можемо сагледати и у неким елементима Миланског едикта, где се говори о страхопоштовању према божанству, а затим у истом контексту о придобијању Божије наклоности, затим поштовање слободне савести и допуштање да свако бира веру по сопственом избору. Овде у први план долази верска савест која се у паганској религији углавном везала за исправност обредног чина и није подразумевала неке моралне промене појединца. У Миланском едикту опет видимо примену другачијег принципа, где Константин иде корак даље од својих претходника и има потребу да због поштовања према Богу пројави и своје милосрђе према хришћанима. Константин на овај начин исправља неправде које су раније нанете хришћанима и сматра да је то од суштинског значаја за друштвени мир. Овај концепт размишљања је био сасвим у складу са римским традицијама.⁷²⁰

Приметно је да општи религијски појмови које користи Константин, како у миланском едикту тако и у другим законодавним актима могу имати двојаки смисао, хришћански и пагански.⁷²¹ У сваком случају религијска толеранција у законима је пажљиво одабрана и ничим не нарушава хришћанску савест.⁷²² Верска толеранција заснована на Миланском едикту има једну универзалну поруку и општеприхваћену терминологију природног закона, а јасно почива на царевој религијској мисли која је хришћанског усмерења.⁷²³ Може се видети да је Константин веома доследно поступао и после 312. године као и после састанка у Милану са Ликинијем, а то је принцип да свако поштује онога Бога у кога верује. Едикт из 313. године се директно односио на хришћане, али он није угрожавао права пагана, тако да је Константинов први корак био

---

⁷¹⁸ Да су добро и зло део људске природе, а закон излази из самог живота на основу савести. Упореди са: Исто, 165.

⁷¹⁹ Исто, 166.

⁷²⁰ Наиме, религија је била јако битан чинилац у свести древног Римљанина и она је једно од основних начела на коме почива друштво и Царство. Царство се сматрало као божанска форма људског друштва и било је реалан простор у коме се остварује воља Божија у свету и зато је религија првенствено ствар Царства. Упореди са: Шмеман, *Историјски пут*, 106.

⁷²¹ СTh 15, 12, 1; 9, 40, 2; 16, 2, 2; 1, 27, 1; 16, 2, 4; 16, 2, 5; 16, 10, 1; 9, 16, 2.

⁷²² Сајловић, *Милански едикт*, 168.

⁷²³ Термини као што су *божанство* или *Врховно божанство* су били прихватљиви како хришћанима, тако и другим религијама. Овде се примећује намерно избегавање ближег одређења божанства, јер би то могло повредити неку страну.

да хришћанству не обећа ништа друго сем једнакости, а наредни потези су били испољавање Константинове великодушности. Један корак је са собом повлачио други и ту је дошао Константинов указ који се бавио питањем хришћанске имовине. Константин је за Африку послао одлуку о враћању имовине на име проконзула Анулина, вероватно пре састанка са Ликинијем у Милану, одредивши да се оно што је раније припадало католичанској Цркви одмах врати хришћанима и да се рехабилитују цркве у својим правима на ову имовину, било да су то вртови, зграде или нешто друго што се односи на њихово право.⁷²⁴ Константин већ овде говори о праву цркава и ставља проблематику црквене имовине на правни терен. Овом проблематиком се још одређеније и прецизније бави Милански едикт. Термини који се у њему користе показују јасну намеру законодавца да нарочито снажно прикаже правну заснованост хришћана као заједнице.⁷²⁵ Већ на самом почетку одељка о овом предмету за хришћане се користи термин *persona*, а у наставку се четири пута понавља израз *corpus*, а једном и *ius corporis eorum*. Ово *ius corporis*, право хришћана као корпорације на поседовање имовине, сада закон неоспорно потврђује.⁷²⁶ Ако су њихове заједнице и раније поседовале имовину то је било само на основу толерантности Царства. Међутим, сада се ствари мењају и Црква има општу легалну заснованост потврђену у праву. Овде се први пут сасвим јасно, заједно са слободом хришћана, признаје правно постојање Цркве у Империји. Треба истаћи потпуно природну чињеницу, да приликом дефинисања правне валидности Цркве, да је законодавци потврђују у правном оквиру који су у оно време могли наћи у римском праву. Римско право је познавало правна лица управо са корпоративним карактером. Тешко се може тврдити на основу текста Миланског едикта да су сами законодавци када су користили термин *corpus christianorum* имали у виду Цркву у једнини. Тако да се треба јасно раздвајати препознавање Цркве од стране Царства и начина како је она саму себе доживљавала, а то је не само као заједницу или корпорацију сличну свима осталима, него као заједницу чији је оснивач Богочовек Христос. Међутим, у овом тренутку на самом почетку нових односа Царства према Цркви законодавна власт користи термине који су били познати у римском праву.⁷²⁷ За овај тренутак и за нејнепосредније практичне циљеве била је задовољавајућа и постојећа форма, која се у каснијим временима мењала и другачије дефинисала како се овај однос развијао. Миланским едиктом се јасно дало до знања да

---

⁷²⁴ Eusebius, *EH*, X, V.

⁷²⁵ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 130.

⁷²⁶ Исто, 131.

⁷²⁷ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 131.

је хришћанство сада нова вера цара Константина, али и поред овога он је наглашавао верску слободу и толеранцију. У том контексту овим законодавним актом престаје дотадашња религијска политика прогона и присиле и начелно се проглашава религијски плурализам.⁷²⁸ Цар жели да законом призна хришћанство за јавну и слободну организацију, на првом месту да би себи осигурао божанску наклоност што је једна од главних мотивација за издавање Миланског едикта. Позивање на божанство или божанску наклоност јесте један вид званичне форме државно - правног акта из 4. века, али морамо нагласити и чињеницу да код Константина ствари морамо дубље сагледати и не сврставати ове термине само у владарску пропаганду, већ и у лично искуство цара које ће постепено изменити његова верска убеђења. На основу овога закључујемо да сам Милански едикт није био верски равнодушан, него да је издат управо због хришћана. Из перспективе световне политике, цар није настојао да успостави равнотежу међу својим поданицима и покушао је да пронађе једну заједничку платформу, где ће и хришћанима и паганима моћи посведочити Бога у кога верује. Поред верске толеранције овај едикт ће прогласити и слободу верске савести хришћана као новину у религијској свести Римљана. Верске слободе према римском схватању односа Царства и религије увек су садржавале елементе јавног и државног интереса, а слобода верске савести коју је захтевало хришћанство је била сасвим другачија, јер оно није могло сакрализовати ни Царство ни цара, као што су то чиниле друге римске религије.⁷²⁹ Религијске праксе и обичаји античког света нису допуштали лични избор религије који би био изван римског религијског система. Различита религијска убеђења су заједно коегзистирала у Царству, али то ни у једном случају није значило одступање од државног религијског система и све су те религије спадале у групу дозвољених религија.⁷³⁰ Међутим, хришћанство уводи радикалну промену у римском свету по питању верског идентитета појединца. Човек који би у то време постао хришћанин морао се одрећи свих других религија као неистинитих и усагласити свој живот према хришћанском учењу. Овим је хришћанство одмах истакло да није само још једна међу многим религијама, него да себе сматра једином истинитом вером. У овом контексту и сам појам слободе се доста променио, јер је у Антици слобода имала првенствено политичку конотацију и била је блиско повезана са Царством. Тако да је појединац био небитан и лично право је било скоро непознато, јер је живот

---

⁷²⁸ Сајловић, *Милански едикт*, 169.

⁷²⁹ Исто, 171.

⁷³⁰ Исто.

појединца у служби под контролом Царства.⁷³¹ Ипак, треба истаћи да ово Константиново проглашавање верских слобода и слободе верске савести није аутоматски представљало и проглашавање хришћанске слободе.⁷³² За тако нешто је било потребно време, односно дужи временски период да се хришћанство богословски формулише у односу на јелинска учења.⁷³³ Управо од Константиновог времена почиње процес јасног дефинисања хришћанског учења по стандардима јелинске философије. Константиново одређење слободе хришћанске верске савести подразумевало је и извесне друштвене и политичке промене, односно у крајњој линији тријумф хришћанских начела над паганским. Хришћанско одбијање сакрализације царске власти је имало за последицу независност дворске и црквене власти и то је створило предуслов за нови друштвени концепт који је обележио средњи век.⁷³⁴ Константин започиње један дубоки преображај дотадашњих традиционалних односа између религије и Царства и отвара пут Цркви у римско законодавство. Треба истаћи да ово није први пут да су се ова два света сусрела, него да већ имају своју вишевековну традицију.⁷³⁵ Из текста Миланског едикта видимо да се Константин не задовољава само давањем слободе хришћанима, већ жели да исправи и све неправде које су хришћанима нанете. Цар је спровео реституцију на начелима природног права, где се у први план ставља поштовање имовине других и не само то него и на обештећењу оних који су закинути. Законом из 313. године стало се на крај бесправном положају хришћана у Царству. Тек се сада за њих доноси *restitutio in integrum*, пуно признавање права која су они требали да уживају од првих тренутака свог постојања, али су остали ускраћени због политике паганских световних власти. Миланским едиктом Црква је оснажила свој статус у тадашњем Царству и друштву који јој је накратко био додељен Галеријевим едиктом. Упоредјујући садржај Галеријевог и Миланског едикта може се закључити да је Галеријев едикт садржински сиромашнији од Миланског едикта, али је послужио Константину као основа за Милански едикт. Ова два државно - правна акта су камен темељац по питању положаја Цркве у Царству и друштву и због њих Црква више никада није могла остати изван формалног - правног система без обзира на положаје у којима се нашла под различитим режимима у разним крајевима и државама света.

---

⁷³¹ Овај принцип долази до изражаја у Галеријевом едикту где се хришћани прекоревају зато што су самовољно изабрали другу веру различиту од својих предака. Упореди са: Eusebius, *EH*, VIII, XVII.

⁷³² Шмеман, *Историјски пут*, 104.

⁷³³ Сајловић, *Милански едикт*, 175.

⁷³⁴ Исто, 176.

⁷³⁵ Исто.

Римско царство је после састанка у Милану било суочено са унутрашњим немирима и са спољашњим непријатељима. На Истоку је поред Ликинија још увек боравио и владао Максимин Даја и постоје хипотезе да је Милански едикт између осталог могао бити и скривено оружје против њега. Свима је у једном тренутку постало јасно да је на Истоку сукоб између Ликинија и Даје неизбежан. Мир није дуго трајао и односи знатно захладњују након склапања политичког савеза Константина и Ликинија у Милану. Овај политички савез се учврстио и браком Ликинија са Константиновом сестром, тако да је сада Даји било јасно да се однос снага у Царству променио.⁷³⁶ Такође, му није одговарао ни састанак у Милану будући да је само продубио и наставио политику верске толеранције, тако су се односи и на том пољу само погоршавали. Када је чуо да је Константин заузет ратом против Франака на Рајни, Максимин је на пролеће 313. године прешао преко Босфора и заузео Визант и Хераклеју (данашњи Ерегли) у Тракији. Максимин је имао скоро дупло више војника од Ликинија, али је на крају претрпео пораз 30. априла 313. године на путу између Адријанапоља (данашње Једрене) и Хераклеје.⁷³⁷ Максимин је овде једва спасио живу главу побегавши у Малу Азију и покушао је још једном да заустави напредовање Ликинијеве војске код Халикијских врата. Након што је и овде претрпео пораз одлази у Тарс, где је након Ликинијевог доласка изгубио сваку наду за спас и у позно лето 313. године је извршио самоубиство тако што се отровао и на тај начин је Ликиније постао једини господар на Истоку.⁷³⁸

Тачно одредити јуридички смисао и историјски значај разматраног документа може се само на основу тога какав је *de facto* и *de jure* пре доношења овог документа био положај хришћанства у Империји. У овом случају само се може сагледати шта се ново десило његовим доношењем. Са друге стране, у овом случају важно је питање у каквом односу се налази нови закон са каснијим законодавним актима и уопште поступцима световне власти који се тичу положаја Цркве у Царству.⁷³⁹

---

⁷³⁶Eusebius, *VC*, I, L.

⁷³⁷ Eusebius, *EH*, IX, X; Ферјанчић, *Константин*, 82.

⁷³⁸ Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLIX; Eusebius, *VC*, I, LVIII – LIX; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 62.

⁷³⁹ Брилијантов, *Император Константин Велики*, 100.

2.1.4. Повластице додељене Цркви

Веза Цркве са економским и друштвеним структурама друштва дуго је била проблем практичних и спекулативних интереса. Изузимање њеног власништва од плаћања пореза и њене привилегије уопште, имунитет њених званичника од јавних служби, право њених судова на искључиву јурисдикцију над споровима њених робова, ови проблеми средњовековне и модерне владе имају свој почетак у дарезљивости римских царева.⁷⁴⁰ Заиста, њена слобода је брзо резултирала непредвиђеним недоумицама са којима законодавство није могло да се избори. У 4. веку римска економија и управни развој је упао у кризу. Политичка централизација, успостављање система јавних радова, одржавање велике војске, неумереност царева је повећала износ и разноврсност пореза до те мере да на почетку 4. века фармери у многим местима нису могли да приуште орање земљишта, а занатлије да наставе своју индустрију. Постојала су два могућа лека за ову ситуацију:

- а) радикална промена у постојећој владајућој политици;
- б) чување постојећих услова кроз централну контролу и владино вођство индивидуалних активности.

Ово друго наравно су усвојили Диоклецијан и Константин. Њихово решење економског проблема је било да приморају појединца који више није могао да ради за сопствену корист да ради за Царство. Они су затим преузели контролу индустрије и спречили повећање богатства грађана, тако што су занимања учинили наследним. Војници у војсци, радници у рудницима, колони на плантажама, као и више класе били су везани за њихову позицију у животу и њихови синови су наслеђивали њихове дужности и обавезе. У овом друштву појединци су били потлачени са непрестано растућим обавезама према Царству, али постојале су и привилеговане класе. Учители, реторичари, свештеници и лекари, којима су различити цареви одобрили имунитет од

---

⁷⁴⁰ R. I. Frank, *Ammianus on Roman Taxation*, преузето са: <http://www.gstor.org/stable/292902> 28.08. 2013., 74 - 76; E. I. Roman, „Roman and Christian law – Reminiscences of the Roman legal order in Eastern Church legislation“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 369 – 382.

личног бремена, зато што се сматрало да њихове службе доприносе јавном добру. Овим привилегованим класама Константин је придодао и хришћански клир.⁷⁴¹

2.1.5. Закони о повластицама чланова клира

Миланским едиктом сви су добили слободу, али се касније постепено та слобода ограничавала и цареви су желели да сви исповедају хришћанство.⁷⁴² Констанције се са још већим притиском од Константина изјашњавао за хришћане и то посебно странку аријанаца, тако да је прогонио и омаловажавао и хришћанске структуре.⁷⁴³ Међутим, световне власти, као и добар део црквених, нису пуно обраћали пажњу на овај принцип када су у питању били њихови интереси. Овде је јако важно поменути институцију катихумената у 4. веку, где је Црква прихватала свакога ко нема забране и који је испунио услове које је она задала да постане њен члан. Овај принцип су и световне власти испоштовале, али принцип слободе савести, посебно епископа, знао се често нарушити у односима Цркве и световних власти. Црква је заступала став да сви требају слушати црквене поглаваре и посебни заштитник овог става је био Свети Амвросије Медиолански који је по сваку цену штитио права Цркве.⁷⁴⁴ Потискивање паганства, које је резултирало обраћањем ширих народних маса у хришћанство сматрано је победом Цркве.⁷⁴⁵ Уопштено речено, хришћанска власт је у својим мерама против пагана практиковала систем умереног и доследног насиља. Такође, многи представници

---

⁷⁴¹ У писму Анулину, проконзулу Африке, он је одредио да они који врше службу Божанској религији и који се уобичајено називају клиром су у потпуности изузети од свих јавних дужности, да не би начинили неку грешку или светогрђе, тако што би их одвојили од службе Богу, да се могу посветити испуњавању сопственог закона без било какве препреке. Упореди са: Eusebius, *EH*, X, VII.

⁷⁴² Упореди са: Исто; G. V. Gardan, „The relations between Church and State during the 4th Century“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 187 – 202; E. I. Roman, „Roman and Christian law – Reminiscences of the Roman legal order in Eastern Church legislation“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 369 – 382.

⁷⁴³ Theodoret, *EH*, II, XII.

⁷⁴⁴ Theodoret, *EH*, V, XVII.

⁷⁴⁵ Питање је колико су водећи умови тога времена били на страни тог гледишта пошто постоје многи примери где су након рушења паганских храмова многи пагани из страха, а не убеђења прешли у хришћанство. Упореди са: Болотов, *Историја Цркве*, 86; Gardan, *The relations between Church and State*, 195 – 202.

хришћанства су по овом питању деловали заједно са властима, а нису били екстремни. Међутим, чињеница стоји да је и поред окакве ситуације паганство лагано умирало природном смрћу, а за то је најбољи пример владавина и верска политика цара Јулијана, који и поред свих напора није успео да обнови стару религију.⁷⁴⁶ На ово су свакако утицали и спољашњи фактори као што је јачање Цркве и повећање броја хришћана, али и Константин који је био јако практичан владар. Материјално је помогао сиромашнима и многим привилегијама је обдарио хришћане. Овакав начин обраћања у хришћанство имао је и своју лошу страну, а то је да је у крило Цркве ушао нагори део дворског друштва. Ово су били јако специфични људи, којима није представљало проблем да учине било шта за своју корист. Такође, многи закони који су забрањивали и ограничавали пагански култ су доста утицали да се народне масе покоре вољи цара и пређу у нову веру. Другим речима, највећа последица проглашавања хришћанства државном религијом било је обраћање силног народа који није истински веровао.⁷⁴⁷ Ово је доста утицало на црквену дисциплину која је доста опала, јер епископи у пракси нису могли превише контролисати толики број људи.⁷⁴⁸

2.1.5.1. Права и привилегије

Када је склопљен савез између Цркве и Царства он се манифестовао као нека врста зависности Цркве од Царства. Ово је свакако била једна од његових главних последица. Са друге стране, ове промене су донеле одређена права и привилегије које су световне власти доделиле Цркви, а које су јој олакшале пут до циља. Ове привилегије су биле разнолике, са једне стране постојале су искључиво хришћанске привилегије, а са друге оне које су настале из положаја хришћана и неке вере у Римском царству.⁷⁴⁹ Ове привилегије дате Цркви су биле уствари другостепене природе и садржане су у присвајању оних права које хришћани треба да уживају.

---

⁷⁴⁶ Sozomenus, *EH*, V, XV; Успенски, *Историја*, 101.

⁷⁴⁷ Исто.

⁷⁴⁸ Међутим, иако је хришћанство доста изгубило на квалитету оно се јако проширило и готово није било дела света где се није чуло Христово име.

⁷⁴⁹ Болотов, *Историја Цркве*, 92.

2.1.5.2. Имовинска права

Ова права се наслањају на Милански едикт који је Цркву видео као *corpus christianorum*. Као таква заједница хришћани су имали право да стичу имовину: куповином, прилозима (*donatio*) и завештањем.⁷⁵⁰ Код права куповином, нема шта посебно да се каже, јер су ту ствари прилично јасне. Следећи закон из 321. године, говори да је Црква добила право да стиче имовину прилозима.⁷⁵¹ Ово је јако специфично право и римски закон је налагао да се оно не може извршити само обичном изјавом лица које поклања имовину. Уз ту изјаву су морала бити два сведока код надлежног управника провинција, тада би тек законска форма била испуњена. Ако би се другачије поступило донација не би била правоснажна.⁷⁵² Међутим, записник представља једну стварност, док његово испуњавање нешто сасвим друго, тако да је знало доћи до одступања и ублажавања ове правне форме.⁷⁵³ Добијање имовине по завештању је било доста сложеније у римском праву од добијања имовине као поклона. Суштинска тачка за основаност завештања била је питање одређеног наследника. Другим речима, неким корпорацијама и заједницама је било јако тешко да добију имовину по завештању. У оваквим случајевима Црква је тражила рупе у закону и нашла је *fide commissum*, односно да имовина не би ишла Царству предавана је једном од чланова Цркве на савест, а Црква је могла користити. Од 321. године Константин проширује Цркви привилегије и она добија право да добија наследство.⁷⁵⁴ Овде је јако брзо дошло до великих злоупотреба, посебно чланова клира, који су посећујући болеснике саветовали их да оставе наследство Цркви.⁷⁵⁵

---

⁷⁵⁰ Исто.

⁷⁵¹ CTh 16, 2, 4; C. P. Sherman, *A Brief History of Imperial Roman Canon Law*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3474463> 27. 11. 2013., 3.

⁷⁵² Frank, *Ammianus on Roman Taxation*, 74 – 76.

⁷⁵³ Болотов, *Историја Цркве*, 93.

⁷⁵⁴ CTh 16, 2, 4.

⁷⁵⁵ Против ове злоупотребе Валентинијан I је издао закон CTh 16, 2, 20, 370. године где је клирицима забранио да добијају имовину тестаментом. Тако су се изједначили са осталим грађанима и изгубили привилегије. Што се тиче добијања наследства након смрти личности која није оставила тестамент важно је истаћи:

1. Ако лице које након смрти нема директних наследника и

2. Ако их има, али није ставио тестамент на њихово име закон је другачије важио. Ово је јако важно за корпоративна дрштва, где је смрћу неког њиховог члана имовину добијала колегија. О овом принципу

Један од најважнијих извора прихода Цркве били су богати прилози из царске ризнице. Сами цареви су представљали најбољи пример како треба даривати Цркву. Ово је почело од Константина, који је даровао Цркви у Африци, велике донације и управо из овог разлога је и настао донатистички раскол. Теодорит Кирски⁷⁵⁶ сматра да је Константинов поклон био јако дарезљив и да га је цар одредио према сопственој милости, а не према регуларним црквеним потребама. Ови закони су допринели да се Црква јако добро материјално обезбеди и Болотов нам доноси податак да је у општем збиру земљиште у поседу Цркве порасло до те мере да је заузимало десети део читавог Царства.⁷⁵⁷ Погољна последица овог новог положаја Цркве била је широко развијена харитативна делатност. При многим црквама постојале су добротворне установе, као што су болнице, гостопримнице, домови за незбринуту децу, жене итд. Поред ових позитивних последица свакако су биле присутне и негативне. Лако стицање богатства је било велико искушење за похлепне клирике који су били спремни на све, само да би повећали своје богатство и моћ.⁷⁵⁸ Веома је важно нагласити карактеристике дарова, односно добијене имовине. Када су световне власти одвајале црквену имовину од *munera sordida*, инсистирало је на ставу да Црква примајући имовину мора да прихвати и обавезе које је имао ранији власник.⁷⁵⁹

2.1.5.3. Слобода од пореза и дужности

Привилегије које је Црква добила, још из времена цара Константина, могу се схватити само ако смо претходно упознати са општим уређењем грађанског живота у Римском царству. Једна од најважнијих ствари које је Римска империја донела са собом, јесте јединство без граница које би могле представљати проблем ширењу

курија је добијала имовину декуриона, који нису оставили наследство, као и војник који умре, његово наследство добија легија.

⁷⁵⁶ Eusebius, *EH*, I, XI; IV, IV.

⁷⁵⁷ Болотов, *Историја Цркве*, 94.

⁷⁵⁸ Овде свакако треба поменути злоупотребу тестамената где је римско право било посебно окренуто према Цркви и ова околност је пружала могућност злоупотребе. Поред злоупотреба овде је било и сјајних примера, као када је Аурелије Картагински вратио једном човеку имовину када је он добио децу. Упореди са: D. Moschos, „The emperors and the desert – The attitude of the Egyptian monasticism towards Constantine and the prospect of a Christian empire“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 157 - 164.

⁷⁵⁹ Болотов, *Историја Цркве*, 95.

хришћанства.⁷⁶⁰ У унутрашњем погледу Римска империја је била подељена на мање јединице *civitates*, које су доста обавезивале човека и чврсто га везивале за неко место.⁷⁶¹ Римски грађанин је пре свега био *municeps*, односно правно лице које је имало одређене обавезе, које је морало испуњавати. У овом систему су постојали и порези (пошто је курија захтевала заштиту грађанске безбедности) и грађани су морали сами да прикупљају и извршавају ову обавезу преко изабраних лица. Јасно видимо да је грађанско друштво морало на себе да преузме унутрашњу самоуправу. Да би овај поредак могао функционисати било је потребно учврстити изабрана лица на њиховим дужностима. Овај циљ је постигнут регулисањем грађанских обавеза које су сваком грађанину одређивале његов *origo* и *domicilium*.⁷⁶²

Посредством *origo* утврђиване су обавезе повезане са грађанством по рођењу (или неком другом принципу, као што је нпр. ослобађање од ропства). Син грађанина носио је очев *origo* и био је прибројан оном граду у којем је његов отац био грађанин, тако да је *origo* био сачуван, иако он уопште не живи више у том граду. Тако да, по сили *origo*, сваки град Римског царства има одређен број грађана и где год се неки грађанин налазио, био је повезан са својим градом и сталном обавезом службе у њему - испуњавањем *munera* и *munificentia*.⁷⁶³ Поред овога статус грађанина је још одређивао и *domicilium*, место његовог пребивања. Као што видимо *origo* је преношен потомцима, док је *domicilium* одређиван слободним избором лица и он је могао да прекине односе према старом граду и више да не обавезује своје потомке. Муниципалне обавезе су затварале слободне људе у Римском царству у веома сложен и узак круг. Грађани сваког града су имали двоструку врсту обавеза које су изражене појмовима *munera* и *honores*. *Honor* је био почастан положај и почасна обавеза. Обавезе у правом смислу речи су одређиване термином *munera* и римско право је познавало две врсте *munera*: *munera personalia* и *munera patrimonialia*. Прва врста се односила на личност самог грађанина и није се тичала његовог имовинског стања. Граду је много невоља причињавало прикупљање царских пореза. Ова обавеза је падала на десет или двадесет првих лица у граду и они су своје дужности извршавали под залогом своје имовине, тако да је у случају неког недостатка то надокнађивано из њихове личне касе.

---

⁷⁶⁰ Болотов, *Историја Цркве*, 98.

⁷⁶¹ Положај слободног човека у Римској империји био је одређен његовим *origo* и његовим *domicilium*.

⁷⁶² Болотов, *Историја Цркве*, 98.

⁷⁶³ Исто, 99.

Munera patrimonialia је по закону обухватала све пуноправне грађане и њено одређивање је зависило од имовинског статуса грађана. Управо на овај начин је одређиван положај грађанина Римске империје према друштву и владару. Извршавање ових обавеза је било огромно бреме и јако тешко се долазило до неке врсте ослобађања од овог терета.⁷⁶⁴

Од *munera personalia* су ослобађана пре свега малолетна лица, жене и старци, али ако су ова лица имала велику имовину, морали су да прихвате порез. Закон овог типа се налази и у Теодосијевом кодексу.

CTh 13, 10, 6 *Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Вивентију, преторијском префекту*

*Порез који се односи на плебејце не важи за удовице, ученике ни ученице, све док не ступе у године када су самостални. Жене које су се посветиле служењу светом закону такође су ослобођене такве јавне дужности.*⁷⁶⁵

Како је долазило до пораста броја службеника и броја лица која су била ослобођена од овог пореза, он је све више растао, тако да је грађанима било веома тешко да испуњавају своје обавезе. Због тога су градови сами почели да бирају своје грађане за курију, а у времену после Константина Великог су сва имућнија лица третирана као *curiales*. На њих су падале обавезе курије. Сви грађани су се делили на:

1. Curiales;
2. Possessones;
3. Negotiatores.

---

⁷⁶⁴ Понекад су од личних обавеза ослобађани очеви великих породица и лица која су вршила различите дужности у другим местима Римског царства.

⁷⁶⁵ CTh 13, 10, 6.

Idem aa. et Gratianus a. ad Viventium praefectum praetorio.

Nulla vidua, nemo pupillus ex utroque sexu, donec eos ingrediatur annos, qui iam tutoribus curatoribusve publicis non egeant, exactionem plebis agnoscat. Simili autem devotione habeantur immunes et si quae se sacrae legis obsequio perpetuo dedicarunt.

Dat. III kal.april. Treviris Valentiniano et Valente III aa. conss. (370 mart. 30).

Порез који је наплаћиван за сваку врсту имовине био је уведен у време Константина Великог, а укинут у време цара Анастасија (крај 5. и почетак 6. века). Од овог пореза су били ослобођени управитељи провинција, лекари и учитељи реторике и философије. *Munus* - порез првосвештеника био је пропраћен веома тешким имовинским положајем због чега ни ово лице није сматрано обавезним да плаћа друге порезе.⁷⁶⁶

Римско право одређује услове, обавезе и могућности ослобађања од муниципалних обавеза за римске грађане који су слободни по рођењу. Ове привилгије се нису тичале само лица као што су сенатори, него и оних који су имали друге друштвене обавезе и међу њих је сврставан и хришћански клир, посебно зато што је Литургија названа „јавном службом“, а њу су вршили клирици.⁷⁶⁷ Давање привилегија хришћанским клирицима било је лакше и због тога што су и пагански жреци били ослобођени од муниципалних обавеза. Тако да су ове привилегије још 313. године биле осигуране клирицима. О овоме нам сведоче и бројни закони Теодосијевог кодекса:

СTh 11, 1, 1 *Цар Константин Проклијану*

Са изузетком Нашег приватног власништва, власништва Католичанске Цркве, домаћинства најплеменитијег Јевсевија, негдашњег конзула (нејвероватније се мисли на Јевсевија који је био конзул 347. године, чија су деца били Јевсевије и Хипатије, конзули 359. године и царица Јевсевија, супруга Констанцијева) и домаћинства Арсакеса, краља Јерменије, ниједна особа, у складу са овом наредбом, нема права на олакшице на породично власништво, будући да је племенити патриције Датијан (конзул 358. године), коме је претходно додељено ово право, захтевао да му се исто одузме, инсистирајући на томе подједнако колико други захтевају да им се ово право додели. Стога ће свако да плати суму предвиђену Нашим законом и више се од њега не захтева. У случају да неки намесник или губернатор захтева да се порез неке врати, сам ће морати да надомести оно што се другоме врати и да за њега плати суму.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶ Болотов, *Историја Цркве*, 104.

⁷⁶⁷ *Latin imperial laws and letters (A.D.306-565) not included in the Codes and Novels of Theodosius and Iustinianus*, compiled by: I.G. Maier, Melbourne, 2011., 10 – 33.

⁷⁶⁸ СTh 11, 1, 1.

Imp. Constantinus a. ad Proclianum.

Praeter privatas res nostras et ecclesias catholicas et domum clarissimae memoriae Eusebii exconsule et exmagistro equitum et peditum et Arsacis regis Armeniorum nemo ex nostra iussione praecipuis emolumentis

СTh 16, 2, 2 Цар Константин Октавијану, коректору Луканије и Брутијума (у јужној Италији)

Они који своју службу посвете величању и слављењу Бога, тј. они које зовемо клиром, не смеју да врше никакве обавезне јавне функције, осим ако би, у случају богохулне мржње каквих људи, изгубили свој положај у светој служби.

Тумачење: Овим законом се прописује да нико од клира не може да начини сакупљаче пореза. Овим законом се налаже да је такав клир поштеђен било какве обавезне јавне службе, односно сваке обавезе и поробљавања, и да је дужан да верно служи Цркви.⁷⁶⁹

Ове привилегије су проширене на читав клир 319. године, али јеретици су искључени из њих 326. године. Године 330. чтеци и ипођакони које су јеретици мучили су укључени у повлашћену класу.

Заштита од економских обавеза грађанства је проширена на имовину клирика од стане Констанција II, који их је изузео од одговорности нове поделе имовине, намета трговине и индустрије прилога за подршку војске, јавних радова и свих обавеза према куријалима.

СTh 16, 2, 8 Цар Констанције свеиштенству, уз поздраве

---

familiaris iuветur substantiae. Datianus enim vir clarissimus patricius, qui hanc olim gratiam fuerat consecutus, auferri sibi id cum tanta instantia depoposcit, cum quanta alii poscere consuerunt. Ideoque omnes pensitare debebunt quae manu nostra delegationibus adscribuntur, nihil amplius exigendi. Nam si qui vicarius aut rector provinciae aliquid iam cuiquam crediderit remittendum, quod aliis remiserit de propriis dare facultatibus compelletur.

Dat. XV kal.iul. Constantinopoli Constantino a. III et Licinio III cons. (315 iun. 17 [360 ian. 18]).

⁷⁶⁹ СTh 16, 2, 2 [=brev.16.1.1]

Imp. Constantinus a. Octaviano correctori Lucaniae et Brittiorum.

Qui divino cultui ministeria religionis impendunt, id est hi, qui clerici appellantur, ab omnibus omnino muneribus excusentur, ne sacrilego livore quorundam a divinis obsequiis avocentur.

Dat. XII. kal. nov. Constantino a. v. et Licinio c. coss.

Interpretatio. Lex haec speciali ordinatione praecipit, ut de clericis non exactores, non allectos facere quicumque* sacrilega ordinatione praesumat, quos liberos ab omni munere, id est ab omni officio omnique servitio iubet ecclesiae deservire.

У складу са санкцијама за које кажете да сте их увели, нисте у обавези ни ви ни ваши робови да плаћате нове порезе, већ ћете бити изузети од те обавезе. Уз то, ако би неко од вас хтео да води сопствени посао, нека одлука остане на снази.⁷⁷⁰

СTh 16, 2, 10 Цареви Констанције и Констанс свим епископима у различитим провинцијама

Како би организација црквене службе била многобројна, свеиштенство и њихови помоћници нека буду поштеђени плаћања пореза и обавеза у јавној служби које подразумевају физички рад. Ако се баве трговином, нека не плаћају порез, јер њихова зарада од коњушница и радионица иде сиромашнима. И њихови помоћници који се баве трговином биће поштеђени плаћања пореза. Такође, изнуђивање дужности за одржавање поштанских кола ступају ван снаге. Нека би и њихове жене, деца и слуге, како мушког, тако и женског рода, били поштеђени плаћања пореза.⁷⁷¹

Заиста, не само клирици, него и њихове жене и деца су на исти начин ослобођени куријалних обавеза, показујући да су привилегије клира као и у другим занимањима наследне. Аријанска странка, увек у мањини на Западу, природно није волела заштите из којих су њени противници извучили сву корист. Ово можда објашњава Констанцијево оживљавање Константиновог законодавства 354. године које

---

⁷⁷⁰ СTh 16, 2, 8

Imp. Constantius a. clericis salutem dicit.

Iuxta sanctionem, quam dudum meruisse perhibemini, et vos et mancipia vestra nullus novis collationibus obligabit, sed vacatione gaudebitis. Praeterea neque hospites suscipietis et si qui de vobis alimoniae causa negotiationem exercere volunt, immunitate potentur.

Dat. VI kal.sept. Placido et Romulo cons. (343 aug. 27).

⁷⁷¹ СTh 16, 2, 10

Imp. Constantius et Constans aa. universis episcopis per diversas provincias.

Ut ecclesiarum coetus concursu populorum ingentium frequentetur, clericis ac iuvenibus praebeatur immunitas repellaturque ab his exactio munerum sordidorum. Negotiatorum dispendiis minime obligentur, cum certum sit quaestus, quos ex tabernaculis adque ergasteriis colligunt, pauperibus profuturos. Ab hominibus etiam eorum, qui mercimoniis student, cuncta dispendia... esse sancimus. Parangariarum quoque parili modo cesset exactio. Quod et coniugibus et liberis eorum et ministeriis, maribus pariter ac feminis, indulgemus, quos a censibus etiam iubemus perseverare immunes.

Dat. VII kal.iun. Constantinopoli Constantio VI et Constante cons. (353 [320?] mai. 26).

осигурава само оним клирицима који не поседују имовину да буду заштићени од куријалних обавеза.

СTh 16, 2, 9 *Цар Констанције Северијану, проконзулу округа Ахаје*

*Свештенство нека буде изузето од обавезне дужности декуриона или било које општинске дужности. Њихови синови нека се посвете такође Цркви, ако претходно нису већ обавезани службом у општинском савету.*⁷⁷²

Мало касније је прихваћено аријанско исповедање које је силом наметнуто на сабору у Милану, док су аријанци у Риму протерали папу Либерија из града и изабрали антипапу. Међутим, народ није био задовољан овим дешавањима и 357. године папа Либерије је враћен. Укинуте црквене привилегије су враћене римској Цркви и 3. године касније као одговор на апел сабора у Ариминијуму оне су обновљене у интересу целе Цркве о чему нам сведоче царске конституције.

СTh 16, 2, 13 *Цар Констанције и цезар Јулијан Леонтијану*

*Нека се добро чувају привилегије додељене Цркви града Рима и свештенству истог.*⁷⁷³

Однос клира и трговачког заната је такође био предмет законодавства. Констанције је заштитио клирике од пореза на трговину зато што је било очигледно да профит који стекну у својим радњама и продајним местима ће се дати сиромашнима.

СTh 16, 2, 14 *Цар Констанције и цезар Јулијан епископу Феликсу*

---

⁷⁷² СTh 16, 2, 9

Idem a. Severiano proconsuli Achaiae.

Curialibus muneribus adque omni inquietudine civilium functionum exsortes cunctos clericos esse oportet, filios tamen eorum, si curiis obnoxii non tenentur, in ecclesia perseverare.

Dat. III id.april. Limenio et Catullino cons. (349 apr. 11).

⁷⁷³ СTh 16, 2, 13

Idem a. et Iulianus caes. ad Leontium.

Ecclesiae urbis Romae et clericis concessa privilegia firmiter praecipimus custodiri.

Dat. III id.nov. Mediolano Constantio a. VIII et Iuliano caes. II cons. (357 nov. 10).

Свештенство нека буде поштеђено јавних дужности и обавеза и принуде за обављање тих дужности. Кад трговци треба да плате неки порез, свештеници међу њима нека буду ослобођени такве дужности, јер све што зараде нека дају сиротињи, а приходи од њихових штала и радионица нека припадају њиховој вери.

Помоћници оних који се баве трговином из реда свештенства нека имају привилегије. Од њих нека се не захтева јавна служба нити смеју да буду злостављани. Њихова имовина неће се користити за опремање вагона. Ово се односи и на њихове жене и децу и помоћнике, мушкарце и жене, који ће такође бити поштеђени плаћања пореза и обављања јавне дужности.⁷⁷⁴

Међутим, његова идеја о несебичном карактеру клира се променила у каснијим годинама и он је ограничио ову заштиту само на животне потребе. Свакако да сва ограничења нису забележена, нити је Константинова идеја о друштвеној служби Цркве реализована. Црква је била више од благонаклоне институције и њени званичници су били нешто више од оних који су сиромашни у световним добрима. Куријали су наставили да проналазе пут у клиричке редове и тако су бежали од својих економских обавеза. Зато је Констанције подвргао клиричко власништво регуларним порезима, обновио имовину куријала који су постали клирици, и подвргао је куријалним обавезама.

---

⁷⁷⁴ СTh 16, 2, 14

Idem a. et Iulianus caes. Felici episcopo.

pr. Omnis a clericis indebitae conventionis iniuria et iniquae exactionis repellatur improbitas nullaue conventio sit circa eos munerum sordidorum. Et cum negotiatores ad aliquam praestationem competentem vocantur, ab his universis istiusmodi strepitus conquiescat; si quid enim vel parsimonia vel provisione vel mercatura honestati tamen conscia congesserint in usum pauperum adque egentium, ministrari oportet, ut, quod ex eorundem ergasteriis vel tabernis conquiri potuerit et colligi, collectum id religionis aestiment lucrum.

1. Verum etiam hominibus eorundem, qui operam in mercimoniis habent, divi principis, id est nostri statuta genitoris multimoda observatione caverunt, ut idem clerici privilegiis compluribus redundarent.

2. Itaque extraordinariorum a praedictis necessitas adque omnis molestia conquiescat.

3. Ad parangariarum quoque praestationem non vocentur nec eorundem facultates adque substantiae.

4. Omnibus clericis huiusmodi praerogativa succurrat, ut coniugia clericorum ac liberi quoque et ministeria, id est mares pariter ac feminae, eorumque etiam filii immunes semper a censibus et separati ab huiusmodi muneribus perseverent.

Dat. VIII id. decemb. Mediolano, lecta V kal. ian. aput acta Constantio a. VIII et Iuliano caes. II conss. (357 dec. [?] 6).

СTh 16, 2, 15 Цар Констанције и цезар Јулијан Тауру, преторијском префекту

На Ариминијумском сабору, на коме се расправљало о привилегијама Цркве и свеиштенства, издат је декрет да је имовина која припада Цркви ослобођена пореза и јавних служби. Међутим, овај декрет није прихваћен.

Ипак, свеиштенство и они који копају гробове нека буду изузети од јавне службе и плаћања пореза, ако би, бавећи се својим послом били у стању да зараде оскудна средства за храну и одећу за себе. Они који се нађу на списку трговаца у време кад је порез уведен, имају исте дужности и пореске обавезе као и трговци.

Свеиштенство које поседује земље нека плаћа порез на своју имовину, посебно су дужни да испуне своје обавезе према Нашем суду, нарочито с обзиром на то да такав порез сматрају праведним и они који су дошли из Италије, Шпаније и Африке, и такође нека буду изузети из јавне службе и нека обезбеде превоз.⁷⁷⁵

Законодавство које их је одобрило као и друге црквене законе Константина и Констанција је укинуо Јулијан, али је поново живело за време Валентинијана и његова заштита је проширена на ниже редове од стане Грацијана.

СTh 16, 2, 24 Цареви Валенс, Грацијан и Валентинијан Катафронију

---

⁷⁷⁵ СTh 16, 2, 15

Idem a. et caes. ad Taurum praefectum praetorio.

pr. In ariminensi synodo super ecclesiarum et clericorum privilegiis tractatu habito usque eo dispositio progressa est, ut iuga, quae videntur ad ecclesiam pertinere, a publica functione cessarent inquietudine desistente: quod nostra videtur dudum sanctio reppulisse.

1. Clerici vero vel hi, quos copiatas recens usus instituit nuncupari, ita a sordidis muneribus debent immunes adque a collatione praestari, si exiguis admodum mercimoniis tenuem sibi victum vestitumque conquirent; reliqui autem, quorum nomina negotiatorum matricula comprehendit eo tempore, quo collatio celebrata est, negotiatorum munia et pensitationes agnoscant, quippe postmodum clericorum se coetibus adgregarunt.

2. De his sane clericis, qui praedia possident, sublimis auctoritas tua non solum eos aliena iuga nequaquam statuet excusare, sed etiam pro his, quae ipsi possident, eosdem ad pensitanda fiscalia perurgueri. Universos namque clericos possessores dumtaxat provinciales pensitationes fiscalium recognoscere iubemus, maxime cum in comitatu tranquillitatis nostrae alii episcopi, qui de Italiae partibus venerunt, et illi quoque, qui ex Hispania adque Africa commearunt, probaverint id maxime iuste convenire, ut praeter ea iuga et professionem, quae ad ecclesiam pertinet, ad universa munia sustinenda translationesque faciendas omnes clerici debeant adtineri.

Dat. epistula prid.kal. iul. Mediolano Constantio a. X et Iuliano III caes. cons. (360 [359?] iun. 30).

*Наређујемо да свештеници, ђакони, ипођакони, истеривачи ђавола, лектори, вратари и остали у црквеној служби нека буду поштеђени јавне дужности.*⁷⁷⁶

Недуго након што су ове привилегије одобрене јавила су се два проблема које је требало што пре решити. Први, повећање чланова Цркве, односно повећање клира, над чијим избором цар није имао контролу. Према томе, Царство је била лишено службе великог дела грађана, чија је заштита сада постала наследна.

СTh 12, 1, 63 *Цареви Валентинијан и Валенс Модесту, преторијском префекту*

*Поједини су доколичари напустивши своје општинске обавезе и дужности приступили светим местима и вери, позивајући се на веру придружили се пустињацима. Наређујемо, стога, да се они који се под овим и сличним изговором скривају у Египту врате на своје дужности, а имовина нека им се одузме, а ако би их неко заменио у јавној служби, њему нека припадне њихова имовина.*⁷⁷⁷

СTh 14, 3, 11 *Цареви Валентинијан и Валенс Симаху, префекту Рима*

*Овом забраном обавештавамо да они који су дужни да спремају хлеб не могу да избегну своју дужност у Цркви. Ако би неко ушао у Цркву, нека зна да хришћанске привилегије више не важе за њега и да се мора и да ће се вратити да обави своју дужност међу онима који спремају и пеку хлеб.*⁷⁷⁸

---

⁷⁷⁶ СTh 16, 2, 24

Idem aaa. ad Catafronium.

Presbyteros diaconos subdiaconos adque exorcistas et lectores, ostiarios etiam et omnes perinde, qui primi sunt, personalium munerum expertes esse praecipimus.

Dat. III non. mart. Gratiano a. III et Merobaude V. c. cons. (377 mart. 5).

⁷⁷⁷ СTh 12, 1, 63

Idem aa. ad Modestum praefectum praetorio.

Quidam ignaviae sectatores desertis civitatum muneribus captant solitudines ac secreta et specie religionis cum coetibus monazonton congregantur. Hos igitur atque huiusmodi intra Aegyptum deprehensos per comitem Orientis erui e latebris consulta praeeptione mandavimus atque ad munia patriarum subeunda revocari aut pro tenore nostrae sanctionis familiarium rerum carere illecebris, quas per eos censuimus vindicandas, qui publicarum essent subituri munera functionum.

Proposita Beryto kal.ian. Valentiniano et Valente aa. cons. (370? 373? ian. 1).

⁷⁷⁸ СTh 14, 3, 11

Са друге стране, многи куријали су пронашли уточиште од њиховог економског бремена ступајући у црквене редове. Из тог разлога Константин је 320. године забранио куријалима или онима који обављају дужности куријала да ступају у службу Цркве, а контекст едикта наговештава да је сличних закона било и пре.

СTh 16, 2, 3 Цар Константин Басу, преторијском префекту

*Издао је указ којим декуриони, као и њихови потомци, те особе које испуњавају услове за вршење обавезних јавних функција, не могу да пронађу склониште у имену или служби клира, те да ће преминуле свештенике у њиховој служби заменити неко мање имућан ко није обавезан јавним функцијама. Могуће је да се пре објаве овог указа такво нешто догодило. Стога налажемо да се свештеници ослободе било какве сметње, а декуриони, њихови потомци и они погодни за вршење јавне службе, који су бег од какве службе нашли у окриљу клира нека се раздвоје једни од других, те да се потоњи врате својој служби и општинама, где ће вршити своје општинске дужности.*⁷⁷⁹

СTh 16, 2, 11 Цареви Констанције и Констанс Лонгинијану, префекту Египта

Претходно смо установили да епископи и католичанско свеиштенство који немају своје имање нити наследство нека не врше обавезне јавне дужности декуриона. Али сазнасмо да их службеници префекта узнемиравају. Стога, наређујемо да ни њихови

Idem aa. ad Symmachum praefectum Urbi.

Hac sanctione generaliter edicimus nulli omnino ad ecclesias ob declinanda pistrina licentiam pandi. Quod si quis ingressus erit, amputato privilegio christianitatis sciat se omni tempore ad consortium pistorum et posse et debere revocari.

Dat. V kal.octob. Aquileiae Valentiniano et Valente aa. cons. (365 sept. 27).

⁷⁷⁹ СTh 16, 2, 3

Idem a. ad Bassum praefectum praetorio.

Cum constitutio emissa praecipiat nullum deinceps decurionem vel ex decurione progenitum vel etiam instructum idoneis facultatibus adque obeundis publicis muneribus opportunum ad clericorum nomen obsequiumque confugere, sed eos de cetero in defunctorum dumtaxat clericorum loca subrogari, qui fortuna tenues neque muneribus civilibus teneantur obstricti, cognovimus illos etiam inquietari, qui ante legis promulgationem clericorum se consortio sociaverint. Ideoque praecipimus his ab omni molestia liberatis illos, qui post legem latam obsequia publica declinantes ad clericorum numerum confugerunt, procul ab eo corpore segregatos curiae ordinibusque restitui et civilibus obsequiis inservire.

Proposita XV kal.aug. Constantino a. VI et Constantio caes. cons. (320 iul. 18).

синови који немају финансијских средстава или су малолетни не смеју да буду злостављани.⁷⁸⁰

CTh 16, 2, 16 Цар Констанције и цезар Јулијан становницима Антиохије

Ако се, у било ком граду, мањем месту, селу или општини, особа која је одана хришћанској вери покаже изузетно врлетном, нека буде поштеђена обавезне јавне службе, јер смо свесни да се Царство чува вером више него обављањем јавних дужности или физичким радом.⁷⁸¹

CTh 12, 1, 59 Цареви Валентинијан и Валенс становницима Константинопоља

Ако неко изабере да служи Цркви, нека као замену за себе именује неког сродника да буде декурион, преневши му своју имовину или ће његова имовина припасти општинском савету. Ако не уради ни једно од наведеног, нека обавља своју општинску дужност и нека не ступи у црквену службу.⁷⁸²

---

⁷⁸⁰ CTh 16, 2, 11

Idem aa. ad Longinianum praefectum Aegypti.

Iam pridem sanximus, ut catholicae legis antistites et clerici, qui in totum nihil possident ac patrimonio inutiles sunt, ad munera curialia minime devocentur. Verum comperimus pro nulla utilitate publica perfectione eos inquietari. Ideoque praecipimus filios eorum, quicumque minus idonei et intra legitimam aetatem esse reperiuntur, nullam molestiam sustinere.

Dat. III kal.mart. Constantio a. VII et Constante a. cons. (354 [342?] febr. 26).

⁷⁸¹ CTh 16, 2, 16

Idem aa. ad Antiochenses.

In qualibet civitate, in quolibet oppido vico castello municipio quicumque voto christianae legis meritum eximiae singularisque virtutis omnibus intimaverit, securitate perpetua potiat. Gaudere enim et gloriari ex fide semper volumus, scientes magis religionibus quam officiis et labore corporis vel sudore nostram rem publicam contineri.

Dat. XVI kal.mart. Antiochiae Tauro et Florentio cons. (361 febr. 14).

⁷⁸² CTh 12, 1, 59

Idem aa. ad Byzacenos.

Qui partes eligit ecclesiae, aut in propinquum bona propria conferendo eum pro se faciat curialem aut facultatibus curiae cedat quam reliquit, ex necessitate revocando eo, qui neutrum fecit, cum clericus esse coepisset. Et cetera.

Dat. III id.sept. Aquileiae divo Ioviano et Varroniano cons. (364 sept. 12).

СTh 12, 1, 60 *Цареви Валентинијан и Валенс становницима Константинопоља*

*Цивилни свештеници и декуриони не смеју да излазе ван оквира своје општине. Овај стари обичај мора да се поштује.*⁷⁸³

У образложењу ових рескрипција по питању привилегија клирика Константин је истакао везу коју Црква треба да одржи са секуларним друшвом и да на месту упокојеног клирика треба да буде изабран онај који је сиромашан и нема јавне обавезе.

Такође, важно је истаћи да је цар Константин одмах направио разлику између званичне Цркве и разних фракција, тако да се ове привилегије нису односиле на секташе.

СTh 16, 2, 1 *Цар Константин*

*Сазнасмо да је клир католичанске Цркве злостављан од стране једне јеретичке секте, те да су под толиким теретом номинација (спровођењем одређених обавезних јавних функција) и убирањем пореза, противно привилегијама које им припадају и које су им додељене у складу са њиховим положајем. Стога, уколико бисте наишли или чули за особу која се налази у таквом положају, за њега ће се наћи неко ко ће да га замени у испуњавању те функције. Овим су прогласом, такође, претходно поменути припадници горепоменутог религије поштеђени таквих законских обавеза.*⁷⁸⁴

СTh 16, 2, 5 *Цар Константин Хелпидију*

---

⁷⁸³ СTh 12, 1, 60

Idem aa. ad Byzacenos.

Sacerdotes vel curiales ultra terminos propriae civitatis non iubeantur sui exhibere praesentiam, in sacerdotibus creandis et in privilegiis, quae isdem deferebantur, veteri more servando.

Dat. prid.id. sept. Aquileiae divo Ioviano et Varroniano cons. (364 sept. 12).

⁷⁸⁴ СTh 16, 2, 1

Imp. Constantinus a.

Haereticorum factione comperimus ecclesiae catholicae clericos ita vexari, ut nominationibus seu susceptionibus aliquibus, quas publicus mos exposcit, contra indulta sibi privilegia praegraventur. Ideoque placet, si quem tua gravitas invenerit ita vexatum, eidem alium subrogari et deinceps a supra dictae religionis hominibus huiusmodi iniurias prohiberi.

Dat. prid.kal. nov. Constantino a. III et Licinio III c. cons. (313 [?] oct. 31).

Будући да смо сазнали да су одређена духовна лица и други који посвећују своју службу католичанској вери приморана од стране припадника различитих религија да спроводе паганско приношење жртве, овим налажемо да, ако би неко сматрао да они који служе најсветијем од закона треба да врше празноверне ритуале, тај нека би био јавно ишибан моткама, уколико то његов положај дозвољава. Ако би га, пак, његов положај поштедео такве казне, нека плати високу казну коју ће му одредити општине.⁷⁸⁵

СTh 16, 2, 7 Цар Константин Валентину, намеснику Нумидије

Читачи Светога Писма, ипођакони и остали свештени чиновници који су кроз неправду нанету им од стране јеретика постављени на општинске положаје и дужности, нека буду разрешени таквих служби и нека убудуће, сходно источњачкој пракси, буду поштеђени таквих обавеза.⁷⁸⁶

Ово је често био камен спотицања и разлог да се у пракси теже спроводе.

Што се тиче непокретне имовине која је била у црквеном власништву мора се истаћи чињеница, да је римски правни систем био тако устројен, да је мало ко могао бити ослобођен плаћања пореза. Црква је увек плаћала порез, иако је 313 - 315 године донет закон којим се она ослобађа овог пореза, али у пракси то се тичало само храмова као места богослужења, док се порез плаћао на непокретну имовину. Ово потврђује и

---

⁷⁸⁵ СTh 16, 2, 5

Idem a. ad Helpidium.

Quoniam comperimus quosdam ecclesiasticos et ceteros catholicae sectae servientes a diversarum religionum hominibus ad lustrorum sacrificia celebranda compelli, hac sanctione sancimus, si quis ad ritum alienae superstitionis cogendos esse crediderit eos, qui sanctissimae legi serviunt, si condicio patiat, publice fustibus verberetur, si vero honoris ratio talem ab eo repellat iniuriam, condemnationem sustineat damni gravissimi, quod rebus publicis vidicabitur.

Dat. VIII kal.iun. Sirmi Severo et Rufino cons. (323 mai. [?] 25).

⁷⁸⁶ СTh 16, 2, 7

Idem a. Valentino consulari Numidiae.

Lectores divinatorum apicum et hypodiaconi ceterique clerici, qui per iniuriam haereticorum ad curiam devocati sunt, absolvantur et de cetero ad similitudinem orientis minime ad curias devocentur, sed immunitate plenissima potiantur.

Dat. non. febr. Serdica Gallicano et Symmacho cons. (330 febr. 5).

чињеница да је цар Констанције 359. године одбацио молбу сабора у Ариминујуму да се Црква изузме од овог пореза. Фактички, црквено земљиште је ослобођено само од обавеза другог реда - *munera sordida*. Са ослобађањем од *munera extraordinaria* Црква је тешко излазила на крај и њој се морала покорити. Међутим, треба имати у виду да Црква, иако је имала доста повластица, није од клирика хтела начинити аристократе. Тако да је Црква све до 4. века имала правило да клирик са неким занатом зарађује за живот.⁷⁸⁷

Ово су и световне власти морале да узму у обзир, тако да су клирици имали неких олакшица. На Западу са друге стране цар Грацијан доноси мудру одлуку 379. године, где су свештена лица у Италији и Илирику могла да тргују без пореза до суме од десет солида, а у Галији до петнаест солида.

СTh 13, 1, 11 *Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије Хесперију, преторијском префекту*

*Иако се плаћање пореза односи на све трговце, ипак клир из Илирика и Италије има олакшицу од 10 солида по трговцу, а у Келти олакшицу од 15 солида. Ако се тргује капиталом већим од овог износа, овај порез се плаћа у злату.*⁷⁸⁸

У разматрању црквених послова после Јулијанове смрти ова заштита од пореза Валенс није поново успоставио на Истоку, али је Грацијан одобрио на Западу ако посао не прелази десет солида. Пре тога треба истаћи и закон који се тиче враћања црквеног земљишта: СTh 10, 1, 8 *Цареви Валентинијан и Валенс Цезарију, надзорнику поседа у Индији*

---

⁷⁸⁷ 1Кор, 4, 12.

⁷⁸⁸ СTh 13, 1, 11

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. ad Hesperium praefectum praetorio.

Etsi omnes mercatores spectat lustralis auri depensio, clerici tamen intra Illyricum et Italiam in denis solidis, intra Gallias in quinis denis solidis immunem usum conversationis exerceant. Quidquid autem supra hunc modum negotiationis versabitur, id oportet ad functionem aurariam devocari.

Dat. III. non. iul. Aquileiae auxonio et Olybrio cons. (379 iul. 2/5).

Част Нам је да објавимо да ће сва земља и сви земљишни поседи који су у власништву храмова, а који су продати или поклоњени од стране различитих владара, бити враћени и прикључени Нашим поседима.⁷⁸⁹

СTh 13, 1, 5 Цареви Валентинијан и Валенс Секунду, преторијском префекту

Сваки трговац у Нашем Царству у обавези је да плаћа порез, под условом да се бави трговином, као и правоверни Хришћани, ако желе да помогну сиромашнима и онима којима је помоћ потребна, и они под надзором имућнијих и угледнијих од себе, ако је њихово занимање, куповина или продаја, посебно с обзиром на то да они из виших сталежа не смеју да се баве таквим послом и морају међу првима порез да плате.⁷⁹⁰

Став Цркве према куријалима се поклопио са ставом Царства. У 1. и 2. веку, док Црква није била популарна институција, њени чланови су зависили од сопственог труда или неког световног занимања, али се са повећањем чланова и богатства у 3. веку јавило осећање (против) комбинације духовног и световног занимања. Сматрано је да је свештенство и посвећеност њему све време довољна за живот клира. Заштита клирика од плаћања пореза на трговину је зато направљена с обзиром на обичај и услове раних векова Цркве и уклањање тога је било у складу са новим временом. Такође, изузеће клирика од личног бремена и препреке одређених форми пореза и одбацивање сличних привилегија паганског свештенства од стране Грацијана, учинило је клир привилегованом класом у друштву са пуно различитих економских обавеза, а и сама институција Цркве је стекла посебан карактер добивши право да прима донације и

---

⁷⁸⁹ СTh 10, 1, 8

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Caesarium comitem rerum privatarum.

Universa loca vel praedia, quae nunc in iure templorum sunt quaeque a diversis principibus vendita vel donata sunt retracta, ei patrimonio, quod privatum nostrum est, placuit adgregari.

Dat. prid.non. febr. Mediolano divo Ioviano et Varroniano cons. (364 febr. [?] 4).

⁷⁹⁰ СTh 13, 1, 5

Impp. Valentinianus et Valens aa. Secundo praefecto praetorio.

Negotiatores, si qui ad domum nostram pertinent, si modo mercandi videantur exercere sollertiam et christianos, quibus verus est cultus, adiuvare pauperes et positos in necessitatibus volunt, potiorum quoque homines vel potiores ipsos, si tamen his mercandi cura est, ad necessitatem pensationis adhibeas, praesertim cum potiorum quisque aut miscere se negotiationi non debeat aut pensationem debeat, quod honestas postulat, primus agnoscere.

Dat. XV kal.mai. Constantinopoli divo Ioviano et Varroniano cons. (364 apr. 17).

завештања. Признавању колективних права Цркви претходи Константинова владавина, чињеница често занемарена у формирању мишљења о материјалним богатствима Цркве у времену њених прогона. Парница римских хришћана са удружењима људи, одлуке у њихову корист од стране Аурелијана и његова награда имањем потврђена од Павла Самосатског, онима који су у заједници са епископима Италије и епископом Рима, исто као и Валеријаново одузимање црквеног власништва и његово враћање за време Галерија, јасно показују да су имовинска права посебних цркава постојала у 3. веку.⁷⁹¹ Након Диоклецијановог гоњења Максенције је овластио папу Милтијада да поврати власништво Цркве одузето 304. године и Ликиније је одобрио иста права удружењу хришћана на Истоку. Ове чињенице су доказ законског препознавања привилегија заједнице у 4. веку пре законодавства у Теодосијевом кодексу.⁷⁹²

Под Константином Црква је уживала привилегије као приватно лице или је привремено као јавна установа под Диоклецијаном и Ликинијем наследила сличне привилегије као легализовано религијско удружење. Римски грађани су имали право да на самрти оставе најсветијој Католичанској Цркви шта год желе.

СTh 16, 2, 4 *Цар Константин Народу*

*Самртнику припада слобода на самртној постељи да остави своје имање савету Католичанске цркве, ако би тако пожелео. Ништа није важније од тога да човек изрази своју последњу вољу, и да то учини са потпуном слободом и слободом избора, потпуно беспомоћан, у одсудном часу.*⁷⁹³

Овим едиктом Црква је добила далеко веће привилегије од било које паганске религијске заједнице. Оне су могле да примају дарове или наслеђују имовину само са сагласношћу људи и посебним церемонијама и никад нису имале право да примају

---

⁷⁹¹ Eusebius, *EH*, VII, XXX, XIX; VII, XIII.

⁷⁹² Lactancius, *De mortibus persecutorum*, XLVIII.

⁷⁹³ СTh 16, 2, 4

Idem a. ad populum.

Habeat unusquisque licentiam sanctissimo catholicae venerabilique concilio decedens bonorum quod optavit relinquere. Non sint cassa iudicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremae voluntatis, postquam aliud iam velle non possunt, liber sit stilus et licens, quod iterum non redit, arbitrium.

Proposita V non. iul. Romae Crispo II et Constantino II caess. cons. (321 iul. 3).

наследство, сем неколико изузетака. Као оправдање за ову посебну привилегију изјављено је да ништа не треба да буде драже човеку него писање своје последње жеље, након које више неће бити у могућности да пише поново. Воља која се неће поново преиспитивати, треба бити слободна и неспутана.⁷⁹⁴ Ова привилегија као и заштита клира од пореза је била предмет злоупотребе и корупције и зато је Валентинијан наредио одузимање поклона и наследства удовицама и малолетницима које су тражили свештеници и монаси.⁷⁹⁵

СTh 16, 2, 20 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Дамасу, епископу Рима

Свештенство, бивше свештенство нека не залази у домове удовица или иштићеница, ако би били оптужени за такво дело биће лишени чина судским поступком.

Даље налажемо да такво свештенство које је у вези са тим женама наводно због вере, нема никаквих права на имовину тих жена. Ако би им те жене нешто оставиле, неће имати право да то узму за себе, без обзира да ли се ради о поклону или наслеђивању путем тестаментa. Ако те жене сматрају да том свештенству нешто припада, нека им се та имовина одузме. Ако би свештеник пак нешто наследио од такве жене грађанским правом, наслеђено нека припадне њиховим сродницима.⁷⁹⁶

---

⁷⁹⁴ Цркви су такође одобрена права да је на суду представља адвокат или цивилни представник уместо црквеног, а ово право је имала и паганска религија. Упореди са: СTh 16, 3, 38.

⁷⁹⁵ Двадесет година после, Теодосије је забранио присвајање имовине удовица и ђакониса у религијске сврхе, остављајући њихову имовину наследницима, рођацима и зајмодавцима. Упореди са: СTh 16, 2, 27; Овај едикт такође подиже године ђаконисама на 60 и забрањује женама да брију главу, али црквени утицај је био довољно јак да обезбеди жалбу на овај закон и два месеца касније Теодосије II Млађи је дозволио Цркви да наслеђује имовину клирика који су умрли без тестаментa или наследника. Упореди са: СTh 16, 2, 28.

⁷⁹⁶ СTh 16, 2, 20

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Damasum episcopum urbis Romae.

Ecclesiastici aut ex ecclesiasticis vel qui continentium se volunt nomine nuncupari, viduarum ac pupillarum domos non adeant, sed publicis exterminentur iudiciis, si posthac eos adfines earum vel propinqui putaverint deferendos. Censemus etiam, ut memorati nihil de eius mulieris, cui se privatim sub praetextu religionis adiunxerint, liberalitate quacumque vel extremo iudicio possint adipisci et omne in tantum inefficax sit, quod alicui horum ab his fuerit derelictum, ut nec per subiectam personam valeant aliquid vel donatione vel testamento percipere. Quin etiam, si forte post admonitionem legis nostrae aliquid isdem eae feminae vel donatione vel extremo iudicio putaverint relinquendum, id fiscus usurpet. Ceterum si earum quid voluntate percipiunt, ad quarum successionem vel bona iure civili vel edicti beneficiis adiuvantur, capiant ut propinqui.

Lecta in ecclesiis Romae III kal. aug. Valentiniano et Valente III aa. cons. (370 iul. 30).

Признавање колективних права Цркви довело је до проблема приликом опорезивања њене имовине. Док ниједан Константинов закон на ову тему није сачуван, његово удружење цркава са царским наследством је упућивало на то да је црквена имовина у одређеним случајевима уживала иста права.⁷⁹⁷

Ипак црквено власништво је уживало неке економске привилегије, несумњиво кроз њену везу са клиричком имовином, јер је Грацијан објавио да она буде предмет посебног пореза, али изузета по древним обичајима од обавезе да доставља храну и средства за двор и војску, жито за градове, службу у јавним здањима, дрво и гориво за царске фабрике и други порез.⁷⁹⁸ Када су привилегије Цркви и клиру потврђене и када се узму у обзир са везом са социјалним потребама тога доба оставља се утисак да су оне побољшале распадање римског друштва. 190 едикта у Теодосијевом кодексу који се односе на куријале дају јасну слику пада средње класе. Са друге стране сенаторски сталеж је напредовао у богатству и корупција је била толика да је ниједно законодавство није могло сузбити. Црква је сејала забуну између клира и народа, а типичан пример тога је учествовање епископа у судству и став клира према правди световних судова.

2.1.6. Закони о посебном статусу епископа

Царска управа је учинила посебну и трајну услугу римској цивилизацији својим утицајем на развој закона. Ујединила је обичаје града и провинције, уклонила супротности између правила грађанског и државног закона и унела нови дух хуманости у правни живот Царства потчињавајући га вођству једног доминантног ауторитета. Међутим, ови благотворни резултати централизације правде нису постигнути без

---

⁷⁹⁷ СTh 1, 1, овај едикт говори да са изузетком приватног власништва католичанске Цркве и појединце од бивших конзула и господара коњице Јевсевије и Асокије, краљ Арменије, никоме не треба помагати примањима куће и интерпретација едикта се разликује. Постоје различита мишљења у тумачењу ових привилегија, нпр. да је у питању заштита црквене имовине од пореза, али пошто ни Јевсевије ни нико од црквених историчара не помиње такву привилегију ово не може бити њено значење, док други говоре да се то вероватно односи на поклоне. Упореди са: Eusebius, *EH*, X, VI и Theodoret, *EH*, I, X. Порези на црквено власништво су могли повремено бити уклоњени у случају потребе, али нема законског акта од стране Константина.

⁷⁹⁸ СTh 11, 36, 15.

одређених злоупотреба.⁷⁹⁹ Главне од ових су биле техничке процедуре и кашњење у спровођењу правде која је пратила случај и стварање система жалби.

СТh 11, 30, 16 *Цар Константин становницима свих провинција*

Дозвољавамо да се приме жалбе од проконзула, грофова, и оних који се парниче у име префекта, без обзира на то да ли се ради о суђењу у случају жалбе, случајевима који су им делегирани или су део њихове јурисдикције. Судија је обавезан да достави копију извештаја апеланту и Нама, као и захтеве странака у спору, заједно са својим извештајем. Не дозвољавамо право жалбе преторијским префектима који воде случајеве у име Нашег Величанства, сем у случајевима кад је обожаване Нас у питању. Уколико странка која је изгубила спор докаже да је уложена жалба, али је судија одбио исту, ступиће та странка пред префекте како би поново изложио целу ствар као да је жалба прихваћена. Ако опет изгуби спор и докаже се да се неоправдано жалио, изгубиће парницу и биће изложен руглу. Уколико, пак, добије спор, поднеће Нам тужбу против судије који је одбио његову жалбу како би овај био кажњен на одговарајући начин.⁸⁰⁰

Амијан описује адвокате као људе: *врло грабљиве, који лете кроз све форуме и опседају богате куће, као што спартански или критски пси, мудро скупљајући трагове, стижу до самог легла судских спорова, и закључује њихов аргумент изјавом да су главни адвокати пре три године почели да се припремају да их осуде и тако добију одлагање.⁸⁰¹* Иако је ова изјава очигледно условљена војничком аверзијом према цивилном животу она представља у одређеној мери услове који су преовлађивали. Заиста, судски систем и питање жалби су били чест пример законодавства и унесрећени

---

⁷⁹⁹ W. K. Boyd, *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian code*, London, 1905., 87.

⁸⁰⁰ СTh 11, 30, 16

Idem a. ad universos provinciales.

A proconsulibus et comitibus et his qui vice praefectorum cognoscunt, sive ex appellatione sive ex delegato sive ex ordine iudicaverint, provocari permittimus, ita ut appellanti iudex praebeat opinionis exemplum et acta cum refutatoriis partium suisque litteris ad nos dirigat. A praefectis autem praetorio, qui soli vice sacra cognoscere vere dicendi sunt, provocari non sinimus, ne iam nostra contingi veneratio videatur. Quod si victus oblatam nec receptam a iudice appellationem adfirmet, praefectos adeat, ut aput eos de integro litiget tamquam appellatione suscepta. Superatus enim si iniuste appellasse videbitur, lite perdita notatus abscedet, aut, si vicerit, contra eum iudicem, qui appellationem non receperat, ad nos referri necesse est, ut digno supplicio puniatur.

Dat. kal.aug.; proposita kal.sept. Constantinopoli Basso et Ablavio cons. (331 aug. 1).

⁸⁰¹ Амијан, *Историја*, XXX, IV.

човек, увучен у зла дугог и готово вечног деловања закона није могао лако побећи од зла молби и велике похлепе.

Идеали хришћанства су захтевали да се сви проблеми који се тичу људског живота одлучују према његовим стандардима. Према овоме и учењу Господа Исуса Христа препоручује се процедура у споровима међу његовим следбеницима другачија од световних судова и апостол Павле говори да су сведи достојнији да раде као судије, него неправедни.⁸⁰² Резултат је био развој права у заједници, пре свега моралног деловања њених чланова. Слобода од ограничења заједничког закона и добровољни карактер судских спорова на епископским судовима указује на институцију римског јавног живота. Такође, да би се подигао углед и ауторитет епископа у друштву, световне власти су уздигле ову службу на тај начин што су јој дале и порезне олакшице.

СTh 12, 1, 49 Цареви Валенс, Грацијан и Валентинијан Тауру, преторијском префекту

Само епископ није у обавези да своју имовину преда општинском већу, управо како је претходно одлучено, али остаће и даље епископ без предаје своје имовине. Подразумева се да, уколико би било која особа била примљена у чин свештеника, ђакона или упођакона, уколико би општински савет био присутан и дао свој пристанак под надзором судије, када се утврди да су животи претходно поменутих изузетни и пуни врлине, такав клир нека задржи свој иметак у складу са својим похвалним начином живота, како би задржали своју имовину, посебно ако сав народ тако захтева.

Уколико би, пак, неко желео у тајности да се уздигне на такав положај какав смо претходно поменули или преваром покуша ступити у било који поменути чин, у случају да декуриони не сведоче пред судијом јавно, те ако народ не буде тако тражио, такви ће свој посед предати својој деци, која ће уместо њих вршити обавезне јавне дужности у општинским саветима. У случају да тај клир нема децу, две трећине њиховог поседа припада блиском сроднику, који може да их наследи, а једну трећину задржавају за себе. Обавезну јавну дужност у том случају ће вршити сродник након што је примио део поседа, чак и у случају да су декуриони или да никада раније такву дужност нису вршили. Уколико клир нема децу нити сроднике који би их наследили, а желе да ступе у црквену службу, две трећине њиховог поседа припада општинском

---

⁸⁰² Мт, 18, 15 - 17; 1Кор 6, 1 - 3.

савету, а једну трећину задржава клир, ако су стигли на положај на лукав начин. Имање које припадне на тај начин општинском савету остаје у власништву савета. У стрепњи да би такво имање могло већ да буде пренето на неког сродника или је немогуће заштити општински савет, доноси се пропис да, уколико би било каква превара била откривена, и нађе се сродник онога ко је ступио у свештенички чин и такве се везе међу њима докажу, имање ће припасти сроднику који ће стога бити у обавези да врши дужност у општинском савету. Ако би, пак, таква потрага за сродником била неуспешна, имање се преноси у власништво општинског савета, или у случају да такав сродник одбије да ступи у јавну службу.

Уколико би старешина у служби у Царском магацину или они у поглаварској служби, старешине и надзорници за мир и они који добијају порезе пожелели да ступе у службу Цркви, након што су већ почели да обављају своју јавну дужност или да уживају додељену им част, пре свега бискупи треба да се успротиве таквом захтеву и жељи и да такве људе врате у њихову службу. Ако епископи не би овако поступили, нека претходно поменути на њихове положаје врате декуриони, уз помоћ службеника судије.⁸⁰³

---

⁸⁰³ CTh 12, 1, 49

Idem a. ad Taurum praefectum praetorio.

pr. Solum episcopum facultates suas curiae, sicut ante fuerat constitutum, nullus adigat mancipare, sed antistes maneat nec faciat substantiae cessionem. Sane si qui ad presbyterorum gradus, diaconum etiam seu subdiaconum ceterorumque pervenerint adsistente curia ac sub obtutibus iudicis promente consensum, cum eorum vitam insignem atque innocentem esse omni probitate constiterit, habere debet patrimonium probabilis instituti, ut retineat proprias facultates, maxime si totius populi vocibus expetatur.

1. Quod si qui forte non curialibus aput iudicem profitentibus, non denique expetente populo ad eos quos diximus gradus clandestinis artibus adspirent aut studio fraudulentae artis irrepserint, patrimonium suum liberis tradant ad curialia obsequia subrogatis. Quod si suboles defuerit, propinquis suis, quos tamen gradus poterant legitimae successionis attingere, duas tradat propriae substantiae portiones, sibi tertiam reservaturus, scilicet ut per propinquos, si tamen curiales sunt aut etiam si curiae numquam antea obsequium praebeuerunt, praebeatur susceptis facultatibus obsequella. Quod si filios aut propinquos non habuerint hi, qui derelicta curia ad cultum divinae reverentiae existimaverint transeundum, duas portiones curia debet accipere relicta penes eum tertia, quem ante diximus ad ecclesiasticorum consortium insidiosis artibus adspirasse. Ea vero, quae ad curiam ex eorum iure transierint, curiae esse oportet nec ex eius iure transferri. Sed quoniam verendum fuerit, ne alienatis facultatibus aut in aliorum iura ante transscriptis nulla ex parte possit curiae utilitatibus consuli, observari oportet, ut, si patefacta fuerint fraudulenta consilia, qui qualibet necessitudine copulatus est, cum id potuerit demonstrare, easdem percipiat facultates curiae muneribus praebiturus obsequia; vel si propinquorum cesset indago, cuncta ad curiam transferantur quae quolibet titulo alienata probabuntur ex eo tempore, ex quo curiae munia coeperit detrectare qui viam divinae cultionis affectat.

2. Si praepositi horreorum iique, qui suscepturi sunt magistratum, praepositi etiam pacis seu susceptores diversarum specierum ad ecclesiam crediderint adspirandum, postquam officia impositae sollicitudinis aut

2.1.6.1. Судске привилегије

У раном индоевропском закону био је обичај у коме две стране дозвољавају трећој да донесе пресуду. Ово је праћено залогом који је ишао страни у чију се корист пресуди, касније арбитру. Ако је неуспешна страна незадовољна постојала је жалба народу, али истовремено са порастом система судова, арбитар је нашао начина да његова пресуда буде подржана од Царства; уствари овај обичај је био један од суштинских фактора у преласку од правде којом управља самостална помоћ, до уредне пресуде световних власти. Ова служба је преживела у римској институцији под називом *recepti arbitri*, према којој стране у спору добровољно направе два уговора, један између себе, а други са арбитром. Ова нагодба је ван суда, независна је од формалног римског закона и призната је у администрацији правде од стране претора. Ако једна страна прекрши договор, друга грађанском акцијом *actio de stipulatio*, позива преторску умешаност. Са друге стране, претор као чувар закона, ограничава случајеве који би могли да буду предмет овакве арбитраже и чини одређена правила за њихову процедуру. Док је епископски суд имао вансудски карактер и није био препознат као извор праведности, евидентно је да ако странке у поступку направе уговор пре подношења епископске арбитраже, успешна страна може поднети молбу световним властима да спроведу одлуку.

Према овом законодавству епископска арбитража се претворила у правну процедуру. Несрећном човеку који је укључен у дуго и готово вечно деловање закона је дата привилегија померања његових парница у било ком нивоу световног процеса код епископа, чак и ако је то против воље њихових противника.⁸⁰⁴ Пошто је спровођење епископских одлука било кроз редовне судове и царском одлуком представљало закон, место које му је дато у правном систему је било слично као место судија на јавним

---

honoris adgressi sunt, ipsos primum antistites supernae legis conveniet reluctari ipsisque primum adnitentibus eosdem ad obsequia congrua revocari; aut, si hoc neglexerint, a curialibus iudiciali officio suffragante retrahendi sunt. Et cetera.

Dat. III kal.sept. Tauro et Florentio cons. (361 aug. 29).

⁸⁰⁴ Boyd, *The Eccleasical Edicts*, 91.

судовима. Штавише, концепт његове службе као арбитра је био такав да превазилази регуларне јавне судове, јер правда којом он управља излази из његовог индивидуалног концепта исправног и погрешног и чак ни малолетници нису могли да се жале на његову одлуку, он је уживао шири спектар деловања, него световни судија. Заиста у том смислу епископска надлежност је била једнака са преторијанским префектом.⁸⁰⁵ Ово препознавање епископског суда као извора световне правде је јединствено у историји римског права. Ниједном световном суду није дата таква врста власти. Пошто је првобитно законодавство по овом питању изгубљено, немамо дефинитивну и задовољавајући интерпретацију епископског положаја. У погледу чињеница, традиција спречава хришћане да се жале световним судовима и није невероватно да су епископи сматрали привилегију коју им је дао Константин као корак ка осигуравању изузећа свештеника из цивилних судова.

Римско царство је Цркви дало олакшице и у односу на судове. Ово се највише тицало свештеника који су били оптужени или су учествовали у процесу као сведоци. Римска пракса познавала је следећи поступак у судском процесу. Ако је тужилац или оптужени био лице на високом положају онда је поступак морао да води *procurator*, посебни царски службеник.⁸⁰⁶ Међутим, у кривичним поступцима тужилац и оптужени су се морали лично појавити на суду, а изузетак је био дозвољен само у случају епископа, пошто је у одређеним случајевима њима било дозвољено да их неко други заступа. За духовна лица на суду је било правило да епископ, па по тој линији и свештеници нису обавезни, односно не морају бити мучени приликом сведочења.⁸⁰⁷ Један од најзанимљивијих закона по овом питању донео је Констанције II 355. године, где се забрањује судовима да оптужују епископа зато што су биле могуће најгоре спекулације од стране тужиоца. Разлог овом законодавству је била законска чињеница да ако тужилац изгуби се сматра за клеветника и плаћа казну.⁸⁰⁸ Тако да су поступци против епископа били специфични и Констанције доноси едикт да епископу може да се суди само на црквеним судовима.

СTh 16, 2, 12 *Цар Констанције и цезар Констанс своје драгом пријатељу Северијану, уз поздраве*

⁸⁰⁵ Boyd, *The Ecclesiastical Edicts*, 92.

⁸⁰⁶ Ово је било из практичних разлога, јер је имућно лице стављало судију у незгодан положај, зато што је по рангу сам судија био нижи од странака на суду.

⁸⁰⁷ Болотов, *Историја Цркве*, 111.

⁸⁰⁸ У црквеном процесу тужилац је био исто релативно заштићен зато што се могао надати од епископа као представника хришћанске вере која заступа милосрђе да ће му опростити клевету.

Забрањујемо оптуживање епископа, и ако би било ко уложио оптужбу против епископа, такву оптужбу морају да размотре други епископи, како би се организовала одговарајућа истрага и испитивање свих умешаних у случај.

Тумачење: Изричито је забрањено оптужити епископа пред световним судијама, али је могуће тражити покретање поступка пред осталим епископима, како би они размотрили кривицу и одлучили о њој.⁸⁰⁹

Древна Црква, трудећи се да решава проблеме на терену римског права, уместо да се обраћала световним властима, она се обраћала арбитражним судијама. Обавеза пресуде овог суда била је само морална и било је веома тешко да се спроведе у дело. На арбитражном суду стране су унапред могле да склопе уговор о последицама пресуде, а затим на основу договора да од власти траже извршење пресуде. У римском праву одувек је постојао став да је одлука арбитражног суда света и да се мора поштовати. Тако да када се једном донесе ова одлука није могла поново да се разматра, било то оправдано или не. На арбитражу није било жалбе, него је она имала коначни карактер. Ако је тужилац сматрао да је жртва неправедне одлуке према римском праву, могао је само себе да криви. Управо на основу ових арбитражних судова Римско царство је могло да регулише права епископа као судија. Године 321. епископима је дато право да буду арбитражне судије и њихове одлуке су сматране коначним без могућности жалбе. Привилегија се састојала у томе што је цар дозвољавао преношење надлежности световних власти на арбитражни суд епископа и када су обе стране биле убеђене да ће се њихов проблем лакше решити на арбитражном суду, обраћали су се епископу. У овом случају веома је битно што су ови облици суђења били доста упрошћени и

---

⁸⁰⁹ CTh 16, 2, 12 [=brev.16.1.2]

Imp. Constantius a. et Constans c. Severo suo salutem.

Mansuetudinis nostrae lege prohibemus, in iudiciis episcopos accusari, ne, dum ad futura ipsorum beneficio impunitas aestimatur, libera sit ad arguendos eos animis furialibus copia. Si quid est igitur querelarum, quod quispiam defert, apud alios potissimum episcopos convenit explorari, ut opportuna atque commoda cunctorum quaestionibus audientia commodetur.

Dat. epistola IX.kal. oct. acc. non. oct. Arbetione et Lolliano coss.

Interpretatio. Specialiter prohibetur, ne quis audeat apud iudices publicos episcopum accusare, sed in episcoporum audientiam perferre non differat, quicquid sibi pro qualitate negotii putat posse competere, ut in episcoporum aliorum iudicio, quae asserit contra episcopum, debeant definiri.

једноставнији од званичних процеса.⁸¹⁰ Епископски суд је, према томе, био доста бржи од званичног процеса.

Важно је истаћи да епископи нису разматрали само црквене процесе, него и грађанске. Клирици су били обавезни да се обраћају епископским судовима, у супротном, ако се клирик у грађанским споровима обрати грађанском суду, губио је сва права па чак и чин. Овакви закони су имали за последицу да се ауторитет епископа доста подигао у очима друштва.⁸¹¹ Број тужби говори о несавршености хришћанског друштва, али за епископа је ово била добра прилика да се упозна са својом паством. Иако су епископи имали доста обавеза они су имали олакшање, јер нису морали лично да разматрају сваку жалбу. Могли су да имају опуномоћеника који истражује случај и на основу тога доноси пресуду⁸¹², али ипак доста људи је на суду епископа тражило правду, тако да је он био доста меродаван и поред чињенице да су ови судови били доста једноствнији од римских судова. На епископском суду формалности су биле сведене на минимум, а то је представљало добротинство за народ који није познавао правни систем.

2.1.6.2. Право посредништва и право азила

Једна од веома важних привилегија која је настала у овом периоду јесте обичај посредништва епископа за своју паству пред световном влашћу. Ова пракса се више заснивала на моралном, него на правном начелу. Епископи су били посредници као и било које уважено лице, исто ово право су имали и жреци из паганства. Примене овог права су биле јако честе и доста различите.⁸¹³

СТh 15, 7, 1 *Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Вивентију, префекту Рима*

---

⁸¹⁰ Формални судски процес је био пун замки, пошто би лице губило случај ако се случајно једном не појави на заказаном року.

⁸¹¹ Међутим, убрзо су се почели дизати гласови из Цркве да је ова привилегија тешко бреме епископима и да доноси велику опасност, јер је тешко донети исправну одлуку или доделити победу једној страни, а оштетити другу. Епископима није опраштана немогућност жалбе на њихову пресуду. Упореди са: Болотов, *Историја Цркве*, 113.

⁸¹² Овде је увек било простора за малверзације, тако да су неки од тих истраживача у случају примали мито.

⁸¹³ Болотов, *Историја Цркве*, 115.

Уколико би мушкарци или жене који јавно наступају на сцени у животной опасности, под претњом извесном смрћу, затражили да приме Божје тајне и уколико би такву ситуацију преживели, више не смеју јавно на ступају и да се појављују на сцени. Стога, нека само они који су у стварној опасности траже да приме Тајне за спас своје душе. Одлуку нека донесе епископ. Како би се наредба спроводила доследно, о таквом случају нека буду обавештене судије или, у њиховом одсуству, градски управници одређених градова, како би инспектори били послати који ће такве захтеве размотрити.⁸¹⁴

Обичај посредовања давао је епископима право одређене врсте надзора над грађанским службеницима провинција.⁸¹⁵ Ова иницијатива за посредовање је могла да потекне и од епископа. Право посредништва је доста повезано са правом азила. Одређени пагански храмови, олтари и статуе цара сматране су азилом за скоро сваки злочин. Ово правило је после узело и хришћанство.⁸¹⁶ Епископи су могли да се моле за оне који су прибегли заштити храма.⁸¹⁷ Ове привилегије су допринеле разним злоупотребама и световна власт се морала трудити да их ограничи или укине. На сабору у Сардици епископи су донели одлуку да се не одбија пружање помоћи бегунцу и да му се помогне.⁸¹⁸ Право посредовања и азила било је и прикривено средство за многе злоупотребе. Неки епископи који су били жељни исказивања политичке и друштвене моћи били су спремни да се уплићу у световно судство и сматрали су за потребно да бране све прогоњене због своје сујете. Друга лоша страна ових привилегија била је та да су усмеравале снагу народа на чисте формалности, тако да се приликом

---

⁸¹⁴ СTh 15, 7, 1

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Viventium praefectum Urbi.

Scaenici et scaenicae, qui in ultimo vitae ac necessitate cogente interitus imminentis ad dei summi sacramenta properarunt, si fortassis evaserint, nulla posthac in theatralis spectaculi conventionione revocentur. Ante omnia tamen diligentī observari ac tueri sanctione iubemus, ut vere et in extremo periculo constituti id pro salute poscentes, si tamen antistites probant, beneficium consequantur. Quod ut fideliter fiat, statim eorum ad iudices, si in praesenti sunt, vel curatores urbium singularum desiderium perferatur, quod ut inspectoribus missis sedula exploratione quaeratur, an indulgeri his necessitas poscat extrema suffragia.

Dat. III id.feb. Treviris Gratiano a. II et Probo v. c. cons. (371 [367] febr. 11).

⁸¹⁵ Болотов, *Историја Цркве*, 115.

⁸¹⁶ Исто.

⁸¹⁷ Ово је најчесталији случај био са робовима и дужницима. Ово право формално је било пренето на простор испред храма, храмовну ограду, па чак и на куће клирика. Упреди са: Болотов, *Историја Цркве*, 115.

⁸¹⁸ Атанасије, *Свештени канони*, 282; 14 канон.

избора епископа није увек гледало на његов морални живот, већ какав кандидат има друштвени положај.⁸¹⁹ У доба сеоба народа, рушења политичких система Црква је остала једина општепризната светиња и једини ауторитет који није био пољуљан, који су чак и германски варвари поштовали. За саму Цркву ова права која раније није познавала представљају олакшицу за постизање добротворних циљева.

Након што је Констанције присилио чланове сабора у Милану да изопште Атанасија и да потпишу аријанско исповедање вере, које је захтевао да сви епископи Царства прихвате, он је загарантовао крај прогона забрањујући оптуживање и суђење епископима на јавним судовима. Међутим, сврха његовог едикта није јасно изражена и литерарна интерпретација је потврдила изузеће епископа од јурисдикције криминалних судова. У овоме проналазимо извор за испитивање епископа за криминалне оптужбе од стране црквених власти пре било каквог деловања световног суда, привилегија која је била проширена на цео клир и Франачкој монархији је увек била један од највећих проблема у средњовековној политици.

Увођење епископског суда са коначном надлежношћу у световним предметима, контраверзне одлуке овог суда према епископском схватању правог и погрешног и епископско изузеће од регуларне криминалне процедуре, природно је створило забуну и нарушавање правног система тако дуго и систематично развијаног као римско право. Епископска јурисдикција је према томе организована и поново дефинисана законодавством различитих наредних царева.

Први корак у овом смеру је предузео Грацијан у едикту који признаје права црквеним судовима да саслушавају црквене случајеве, али захтева да се криминални случајеви одлучују на световним судовима.

СТh 16, 2, 23 Цареви Валенс, Грацијан и Валентинијан Артемију, Еуридицију, Герасиму и свим осталим епископима

Оно што се сматра уобичајеним у грађанском процесу нека се примењује и у свештеничким парницама, те нека кривица буде саслушана на одговарајућим местима и синодима, осим ако се ради о криминалном поступку, у том случају саслушање и процес се воде пред судијама и часним властима.

---

⁸¹⁹ Болотов, *Историја Цркве*, 116.

*Гумачење: Спорови који имају било какве везе са вером нека се воде пред епископима који ће одлучити о кривици. Ако је у питању, пак, кривично дело, или оптужба за исто, случајем ће се бавити судија из одређене општине у којој је парница покренута, како би доказана кривица била кажњена на одговарајући начин.*⁸²⁰

Ово законодавство није имало ефекта и поновило се двадесет година касније за време Хонорија који је потврдио јурисдикцију епископа над религијским случајевима, наређујући да њихово уклањање свештеника буде подрже световне власти ако за тим буде било потребе и захтевао је да сви други случајеви буду саслушани према закону.⁸²¹ Коментари на погубљење Прискилијана према одлуци световног суда, осуда Јована Златоустог на црквеном сабору, мишљење папе Геласија да према римском закону епископи морају бити саслушани и осуђени на епископском суду, пре кажњавања световних власти и укор егзарху Италије који је упутио Григорија Великог зато што је заробио епископа Блонка, све показује немоћ царског законодавства када су у питању црквене привилегије и обичаји.

Ревизија епископског суда као извора правде је почела са Аркадијем и Хоноријем. Два едикта која нису пронађена у Теодосијевом кодексу ограничавају њихову јурисдикцију на случајеве где се обе стране слажу да се подвргну епископској арбитражи. Спорови на епископским судовима су тако упрошћени на исту основу као и *recepti arbitri*, али суд није изгубио своју привилеговану позицију у правном систему Царства. Епископска одлука једном донешена је била коначна и била је примењена кроз јавне судове и заиста преторијски префект је инсистирао да заустави било какав

---

⁸²⁰ CTh 16, 2, 23 [=brev.16.1.3]

Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. Artemio, Eurydico, Appio, Gerasimo et ceteris episcopis.

Qui mos est causarum civilium, idem in negotiis ecclesiasticis obtinendus est: ut, si qua sunt ex quibusdam dissensionibus levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia, locis suis et a suae dioeceseos synodis audiantur: exceptis, quae actio criminalis ab ordinariis extraordinariisque iudicibus aut illustribus potestatibus audienda constituit.

Dat. XVI. kal. iun. Treviris, Valente V. et Valentiniane aa. coss.

Interpretatio. Quoties ex qualibet re ad religionem pertinente inter clericos fuerit nata contentio, id specialiter observetur, ut convocatis ab episcopo dioecesanis presbyteris, quae in contentionem venerint, iudicio terminentur. Sane si quid opponitur criminale, ad notitiam iudicis in civitate, qua agitur, deducatur, ut ipsius sententia vindicetur, quod probatur criminaliter fuisse commissum.

⁸²¹ CTh 16, 11, 1; 2, 35, 41.

покрет који би спречио ту одлуку. Њена валидност је из тог разлога почивала на епископу као судији, а не на договору да дођу код епископа на арбитражу. Суштински елемент Константиновог законодавства, увођење у римски правни систем суда чији закон и процедура су били неспутани као и процедура *recepti arbitri* и чији ауторитет је био обавезујући као и ауторитет јавних судија је остао непромењен. Постојање и законитост епископских судова никада није стављена под знак питања, али природа и проширивање њихових права су биле озбиљне ствари. Световне власти су инсистирале да се сви криминални случајеви и цивилни случајеви не подносе епископу, јер по договору треба да се саслушају на световним судовима. Међутим, црквени сабори 5. века су наставили да забрањују клирицима да прибегавају световним изворима права. Истакнутост коју је римски клир захтевао у римском животу и политици током позног Царства је омогућио епископима да прошире утицај на администрацију права која је била независна од њихових активности као црквених судија.

Обичај посредовања са световним властима од стране ретора, учених људи или заштитника својих клијената је био дугогодишњи у римском јавном животу и зависност слабих наспрам јаких је била наглашена због економских услова у позном Царству. Нешто веома слично овом уплитању је постала једна од дужности епископа. Право да се промени одређена казна је отворило пут за епископско уплитање у администрацију криминалног закона. Једна од дужности свештенства, јесте да отме осуђеног од смрти, када се то може извести без сметњи. Злоупотребе црквеног уплитања по питању криминалних случајева навела је Теодосија и Аркадија да забране жалбу преко клира, кад се донесе пресуда, осим у оним случајевима када је жалба праћена чином хуманости или неуспеха права.⁸²² Уплитање монаха у правне процедуре је проузроковало Теодосијев едикт који захтева од оних који воде монашки живот да населе пустиње и воде усамљенички живот. Закон је поновљен после две године.⁸²³

Констанције II доноси одлуку да суд епископа важи и има јачину као световни суд, јер су већина аријанци и осуђују Атанасија и то Царство прихвата, јер се црквени судови баве прво својим члановима.

Уско повезан са клиричким посредовањем је било уточиште које су црквена здања нудила унесрећенима, заштита светих зграда, олтара или статуа цара је био

---

⁸²² СTh 9, 40, 15 - 16.

⁸²³ СTh 16, 3, 2.

обичај класичног закона наслеђен из првобитног доба када су религијске институције добијале једину заштиту од правног система на основу самопомоћи или популарне освете. Када је црква препозната као законска заједница и када је клир почео да има утицаја у јавном животу, ништа није било природније, него да се та привилегија пребаци на хришћанска света места. Заиста, црквени азил је био препознат као обичај много пре него што је постао предмет законодавства. Његова сврха је била да заштити оне који га траже, док епископ или свештеник не посредују у њихову корист.⁸²⁴ У принципу су две класе људи, дужници и робови прихватили предност ове заштите и помоћи. Исте године када је Теодосије настојао да забрани епископима посредовање захтевао је да епископи предају дужнике који су пронашли уточиште у црквама и забранио је клирицима да их бране или да плате њихове дугове.⁸²⁵ Аркадије је настојао да спречи куријале од прихватања црквене помоћи тражећи од оних клирика који се понуде да им помогну у плаћању пуног износа плаћања дуга. Такође је наредио да робови не треба да имају повластицу азила више од једног дана, црквених званичника треба да обавесте њихове господаре и да без обзира што је роб побегао, треба да се суздрже од кажњавања. Признавање светости свештенства проузроковало је да световне власти у време владавине Теодосија и Грацијана обдаре клир са одређеним привилегијама на световним судовима. Било је забрањено да се епископи приморавају да сведоче у криминалним случајевима, привилегија која је проширена у Јустинијановом закону изузимањем од представљања било ког доказа и особи.⁸²⁶ Свештеници су такође били ослобођени било какве одговорности мучења, а када је криминална оптужба била против клирика тужилац је био дужан да уложи залог.⁸²⁷ Изузеће од сведочења је можда био резултат црквеног покрета да забрани жалбе цару у црквеним случајевима.⁸²⁸ Ако би тужилаштво подбацило залог је узимала царска ризница или ако залога није било имовина тужиоца би била конфискована.

Од Теодосија II Млађег тумачење идеала и обичаја народа или друштва помоћу закона је био један од најтежих проблема. Када читамо црквено законодавство римских царева наилазимо на сличан проблем. Требамо ли протумачити примљене привилегије и заштите као неки вид заштите одређених фаза римског живота, односно да нису у сагласности са хришћанским идеалима или треба да тумачимо црквену политику од

---

⁸²⁴ Упореди са: CTh 9, 45, 1.

⁸²⁵ CTh 9, 45, 1.

⁸²⁶ CTh 11, 39, 8.

⁸²⁷ CTh 11, 39, 10; 385. година.

⁸²⁸ Пети канон Другог васељенског сабора. Упореди са: Атанасије, *Свештени канони*, 88.

стране законодавства по питању јереси и да закључимо да је његова политика себична, нетолерантна и против интереса царева? Ова питања нас воде на подручје хипотеза. Свако ко их проучава схватиће их на основу сопственог темперамента, али постоје одређени закони по питању учествовања епископства у законском животу Царства са којим се сви могу сложити.

Највеће привилегије је обезбедио Константин и то је његова оригиналност у којој се верско уверење поставља као највеће питање. Његова ограничења и реформе су учињена од стране оних чија побожност и посвећеност Цркви никада није довођена у питање. Један од разлога за ово јесте чињеница да је посао световних судова трпео од конкуренције црквених судова. Заиста, световна пресуда у коју се епископство укључило као резултат Константиновог законодавства је било бreme против кога су духовно настројени клирици протествовали. Додатно, у свом послу световних судија, епископи су били и активни у управљању световном имовином. Ова активност епископа у администрацији световног закона је много учинила за развој грубог закона и обичаја који су различити у многим стварима од класичног закона.

Закони који се односе на епископску јурисдикцију и на односе клира са световним судовима су такође важни. Констанцијев едикт, који смешта криминалне оптужбе против епископа под јурисдикцију сабора епископа, је навео захтев за заштиту клирика од процедуре световних судова. Такође и световни закон је гарантовао клирицима заштиту од пореза и јавних намета, а Грацијанова заповест да се криминалне оптужбе против клирика саслушавају световном суду је била поново донета.⁸²⁹

Учествовање и вођство папе у црквеним стварима током 4. века и став Цркве према Римљанима је нејасан и неодређен. Никејски сабор је означио Рим као патријаршију, али није одредио колику јурисдикцију Рим има над другим Црквама. Осамнаест година после Сардички сабор је донео одлуку да епископ кога је свргнуо провинцијски сабор може да се жали епископу Рима који би онда сазвао нови сабор и истражио његов случај, али никако да сам спроводи одлуке сабора или да рехабилитује свргнутог епископа. Штавише Сардика не представља мишљење целокупне Цркве и пошто је Констанције био непријатељски настројен према Атанасијевом клиру, канони

---

⁸²⁹ CTh 16, 1, 2; 16, 1, 1; CTh 16, 1, 3; Епископи су заштићени од мучења, CTh 11, 14, 15.

овог сабора нису разматрани.⁸³⁰ Међутим, крајем 4. века, када је Атанасијева странка стекла сталан утицај на царски двор, Грацијан је дефинисао ауторитет епископа Рима међу Црквама, у условима веома сличним законодавству у Сардици. Услови који су довели до ове дефиниције моћи је био дупли избор Дамаса и Урсина у Риму, који се ускоро проширио са црквеног поља у оружани сукоб у коме се пролила крв. Световне власти су прозвале клирике зато што су реметили мир, али Валентинијан I је издао едикт, кога често цитирају црквене власти, да клирици треба да слушају само клирике у стварима вере. Ипак, цар је као одговор на жалбу Дамаса и његове странке два пута протерао Урсина. Међутим, Урсин је имао доста следбеника у Риму и Јужној Италији, тако да је, када је Грацијан постао самостални владар Запада 375. године, било потребно да понови његов прогон и пет година касније потврдио је избор Дамаса едиктом који је вероватно издат на римском сабору. Он говори да казна, против онога који неправедно жели да задржи своју цркву након што га је осудио папа Дамас кога је саветовало 5 или 7 епископа укључује и световне власти. Такође, у будућности о свим турбуленцијама у Цркви ће одлучивати митрополит. У случају да се њега самог то тиче случај ће ићи у Рим или пред онога кога римски епископ одлучи да суди. Ако је било који свештеник или митрополит суспендован неправедно може да се жали епископу Рима или сабору од петнаест суседних епископа. Понекад се тврди да је овај Валентинијанов едикт проширио власт епископа Рима, али ово је тешко истинито. Он је једноставно дао црквеним властима право да одлучују о црквеним случајевима, док је Грацијан притискао црквене одлуке световним мерама. Две године касније Теодосије је наредио својим поданицима да прихвате веру коју исповеда Рим, док је сабор у Константинопољу дао епископу Рима првенство над осталим епископима.

СТh 11, 36, 20 *Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Клаудију, префекту Рима*

Будући да је Кронотије, претходни епископ, био у вашем суду као и међу седамдесет епископа, уложио жалбу коју није имао право да уложи, платиће казну у сребру у складу са законом у таквим случајевима. Уз то, нека та казна не иде у Нашу касу, него нека се додели сиротињи. Нека се тако поступи у овом и осталим случајевима где се ради о свештеним лицима.

Тумачење: Епископ Кронотије је осуђен од стране многих других епископа и тражио је путем жалбе да се одложи донесена одлука, кад није имао право да се жали на

---

⁸³⁰ Сабор у Сардици 3, 4 и 5 канон. Упореди са: Атанасије, *Свештени канони*, 273 – 276.

праведну одлуку. По закону у таквом случају му следује висока новчана казна од 50 фунти у сребру, али новац ће бити подељен сиромашнима, а неће ићи у државну касу.⁸³¹

Са променом концепта епископске службе као неког управног положаја у институцију коју рукополаже сам Бог, сагласност суседних епископа као и избор народа постао је неопходан за одређивање њихових права и дужности. Због тога је избор патријарха био често догађај црквеног сабора и царева кроз њихов однос са сабором, који су они често сазивали и присуствовали и могли да врше директан утицај на избор. Константин је писао сабору и народу у Антиохији да не изабере Јевсевија Кесаријског за епископа тога града.⁸³² На Западу Валентинијан I је покренуо нову политику. Када је посетио Милано 374. године, он је затекао сабор који се сабрао да изабере Авксентијевог наследника. Сабор га је питао да по својој мудрости и побожности изабере новог епископа. Он је одговорио да је то ствар која превазилази његову снагу и да они који поседују божанску милост и просветљеност могу одлучити и изабрати боље од њега. Резултат је био избор Амвросија, катихумена и царског званичника који је формулисао клиричку теорију да је Црква отпорна на било какву световну контролу.⁸³³ Ова политика неуплитања у црквене послове је настављена за

---

⁸³¹ CTh 11, 36, 20 [=brev.11.11.3]

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aad. ad Claudium pf. U.

Quoniam Chronopius ex-antistite idem fuit in tuo, qui fuerat in septuaginta episcoporum ante iudicio, et eam sententiam provocatione suspendit, a qua non oportuit provocare, argentariam multam, quam huius modi facto sanctio generalis imponit, cogatur expendere. Hoc autem non fisco nostro volumus accedere, sed his, qui indigent, fideliter erogari. quod in hac causa et ceteris ecclesiasticis fiat.

Dat. VIII. id. iul. Valentiniano n. p. et Victore coss.

Interpretatio. Chronopium episcopum a multis episcopis fuisse damnatum, et studuisse eum ante iudicium sententiam, quae proferebatur, appellatione suspendere. A qua sententia, quia iuste prolata fuerat, appellare minime debuisset, in qua eum gravi mulctae, id est quinquaginta librarum argenti addictum fuisse dicit: quae tamen summa ipsius mulctae non fisco prodesse iussa est, sed pauperibus erogari.

⁸³² Констанције је сазвао сабор епископа аријанаца и свргнуо Павла Константинопољског. Такође је вероватно да је истом методом свргавао и друге епископе. Валенс је избацио Елевсија једним едиктом и поставио Евномија као епископа Кизика. Постојали су и други случајеви везани за аријански клир који су сачували места својих епископа зато што су били под заштитом цара. Упореди са: Eusebius, VC, LX, LXII; Socrates, EH, II, VII; IV, VII, XV; Sozomenus, EH, III, IV; IV, XXVII; VI, XIII, XIV; Theodoret, EH, IV, XV.

⁸³³ Theodoret, EH, IV, V, VI; Socrates, EH, IV, XXX; Сократ јасно показује да је био обичај да цар има утицај на избор епископа. Теодорит додаје да су крштење и рукоположење били по заповести цара. Ово и

време Грацијана и Хонорија. Однос епископа Рима и других црквених власти на Западу је такође био предмет световног законодавства, које као и претходно што смо рекли о избору епископа није убачено у Теодосијев кодекс.

2.2. Закони хришћанског карактера

У овом поглављу се бавимо хришћанском мотивацијом доношења одређених закона који су у периоду паганске доминације јако интересантни. Наиме, при проучавању законодавства римских царева, почевши од Константина Великог, веома је важно имати у виду њихову веру, као и сву сложеност односа паганског друштва и хришћанства у 4. веку. У том периоду, као и данас, владали су одређени обрасци закона који су се уклапали у тадашње друштво, а у крајњој линији у културу античког света. Управо из овога разлога одређени хришћански карактер закона римских царева не можемо посматрати само као пуку вољу царева, који су у хришћанству видели истиниту веру, него је неопходно да се дубље проуче друштвени односи конкретног периода и да се онда извуку закључци. Посебно је важно истаћи да је 4. век време великих турбуленција како на световном, тако и на духовном плану. Више политичких система и модела владавине се променило у кратком временском периоду, што је изазвало одређене нестабилности у Царству. Са друге стране, традиционални концепт паганског веровања се ближио своме крају, док је хришћанство почело да се фаворизује и сматра једином истинитом вером. Управо у овом контексту треба да размишљамо о законима који су донети у овом периоду.

2.2.1. Закони о празницима

Хришћани су преузели седмични распоред дана од Јевреја, али за разлику од њих они нису изабрали за седми и последњи дан суботу, него недељу. Ово је био дан Васкрсења Христовог и све до Константина Великог он није био дан одмора.

чињеница да је Амвросије био световни званичник, је одговорно за популарно мишљење да је царски утицај проузроковао његов избор.

Хришћани су овај дан одредили за богослужење и прослављање Господа, а потом су настављали са својим редовним пословима.⁸³⁴ Најпознатији закон везан за празнике јесте донет 321. године, и везан је за поштовање Дана Сунца (*Dei Solis*), односно недеље. За доношење овог закона свакако је била заслужна религиозна, односно хришћанска мотивација цара Константина који је у хришћанству препознао истиниту религију.

СTh 2, 8, 1 *Цар Константин Хелпидију*

Будући да сматрамо да је непристојно да се на дан посвећен Сунцу, недељом, коју поштујемо, воде правне препирке и непријатни спорови незадовољних странака, налажемо чињење пригоднијих и угоднијих дела тога дана. Стога сви људи имају право да ослобађају робове тога дана и спроводе правне радње у складу са тим чином.

*Тумачење: Иако се налаже да се у свету недељу посвећену Богу не спроводе расправе и парнице, свакако је дозвољено ослобађање од ропства и спровођење правних радњи у вези са тим.*⁸³⁵

По овом едикту у овај дан је прекидана свака врста заната осим земљорадње, судски процеси, а после и позоришне представе. Једино је било дозвољено да се ослобађају робови. Црква је добила привилегију да роба кога ослободе на црквеном скупу ослободе као на световном суду. Ово право ослобађања робова не треба схватати буквално, да су епископи ишли редом и ослобађали робове. Црква је итекако признавала ропство као социјалну чињеницу и није устајала против њега. Од времена цара Константина ослобађање робова се могло извршити уз посредовање Цркве. Пре

---

⁸³⁴ М. Сајловић, „Хришћанска мотивација законодавства цара Константина“, у: *Црква у доба светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 39 – 55, 45.

⁸³⁵ СTh 2, 8, 1

Imp. Constantinus a. Elpidio.

Sicut indignissimum videbatur, diem solis, veneratione sui celebrem, altercantibus iurgiis et noxiis partium contentionibus occupari, ita gratum ac iucundum est, eo die, quae sunt maxime votiva, compleri. Atque ideo emancipandi et manumittendi die festo cuncti licentiam habeant, et super his rebus acta non prohibeantur.

Pp. v. non. iul. Caralis, Crispo ii. et Constantino ii. caess. coss.

Interpretatio. Quamvis sancto die dominico omnes lites ac repetitiones quiescere iusserimus, emancipare tamen ac manumittere minime prohibemus, et de his rebus gesta confici pari ordinatione permittimus.

овога ослобођење је вршено пред претором и овај поредак је постојао доста дуго времена. Када је Црква постала посредник ослобађање се вршило тако што је онај који је робу давао слободу издавао приватно писмо и позвао ослобођеног роба за трпезу и давао му слободу. Међутим, овакав роб иако је био слободан није имао грађанску слободу и није могао да оставља духовне тестаменте. Насупрот томе, роб који је ослобођен пред епископом постајао је пуноправан грађанин.⁸³⁶ У два сачувана едикта каже се да је ослобађање роба богоугодно дело и да треба да буде учињено у време празника, односно у дане слободне од рада. Други закон о празницима је везан за ослобођење робова у недељни дан. Овај закон је донесен исте године и свакако повезан са поменутиим пре њега, тако да стичемо утисак да је цар Константин чврсто одлучио да истакне светост недељног дана и да му да значај најважнијег дана у седмици.⁸³⁷

СTh 4, 7, 1 Цар Константин епископу Осији

Ако побожан човек добрих намера додели слободу својим робовима у окриљу Цркве, чин је правоснажан попут оног којим се додељује римско држављанство са својим уобичајеним формалностима. Такво право припада искључиво онима који тај чин спроводе под надзором епископа. Поред тога, када клир подари слободу својим кућним робовима, робовима припада право да потпуно уживају у таквој слободи додељеној им у оквиру Цркве и верске заједнице, као и право да уживају у слободи додељеној им у последњој вољи, тестаменту, од тренутка када се тестамент отвори, за шта нису потребни ни сведоци нити законски посредници.

Тумачење: Да би роб био ослобођен у окриљу Цркве, потребно је да буде ослобођен у присуству свештеника. Роб који добије слободу на такав начин истовремено постаје и грађанин римског царства. У случају да клир пожели да додели слободу својим робовима (у одсудном часу), иако се чин обавља даље од ока свештеника, или само усмено, без икаквог писаног документа, робу и даље припада потпуна и неограничена слобода коју ужива сваки други римски грађанин.⁸³⁸

---

⁸³⁶ Ово право је било потврђено са три едикта: Први није сачуван, други је донет 316. године, а трећи 321. године.

⁸³⁷ Е. Herrmann - Otto, „The Constantinian legislation on slavery and manumission: reasons and reactions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 341 – 357; W. W. Buckland, *The Roman Law of Slavery-The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, New York, 2010., 598 – 602.

⁸³⁸ СTh 4, 7, 1 *Imp. Constantinus a. Osio episcopo.*

СTh 9, 38, 3 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Вивентију, префекту Рима

*Због Васкрса, кога слави­мо у нашим срци­ма, ослобађају се сви оптужени за злочине и они који су у затвору. Међутим, они који су згрешили самом Цару, они који су починили злочине против мртвих, врачеве или магови, прељубници, силоватељи и убице, нека не буду поштеђени.*⁸³⁹

СTh 9, 38, 4 Горепоменути Олибрију, префекту Рима

*Прослава Васкрса Нам налаже да опростимо онима који у мукама и страху од казне ишчекују судску истрагу и испитивање. Међутим, треба узети у обзир старе законе да не треба лако праитати убицама, онима који су уживали у прељуби, починили велеиздају, злим маговима и издајницима врачевима и opakим силоватељима.*⁸⁴⁰

---

pr. Qui religiosa mente in ecclesiae gremio servulis suis meritam concesserint libertatem, eandem eodem iure donasse videantur, quo civitas Romana solennibus decursis dari consuevit. Sed hoc dumtaxat* iis, qui sub adspectu antistitum dederint, placuit relaxari.

1. Clericis autem amplius concedimus, ut, quum suis famulis tribuunt libertatem, non solum in conspectu ecclesiae ac religiosi populi plenum fructum libertatis concessisse dicantur, verum etiam quum postremo iudicio libertates dederint, seu quibuscumque* verbis dari praeceperint ita ut ex die publicatae voluntatis, sine aliquo iuris teste vel interprete, competat directa libertas.

Dat. xiv.kal. mai. Crispo ii.et Constantino ii. coss.

Interpretatio. Qui manumittendi in sacrosancta ecclesia habuerit voluntatem, tantum est, ut sub praesentia sacerdotum servos suos velit absolvere, noverit eos, suscepta libertate cives esse Romanos: nam si clerici suis mancipiis dare voluerint libertatem, etiamsi extra conspectum fecerint sacerdotum vel sine scriptura verbis fuerint absoluti, manebit, sicut civibus Romanis, integra et plena libertas.

⁸³⁹ СTh 9, 38, 3

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Viventium praefectum Urbi.

Ob diem paschae, quem intimo corde celebramus, omnibus, quos reatus adstringit, carcer inclusit, claustra dissolvimus. Adtamen sacrilegus in maiestate, reus in mortuos, veneficus sive maleficus, adulter raptor homicida communionem istius muneris separentur.

Dat. III non. mai. Romae Lupicino et Iovino cons. (367 [369] mai. 5).

⁸⁴⁰ СTh 9, 38, 4

Idem aaa. ad Olybrium praefectum Urbi.

Paschae celebritas postulat, ut, quoscumque nunc aegra expectatio quaestionis poenaeque formido sollicitat, absolvamus. Decretis tamen veterum mos gerendus est, ne temere homicidii crimen, adulterii foeditatem, maiestatis iniuriam, maleficiorum scelus, insidias venenorum raptusque violentiam sinamus evadere.

Lecta VIII id.iun. Valentiniano et Valente II aa. cons. (368 iun. 6).

СTh 8, 8, 1 Цареви Валентинијан и Валенс Флоранију, намеснику Венеције

*Наша је воља да ниједан хришћанин не буде оптужен од стране порезника недељом, коју одавно држимо светом, и овим налажемо строгу казну за свакога ко се оглуши о ову забрану.*⁸⁴¹

2.2.2. Закони о гладијаторима

Закон о гладијаторима Константин доноси 325. године, где забрањује ове кржаве игре, јер ремете његов мир и мир међу римским народом. Поштујући светост живота заповеда да такве криминалце не треба убијати, него послати у руднике.⁸⁴²

СTh 15, 12, 1 Цар Константин Максиму, преторијском префекту

*Крвави призори ремете јавни мир и унутрашњи спокој. Будући да строго забрањујемо постојање гладијатора, они који почине какав злочин за које би одговарајућа казна била борба у арени, нека казну служе у рудницима како би се избегло крвопролиће.*⁸⁴³

На ово се надовезује каснији закон:

---

⁸⁴¹ СTh 8, 8, 1

Imp. Valentinianus et Valens aa. ad Florianum consularem Venetiae.

Die solis, qui dudum faustus habetur, neminem christianum ab exactoribus volumus conveniri, contra eos, qui id facere ausi sint, hoc nostri statuti interdicto periculum sancientes.

Dat. XI kal.mai. Treviris Valentiniano et Valente aa. cons. (368? 370? 373? apr. 21).

⁸⁴² Herrmann-Otto, *The Constantinian legislation on slavery*, 2013., 350 – 357; Buckland, *The Roman Law of Slavery*, 598 - 602; R. MacMullen, *What Difference Did Christianity Make?*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4435970> 28.08.2013., 322 – 323.

⁸⁴³ СTh 15, 12, 1 *Imp. Constantinus a. Maximo praefecto praetorio.*

Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent. Quapropter, qui omnino gladiatores esse prohibemus eos, qui forte delictorum causa hanc condicionem adque sententiam mereri consueverant, metallo magis facies inservire, ut sine sanguine suorum scelerum poenas agnoscant.

Proposita Beryto kal.octob. Paulino et Iuliano cons. (325 oct. 1).

Овај закон потврђује и Констанције II својом конституцијом СTh 15, 12, 2.

СTh 9, 40, 8 *Цареви Валентијан и Валенс Симаху, префекту Рима*

*Уколико би хришћанин био оптужен за било какав злочин, нека не буде осуђен на борбу у арени. Ако би неки судија, пак доделио такву казну, он сам ће бити строго кажњен и његови ће службеници такође платити високу казну.*⁸⁴⁴

Ови закони су поред очигледних хришћанских мотива имали и општеприхваћена становишта сваког хуманог човека. Наиме, гладијаторске борбе које су имале за циљ да увесељавају гледаоце су у крајњој линији увек завршавале смрћу једног или више учесника. Ове игре су првобитно уведене у част паганских богова и биле су део церемоније. Хришћанска становишта која говоре о светости сваког људског живота никада се нису могла помирити са овим паганским обичајима и сасвим је јасно зашто су хришћани били велики противници оваквих игара.

У непосредној вези са овим законом јесте и закон о забрани скрнављења лица, где видимо да цар Константин под хришћанским утицајем схвата да је човек икона Божија и да се мора поштовати.⁸⁴⁵ Међутим, треба нагласити да су осуде по другим деловима тела још увек биле дозвољене, тако да на овој закон требамо гледати као на мали корак у поштовању целокупног човека као иконе Божје.

СTh 9, 40, 2 *Цар Константин Еумелију (викар у Африци 316. г.)*

*Онај који је осуђен на арену или руднике, већ у складу са природом почињеног злочина, неће бити жигосан жигом на лицу, већ ће кривица бити означена једним истим жигом на његовим шакама и листовима на ногама, како лице створено по узору на божанску лепоту не би било унакажено.*⁸⁴⁶

---

⁸⁴⁴СTh 9, 40, 8

Idem aa. ad Symmachum praefectum Urbi.

Quicumque christianus sit in quolibet crimine deprehensus, ludo non adiudicetur. Quod si quisquam iudicum fecerit, et ipse graviter notabitur et officium eius multae maxime subiacebit.

Dat. XVIII kal.febr. Valentiniano et Valente aa. cons. (365 ian. 15).

⁸⁴⁵ Сајловић, *Хришћанска мотивација*, 50 – 55.

⁸⁴⁶ СTh 9, 40, 2

Idem a. Eumelio.

2.2.3. Закони о монаштву

Обим којим се клирички концепт живота могао инфилтрирати у римску културу је добро представљен законодавством о монаштву. Постојало је јако осећање у раној Цркви, највише гностика у почетку, да је са сексуалним односима повезан грех, али брак клирика никада није био забрањен, чак ни у апостолско време. Неке секте су отишле толико далеко да су одбијале институцију брака и до 4. века се почело сматрати да је монашки живот узвишенији од брачног. Међутим, Црква је од самог почетка истицала важност брака и сведочила многим примерима да брак није мање вредан од монашког подвига и обратно. Као потврда овог мишљења јесте Константиново укидање римског закона који је бранио ступање у монаштво и давао је права онима који имају намеру да остану безбрачни и да праве тестамент. Констанције II је кажњавао строгим казнама оне који су узнемиравали девице, док је Јовијан штитио девице или удовице од ступања у брак, чак и уз њихов пристанак. Ово је била главна увреда и одузимао би од деце из такве заједнице право наследства.⁸⁴⁷

CTh 13, 10, 4 Цареви Валентинијан и Валенс Вивентију, префекту преторија Келта

Налажемо да девице и удовице које су се зарекле да се више неће удавати буду ослобођене пореза на фарме и раднике. Такође, ученици, дечаци, до двадесет година старости су ослобођени ове дужности, као и девојке, све док не стекну мужеве.⁸⁴⁸

Si quis in ludum fuerit vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in eius facie scribatur, dum et in manibus et in suris possit poena damnationis una scriptione comprehendere, quo facies, quae ad similitudinem pulchritudinis caelestis est figurata, minime maculetur.

Dat. XII kal.april. Cavilluno Constantino a. III et Licinio III cons. (315 [316?] mart. 21).

⁸⁴⁷ CTh 9, 25, 1, Константин; CTh 9, 25, 2, Јовијан.

⁸⁴⁸ CTh 13, 10, 4

Imp. p. Valentinianus et Valens aa. ad Viventium praefectum praetorio Galliarum.

Однос монаштва и клиричких редова је такође био предмет законодавства и питање клиричког брака можемо пронаћи у законодавству Констанција и Теодосија.⁸⁴⁹ Крајем 4. века папа је затражио целибат клира и због тога су афрички и шпански сабори тражили од клирика који учествују у службама да се одвоје од својих жена и да се забрани напредак у чиновима оним клирицима који имају децу.⁸⁵⁰ Ово законодавство је наишло на јак отпор, пошто су у Италији, Галији и Шпанији многи држали светост и чистоту брачног живота и зато су прогоњени.⁸⁵¹ Међутим, коначно раздвајање мужева и жена који су били у браку пре рукоположења није тражено, него само уздржавање од сексуалних односа. Епископи су имали политичку и друштвену моћ, а такође је порастао и друштвени стандард хришћанства, који је учинио да је избор епископа у тим данима позноримског Царства као и у средњем веку био ствар од јавног значаја. Што се тиче закона о брачном праву важно је нагласити да се закон донесен у време борбе против безбрачности сада укида у корист подвижника 320. године. Римска власт је задржала брачно законодавство у свом целокупном облику. Црква је у почетку признала брак између робова, али световне власти нису па је и Црква променила став по питању склапања бракова људи који су робови.⁸⁵²

Ове привилегије су повољно утицале на црквени живот, али свакако је било и злоупотреба. Тако да је уједињење Цркве и Царства донело зависност Цркве од Царства, али са друге стране и општеприхваћен високи положај Цркве у друштву. Црква се показала као мање спремна за овај савез, реаговала је млако на Царство ако узмемо у обзир како се жестоко борила против њега претходних векова.

In virginitate perpetua viventes et eam viduam, de qua ipsa maturitas pollicetur aetatis nulli iam eam esse nupturam, a plebeiae capitationis iniuria vindicandas esse decernimus; item pupillos in virili sexu usque ad viginti annos ab istiusmodi functione immunes esse debere, mulieres autem, donec virum unaquaeque sortitur.

Dat. X kal.dec. Valentiniano et Valente aa. cons. (368? 370? nov. 22).

⁸⁴⁹ СTh 16, 2, 9 - 10; СTh 11, 14; 5, 3.

⁸⁵⁰ Сабор у Толеду 400. година.

⁸⁵¹ Међутим, међу њима је био Јовинијан који је порицао вредност целибатног живота. Он је био кажњен и избачен из Рима, као и његови следбеници 412. године по Хоноријевом наређењу. Упореди са: СTh 16, 5, 53.

⁸⁵² Црквени брак дуго није признаван обавезним од стране световних власти, а то се десило тек 893. године у време Лава Философа. У односу на многе ствари од раније Римско царство је почело мењати ранији систем који јој је паганска религија наметнула. У том контексту су 325. године укинуте гладијаторске борбе, а 315. године је забрањено жигосање лица и укинута је смрт на крсту, али је задржана све до 404. године.

2.3. Закони којима се санкционишу погрешне радње у Цркви

Црква је Тело Христово, односно Богочовечански организам и као таква она је савршена. Међутим, људи који воде Цркву и коју су у њој су грешни, односно несавршени. Од настанка Цркве постоје одређена правила која се морају поштовати да би читав систем могао функционисати и да би се на прави начин свету сведочила Истина коју је Васкрсли Господ проповедао. Међутим, услед људске слабости и незнања, кроз читаву историју Цркве је било проблема са тумачењима одређених истина које су често знале да доведу до раскола. Са друге стране, више мишљења и разна тумачења нису увек била лоша и она су допринела бољем разумевању теологије и настанку многих светоотачкоих дела. Овде ћемо акценат ставити преваходно на лоше појаве које су проистекле из неразумевања природе Цркве.

2.3.1. Закони да се Свето крштење не понавља

Када је Црква доста ојачала своју позицију у Царству и полако заузела место паганске религије, црквене инсититуције су природно постале предмет световног законодавства што у случају са донатистима најбоље видимо.

Нема бољег примера снажног утицаја које су црквене идеје вршиле на царски суд него едикти о забрани понављања Свете Тајне Крштења. Пошто се веровало да Света Тајна Крштења прочишћава примаоца од кривице претходних грехова, донатистичка теорија о неделотворности Свете Тајне коју изведу руке недостојног клирика је био главни проблем живота у Цркви. Иако Валентинијан није прогонио јеретике он је објавио као одговор на жалбу галских епископа да свештеник који понови обред крштења противно свим канонима оскрнављује ту Свету Тајну понављањем и недостојан свештенства.

СTh 16, 6, 1 Цареви Валентинијан и Валенс Јулијану, проконзулу Африке

*Уколико би неко поновио чин крштења упркос учењима такав чин се сматра кршењем закона.*⁸⁵³

Закон 16, 6, 1 је издан против донатистичких епископа и упућен је Јулијану, проконзулу Африке 20. фебруара 373. године.⁸⁵⁴ Валентинијан је осудио да буде недостојан свештенства онај епископ који понавља Свето крштење, овај чин је против свих учења, онечишћује овај акт милости понављањем. Овај закон је био мало мање строг од претходног закона о јеретцима и није наредио ниједну посебну казну против преступника нити говори било шта понижавајуће о донатистима или њиховом клиру осим да су њихови епископи недостојни свештенства и да делују илегално. Закон чак и не тражи спречавање поновног крштења од стране донатиста или друге донатистичке радње. Међутим, Јулијан је захтевао да се установи да ли су донатистички епископи ослобођени литургија (јавних дела); ако је тако онда се у овом закону Валентинијан придржава услова Константиновог закона CTh 13, 1, 1, који ограничава материјалне повластице хришћанству само на правоверне и искључује јеретике и шизматике. Како било, закон не помиње друге донатистичке клирике испод епископског ранга забрањујући приступ привилегијама које су уживале њихове правоверне колеге. Овај закон CTh 16, 6, 1 је можда издат као одговор на Фирмикову побуну у Северној Африци 372 - 373. године.⁸⁵⁵ Побуну је потиснуо Теодосије, заповедник војске и отац будућег цара Теодосија I Великог. Постоје одређени докази да је Фирмик био наклоњен донатистима који су га заузврат подржали. Према Августину, донатисти су били етикетирани као фирмијани од новије донатистичке подсекте ригориста и Августин такође бележи да је наводно донатистички епископ из Русцијаде хтео да тај град преда Фирмику током његове побуне под условом да уништи правоверне. Међутим, закон је био доста умерен, што нас наводи да верујемо да због његове умерености и блажности он није био одговор у било ком случају на Фирмикову побуну. Међутим, према

---

⁸⁵³ CTh 16, 6, 1

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Iulianum proconsulem Africae.

Antistitem, qui sanctitatem baptismi illicita usurpatione geminaverit et contra instituta omnium eam gratiam iterando contaminaverit, sacerdotio indignum esse censemus.

Dat. X kal.mart. Treviris Valentiniano et Valente III aa. cons. (373 febr. 20).

⁸⁵⁴ Јулијан је био један од нових људи којима је Валентинијан I попунио своју администрацију.

⁸⁵⁵ Амијан, *Историја*, XXIX, V, I – LVI.

Јулијановом карактеру разумно је очекивати да ће закон бити мало строжи него што је заиста био будући да је Јулијан био познат по својој окрутности када је био проконзул Африке. Амијан говори да је он био човек који је имао нападе лудила, био жељан људске крви као дивља звер, што је показао док је био гувернер Африке и имао моћ проконзула.⁸⁵⁶ Према томе, чини се вероватним да Јулијан није имао посебну одбојност према донатистима и да су они били повезани са његовом личној религијом. Постоје одређени докази да је Јулијан био паганин и да је припадао култу Митре.⁸⁵⁷ Ако је заиста Јулијан био забележен у овом натпису као паганин, онда је он имао користи да дозволи донатистима колику год слободу је могао и неодобравање ограничења које је постојало према том расколу од Константина и најновијим ограничењима, будући да су подржавали побуњеника.⁸⁵⁸ Очигледно су Валентинијан и његова конзисторија хтели временом да покажу флексибилност дуго постојећим шизматичима. Валентинијанова верска политика чини се да је била доста слична Константиновој након 314. године када није успео да их потисне, то јест да препусти донатисте саме себи. Свеједно да је Валентинијан био нетолерантан према њима, пре него да има сличан став као и Јулијан, ми смо у најмању руку могли очекивати погрдну реторику, ако не неку посебну казну као што је Валентинијан имао за манихејце.⁸⁵⁹ Недостатак овога у то време током побуне коју су донатисти вероватно подупирали је свакако доказ о великој толеранцији цара Валентинијана.

Грацијан је такође осудио оне који упркос заповести апостола оскрнављују хришћанске Свете Тајне поновним крштавањем и наређује да се њихове Цркве дају правовернима и њихова света места конфискују.

СTh 16, 6, 2 Цареви Валенс, Грацијан и Валентинијан Флоранију, викару Азије

Осуђујемо оне који по други пут понове чин крштења и који погане апостолско учење.

Стога имате моћ да их одвратите од њихових погрешних учења и цркве које не поштују тај закон нека буду враћена Католичанској вери. Они који су примили апостолска учења без икаквих одступања нека би остали, јер се не сме учити ни проповедати ништа противно вери и традицији Апостола и Јеванђелиста, као ни царском закону наших очева Константина, Констанција и Валентинијана.

⁸⁵⁶ Амијан, *Историја*, XXVII, VI, I.

⁸⁵⁷ Tilden, *Religious Intolerance*, 153.

⁸⁵⁸ Амијан, *Историја*, XXII, V, IV.

⁸⁵⁹ Eusebius, *VC*, I, XLV, I – III.

*Међутим, често они који су избачени из Цркве залазе велике куће и домове. Таква места нека буду конфискована ако се докажу да се на њима проповедају бесправне и погрешне доктрине, и нека им њихова проповедања иду на штету.*⁸⁶⁰

Закон CTh 16, 6, 2 издан 17. октобра 377. године је био против донатиста. Био је упућен Флоријану, викару Азије. Ово је вероватно грешка и он је готово сигурно издан Флавијану, викару Африке у то време, ако ништа друго онда зато што је предмет повезан са донатистима, а из тог разлога је Африка у питању, а не Азија. Ово је био први закон, или макар први сачувани закон у Теодосијевом кодексу против донатиста. Закон осуђује лажно учење оних особа који су погазили учење Апостола и који га каљају другим крштењем. Ово онечишћује оне који га примају и Флавијан је зато наредио конфискацију како би их одвојио од несрећног лажног учења и повратио цркве које су заузеле од правоверних. Само учење оних клирика који су посведочени у апостолској вери и који не понављају крштење треба следити. Закон затим говори да требамо бити поучени и веома подсећа на каснији и много познатији Теодосијев закон *Sunctos populos*. Грацијан је изјавио: *Јер је наша воља да ништа не треба да се учи осим онога што не подржава веру и традицију коју су нам пренели Јеванђелисти и Апостоли као и царски закон наших очева Константина, Констанција и Валентинијана*. Приметно „наши очеви“ је одабрана листа и намерно није укључивала још увек живог Валенса који је био аријанац. Било који члан Грацијанове владе који је био укључен у ову реченицу је очигледно познавао верску историју и предан никејском исповедању вере. Вероватно Западна влада није била противна да имплицира да

---

⁸⁶⁰ CTh 16, 6, 2

Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aad. ad Florianum vicarium Asiae.

pr. Eorum condemnamus errorem, qui apostolorum praecepta calcantes christiani nominis sacramenta sortitis alio rursus baptismate non purificant, sed incestant, lavacri nomine polluentes. Eos igitur auctoritas tua erroribus miseris iubebit absistere ecclesiis, quas contra fidem retinent, restitutis catholicae. Eorum quippe institutiones sequendae sunt, qui apostolicam fidem sine intermutatione baptismatis probaverunt. Nihil enim aliud praecipimus, quam quod evangeliorum et apostolorum fides et traditio incorrupta servavit, sicut lege divali parentum nostrorum Constantini Constanti Valentiniani decreta sunt.

1. Sed plerique expulsi de ecclesiis occulto tamen furore grassantur, loca magnarum domorum seu fundorum illicite frequentantes; quos fiscalis publicatio comprehendet, si piaculari doctrinae secreta praebuerint, nihil ut ab eo tenore sanctio nostra deminuat, qui dato dudum ad nitentium praecepto fuerat constitutus. Quod si errorem suum diligunt, suis malis domesticoque secreto, soli tamen, foveant virus impiae disciplinae.

Dat. XVI kal.nov. Constantinopoli Gratiana a. III et Merobaude cons. (377 oct. 17).

Валенсова религијска позиција није била нужно исправна. Није јасно на који царски закон или законе се овај закон позива. Вероватно се не односи ни на један посебан закон, него пре на уопштени став царева који су били наклоњени никејцима. Неизвесна религијска позиција Констанција је очигледно била заборављена и замењена са оном која је одговарала тадашњем режиму. Оваква реинтерпретација је потпомогнута недостатком, како законодавних записа, тако и црквене историје. Недостатак који је Теодосијев кодекс делимично ублажио. Закон је тада закључио, примећујући да се донатисти настављају сакупљати по селима након што су избачени из цркви и одређује да имања на којима се сакупљају треба да се конфискују, јер се ту дешава грешно сакупљање. Затим одређује да донатисти не смеју да саопштавају и преносе своје веровање другима, они треба да гаје отров свог безбожног веровања у срцу, тајно и у самоћи. Овај закон не карактерише погрдан језик. Говори да је донатистичка служба грешка и да је продукт упражњавања грешке грех за њене примаоце, али насупрот овоме и још важније закон је истакао очигледну увреду коју су донатисти починили против Апостола.

2.3.2. Закони који санкционишу богаћење клирика

Недуго након што су Цркви многе привилегије одобрене јавила су се два проблема које је требало што пре решити. Први, повећање чланова Цркве, односно повећање клира, над чијим избором цар није имао контролу. Ово је световним властима представљало проблем, јер је Царство било лишено службе великог дела грађана, чија је заштита сада постала наследна. Са друге стране, многи куријали су пронашли уточиште од њиховог економског бремена ступајући у црквене редове о чему нам сведоче конституције.

СTh 16, 2, 6 *Цар Константин Аблавију, префекту преторија*

Изузеће од обављања јавних функција неће се делити народним пристанком, нити свакоме ко овакво изузеће захтева због своје свештене службе, нити ће се производити људи у свештенике без мере и границе, већ када свештеник премине,

други ће бити изабран на његово место, и то онај који није у сродству са декурионима, и који нема средства којима би могао да врши какву обавезну јавну службу. Стога, ако би дошло до неслагања између општине и клира о именовану, уколико би особа својим положајем, пореклом или богатством била погодна за општинску службу, таква особа нека буде лишена свештеног чина и нека иде у општинску службу. Јер имућнима припада световна служба, а сиромашне нека подржава Црква својим богатством.⁸⁶¹

Хришћански клир је 313. године био ослобођен *munera nominationis* и *munera patrimonialia*.⁸⁶² Што се тиче *munera patrimonialia*, односно обавезе за имовину, клирици су и овде добили олакшице, али нису били у потпуности ослобођени плаћања. Ове обавезе су се делиле на две групе:

1. *Munera sordida* (за изграђивање путева и мостова за војску која пролази градом) и хришћански клирици су били ослобођени свих ових обавеза.

2. *Munera extraordinaria* (када је рат у току итд.) и њу су морала плаћати и привилегована лица.

Имунитет клирика је имао велики значај за хришћанску Цркву. Дајући имунитет, световне власти су хтеле да се хришћански клирици не удаљавају од својих службених дужности због неких других обавеза. На овај начин се ауторитет клирика подигао и Црква је могла успешније да се шири. Међутим, ово се у неким практичним стварима показало лоше и цареви су строго водили рачуна о привилегијама и о дужностима курије, тако да су једном руком давали привилегије, а другом их одузимали. Царство је имало добру вољу да ослободи Цркву од куријалних обавеза, али из чисто финансијских разлога није смело да слаби снагу курије. Већ 320. године је донет закон

---

⁸⁶¹ СTh 16, 2, 6

Idem a. ad Ablavium praefectum praetorio.

Neque vulgari consensu neque quibuslibet petentibus sub specie clericorum a muneribus publicis vacatio deferatur, nec temere et citra modum populi clericis conectantur, sed cum defunctus fuerit clericus, ad vicem defuncti alius allegetur, cui nulla ex municipibus prosapia fuerit neque ea est opulentia facultatum, quae publicas functiones facillime queat tolerare, ita ut, si inter civitatem et clericos super alicuius nomine dubitetur, si eum aequitas ad publica trahat obsequia et progenie municeps vel patrimonio idoneus dinoscetur, exemptus clericis civitati tradatur. Opulentos enim saeculi subire necessitates oportet, pauperes ecclesiarum divitiis sustentari.

Proposita kal.iun. Constantino a. VII et Constantio caes. cons. (326 iun. 1).

⁸⁶² Хришћански клирик више није могао да сакупља порез, а имунитет који је уведен 313. године је ослободио клирике од свих мунера, подразумевајући све клирике без изузетка, укључујући ипођаконе и чтечеве (313. године) и то је укључило и њихове жене и децу.

да се клирици бирају од лица која немају велика материјална богатства, зато што су они били ослобођени од јавних обавеза. Константин 326. године допуњује овај закон и каже да богати морају да носе бреме овог света, а да је Црква подршка сиромашнима. Међутим, Црква није желела да искључиво бира само сиромашне за клирике, јер ни они нису увек били достојни. Тако да су световне власти и ово морале да узму у обзир. Цар Констанције 353. године доноси закон који одређује да сва лица која припадају клиру буду ослобођена од јавних обавеза (*munera sordida*). Осам година након овог закона Констанције 361. године доноси одредбу да се само епископи, каквог год статуса били, ослобађају од куријалних обавеза. Презвитери и сви клирици су слободно располагали својом имовином, ако су правоваљано изабрани (на захтев народа и сагласношћу курије). Ако се ово није испоштовало до краја морали су плаћати одређене порезе (обично је проблематична била сагласност курије).

Закони су се доста развијали од када је Црква прихваћена као званична институција, тако да имамо закон из 320. године који говори да Црква може да бира клирике само на места умрлих клирика. Тако да су у сваком тренутку представници световних власти хтели знати бројно стање клирика. Међутим, ово није могло овако функционисати, јер је услед повећања броја чланова Цркве морао бити и повећан број клирика, тако да је Царство решавање овог проблема морало препустити епископима, али са опрезом од различитих злоупотреба. Ове привилегије су створиле ситуацију да су лица која су била оптерећена друштвеним обавезама желела да ступе у клир како би добила ове олакшице. То је довело до великог опадања дисциплине, јер многи нису били спремни за овај позив. Међутим, без обзира на овакве случајеве ситуација није била толико лоша, иако је било неких злоупотреба. На крају крајева, да ове повластице Цркви нису одговарале она их се могла одрећи. Валенс је имао сличну концепцију црквених служби као Константин и Констанције II. У давању имунитета клиру од јавних дужности Константин и Констанције су очигледно створили услове које законодавство није могло контролисати, али ово није био резултат неке директне супротстављености Цркве световној политици. Заиста, однос клира са друштвеним правилима је како црквени, тако и политички проблем. Заштита овог занимања многе је увела у црквену службу због световних разлога.

СTh 8, 4, 7 *Цар Констанције Тауру, преторијском префекту*

Уколико државни службеници или финансијски представници избегавају своје дужности у извршавању јавне службе или обавезе интенданта или уколико би фалсификовали финансијске извештаје и пребегли у Цркву, нека се са њима поступи једнако као и са декурионима. Ако, пак, не би били у обавези према јавним службама, након саслушања од стране судије и уз пристанак осталих службеника, могу да промене позицију, ако желе да се прикључе клиру, и у том случају нико им неће дирати имовину. Али ако би помислили да се тајно прикључе Цркви, као и декурионима, нека им се две трећине имовине пребацају на децу или сроднике, уколико деце немају, а једну трећину нека задрже за себе. У случају да немају сродника коме би припале те две трећине имовине, нека те припадну њиховој служби, а ону трећину нека задрже за себе.⁸⁶³

Валентинијан I је такође захтевао од куријала који су примили чин за време његове владавине да наставе своје јавне обавезе и забранио је богатим плејбејцима да ступе у клир.

СTh 16, 2, 17 Цареви Валентинијан и Валенс становницима Константинопоља

Забрањујемо ступање у црквену службу имућним плебејцима.⁸⁶⁴

---

⁸⁶³ СTh 8, 4, 7

Idem a. ad Taurum praefectum praetorio.

Beneficarii vel officiales rationalis, si exhibitione cursus seu primipili necessitate neglecta, interspersa etiam ratione fiscali ad ecclesias putaverint transeundum, curialium retrahantur exemplo. Si vero obnoxii ratiociniis vel necessitatibus non sint, sub notione iudicum officii consentientibus, si id probabilis vitae studium postularit, transferantur nec cessionem metuant facultatum. Quod si clandestinis artibus putaverint irrependum, ad curialium similitudinem duas concedant liberis aut, si proles defuerit, propinquis e propria substantia portiones tertiam sibimet retenturi; sin vero propinquorum necessitudo defuerit, geminae portiones officii, in quibus militant, relinquuntur portione tertia tantummodo retentata.

Dat. III kal.sept. Tauro et Florentio cons. (361 aug. 29).

⁸⁶⁴ СTh 16, 2, 17

Imp. p. Valentinianus et Valens aa. ad Byzacenos.

Plebeios divites ab ecclesia suscipi penitus arcemus.

Dat. III id.sept. Aquileiae divo Ioviano et Varroniano cons. (364 sept. 10).

CTh 16, 2, 19 Цареви Валентијан и Валенс Модесту, преторијском префекту

*Онај ко је рођењем декурион али се придружи Цркви и ступи у службу цркви, ако се захтева да се врати у чин који му припада рођењем, а провео је десет година у црквеној служби, нека се такав не дира. Ако је прошло мање од десет година у црквеној служби, нека се врати у своју службу која му припада рођењем. Они који су у црквеној служби десет година нека се даље не узнемиравају.*⁸⁶⁵

CTh 16, 2, 20 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан папи Дамасу

Свеиштенство, бивше свеиштенство нека не залази у домове удовица или иштићеница, ако би били оптужени за такво дело биће лишени чина судским поступком.

*Даље налажемо да такво свеиштенство које је у вези са тим женама наводно због вере, нема никаквих права на имовину тих жена. Ако би им те жене нешто оставиле, неће имати право да то узму за себе, без обзира да ли се ради о поклону или наслеђивању путем тестаментa. Ако те жене сматрају да том свеиштeнству нешто припада, нека им се та имовина одузме. Ако би свеиштенник пак нешто наследио од такве жене грађанским правом, наслеђено нека припадне њиховим сродницима.*⁸⁶⁶

---

⁸⁶⁵ CTh 16, 2, 19

Idem aa. Modesto praefecto praetorio.

Quicumque ex curialium natus genere ad clericatum venerit et praeiudicio sanguinis coeperit postulari, certi temporis definitione defendatur, ut, si in consortio clericatus decennium quietis impleverit, cum patrimonio suo in perpetuum habeatur immunis, si vero intra finitos annos fuerit a curia revocatus, cum substantia sua functionibus subiaceat civitatis: observando hoc, ut hi, quos decennium vindicat, petitione superflua minime fatigentur.

Dat. XVI kal.nov. Hierapoli Valentiniano et Valente aa. cons. (370 oct. 17).

⁸⁶⁶ CTh 16, 2, 20

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Damasum episcopum urbis Romae.

Ecclesiastici aut ex ecclesiasticis vel qui continentium se volunt nomine nuncupari, viduarum ac pupillarum domos non adeant, sed publicis exterminentur iudiciis, si posthac eos adfines earum vel propinqui putaverint deferendos. Censemus etiam, ut memorati nihil de eius mulieris, cui se privatim sub praetextu religionis adiunxerint, liberalitate quacumque vel extremo iudicio possint adipisci et omne in tantum inefficax sit, quod alicui horum ab his fuerit derelictum, ut nec per subiectam personam valeant aliquid vel donatione vel testamento percipere. Quin etiam, si forte post admonitionem legis nostrae aliquid isdem eae feminae vel donatione vel extremo iudicio putaverint relinquendum, id fiscus usurpet. Ceterum si earum quid voluntate percipiunt, ad quarum successionem vel bona iure civili vel edicti beneficiis adjuvantur, capiant ut propinqui.

Lecta in ecclesiis Romae III kal.aug. Valentiniano et Valente III aa. cons. (370 iul. 30).

СTh 16, 2, 21 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Ампелију, префекту Рима

*Они који су се посветили Цркви пре почетка наше владавине и били су стално у црквеној служби нека буду поштеђени службе у општинским саветима. Они који су касније ступили у црквену службу нека буду враћени на јавне дужности.*⁸⁶⁷

СTh 16, 2, 22 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Паулину, управитељу Новог Епира

*Закон у вези са свештенством које не сме да залази у домове удових и иштићеница односи се и на епископе и девице као и све поменуте у закону.*⁸⁶⁸

Преступи против ове световне политике су се наставили, али утицајем и залагањем Светог Амвросија Медиоланског, Теодосије је опростио кривицу онима пре 388. године, док је имовина од каснијих преступника била конфискована.⁸⁶⁹

---

⁸⁶⁷ СTh 16, 2, 21

Idem aaa. ad Ampelium praefectum Urbi.

Ii, qui ecclesiae iuge obsequium deputarunt, curiis habeantur innumes, si tamen eos ante ortum imperii nostri ad cultum se legis nostrae contulisse constiterit: ceteri revocentur, qui se post id tempus ecclesiasticis congregarunt.

Dat. XVI kal.iun. Gratiano a. II et Probo cons. (371 mai. 17).

⁸⁶⁸ СTh 16, 2, 22

Idem aaa. ad Paulinum praesidem Epiri novae.

Forma praecedentis consulti etiam circa episcoporum virginumque personas et circa alias, quarum statuto praecedenti facta complexio est, valeat ac porrigatur.

Dat. kal.decemb. Trevis Modesto et Arinthaео cons. (372 dec. 1).

⁸⁶⁹ СTh 12, 1, 121.

2.4. Закони о саборној (католичанској) вери

СTh 16, 1, 2 Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије: проглас народу Константинопоља

Нама је по вољи да сви који су под Нашом управом прихвате веру коју је свети апостол Петар донео Римљанима, јер је та религија и данас права. Ову религију су прихватили и папа Дамас и Петар, епископ александријски, човек апостолске светости, па ћемо у складу са апостолским начелима веровати у јединствено и једнако божанство Оца, Сина и Светога Духа и Свете Тројице.

Наређује се да они који послушају овај проглас прихвате име католичанских хришћанина. Остали, које проглашавамо недостојнима и заосталима, нека се држе своје недостојне јеретичке догме, њихова места окупљања нека се не зову црквама, стићи ће их Божја правда и заслужена казна коју ћемо донети у складу са Божјим законом.⁸⁷⁰

Закон који представља Теодосијево религијско усмерење јесте први закон о хришћанству (иако то није први закон о религијским стварима - овај закон мења форму закона са речима „треба да“), чувени *cunstos populos* СTh 16, 1, 2 издат 28. фебруара

---

⁸⁷⁰ СTh 16, 1, 2

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. edictum ad populum urbis Constantinopolitanae.

pr. Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus.

1. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.

Dat. III kal.mar. Thessalonicae Gratiano a. V et Theodosio a. I cons.(380 febr. 27).

380. године и упућен народу Константинопоља.⁸⁷¹ Закон је прожет јаким терминима и зато је још драматичнији. Он очигледно описује веровање које читав народ треба да следи и тражи дефиницију веровања која је најједноставнија и најприхватљивија за обичне грађане. Теодосијеви поданици треба да прате веровање као што је практиковао и учио свети апостол Петар и његов наследник Дамас као и епископ Петар из Александрије. Закон избегава техничке и теолошке термине и изјављује да треба веровати у једно божанство Оца, Сина и Светога Духа који су једнаки у слави. Закон одређује да такви људи треба да се зову *католичански хришћани*, док су остали јеретици и њих ће сустићи суд Божји и освета, а њихова места окупљања да се не називају црквама. Овај закон зато означава промену у ставу световних власти према личним религијским уверењима људи. Досадашњи религијски закони су имали форму: *не треба то и то да се ради*, а сада се јавља посебни елемент: *треба да*. Може се полемисати шта тачно закон прописује. Његова краткоћа га чини више драматичним, али не и јаснијим. Овај закон означава да је званична вера цара и Царства сада хришћанство које исповедају поменути црквени поглавари. Модерни историчари говоре да овај закон није дао такве резултате какви су очекивани од њега, то јест јеретици су наставили бити јеретици, као и пагани и Јевреји.⁸⁷² Теодосије није био вољан да наметне наредбе својим поданицима и да је овај закон донет да подучи његове поданике, а нарочито становнике Константинопоља, пошто је то био религијско опредељење новог цара. Ерингтон такође наглашава да се саветодавна природа закона види када Теодосије користи реч *rolumus*, која је насупрот речи *iubemus* у другом параграфу давања казни или пре недостатка казни.⁸⁷³ Ерингтон истиче да Созомен не даје доказе очекивања да ће се закон поштовати ван Константинопоља. Међутим, то је контрадикторно са самим Созоменом који говори како закон који се издао брзо постаје јавни и шири се по свим градовима Царства.⁸⁷⁴ Такође, Теодосијева очекивања за будући напредак закона, даље говоре о саветодавној природи која му је била намењена.

---

⁸⁷¹ Е. В. Сильвестровой „Первый Титул Шеснадесцатой Книги Кодекса Феодосия Вводная Статья, перевод, Краткий историко-правовой комментарий“, *Вестник ПСТГУ: Богословие. Философия*, (2009), Москва, 7–20; У овом истраживању постоји хипотеза да је овај закон донесен 27. фебруара 380. године; С. Humfress, „Cracking the Codex: Late Roman Legal Practice in context“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 49, London (2007), 251 – 264.

⁸⁷² Tilden, *Religious Intolerance*, 166.

⁸⁷³ McKlin бележи да Григорије Богослов не помиње овај закон у својим делима иако је био присутан у то време у Константинопољу. Упореди са: Tilden, *Religious Intolerance*, 166.

⁸⁷⁴ Sozomenus, *EH*, VII, V; А. Е. Wilson, *The Fall of Paganism (323 - 395) – A study of the disestablishment of paganism and the establishment of Christianity as the State Religion of the Roman Empire*, Birgimham, 1914.

Поред свега овога постоје и неке сумње у вези са географским подручјем закона. Заиста постоје противречности: закон је издан народу Константинопоља, а затим одмах помиње свим људима који су под влашћу Нашег Величанства, што можемо протумачити да се односи на читаво источно Царство. Ова нејасноћа је можда била намерна. Теодосију је била непозната бројност Истока, и зато иако је хтео да задржи нејасноћу по питању своје вере, задржавање нејасноће по питању географског подручја деловало је на његове поданике ван Константинопоља да размисле о религијској позицији новог цара и да ли желе да му се прилагоде. На исти начин је и тежина казни била нејасна. Теодосије је заштитио себе од одређене негативне реакције допуштајући да Бог узме сву иницијативу коју ће Теодосије пропратити. Ова нејасноћа је допуштала Теодосију доста слободе у његовој будућој религијској политици и треба бити значајна реакција на његову религијску позицију, он је могао пратити божанску осуду и одлучити да је казна из тог разлога неприлична. Иако је ово била добра тактика световних власти била би грешка ако би је сматрали превише циничном. Ова тактика означава повећање идеолошке моћи која се крије иза законодавства. Допуштајући Богу да преузме иницијативу коју би Теодосије пратио, царска влада је сврставала своју вољу са вољом Божијом на најинтимнији начин и утемељила је своје будуће поступке на небеским жељама. Поврх тога, Бог је био идеални судија и пратећи тај суд и Теодосије би постао идеални судија, јер би као такав био имун на људске слабости искључујући недостатак знања о истини која се поставила у сваком случају. На крају ова тактика је имала намеру да замени на неки начин одговорност за будућа дела или казне, ако је Божији суд био савршен сву одговорност онда логично има оптужени.

Као што смо раније приметили недостатак теолошких и техничких термина у овом закону је упадљив. Највећа дискусија Цркве од никејског сабора који је био пре више од 50 година је била због природе односа Сина са Оцем и по питању природе Сина. Недостатак термина као што су *једносуштни* и *суштина* може нас навести на закључак да је било великог утицаја клирика у стварању овог закона. Међутим, закон одређује једнаки статус Светог Духа. Према томе, Теодосије су вероватно световали клирици, или је можда био у току теолошких дешавања. Такође, важно је напоменути Теодосијево увођење фразе концепт једнаког величанства да опише природу Свете Тројице. Ова фраза није била заједничка у опису Свете Тројице и Теодосије је хтео да сликовито у наредби представи Никејце, католичанску верзију хришћанства која је била боља од некатоличанских хришћана.

СTh 16, 2, 25 Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије

*Они који услед незнања и немара крше и повреду светост Божјег закона чине светогрђе.*⁸⁷⁵

Овај закон је издан истог дана као и *sanctos populos*. Код њега нема адресе и он више представља неку изјаву него закон у коме ниједна религијска група није чак ни поменута и нема никаквих казни.⁸⁷⁶ С обзиром да смо поменули да је претходни закон био нејасан, морамо рећи да се и овај чини исти такав. Међутим, као и са законом СTh 16, 1, 2 недостатак јасноће је послужио интересима световних власти. Наиме, без прецизирања особа и дефинисања дела која су намерно или случајно починиле, а која воде злочину светогрђа, велики број народа и религијских група је могао да крши овај закон и онда би тек световне власти могле да осуде посебне групе или моделе понашања. Као такав, упркос његовој краткоћи и једноставности овај закон је један од најнетолерантнијих и потенцијално највише претећи религијским групама које су могле да незадовоље владу или једног од њених званичника. Као и код закона СTh 16, 1, 2 све оптужбе будућих деловања су препуштене влади. Злочин у закону СTh 16, 2, 25 је био светогрђе које се помиње само у два претходна закона.⁸⁷⁷ Константиново писмо говори да би било светогрђе ако се паганска богослужења наставе након изградње хришћанског храма. У Констанцијевом закону СTh 16, 8, 7 термин *светогрђе* је кориштен да опише сакупљање Јевреја. Више самосталан је Валентинијанов закон СTh 9, 38, 3 одобравајући опроштај онима који су криви за светогрђе против царског величанства. Очигледно да се светогрђе овде односи на издају и тако може да буде јаснија и Константинова употреба истога. Константин је одобрио уништавање паганског светилишта и идола и подизање храма на том месту, затим је ово место дао искључиво члановима своје омиљене вере, хришћанима. За пагане који су наставили

---

⁸⁷⁵ СTh 16, 2, 25

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaaa.

Qui divinae legis sanctitatem aut nesciendo confundunt aut negligendo violant et offendunt, sacrilegium committunt.

Dat. III kal.mart. Thessalonicae Gratiano a. V et Theodosio a. I cons.(380 febr. 27).

⁸⁷⁶ СTh 16, 2, 25 Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије

Они који услед незнања и немара крше и повреду светост Божјег закона чине светогрђе.

⁸⁷⁷ СTh 16, 8, 7 из 352. године и СTh 9, 38, 3 из 367. године од стране Валентинијана.

тамо да се окупљају могло је да се сматра да нарушавају Константинову жељу. Две од претходне три инстанце коришћења термина *светогрђе* говори да означава увреду против цара. Настављајући се на ову тематику, вреди поменути први закон 16. књиге Теодосијевог кодекса.

СTh 16, 1, 1 *Цареви Валентинијан и Валенс Симаху, префекту Рима*

*Уколико би неки судија, виши државни службеник или управник провинције за чувара храмова поставио хришћанина, нека зна да му ни живот ни богатство неће бити поштеђени.*⁸⁷⁸

Овај закон је спречио многа насиља и утицао је на велики број људи. Његов садржај нам говори да се променила читава структура размишљања световних власти. Овде се јако водило рачуна о томе да се хришћанима не повреде верска права, будући да је против њихових верских убеђења да учествују у паганском животу, па макар било то и само чување храма. Овај закон је сведок колико се променила свест римских царева која је прешла далек пут од прогона хришћана до њиховог изузетног уважавања у сваком смислу.

---

⁸⁷⁸ СTh 16, 1, 1

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Symmachum praefectum Urbi.

Quisquis seu iudex seu apparitor ad custodiam templorum homines christianae religionis adposuerit sciat non saluti suae, non fortunis esse parcendum.

Dat. XV kal. decemb. Mediolano, Valentiniano et Valente aa. cons. (365 nov. [?] 17).

3. Негативне последице привилегија и закони о јеретцима

Говорећи уопште о стању права и закона у Римском царству морамо имати на уму период којем оно припада и владајућу политику римских царева. Имајући то у виду биће нам јасније зашто законодавство царева аријанаца због јереси није укључено у Теодосијев кодекс, док се политика едикта у много случајева дотиче јереси. Са друге стране законодавство је сматрано важнијим и сачувано је код оних царева који су исповедали никејску веру. Ово су почетне чињенице које увек морамо имати на уму у проучавању закона који се тичу јеретика или имају некаквог додира са световном политиком која се бави јеретцима или неким хришћанским фракцијама.

Законодавство које је прекинуло добре односе између римске владе и древног паганског религијског система је забележено. Промена која је обликована у класичним традицијама и култури је утицала и на историју религије у антици. То је била само фаза непрестано растућег утицаја Цркве и његово значење не може бити у потпуности схваћено без узимања у обзир паралелне серије едикта, односно оних закона који се баве јересима и хришћанском вером. Анализирајући ове законе, исти периоди се разликују у више етапа, али само у потискивању паганизма. Константин је установио преседан за царско уплитање у црквене послове, Валентинијан I је био резервисан по питању религијских конфликта, док су Грацијан и Теодосије I коначно и одлучно поправили савез Римског царства са црквеним веровањем и паганима.⁸⁷⁹

Поред свих напора царева да се потисну религијске размирице у прва два периода, едикти заштитника аријанства нису сачувани у Теодосијевом кодексу, зато што су они живели у веку када је тријумфовала супротна страна на челу са својим највећим представником Светим Атанасијем. Црквени историчари и други контраверзни писци су из тог разлога били једини ауторитет у формирању царског става према јересима, пре владавине Грацијана.

---

⁸⁷⁹ Нема царских едикта о јересима из којих се може извући царски став пре Грацијана.

Пошто је Константин желео да Црква допринесе социјалној и моралној снази Царства, религијске размирице су биле претња јавном благостању, и ако би било потребе световни ауторитет је морао да се укључи да реши тај проблем.⁸⁸⁰

Римска религија 2. и 3. века даје импресиван мозаик религија коме традиција, сујеверје и изворни дух земље чине прогон изузетком, а не правилом.⁸⁸¹ Потискивање јереси из тог разлога поставља два питања: Који је други мотив за прогоне поред религијских осуда које су поднете цару и која је промена унесена у толерантни дух Царства прогоном хришћанских секти?

Не можемо дати коначан одговор, али постоје одређени услови и чињенице које мењају утисак који претходном законодавству даје ноту нетолерантног утицаја на Цркву. На првом месту друштвени аспекти одређених секта су их учиниле предметом законодавства.

Друштвени аспекти донатистичког раскола су такође били предмет законодавства у 4. и 5. веку. Цареви од Константина до Хонорија, са изузимањем Констанса су дозволили да се донатисти не узнемиравају. Едикти Грацијана и Валентинијана који их спомињу нису спровођени изван Италије, али на крају када се раскол проширио са црквеног питања на извор световног нереда почео је прогон. Циркумцелиони, просјаци, друштвена секта су апеловали за помоћ код донатиста за време Констансовог прогона. Северна Африка је ускоро била опустошена од стране религијских фанатика, одбеглих робова, заблуделих свештеника и монахиња које су мучили правоверни окривљене Цркве и примораних лаика да прихвате донатистичко крштење.

Религијски раздори су били карактеристика овог периода тако да је одређени уплив световних власти у питања вере из тог разлога био природан, чак и неизбежан. Са друге стране, док је законодавство у погледу јереси било изобилно, информације у погледу његовог спровођења су оскудне.

Мир и политичко јединство је било тешко успоставити после грађанских ратова које је пратила смрт Диоклецијана, када је донатистички раскол почео у Африци и захтевао пажњу световних власти. Шизма у том периоду упућује на то да је мало добра

---

⁸⁸⁰ СTh 16, 2, 3 - 6; Eusebius, VC, II, LXIV.

⁸⁸¹ Прогон је био изузетак у Римском царству.

могло да се очекује од гоњења у афричкој Цркви које је било у време Диоклецијана, а нажалост чињенице потврђују да је то истина.

Да би се објаснио садржај раскола који се тиче питања црквене дисциплине коју су заступали донатисти и новацијани, важно је повезати га са историјом спорова о крштавању јеретика, зато што су они јако блиско повезани. Проблем крштавања јеретика је повезан са историјом речи јерес. Феномен јереси у историји Цркве представља велики проблем и питање, а одговор на ово зависи од става истраживача у Цркви.⁸⁸² Значајан део отачке књижевности доводи се у директну везу са погрешним учењима и јересима које су се са времена на време јављали у Цркви. Православно богословље је уско повезано са јеретичким богословљем и јереси су одиграле јако битну улогу у његовом формирању. Богословље је одговор на проблем који ствара неко погрешно учење, које је утемељено у црквеном предању и користи језик своје епохе.⁸⁸³ Јерес подстиче богословље и ствара једну духовну климу у којој се разјашњавају и додатно дефинишу главни постулати вере.⁸⁸⁴

Када су хришћани престали да буду оно мало стадо из Јеванђеља, стање у Цркви се променило. Цар Константин је својим едиктом у Милану, а после и другим законима дозволио да сви могу бити хришћани и да ће због тог имена имати повлашћени статус и повластице, а тим актом црквена дисциплина се више није могла спроводити са дотадашњом ревношћу, него је морала да буде много флексибилнија и блажа. Многи хришћани су на овај пад морала негодовали и нису хтели да се помире са променама што је довело до различитих раскола. Први расколи се скоро сви везују за проблем моралног одступања, односно за расколнике је било немогуће да остану у Цркви, јер себе никако нису могли видети у заједници са другима који нису као они. Они су били склони највишим моралним достигнућима и често су заступали ригорозније становиште од Цркве, а то јасно проналазимо у расколима од Монтана до Доната. Међутим, иако је први раскол повезан са етичким питањем, и заступао га је Монтан, ми се нећемо подробно њиме бавити, него ћемо одмах прећи на Новацијанов раскол, који је тема нашег истраживања.

---

⁸⁸² С. Пападопулос, *Патрологија: Од апостолских ученика до Никеје: Увод, II и III век*, са грчког превео: К. Симић, Београд, 2012., 121.

⁸⁸³ Исто.

⁸⁸⁴ Cameron, *How to Read Heresiology*, 471 – 492.

3.1. Новацијани

Терен на којем је вођена борба која је резултирала расколом представља првенствено проблем црквене дисциплине која је имала одлучујући фактор у почетним расколима. У историји су сачувани трагови како се временом ублажава веома строга дисциплина у Цркви и како су њени ставови постали умерени. Управо у овом контексту се појавио и први раскол у римској Цркви који се кретао између умерених и строгих ставова по питању црквене дисциплине.

Живот свештеника Новацијана, који је био пореклом из Фригије и присталица стоичке философије, можемо окарактерисати као аскетски и веома уздржан. Наиме, Новацијан је био одлучан човек који је преласком у хришћанство одбацио овосветске бриге и постао апсолутно привржен Цркви. Управо због своје природе и нарави он није имао разумевања за оне који су у вери слабији од њега и чланови Цркве за њега су били само свеци, док је однос и општење са отпадницима угрожавало ову хармонију.⁸⁸⁵ Управо по овом принципу су и хришћани почели да се организују у бројне идеолошке групе, што није био случај раније. Почетни подстицај за ово груписање првенствено можемо тражити у специфичним историјским околностима 3. века, односно у прогонима хришћана.⁸⁸⁶ Наиме, за време крвавих прогона Деција Трајана Црква није добила само оне који су се окитили мученичким венцем, већ и много хришћана који су се услед слабости одрекли своје вере. По завршетку сурових прогона многи који су отпали од вере молили су да буду поново примљени у Цркву и ова молба је изазвала жестоке расправе унутар Цркве. Будући да је било јако пуно отпадника требало је пронаћи начин како да им се омогући покајање и опроштај. На крају су донели одлуку да дужи период покајања који укључује плач, слушање, клечање и стајање, доводи до искреног покајања и примања у црквену заједницу. Против овакве одлуке су устали строги моралисти који су хтели да сачувају стару праксу по којој је отпадништво смртни грех који нема опроста и међу њима је био и Новацијан са великим бројем присталица. Новацијан се са правом може назвати првим римским врским теологом чије су способности и образовање биле велики проблем за званичну римску Цркву.

---

⁸⁸⁵ В. Ниг, *Књига јеретика*, са немачког превела: М. Поповић, Београд, 2004., 122.

Када је основао своју издвојену заједницу Новацијан се највише залагао за светост Цркве. Рана је тада постала неизлечива, јер према том учењу у Цркви Светих не би било места за тешке грешнике, чак и онда када су били у потпуности спремни да окају своје грехе. Он је желео искључење ових грешника и сматрао је да ће ако се попусти у црквеној дисциплини у питање довести опстанак саме Цркве. На овим основама Новацијаново учење се проширило наредних година на готово све веће градове, а највећи успех је остварио зато што се позива на традицију и што нова начела благодати још увек нису била свуда прихваћена.⁸⁸⁷ Новацијан у афричким круговима супротно својим очекивањима није нашао трајне присталице, али је зато на Истоку стекао доста следбеника који су себе сматрали „Црквом Чистих“ (Катари).⁸⁸⁸ Овде су наишли на погодан терен посебно на оним местима где је био заступљен монтанизам. У Фригији се монтанизам спојио са Новацијанима и продукт тога је било појачање црквене дисциплине у којој је други брак био у потпуности забрањен.⁸⁸⁹ Велики део народа је уважавао новацијане зато што су они били правоверни као и католичанска Црква, а само су се још више придржавали црквене дисциплине. Управо из овог разлога потоњи цареви који су издавали указе против осталих јеретика и расколника директно су правили изузетак у корист новацијана. Закон издат 25. септембра 326. године је упућен Басу, префекту Рима⁸⁹⁰ и бави се новацијанима, једним од расколника које је Константин осудио, а његов став према њима је био више помирљив у овом закону.

СТh 16, 5, 2 *Цар Константин Басу*

*Не проналазимо да су новацијани били претходно толико осуђивани да бисмо им ускратили оно што су тражили. Стога налажемо да им у потпуности, без узнемиравања, припадају њихове сопствене цркве и места за сахрањивање: односно оно што је у њиховом власништву већ дуго времена без обзира на начин на који су то стекли. Наравно, морају да се издају прописи којима им се забрањује да стичу за себе поседе који су припадали Цркви пре раскола.*⁸⁹¹

---

⁸⁸⁶ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 374.

⁸⁸⁷ Ниг, *Књига јеретика*, 123.

⁸⁸⁸ Eusebius, *EH*, VI, XLIII, I.

⁸⁸⁹ Болотов, *Историја*, 323.

⁸⁹⁰ Он је адресиран и у закону СТh 16, 2, 3.

⁸⁹¹ СТh 16, 5, 2

Idem a. ad Bassum.

Закон изјављује да Константин не сматра новацијане унапред осуђенима, у толикој мери, да бисмо могли претпоставити да ове ствари које су тражили не би смеле бити одобрене за њих. Из тог разлога им је дозвољено да задрже цркве и имовину које су имали још од раскола (251. година), али све што припада правовернима од раскола и што су новацијани узели под своје треба да буде враћено. Константин је наредио да они треба да поседују без узнемиравања своје црквене грађевине и гробља без обзира како су та места стечена. Ове одредбе су очигледно изравно укидање старијих забрана и оне су снажна изјава толеранције.

Корнелије и Новацијан су писали посланице различитим епископима да би оправдали своја дела. Сабор у Картагини као и сабор у Риму су пресудили у Корнелијеву корист, а томе су свакако допринели Кипријан и Дионисије Александријски.⁸⁹² Са друге стране, епископ Фабијан Антиохијски је подржавао Новацијана из поштовања, како према његовом карактеру, тако и према дисциплини коју је захтевао. Новацијан је генерално имао подршку многих епископа из Антиохије, а посебно га је подржавао епископ Фирмилијан Кесаријски који је чак покушао да придобије и Дионисија Александријског на Новацијанову страну. Што се тиче Запада, тамо га је посебно подржавао Маркијан Арлски који је и лишен чина због овога. Новацијанов раскол је био доста јачи од раскола Новата и Фелицисима у Картагини. Ово видимо из чињенице што је доста људи, како обичних лаика и нижег клира, тако и уважених епископа подржавало Новацијанов став. Такође, раније смо навели да је Новацијана хиротонисала неколицина епископа и да се не може до краја осветлити колико је његова хиротонија била валидна. Новацијани су увек заступали најстрожу црквену дисциплину и колико су се утврдили сведочи и чињеница да је овај раскол надживео своје осниваче.⁸⁹³ О њима пишу и писци из 5. века и говоре да они нису били против опраштања грешницима који се кају, али да је тај опроштај најбоље препустити Богу, јер слуга не би требао да опрашта онима који су сагрешили против господара. Овај став их је одвео у другу крајност и тако су они себе сматрали заједницом чистих

Novatianos non adeo comperimus praedamnatos, ut his quae petiverunt crederemus minime largienda. Itaque ecclesiae suae domos et loca sepulcris apta sine inquietudine eos firmiter possidere praecipimus, ea scilicet, quae ex diuturno tempore vel ex empto habuerunt vel qualibet quaesiverunt ratione. Sane providendum erit, ne quid sibi usurpare conentur ex his, quae ante discidium ad ecclesias perpetuae sanctitatis pertinuisse manifestum est.

Dat. VII kal.oct. Spoleti Constantino a. VII et Constantio c. cons. (326 sept. 25).

⁸⁹² Eusebius, *EH*, VI, XLV.

⁸⁹³ Болотов, *Историја*, 323.

(катара), док је званична Црква била упрљана, јер је имала заједницу са грешницима.⁸⁹⁴ Такође, важно је нагласити да се Новацијан за разлику од Монтана борио само за појединачан став који је додуше у себе укључивао читав проблем, али борба против новог духа времена је у старту била осуђена на пропаст, јер је он у то време могао да оснује посебну и вредну поштовања Цркву која се на послетку угасила и постала само једна лекција у историји.

Догађаји из периода између 303 - 313. године обновили су питање које је донео Новацијан и постепено је ова секта јачала у Константинопољу и унутрашњости Мале Азије.⁸⁹⁵ Према одређеним казивањима у време аријанства правоверни су били вољни да ступе у заједницу са новацијанима у Константинопољу.⁸⁹⁶ Управо на овом сабору донет је канон (8 канон) који признаје новацијанско рукоположено свештенство, али га сматра потчињеним правоверном свештенству.⁸⁹⁷ Новацијани су током дужег времена успели да избегну насиље и отворене сукобе са матичном Црквом и зато су они увек били више толерисани од осталих расколника. Важно је нагласити да највише нашег сазнања о Новацијанима потиче од Сократа Схоластика за кога су неки тврдили да је и сам припадао секти новацијана.⁸⁹⁸ Његово дело пружа један веома мирољубив поглед на историју Цркве који иде у корист његовог главног аргумента да су Црква и Царство, под вођством побожног владара какав је био Теодосије II Млађи, живели у хармонији и непрестано напредовали.⁸⁹⁹ Није у потпуности поуздано шта се тачно десило после Новацијанове осуде са њим, као ни чињеница да је страдао мученичком смрћу коју проналазимо код Сократа.⁹⁰⁰ Новацијани су највероватније наставили да постоје чак до 7. века. Проблем блаже или строже дисциплине у Цркви се наставио, а посебно је дошао до изражаја после Диоклецијановог гоњења када су настали донатисти.⁹⁰¹

---

⁸⁹⁴ Исто.

⁸⁹⁵ Будући да је Новацијан званичну Цркву сматрао лажном и несветом, он је поново крштавао њене чланове када би му се обратили. Тим ставом је изазвао велики сукоб, који је за Цркву постао тежак проблем.

⁸⁹⁶ Болотов, *Историја*, 324.

⁸⁹⁷ Атанасије, *Свештени канони*, 72 – 73; Болотов, *Историја*, 326.

⁸⁹⁸ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 375.

⁸⁹⁹ Созомен нам доноси још једно сведочанство колико су новацијани били поштовани у народу. Наиме, једном приликом је Констанције II на подстрек аријанских епископа послао четири регименте војника против Новацијана у руралну Пафлагонију. Созомен је на основу тврдње очевидаца говорио да су царске војнике побили локални житељи витлајући косама и секирама. Упореди са: Socrates, *EH*, II, XLVIII; Sozomenus, *EH*, IV, XXI.

⁹⁰⁰ Socrates, *EH*, IV, XXVIII; Пападопулос, *Патрологија*, 349.

⁹⁰¹ Доста закона о јересима, али немамо информација о њиховом спровођењу.

3.2. Донатизам

Донатистички раскол спада у најзанимљивије појаве старе Цркве који је попримио јако широке размере у Римском царству. Међутим, он многе истраживаче који желе да се баве и изучавају његову историју ставља пред велике тешкоће будући да не постоје извори из његовог доба настанка директно од донатистичких представника, а сва каснија сведочанства потичу од супротне стране. Говорећи о историјским околностима у том периоду намеће се чињеница да је освајање читавог Источног дела римског царства Ликинију донело јако велики пораст моћи, тако да су оба цара, Константин и Ликиније, у почетку осигурали и учврстили своје границе. Што се тиче верске политике Ликиније се придржавао одлука које су донете у Милану, док је Константин увек желео више и још тада размишљао о привођењу хришћанске Цркве Царству и тражењу неког облика заједничких односа који ће свима одговарати.⁹⁰² Управо у овом контексту Константин први пут у већој мери долази у додир са унутрашњим црквеним питањима у Северној Африци, где је непосредно пре његове победе дошло до великог раскола међу тамошњим хришћанима. Притужбе и узајамна оптуживања су чекала римског цара и он је са изненађењем сазнао да провинције те велике земље од Киренских граница до Херкулових стубова раздире велика неслога.⁹⁰³

Римска власт је увек сматрала да је надгледање и регулисање религијских ствари једна од њених легитимних функција као и труд да се сачува *pac deorum*, односно складна веза између римског народа и богова. Цареви, почевши са Августом су носили титулу *pontifex maximus* и били су на челу свих религијских догађања. Константин из тог разлога у потпуности прати римску традицију када подржава хришћанство и даје повластице Цркви и клиру. Он свакако није могао очекивати да ће његова дела

---

⁹⁰² Jedin, *Velika povijest I*, 447; Д. Робертсон, *История Христианской Церкви Том I - От апостольского века до разделения*, Санкт-Петербург, 2006., 176 – 184.

⁹⁰³ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 200; S. Adamiak, „Constantine, Donatists, and the first intervention of the state in ecclesiastical controversies“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 191 - 201; Свети Јован Богослов у свом Јеванђељу описује једну сцену која ће се у потоњим временима често узимати за симболични пример када се говори о раскоlima и јересима. Овде првенствено мислимо на сцену када су војници након што су разапели Христа узели његове хаљине и разделили их међу собом. Међутим, по речима јеванђелиста, када су дошли до доламе видели су да „не беше шивена, него изаткана сва од врха до дна. Онда рекоше међу собом: *Да је не деремо него да бацимо коцку за њу да видимо коме ће допасти* (Јн 19, 23 - 24). Међутим, по мишљењу Цркве управо ово што војници нису желели да ураде, да поцепају нешивену Христову доламу управо су урадили шизматици, јер се нису плашили да подеру јединствену Христову доламу, у овом контексту Цркву и хришћанство.

означити почетак једног од највећих проблема западне цивилизације, а то је однос световних и духовних власти, Цркве и Царства.

Римско царство историјски се развијало заједно са римским култом, у строгом смислу укључујући га у себе, као део у своју целину. О одвојености световних власти и религије у раној историји Рима није могло бити ни говора. Као природна религија, вера римског народа је у себи садржавала веома мало таквих моралних елемената који би на римски народ могли да наметну обавезе које су у супротности са њиховом политиком. Хришћани су били свесни ових чињеница, тако да су римске навике за њих представљале проблем. Они нису видели толики проблем што је император себе доживљавао као врховног свештеника, него је главни проблем био у његовој навици да читаво окружење посматра погледом неограниченог властодржца.⁹⁰⁴ За њега је било необично да види границу своје воље на подручју вере, будући да му је у световној власти била неограничена. Чувајући пуноћу својих владарских права, хришћански император је несвесно могао да има такве претензије, у чијој се основи налази размишљање незнабожачког култа. Предање хришћанске Цркве је било потпуно супротно од незнабожачког схватања односа религије и световних власти, зато што је са собом унело дух независности и верске слободе. У периоду прва 3. века Црква је постојала потпуно независно од Царства. Док су сва световна права била сконцентрисана у рукама једнога човека (императора), сваки члан Цркве је имао право гласа приликом избора своје јерархије. Захваљујући овоме хришћанска Црква је имала јаку организацију, која је била толико добро повезана да је Црква успела да издржи све световне притиске. Свест о разлици између онога што припада Богу и што припада цару у древном периоду црквене историје исказана је у суштинском начелу, у начелу слободе верског убеђења. Имајући у виду ове чињенице поставља се питање на који начин су изражени односи између Цркве и световних власти у време цара Константина Великог? Царство је свакако признавало Цркви право на њено постојање, међутим, проблем се тада појавио у заштити Цркве, односно како и на који начин Царство треба да учествује у црквеним проблемима.

Наиме, једна од главних одлика Константинове верске политике после Миланског едикта била је жеља да се очува, учврсти и тамо где је требало обнови јединство у хришћанској Цркви. Константину је било јасно да ће његова власт бити јака

---

⁹⁰⁴ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 200.

ако буде имао подршку сложне хришћанске заједнице. Поред овог политичког мотива Константин је као врховни свештеник био дужан да се брине о стању религије у Царству, а то је сада било у првом реду хришћанство, као једна од признатих религија. Први већи случај који је завредио његову пажњу био је раскол у Северној Африци. Привидно безначајан догађај је довео до донатистичког раскола који можемо означити као највећи раскол у доба старе Цркве.⁹⁰⁵ Ово питање је постало теолошки значајно када се повезало са посебним размишљањем традиционалне североафричке теологије по којем је дејство неке Свете Тајне зависило од стања онога који је врши; из тог разлога Свете Тајне које је извршио неки *traditor* нису могле бити делотворне. Спор се до краја заоштрио приликом избора наследника епископа Менсурија.⁹⁰⁶

Такође, треба истаћи битан фактор који је Царство одиграло у продубљивању овог раскола. Наиме, Константин је на почетку 313. године почео да спроводи верску политику према начелима која се налазе у Миланском едикту. Ову чињеницу потврђује царска конституција упућена Анулину, проконзулу Африке. Овај документ говори о враћању имовине (зграде, вртови и др.) хришћанској Цркви.⁹⁰⁷ Још два писма су упућена у Северну Африку која говоре о Константиновој бризи за хришћанство и њихове преводе налазимо на грчком језику код Јевсевија. Прво писмо је упућено проконзулу Анулину и оно говори о повластицама које су упућене клиру, односно трајно ослобађа правоверне свештенике од јавних дужности (*munera publica*), односно дужности које су сви грађани имали у својим локалним заједницама.⁹⁰⁸ Међутим, цар овим писмом исказује разумевање за правоверне свештенике и сматра да они служећи Богу доносе Царству немерљиву корист и ништа не треба да их омета у испуњавању тога задатка.⁹⁰⁹ Овај акт је значио ослобађање од обавеза које су представљале велико финансијско оптерећење и чије вршење је захтевало много времена.

Оригинални однос Константина према хришћанству и политички разлози којима се водио се јасно виде у овом закону. У овом законском акту се каже да се даје слобода од свих јавних обавеза клирицима католичанске Цркве којом управља Цецилијан. У

---

⁹⁰⁵ Ниг, *Књига јеретика*, 124.

⁹⁰⁶ Исто; Робертсон, *Историја Хришћанској Цркви*, 176 – 184; Т. Линг, „Цар Константин и хришћанство“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 67 – 69.

⁹⁰⁷ Eusebius, *EH*, X, V, XV – XVII.

⁹⁰⁸ Ове дужности су подразумевале одржавање путева, водовода, терми, и других јавних зграда, организовање игара, старање о прикупљању пореза и друге бројне обавезе.

⁹⁰⁹ Eusebius, *EH*, X, VII, I – II; Болотов, *Историја Цркве*, 44; Adamiak, *Constantine*, 195 – 201.

овим наизглед сасвим јасним и лако разумљивим речима крије се дубљи смисао који врло брзо долази до изражаја, а то је да се ова права и повластице не односе на клирике јеретика и расколника. Тако да видимо да је Константинов став јасан, а то је да хришћанство у свом правоверном облику треба да буде нова снага Царства и њега треба подржавати са свим средствима које може цар понудити, док из њих искључује девијације које слабе хришћанско јединство.⁹¹⁰

Константин је прихватио предлог који су му предложили донатисти и ангажовао епископа Рима Милтијада коме је наредио да сазове сабор на коме ће се решавати спор између хришћана у Африци и тако затворити питање раскола. Затим му је саопштио да у Рим треба позвати Цецилијана са десет епископа по његовом избору, а такође мора бити и десеторица епископа од супарничке стране. Тада ће црквени суд који се састојао од папе Милтијада и тројице галских епископа Матерна из колоније *Claudia Ara Agrippinensium*, Ретиција из Аугустодунума и Марина из Арла, након саслушања, изрећи своју пресуду.⁹¹¹ На крају цар гарантује да веома поштује Цркву и да нипошто не жели да у њој буде раскола. Ово нам је јасно сведочанство да се и сам цар нашао у сасвим новој ситуацији, јер је једна странка из хришћанске вере позвала световне власти да реше верски спор. Цар који је у то време имао свест да је он први свештеник у Царству није могао одбити овакав позив у помоћ, али морамо истаћи да се управо његовом наредбом за судије бирају епископи. Тако да је јасно да он овај спор жели оставити у надлежности Цркве, јер њега на првом месту занима најбоље решење за проналазак мира у Царству, а не само проширивање својих ингеренција на духовну сферу.

Међутим, одлуке сабора у Риму нису допринеле смиривању ситуације у Северној Африци. Римска правничка свест једног профилисаног владара какав је био Константин је сматрала да је одлукама сабора у Риму 313. године проблем донатистичког раскола решен.⁹¹² Неприхватање ових одлука је за цара представљало инцидент, јер се такав принцип супротстављао ауторитету како црквеног сабора, тако и ауторитету самог владара који је наредио да се све то деси. Управо овакво стање

---

⁹¹⁰ Болотов, *Историја Цркве*, 44.

⁹¹¹ Eusebius, *Ecclesiastical History, Volume II*, X, V, XVIII – XX; Ферјанчић, *Константин*, 87.

⁹¹² З. Деврња, „Два Константинова сабора“, у: *Црква у доба Светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 78 – 97, 82; Јевсевије, *Историја*, X; S. Šarkić, *Pravne i političke ideje u Istočnom Rimskom carstvu – od početka Konstantinove do kraja Justinijanove vladavine*, Beograd, 1984., 204 – 205.

ствари указује на разлоге због којих је Константин са много више опреза и ангажовања приступио сазивању сабора у Арлу 314. године. Руковођен жељом да се нарушено јединство што пре обнови Константин је веома брзо реаговао и било је одређено да се сазове сабор већ 01. августа 314. године у Арлу у Галији. Будући да су се донатисти жалили због нерегуларности и доношења одлука на брзину, цар је позвао епископе из свих области које су биле под његовом влашћу (на сабору је учествовало 33 епископа) да дођу у Галију да би се решио проблем. Сваки од епископа је требао да поведе још двојицу презвитера са собом као и тројицу слуга.⁹¹³ Сазивање сабора у Арлу је прво тог типа у историји ране Цркве будући да је то урадио римски цар и тим чином показао да се хришћански спор тиче и световних власти. Из царевог позива видимо двоструки напредак у његовом схватању хришћанске вере, будући да сада види Цркву као заједницу и ко не поштује јединство те заједнице угрожава себи спасење. Сабор у Арлу је почео као што је и планирано почетком августа 314. године и ту су се окупила 33 епископа, а председавао је вероватно Марин који је био епископ тога града. Према Јевсевијевом сведочанству саборским заседањима је присуствовао сам цар Константин који је активно учествовао у саборским расправама.⁹¹⁴ Ово Јевсевијево сведочанство се мора узети са резервом, јер оно не мора нужно бити истинито. Међутим, ни на овом сабору донатисти нису успели у својој намери и уместо да осуде Цецилијана потврђене су одлуке сабора у Риму и донатисти су поново били осуђени.⁹¹⁵

У почетку видимо да Константин није себе сматрао компетентним да разматра проблеме Цркве којима се бавио сабор, али је пред непрекидним молбама донатиста који су нашли подршку у круговима двора постепено попустио, а можда га је на уплитање у спор навела и сама жеља да спречи немире које су донатисти могли проузроковати.⁹¹⁶ У сукобу са донатистима Константин је наишао на људе који су јако слабо поштовали унутрашњу слободу црквених односа и почели су се позивати на световне власти. Њихови мотиви су били доста користољубиви, јер да је суд признао њихове епископе за правоверне био би то одличан повод за императора да прошири привилегије које је доделио само клирицима званичне Цркве. Тако да је донатистима значило да цар буде упознат са њиховим проблемом, јер би се он онда, чак и против своје воље, морао умешати у црквене ствари.

---

⁹¹³ Eusebius, *EH*, X, V, XXI – XXIV; Ферјанчић, *Константин*, 90.

⁹¹⁴ Eusebius, *VC*, I, XLIV, I - II; Ферјанчић, *Константин*, 91.

⁹¹⁵ Eusebius, *VC*, I, XLIV, I - II; Ферјанчић, *Константин*, 91.

⁹¹⁶ Болотов, *Историја Цркве*, 45.

Из процеса са донатистима Константин је могао да извуче два закључка:

1. Постоје представници хришћанства који су спремни да му признају широка права мешања у црквене послове и да га прогласе компетентним у њима, чак и изнад сабора;

2. Репресивне мере предузете са циљем црквеног јединства не доводе увек до циља.⁹¹⁷ Константин је врло брзо схватио да се расколи у хришћанству само још више учвршћују ако се покушавају решити средствима световне власти, иако се на уму има најбоља намера.⁹¹⁸

Приближавање цара Константина хришћанству је учинило да су и многи закони који су тема нашег рада јасно показали утицај хришћанских идеја које су биле основ за њихово доношење.⁹¹⁹ Цар Константин је после 320. године био свестан неуспеха своје верске политике и покушаја да обнови јединство које је нарушио донатистички раскол. Из тог разлога издаје едикт 5. маја 321. године којим је проглашена толеранција за све религије. Тако да је прогнаним донатистима било дозвољено да се врате у отаџбину, да задрже старе и подигну нове цркве и да слободно врше своја богослужења.

Закон CTh 16, 5, 1 *Цар Константин Дракилијану*

*Привилегије додељене у вези са религијом односе се само на припаднике католичанске вероисповести. Наше је воља да јеретици и расколници буду лишени таквих привилегија и у обавези да врше јавне службе.*⁹²⁰

Овим законом је покушао ограничити привилегије које су имали правоверни свештеници, али то за донатисте није био проблем, посебно у областима где су били већина, као што је био случај у западним провинцијама Африке, у Нумидији и

---

⁹¹⁷ Болотов, *Историја Цркве*, 46.

⁹¹⁸ Jedin, *Velika povijest I*, 450.

⁹¹⁹ Jedin, *Velika povijest I*, 450.

⁹²⁰ CTh 16, 5, 1

Imp. Constantinus a. ad Dracilianum.

Privilegia, quae contemplatione religionis indulta sunt, catholicae tantum legis observatoribus prodesse oportet. Haereticos autem atque schismaticos non solum ab his privilegiis alienos esse volumus, sed etiam diversis muneribus constringi et subici.

Proposita kal. sept. Gerasto Constantino a. VII et Constantio c. conss. (326 sept. 1).

Мауританији. Цар Константин је у једном писму након објаве толеранције позвао вернике и епископе у Северној Африци да буду стрпљиви и попустљиви према расколницима, да се немири не би наставили. Овај акт цара Константина је практично значајно да он у том тренутку није видео решење за постојећи проблем и решио је да дозволи да у Северној Африци званично постоје две хришћанске Цркве.⁹²¹ Колико је у том периоду био јак унутрашњи црквени живот донатиста сведочи и чињеница да је 330. године на сабору у Картагини, на коме се одлучивало под којим условима се правоверни могу примити у донатистичку Цркву, окупило око 270 епископа на челу са Донатом.⁹²² Скоро у исто време донатисти су показали колико су снажни и усудили су се отети у граду Константини у Нумидији правовернима цркву коју је саградио Константин. Том приликом је Донат префекта Григорија назвао „љагом Сената и погрдом префекта“, а овај његов чин је прошао некажњено.⁹²³ Међутим, покушаји донатиста да стекну присталице изван Северне Африке нису били тако успешни.⁹²⁴ Константин је умро 337. године, а последњих шеснаест година његове владавине донатисти нису узнемиравани нити прогоњени.

3.3. Закони против јеретика

У физичком и духовном свету ниједан развитак не тече без борби и реакција, а исто тако ни унутрашњи развитак Цркве. Борбе са којима тече унутрашњи развитак Цркве су разне опозиције у Цркви против нормалног развитка црквеног учења, религиозног и моралног живота, црквене управе и дисциплине. Са црквеног гледишта те опозиције се деле у две групе:

---

⁹²¹ Jedin, *Velika povijest II*, 133; S. Bravelski, „Did the bishops ordered by emperor Constantine the Great together at Nicea discuss the Donatists shism“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 203 – 215.

⁹²² Овде се Донат показао као мудар вођа и био је доста флексибилан када је било у питању приступање донатистичкој Цркви и дозволио је приступ без поновног крштења, што је у редовним околностима строго захтевано. Упореди са: Bravelski, *Did the bishops ordered by emperor Constantine the Great*, 205 – 210.

⁹²³ Jedin, *Velika povijest II*, 134.

⁹²⁴ Они су само у Риму успели основати релативно малу црквену општину чији је први епископ био Виктор из Гарбе, али су се могли састајати само пред градским вратима. Упореди са: Jedin, *Velika povijest 2*, 134.

1. Јереси;

2. Шизме.⁹²⁵

Под јересима се подразумева јака опозиција против битних тачака учења Цркве, односно против догмата Цркве, док се под расколом подразумева одцепљење од Цркве које је уперено против мање важних тачака црквеног учења, против форме црквене управе, религиозно - моралног живота у Цркви, а посебно против црквене дисциплине. Реч јерес у црквеном и богословском смислу означава свако посебно мишљење противно општем црквеном учењу, али у најужем богословском смислу представља опозицију против темељног црквеног учења узетог из Божанског Откровења, односно против догмата Цркве.⁹²⁶ Када су Црква и Царство побољшали односе, односно када је хришћанство Миланским едиктом постала дозвољена религија у Царству, Црква је постала битна институција. Будући да су све веће народне масе улазиле у Цркву световне власти нису ништа смеле препустити случају када је ова вера била у питању. Наиме, јереси и разне турбуленције су знале да потресају Цркву, а Царство желећи мир, је обратило посебну пажњу на разне случајеве. Ово је резултирало низом закона који се односе на религију и помажу Цркви да уз помоћ световних апарата угаси пожаре јереси које су је снашле.

3.3.1. Константин и јеретици

Уплитање световних власти у ствари вере је био велики проблем Светих Отаца 3. и 4. века.⁹²⁷ Константин је био спреман да користи оштар језик и увреде када му је то

---

⁹²⁵ Реч шизма која у преводу значи раскол или расцеп означава сваки расцеп у Цркви, а у ужем смислу речи означава црквени расцеп изазван опозицијом против Цркве због мање важних тачака учења, због црквене дисциплине, питања црквеног устројства или на крају чак и из личних мотива. Упореди са: Поповић, *Опћа црквена историја*, 322.

⁹²⁶ Упореди са: Поповић, *Опћа црквена историја*, 321 – 322.

⁹²⁷ Тертулијан, рани 3. век је изјавио да је ово темељно људско право, природна привилегија, да сваки човек може да верује по сопственим убеђењима, да нема насиља у религији, јер нас треба водити слободна воља, а не насиље. Лактанције, савременик Константинов, такође, заступа принцип да религија не може да буде наметнута силом, ако желиш да одбраниш религију крвопролићем, насиљем и кривицом то више неће бити одбрана, него загађивање и профанисање. Златоусти је живео у каснијем периоду, када се савез Цркве и државе више развио, одобрио је укидање права да се јеретици сабирају и конфисковање њихове имовине, али је такође препоручивао да им се покаже хришћанска љубав. Упореди са: L. K. Noethlichs „Revolution from the top? <Orthodoxy> and the persecution of heretics in imperial

одговарало. У његовом „Писму јеретицима“, које је изгледа било јавно објављено Константин испуњава прве две трећине писма са увредама против учења и осуђује присталице многих посебних јереси.⁹²⁸ Ови јеретици су донели смрт кроз себе⁹²⁹ и они су противници истине, непријатељи живота и саветници пропасти. Све у вези њих је противно истини и у сагласности са злим делима зла. Константин признаје да читав дан не би био довољан да наброји све њихове изопачености и дела. Међутим, упркос овом праведном гневу којим осуђује поједине јеретике и њихово веровање, Константин им је само забранио окупљања и наредио да се имовина њихових цркава конфискује и преда правовернима. Писмо не садржи законске одредбе за кажњавање јеретика који наставе са окупљањима и богослужењима. Међутим, закон издан по овом питању ипак је мало строжи:

СTh 16, 5, 1 *Цар Константин Дракилијану*

*Привилегије додељене у вези са религијом односе се само на припаднике католичанске вероисповести. Наша је воља да јеретици и расколници буду лишени таквих привилегија и у обавези да врше јавне службе.*⁹³⁰

Овај закон је издан 1. септембра 326. године и први је од Константинових закона који је сачуван и упућен је Драклијану, викару преторијског префекта Истока. Он одређује да се недавно одобрене привилегије односе само на правоверне, а не на јеретике и шизматике. Константин такође наређује да такви треба да се обавежу и подвргну различитим дужностима јавних служби. Ово нам показује Константинову свест и да све што се дешава у Цркви може да се одрази и на Царство. Зато даје јасно до

---

legislation from Constantine to Justinian“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 115 – 126.

⁹²⁸ Eusebius, *VC*, IV, LXIV – LXV; V. M. Minale, „Creating a law about religion under Constantine the Great: The case of the edict against the heretics (Eus. *Vita Const.* III. 63 - 66)“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 383 – 406.

⁹²⁹ Eusebius, *VC*, IV, LXIV.

⁹³⁰ СTh 16, 5, 1

Imp. Constantinus a. ad Dracilianum.

Privilegia, quae contemplatione religionis indulta sunt, catholicae tantum legis observatoribus prodesse oportet. Haereticos autem atque schismaticos non solum ab his privilegiis alienos esse volumus, sed etiam diversis muneribus constringi et subici.

Proposita kal.sept. Gerasto Constantino a. VII et Constantio c. conss. (326 sept. 1).

знања да они који не исповедају праву веру, које Црква не признаје, не могу да имају исте привилегије као правоверни. Ово је само још један доказ колико је Константин поштовао Цркву и чинио све што је у његовој моћи да јој помогне и одржи мир, како на политичком, тако и на духовном плану.

3.3.2. Валентинијан и јеретици

СTh 16, 5, 3 *Цареви Валентинијан и Валенс и Грацијан Ампелију, префекту Рима*

У случају одржавања скупова манихејаца и њима сличних, нека се њихови учитељи строго казне. Они који се тим приликама окупљају биће означени као озлоглашени и осрамоћени, а куће у којима се таква учења шире биће одузета у корист царске касе.⁹³¹

Закон издан 2. марта 372. године упућен Ампелију, префекту Рима је био први Валентинијанов закон против јеретика. Ампелије је већ раније примио закон СTh 16, 2, 21. маја 371. године. Овај последњи закон је био упућен против манихејаца који су требали бити кажњени „тешким казнама“ сваки пут када се једно од њихових сабрања пронађе. Они који учествују у таквим сабрањима треба да буду издвојени из људског друштва као неславни и срамотни. Имовина у којој се ова профана доктрина учи треба да буде конфискована. Закон проглашава казну само за учитеље јереси, он не жели да казни полазнике манихејског сабрања, нити одређује било какву посебну казну за учитеље, само да казна треба бити велика. Ово је вероватно допуштало спровођење закона са знатним степеном дискриминације, сваки пут када је учитељ манихејства био осуђен. Слична одредба да они који се сакупљају треба да се сматрају неславним и срамотним је такође допуштала било коме ко је спроводи знатан степен ширине у

---

⁹³¹ СTh 16, 5, 3

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Ampelium praefectum Urbi.

Ubi cumque manichaeorum conventus vel turba huiusmodi repperitur, doctoribus gravi censione multatis his quoque qui conveniunt ut infamibus atque probrosis a coetu hominum segregatis, domus et habitacula, in quibus profana institutio docetur, fisci viribus indubitanter adsciscantur.

Dat. VI non. mart. Treviris Modesto et Arinthaeco cons. (372 mart. 2).

тумачењу приликом одлучивања које мере треба предузети. *In amis* нема верску конотацију и у најгорем случају може значити озлоглашен или безчастан. Слично томе реч *probrosis* значи срамотан и такође нема верски призив. Обе ове увредљиве речи упућују на то да активности манихејаца саме по себи нису сматране верским увредама. Док је манихејски *institutum* означен *proanus* који наравно нема верску конотацију безбожности или изопачености. Очигледно је ово учење само по себи сматрано као више неприхватљиво, него његови следбеници. Валентинијан је подвукао пажљиву црту између моралности људи који су посећивали манихејска сабрања, од оних који су себе сматрали манихејцима, и правог морала њиховог учења.

Публије Ампелије је морао бити неуобичајено поуздан човек Валентинијану, јер је успео да се избори са новим режимом царске бирократије који су били званичници претходних влада. Већина од њихових замена је била са разлогом нејасна, али Ампелије је био изузетак. Он је већ био проконзул Ахаје под Констанцијем и вероватно гувернер Кападокије. Валентинијан није имао проблема да га именује проконзулом Африке када је ступио на трон, иако је дошао из високе богате и префињене класе коју је Валентинијан изгледа презирао. Ампелије је био паганин, али његова религијска усмерења чини се да нису имала ефекта на закон CTh 16, 5, 3. Међутим, закон CTh 16, 2, 21 указује да је Ампелије био вољан да се донесу закони који су били штетни по интересе чланова Цркве. Стил законодавства у оба закона сведочи да они немају стварне казне и овај закон је био са разлогом попустљив према манихејцима, јер је могуће, да је Ампелије био врста званичника који је био нерад да проузрокује себи непотребну гњаважу или посао. Амијан сведочи да је он увео правила о пијењу и обедовању док је био префект Рима, али нису имали вољу да у потпуности спроведу његов рад. Амијан, такође, сведочи да је био популаран међу народом пошто није желео да кажњава религијске девијације и то му је у извесној мери донело популарност.⁹³² Ампелије је такође добио укор, јер изгледа, није спроводио неке Валентинијанове законе и прекорачавао је своја овлашћења. Ова конституција се једино може датирати, јер је повезана са Ампелијевом титулом *prefect Urbi*, али такође може бити повезана са његовим спровођењем суда сенатору Химетију, бившем проконзулу Африке који је био оптужен да консултује гатаре и изводи

---

⁹³² Амијан, *Историја*, XXVIII, IV, III – IV.

жртвоприношења, јер му је то Валентинијан заповедио. Валентинијан је такође сумњио Химетија да је направио превару са житом из Африке.⁹³³

Међутим, треба нагласити да се овај закон први посебно бави јерeticима и то са негативном конотацијом према њиховој групи и учитељима и то са практичним казнама.⁹³⁴ Као такав он чини напредак у званичном ставу према јерeticима и јересима. Међутим, не би било исправно узети овај закон као свеобухватну промену у ставу владе према религијским девијацијама у смислу да су јеретици сада постали феномен који треба на основи самог свог постојања да привуче пажњу званичника. Иако је Константин био задовољан ограничавајући повластице и права јерeticима, он је доделио Цркви, посебно правовернима, питање новацијана. Ово имплицира да се осећао другачије или да је истраживао другачије јереси, тада је новацијанима потенцијално могло бити суђено и третирано су на исти начин као и манихејци, или чак и горе.⁹³⁵ Очигледан званични став могуће да је био одређен нечим што се догодило и што је привукло пажњу цара и његове конзисторије.

3.3.3. Грацијан и јеретици

СTh 16, 5, 4 Цареви Валенс, Грацијан и Валентинијан Хесперију, преторијанском префекту

Да би спречили окупљања неверника, нека им буду одузета сва места где се налазе олтари где практикују своју јерес, без обзира на то да ли се таква места налазе у градовима или селима, све док су под нашом надлежношћу. Ако би неко указао на таква места, нека и та места буду уништена.⁹³⁶

---

⁹³³ Исто, XXVIII, I, XVII – XXIII.

⁹³⁴ Пре овога постоје само два сачувана закона која се баве јерeticима СTh 16, 5, 1 – 2.

⁹³⁵ СTh 16, 5, 2.

⁹³⁶ СTh 16, 5, 4

Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aad. ad Hesperium praefectum praetorio.

Olim pro religione catholicae sanctitatis, ut coetus haeretici usurpatio conquiesceret, iussimus, sive in oppidis sive in agris extra ecclesias, quas nostra pax obtinet, conventus agerentur, publicari loca omnia, in quibus falso

Овај закон који је издан 22. априла 376. године јесте најранији Грацијанов закон којим наређује одузимање имовине на којој се налазе јеретички олтари било да су у граду или на селу. Закон говори да ће се одузимање имовине догодити било где ако се врши забрањена служба или ако се деси попустљивост судца или непоштење световњака. Адресиран је на Хисперија, проконзула Африке који је као преторијски префект Италије и Галије примио и закон CTh 13, 1, 11. Постоји мало спољашњих доказа шта је могао да тражи овај закон. Чињеница јесте да је Африка, посебно Триполитана, била под нападом Аусторијана и недостатак одбране је направио скандал међу грађанима, према сведочанству Амијана.⁹³⁷ Нажалост, не постоје докази којима можемо повезати овај закон са нападом Аусторијана, иако се чуло да је Хисперије био укључен у ову аферу.⁹³⁸

Закон је са разлогом био благ и у пракси, чак и више од Валентинијановог закона CTh 16, 5, 3 изданог 2. марта 372. године који је издан против манихејаца и одређивао је да се њихова места окупљања конфискују и придодају царској ризници. Валентинијанов закон је такође одређивао да се манихејски учитељи казне новчаним казнама. Овај последњи закон, иако не говори о некој посебној јереси и зато вероватно подразумева све јереси, не одређује казну појединцу који се упустио у јерес и не осуђује јереси нити било шта каже о њима као таквима.

Закон CTh 16, 5, 5 *Цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије Хесперију, преторијанском префекту*

*Божји и царски закони забрањују сваку јерес. Ако неко својим учењем настоји да ослаби снагу Божјег концепта, нека таква учења задржи за себе и нека их не проповеда. Својим грешним учењем не сме другима да шкоди. Сви који проповедају или уче сличне доктрине и сујеверја нека се не окупљају. Пропис издат у Сирмијуму нека буде поништен, а нека на снази остану само прописи који се тичу вере нашег Оца, вечне католичке вере.*⁹³⁹

---

religionis obtentu altaria locarentur. Quod sive dissimulatione iudicum seu profanorum improbitate contigerit, eadem erit ex utroque perniciēs.

Dat. X kal. mai. Treviris Valente V et Valentiniano aa. cons. (376 [378?] apr. 22).

⁹³⁷ Амијан, *Историја*, XXVIII, VI, XXVI.

⁹³⁸ Исто.

⁹³⁹ CTh 16, 5, 5

Издан 3. августа 379. године је вероватно први Грацијанов закон о религијским стварима после битке у Адријанапољу и постављања Теодосија за владара источног дела Царства. Упућен је Хисперију (који је такође насловљен у законима CTh 13, 1, 11 и CTh 16, 5, 4) у његовом новом својству као преторијански префект Италије и Африке. Овај закон је знатно дужи него већина претходних закона о религијским стварима и иако га са разлогом можемо сматрати нетолерантним, његова нетолеранција се веже само са ставовима које изјављује, пре него што они заиста прописују или захтевају нешто. Он почиње са једном апсолутном конструкцијом: *све јереси су забрањене Божанским и царским законима и треба их укинути заувек*. Сваки човек који због свог кривичног учења слаби концепт веровања у Бога не треба да подучава друге тим штетним учењем и да их збуњује. После ове реченице којом нас уводи у закон, остатак закона је изгледа упућен против донатиста иако они нису директно именовани. Наређење против подучавања вере која је штетна за друге је поновљено у закону када се осудило донатистичко понављање крштења. Закон је дао посебна наређења против донатиста, али упркос овим осудама није прописана ниједна казна, чак у нејасним условима тако је сврха и ефекат закона више реторички него практични, али, иако закону фали нешто практичности он сведочи о повећању нетолеранције према донатистима.

Искуство сабора и других теолошких неслагања током 4. века требало је да научи власти да су доктринарне разлике непроменљиве и непомирљиве. Закон је такође прецизирао званично у донатистичкој цркви: епископе, свештенике и ђаконе и ставио под знак питања да ли они уопште могу да се сматрају клирицима. Валентинијан је сматрао да донатистички епископи нису достојни свештеничке службе у свом закону CTh 16, 6, 1 издатом 20. фебруара 373. године, али није поменуо остале донатистичке

Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaaa. ad Hesperium praefectum praetorio.

Omnes vetitae legibus et divinis et imperialibus haereses perpetuo conquiescant. Quisquis opinionem plectibili ausu dei profanus inminuit, sibi tantummodo nocitura sentiat, aliis obfutura non pandat. Quisquis redempta venerabili lavacro corpora reparata morte tabificat, id auferendo quod geminat, sibi solus talia noverit, alios nefaria institutione non perdat. Omnesque perversae istius superstitionis magistri pariter et ministri, seu illi sacerdotali adsumptione episcoporum nomen infamant seu, quod proximum est, presbyterorum vocabulo religionem mentiuntur, seu etiam se diaconos, cum nec christiani quidem habeantur, appellant, hi conciliabulis damnatae dudum opinionis abstineant. Denique antiquato rescripto, quod apud Sirmium nuper emersit, ea tantum super catholica observatione permaneant, quae perennis recordationis pater noster et nos ipsi victura in aeternum aequae numerosa iussione mandavimus.

Dat. III non. aug. Mediolano, acc. XIII kal. sept. Auxonio et Olybrio cons. (379 aug. 3).

клирике. Сасвим супротно Константиново писмо нумидијским епископима је било адресирано на све нумидијске епископе укључујући и донатисте. Међутим, овај Грацијанов закон је отишао даље него што су и Константин и Валентинијан ишли предлажући да донатистички клирици не треба да се сматрају хришћанима. Очигледно није више било жеље се две цркве уједине једног дана. Наставак раскола који је у то време трајао скоро 70 година је могао ујединити власти у њиховој непопустљивости и зато без цара који је имао Константинову визију Цркве и Царства, претварање уједињења није било могуће. Можда би било вредно труда да разматрамо колико је поновно крштење заживело у донатистичкој цркви у то време и не чини се посебно вероватним да га је било пуно, осим ако донатисти нису активно покрштавали међу правоверном популацијом.⁹⁴⁰ Зато је проблем поновног крштавања могао постати више него само индикатор, обичан проблем у коме су правоверни нашли своју опозицију у донатистима. У свим другим питањима вере донатисти су били идентични као и правоверни и на овом нивоу њиховог развоја они би били неприметна форма правоверне цркве аутсајдера. Према томе, једина значајна разлика би била да су они ван контроле правоверне Цркве и да су независни од званичне религије. Поред тога, нетолеранција према донатистима сачувана у овом закону се може више приписати њиховој независности, него уверењима, али ово је само претпоставка.

3.3.4. Теодосије и јеретици

Созомен говори о Теодосију, да како год велике биле казне одлуком закона против јеретика оне нису увек извршаване, јер цар није желео да прогони своје поданике, он је само желео да веровање у Бога буде јединствено.⁹⁴¹ Ако Теодосијеви едикти нису ригорозно спровођени, шта треба да мислимо о законодавству његових наследника? Није успостављен посебан суд за прогон јеретика. Закони против њих су спровођени преко јавних судова.⁹⁴² Пошто световни званичници нису били вешти у стварима исповедања вере, оптужени су могли да избегну казну употребом разних

⁹⁴⁰ Tilden, *Religious Intolerance*, 189.

⁹⁴¹ Sozomenus, *EH*, VII, XII.

⁹⁴² Постоји један едикт који предвиђа посебни суд за јеретике. Он овлашћује преторијанског префекта да одреди иследнике, отвори форум и прими извештај тужиоца, без да осрамоти оптуженог, (CTh 16, 5, 9) али не постоји информација која сведочи да се едикт спроводио. Његова сврха је вероватно била у испитивању.

црквених речи и фраза. Као што је већ раније забележено неки део Теодосијевог законодавства је намењен да се тиче једне посебне групе, али може такође да се односи и на другу.

Аријанци се нису предали без протеста и на Истоку су велике пометње настале када су избачени из цркава.⁹⁴³ Када су до Теодосија дошле ове вести он је наредио да секте: аријанаца, евномијеваца, македонаца и новацијана дају написмено изјаве о свом веровању. Ова исповедања су му достављена у двору и након молитве он их је све уништио осим новацијана. Остале секте су се повукле и ускоро им је било забрањено да одржавају скупове, рукополажу свештенике или промовишу своје исповедање и њихова места окупљања су конфискована.⁹⁴⁴ Аријанска нада се сада пребацила на Запад. Овде је поменута секта нашла заштитницу у Јустини, мајци Валентинијана II. Након Грацијанове смрти њен утицај на двору је био јачи и аријански званичници и готске трупе су нашли своје место у царској служби.⁹⁴⁵ Када се чинило да ће вође са двора употребити силу Амвросије је претио војницима са екскомуникацијом. Јавно мњење је било уз њега; никејски војници су напустили своје аријанске капетане и привремено измирење између Амвросија и Валентинијана II је наступило, али 386. године цар је одобрио аријанцима право да се могу сакупљати и да ће они који наруше ово право бити оптужени за увреду Величанства и добити смртну казну.⁹⁴⁶ Симпатије народа су опет биле са њим и Валентинијан II је одлучио да повуче декрет о прогону. Овај спор Амвросија и аријанаца на двору је прекинут 387. године због Максимове инвазије на Италију. Године 383. Максима је војска прогласила за августа у Италији након убиства Грацијана. Он је проширио своју власт на Галију и Шпанију и признали су га Валентинијан и Теодосије.⁹⁴⁷ Јустина и Валентинијан су отпловили у Солун и молили Теодосија за помоћ. Након што су утврдили политички савез браком, Теодосије је

---

⁹⁴³ Sozomenus, *EH*, V, X.

⁹⁴⁴ CTh 16, 5, 11 - 13; Поред поменутих секта аполинаријевци, манихејци и одређене секте мањег значаја су укључене.

⁹⁴⁵ Амвросију је дошла молба за коришћење једне базилике близу Милана где су аријанци хтели прослављати Васкрс од 385. године према својим обредима. Он је одбио и када је захтев поновљен он је истакао у свом одговору теорију да власништво када је једном у поседу Цркве, да је оно власништво Бога, да му свештеник мора служити и да никада не сме дозволити његов повратак свету.

⁹⁴⁶ CTh 16, 1, 4; 4, 1; Када је Амвросије поново одбио да дозволи аријанцима да користе црквено власништво Валентинијан је издао декрет којим га прогони. Амвросије је одговорио да је цар у Цркви, а не изнад ње и да у црквеним стварима лаик нема већу јурисдикцију од свештеника.

⁹⁴⁷ Сви извори осим Зосиме се слажу да је Максимово уздизање дело војске. По питању Грацијанове смрти извори се разилазе. Он се сада појавио у Италији као првак католичанске вере. Постоји писмо које је Максим упутио Валентинијану у коме му прети ратом ако не прекине своје супротстављање католичанској вери. Упореди са: Theodoret, *EH*, V, XIV; Овај писац такође говори да је Теодосије писао Валентинијану да није чудно што је Максим био успешан зато што је бранио католичанску веру, док је он гонио.

скупио велику војску и у лето 388. године напао Италију и поразио Максима у две битке у Панонији, где га је заробио и погубио. На почетку рата, Валентинијан је одузео аријанцима право окупљања и подизања олтара за богослужење и вршења Светих Тајни.⁹⁴⁸ Пошто је Јустина умрла током рата, није било наде за толеранцију паганизма и реорганизацију администрације на Западу.

Док је Теодосије био у Италији, делатност јеретика у Константинопољу је захтевала пажњу световних власти. Законодавство из претходних година није било ригорозно спровођено. Године 387. аријанци и аполинаријевци су имали јавне скупове у Константинопољу, а евномијевци су спроводили религијску пропаганду у Кападокији.⁹⁴⁹ Према томе, пре ратног похода на Италију издан је едикт који укида јеретичима права да бораве у градовима и забрањује постављање њихових званичника.⁹⁵⁰ Онда је пре одлучујуће битке са Максимом вест кружила у Константинопољу да је Теодосије заробљен и исечен на делове. Аријанска секта је тада постала усхићена и запалила кућу епископа Нектарија, а још једна вест је кружила, да је цар издао едикт о толеранцији.⁹⁵¹ Ови услови су одговорни за два едикта који забрањују расправу о религији, објављивање религијских трактата и претња казном за фалсификовање за оне који су одговорни за вест о толерантном законодавству.⁹⁵² Након Теодосијевог повратка на Исток он је поновио забрану о боравишту јеретика у Константинопољу и за њихово рукополагање, као и за конфискацију богослужбених места 392. и 394. године. Довољан је извештај да су јереси један од многобројних проблема које царска влада није могла до краја и на прави начин решити,⁹⁵³ али када је Аркадије у више едикта потврдио и поново донео очево законодавство многи јеретици су се пребацили у правоверну Цркву и јереси су престале да буду толики политички проблем на Истоку.⁹⁵⁴

У верској политици Грацијана и Теодосија према јересима постоји приметна разлика у односу на њихове претходнике. Мотив који је навео Константина да се интересује за верске проблеме је пре свега жеља да Црква буде јединствена, зато што ће

---

⁹⁴⁸ CTh 16, 5, 15.

⁹⁴⁹ Sozomenus, *EH*, VI, XXVII.

⁹⁵⁰ Рукополагање; CTh 16, 5, 15; Ово је вероватно издато под утицајем Григорија Богослова и Нектарија Константинопољског.

⁹⁵¹ Sozomenus, *EH*, VII, XIV.

⁹⁵² CTh 16, 4, 2; CTh 16, 5, 16, донет је посебан едикт за аполинаријевце, CTh 6, 5, 14.

⁹⁵³ CTh 16, 5, 21 – 24.

⁹⁵⁴ CTh 16, 5, 25, 26, 30; Sozomenus, *EH*, VIII, I; Карактер Аркадијевог законодавства показује да јереси нису биле толики политички проблем.

то бити продуктивно и за добро Царства. Након свега што је речено о Константиновим религијским мишљењима, политички аспект јереси је био у одређеној мери одговорност за његову верску политику, док је Валенсов војни карактер и његова толеранција према паганима наговештавала жељу за црквеним јединством, пре него лични интерес у било којем исповедању које је било одговорно за прогоне. Напори ових царева да успоставе религијско јединство су упућени против црквених вођа и званичника. Међутим, у законодавству Грацијана и Теодосија религијска осуда је јачи мотив него политичка корист. Зато су лаици као и црквени чланови секта прогнани. Докази ове промене која се односила на концепт јереси је утицала и на права грађанства. Теодосије је изједначио кршење божанског закона са светогрђем и такав прекршај је утицао на губљење одређених права римског грађанства.⁹⁵⁵

---

⁹⁵⁵ CTh 16, 2, 25.

4. Закони о Јеврејима

У овом поглављу нам није задатак да до детаља анализирамо и изнесемо историју јеврејског народа у Римском царству или њихов социјални и религијски живот у Империји. Наш главни задатак је да проучимо одређене аспекте њиховог правног статуса у Римској империји узимајући у обзир и односе са другим религијама које су тада постојале, паганство и хришћанство.

Према римском закону Јевреји су чинили *colegium*, пре него *religium* и као такви су имали сопствена права.⁹⁵⁶ Није било ништа посебно у давању ових привилегија, јер су ово радећи Римљани само пратили устаљени обичај одобравања највеће могуће аутономије различитим деловима њиховог Царства. Привилегије одобрене Јеврејима су врло брзо откриле да одговарају само једној страни. Наиме, дозволити им да живе по њиховом сопственом закону значи дозволити им да несметано обожавају свога Бога. Принцип религијске слободе је био јако поштован у древном свету. То није било тешко, јер су богови различитих народа били јако толерантни једни према другима. Међутим, јеврејски Бог се разликовао од других богова, тако да то није дозвољавао. Тако да су неки закони морали бити обустављени због Јевреја.⁹⁵⁷ Њима су морале бити одобрене посебне привилегије, јер би без њих јеврејска религијска пракса била немогућа. Јеврејима је морало бити одобрено не само да не приносе жртве боговима, него да им се дозволи да на посебан начин изражавају своју лојалност цару. Они нису могли да му приносе тамјан нити да прихвате његове статуе у својим синагогама.⁹⁵⁸ Ове посебне привилегије Јевреји су уживали у Царству независно од тога, да ли су грађани неког посебног града или самог Рима.⁹⁵⁹ Чак и после уништења Храма и сваког облика политичке аутономије, Јевреји су и даље наставили да буду повлашћени као народ и

---

⁹⁵⁶ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 8; I. Moga, „The Legal Rights of the Jews from Hadrian to Theodosius I“, *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, No. 3, (2008), Iasi – Romania, 95 – 111.

⁹⁵⁷ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 149 – 150; Moga, *The Legal Rights of the Jews*, 105 – 111.

⁹⁵⁸ J. E. Seaver *The Persecution of the Jews in the Roman Empire (300 – 428)*, Kansas, 1952., 9 – 10; Такође се поставља питање јесу ли Јевреји икада били у царској војсци када им је одобрена оваква привилегија. Када се производило уље које има везе са паганским жртвама Јевреји су добијали компензацију у новцу. Када се хлеб делио у Суботу, њима је било дозвољено да га узму дан после.

⁹⁵⁹ Велики број Јевреја сигурно није поседовао статус грађанства.

ауторитет јерусалимског партијарха по питању религијских ствари је и даље важио и односио се на све Јевреје у Римском царству. После 70. године Римљани су изнудили посебан порез који су само Јевреји у читавом Римском царству били обавезни да плаћају. Овај порез је познат као *fiscus Iudaicus*, јеврејско благо. Овај порез је наметнут Јеврејима после 70. године по Христу за време Веспасијана, након сузбијања велике побуне и уништења Храма у Јерусалиму.⁹⁶⁰ Левитима је намењена двојака казна за побуну и средства за скупљање новца за поновну изградњу Храма Јупитеру Капитолском у Риму. Храм је изгорео у грађанском рату који је пратио Веспасијанов успон на римски трон и пребацивање средстава ка Јупитеру која су претходно плаћали Јевреји јерусалимском Храму. Управо ове чињенице су биле неоспорни докази и симболи Јеврејског пораза и потчињеног положаја у Римском царству.⁹⁶¹

4.1. Закони о повластицама јеврејских свештеника

Поред законских мера које су успешно спровели римски императори, проблеми у вези Јевреја и њихових религијских активности издржали су све време, јер се задовољавајуће решење никад није пронашло. Другачија тачка гледишта долази када се носимо са јеврејском ситуацијом и званичним ставом према њима у христијанизованом Царству. Нека истраживања нас убеђују да је одмах након што је хришћанство признато за дозвољену религију јеврејски прозелитизам постао криминално дело и тако када је хришћанство постајало моћније потпуно другачији став се заузимао према Јеврејима.⁹⁶² Други, као што је Луис Фелман, расправљају у корист континуитета, пре него разматрања да је став у вези традиционалне толеранције у корену измењен, будући да је царска политика радије намеравала да задржи изглед континуитета са правним делима претходног императора.⁹⁶³

Када се Константиново законодавство почело бавити искључиво са Јеврејима, а не са јеврејско - хришћанским односима, стиче се утисак да су световне власти једнако

---

⁹⁶⁰ M. Goodman, „The Temple in the first century CE Judaism”, *Judaism in the Roman World, collected essays*, edited by: M. Goodman, Leiden – Boston, 2007., 47 – 59, 48; W. D. Morrison, *The Jews under Roman rule*, New York, 1890., 190 – 200..

⁹⁶¹ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 26.

⁹⁶² Исто, 101.

⁹⁶³ Исто.

вредновале и хришћане и Јевреје. Међутим, Константинов први закон о Јеврејима СТh 16, 8, 3 и питање декуриона се чинио као изузетак од овог утиска и као евиденција да је почела да расте нетолеранција према Јеврејима под Константином.⁹⁶⁴ Овај закон је одобравао саборима да номинују Јевреје за њихове савете, али Константин је дозволио „да две или три особе из сваке групе имају привилегије“ изузећа из дужности. То изузеће је обезбеђено као утеха Јеврејима претходним законом. Ово „бивше правило“ је вероватно референца изузећа загарантованог јеврејским члановима сабора у време Септимија Севера и поново у раном 3. веку од обављања јавне службе, ако та служба присиљава Јевреје да наруше своје религијске обавезе и уверења. У овом случају, да се овај Константинов закон делимично понавља на крају 2. и почетком 3. века, нам сведочи да је Константин мање фаворизовао Јевреје од својих претходника.⁹⁶⁵ Као алтернатива могуће је да су ранија изузећа чинила да јеврејски чланови заједнице не буду у могућности да изостану са сваке паганске церемоније, Константину се можда није чинило политички коректно да призна настављање постојања ритуала по коме су Јевреји били изузети. Према томе није било потребе за изузећем када је овај закон завршен и он је допуштао трајно изузеће неких Јевреја од јавних служби.⁹⁶⁶

Константиново законодавство је утицало на Јевреје у две ствари: њихов однос према прозелитима из јудеизма и однос према нејеврејским робовима који делили бремене декуриона. Њихов пређашњи имунитет је остао на њиховој неспособности да у паганско време имају задужење које је укључивало приношење жртава. Ово више није било случај у хришћанском Царству. У исто време куријали су били најнесрећнија класа у Империји. Њихова одговорност је била да сакупљају порез и морали су да надоместе недостатке од свог богатства. Како се ово богатство повећавало и сама моћ је расла, тако да је ово бремене постало неподношљиво и велике казне су биле намењене онима који су покушали да избегну своје дужности. Ниједном члану класе није било дозвољено да напушта град, нити да прода своју имовину без најстрожег могућег прегледа царске ризнице. Временом је ово било све строжије и куријали су били спремни да ступе у монашку службу, пре него да имају измишљену част.⁹⁶⁷ Док није било неправедно да Јевреји улазе као једнаки по богатству у ову несрећну класу, није

---

⁹⁶⁴ Tilden, *Religious Intolerance*, 2.

⁹⁶⁵ Исто, 3.

⁹⁶⁶ Исто, 21.

⁹⁶⁷ J. Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue – A study In the origins of anti-Semitism*, Philadelphia, 1964., 178.

изненађујуће што су чинили непрестане напоре да је избегну и кроз читав период римског законодавства постоји континуирано понављање ове обавезе.⁹⁶⁸ Био је обичај да буду изузети од овог терета они који заузимају посебан религијски положај. Клир католичанске Цркве је поседовао ову привилегију и то се исто односило у почетку на „двојицу или тројицу“ у свакој јеврејској заједници:

СTh 16, 8, 3 Цар Константин декуриону Келна

*Јавним законом допуштамо да општински Сенат именује Јевреје за скупштину општине. Али њима за утеху нека сваки други или трећи члан секте не буде постављен ни за какву јавну службу, а касније на све оне који су у потпуности заокупирани овим функцијама.*⁹⁶⁹

СTh 16, 8, 2 Цар Константин Аблавију, преторијанском префекту

*Они који се у потпуности посвете служењу у јеврејским синагогама као патријарси и свештеници и придруже се горепоменутој секти и спроводе њихов закон, биће лишени сваке јавне службе која људима припада, као и службе у општинама. Такође, такви људи који су уз то и декуриони неће имати право на службу у гарди, будући да неће бити у обавези да напусте своје изабране положаје. Уз то, они који нису декуриони неће имати право да декурионима постану.*⁹⁷⁰

---

⁹⁶⁸ Исто.

⁹⁶⁹ СTh 16, 8, 3.

Idem a. decurionibus Agrippiniensibus.

Cunctis ordinibus generali lege concedimus iudaeos vocari ad curiam. Verum ut aliquid ipsis ad solacium pristinae observationis relinquatur, binos vel ternos privilegio perpeti patimur nullis nominationibus occupari.

Dat. III id. dec. Crispo II et Constantino II cc. cons. (321 dec. 11).

⁹⁷⁰ СTh 16, 8, 2.

Idem a. ad Ablavium praefectum praetorio.

Qui devotione tota synagogis iudaeorum patriarchis vel presbyteris se dederunt et in memorata secta degentes legi ipsi praesident, immunes ab omnibus tam personalibus quam civilibus muneribus perseverent, ita ut illi, qui iam forsitan decuriones sunt, nequaquam ad prosecutiones aliquas destinentur, cum oporteat istiusmodi homines a locis in quibus sunt nulla compelli ratione discedere. Hi autem, qui minime curiales sunt, perpetua decurionatus immunitate potiantur.

Није било намере да Јевреји буду више или мање повлашћени, него остали становници Царства и ово се одвијало изнад услова закона који гарантује јеврејским куријалима имунитет од осталих јавних дужности које почивају на њиховој класној припадности и забрањује све куријалне обавезе онима који нису из ове класе. На први поглед се чини да победа хришћанских дужносника није усмерена против Јевреја, јер не само да су религијски функционери добили слободу која се два пута понавља, него им је то посебно наглашено у законодавству:

СTh 16, 8, 4 Цар Константин свештеницима, управитељима синагога, очевима синагога и свима који служе у синагогама

Налажемо да свештеници, управитељи синагога, очеви синагога и сви који у синагогама служе буду лишени јавне службе физичке природе.⁹⁷¹

Конституција СTh 16, 8, 2 адресирана је на Флавија Аблавија, преторијанског префекта Истока. Проширује привилегије јеврејском клиру и учинковито их ставља у ранг са хришћанским клиром. Закон одређује изузеће од куријалних дужности за „патријарха и свештенике“ Јевреје. Особе које већ нису декуриони да им се одобри трајно изузеће из ове службе, али према контексту вероватно се мисли на патријарха и свештеника, а не на целу јеврејску заједницу. Они који су већ декуриони у време када је овај закон донешен одобрава им се привилегија да немају јавну службу.⁹⁷² Привилегија је била упућена патријарху и свештеницима и сврха им је била да дозволи да се јеврејски „култ“ настави без спољашњих уплитања. Конституција СTh 16, 8, 4 је упућена свештеницима, владарима синагога, очевима синагога и свима који служе у поменутих местима. Овај закон учинковито понавља одредбе закона СTh 16, 8, 2 и можда је у оригиналу био део тог закона.⁹⁷³ Иако конституција СTh 16, 8, 4 изузима јеврејски клир од сваке дужности јавној служби „телесне природе“, законодавство које изузима

Dat. III kal.decemb. Constantinopoli Gallicano et Symmacho cons. (a. 330 nov. 29).

⁹⁷¹ СTh 16, 8, 4.

Idem a. hiereis et archisynagogis et patribus synagogarum et ceteris, qui in eodem loco deserviunt.

Hiereos et archisynagogos et patres synagogarum et ceteros, qui synagogis deserviunt, ab omni corporali munere liberos esse praecipimus.

Dat. kal.dec. Constantinopoli Basso et Ablavio cons. (331 dec. 1).

⁹⁷² Tilden, *Religious Intolerance*, 22.

⁹⁷³ Исто, 23.

хришћански клир не помиње ове службе телесне природе, али закон СTh 16, 2, 10 одобрава изузеће хришћанског клира од службе „ропске природе“. Ово можда имплицира да се од клира ове вере очекује да финансијски допринесу ако је то потребно, али не и физички присуствују седницама већа или изводе друге физичке радове.⁹⁷⁴ Законодавство које даје куријално изузеће јеврејском и хришћанском клиру јавља се да обезбеди виши статус хришћанском клиру и да утврди хијерархију клирика између две вере.⁹⁷⁵ Хришћански клир су људи „који су посвећени религијском служењу и божанском обожавању“, и извршавају божанску службу (СTh 16, 2, 2), док јеврејски клир само „седи над администрацијом својих закона“, или „служи синагоги“. Другим речима, шта год јеврејски клир ради, чини то да помогне само себи, док хришћански клир доприноси религији која је истинита религија.⁹⁷⁶

4.2. Закони који говоре о односу Јевреја и хришћана

Време после Миланског едикта означава преломни моменат у историји и јудаизма и хришћанства. Хришћанство се сусрело са неизбежним задатком да изобличи морал и интелектуалне стандарде паганског римског света, док је јудаизам покушавао да нађе нову базу за преживљавање сопствене заједнице, без своје земље, главног ауторитета и Храма.⁹⁷⁷ Јудаизам је морао да води исту битку као хришћанство и они су користили готово исто оружје као и хришћани. Јудаизам је, не мање него хришћанство, инсистирао на дефинисању теолошких веровања у Бога, иако су се изражавали за њихову сврху са много мање теолошких израза. Јеврејска заједница је прошла кроз мале промене од генерације до генерације са својим нагласком на важности породице, имала је мало проблема да се носи са својим здравим традиционалним моралом и високим принципима.⁹⁷⁸ Битка између ово двоје је до сада била битка речи, која је повремено варијала са изливима насиља, али победа Цркве је унела нови елемент у борбу. Једна страна сада постаје не само званично препозната, него убрзо стиче моћ и над целим Царством. Друга промена је широко распрострањено прихватање

---

⁹⁷⁴ Можда је закон захтевао од Јевреја да изводе *munera patrimonialia*, да плаћају новац од њихове имовине као супротно од *munera personalia*, која захтева личну службу. Упореди са: Исто.

⁹⁷⁵ Исто.

⁹⁷⁶ Исто.

⁹⁷⁷ Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, 155.

⁹⁷⁸ Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, 156.

хришћанске вере у високим класама римског друштва.⁹⁷⁹ Јевреји нису изгубили своју борбеност и још увек су били спремни да започну отворену побуну на основу својих привилегија. Чак ни упорност њихових ривала хришћана на суду цара није их обесхрабрила и у 4. веку они су били побуњеници за које је била потребна војна сила да се сузбију. Као што је хришћански император Константин Велики одржавао привилегије дароване за време његових претходника према којима су Јевреји који су у потпуности посвећени синагоги (патријарси, рабини, чак и обични функционери из администрације) изузети од обавезних јавних дужности према њиховом рангу. Такође, ослободио је јеврејске декурионе њиховог дела у службеној пратњи, као и у другим обавезама.⁹⁸⁰ Ове привилегије су одржавали и римски императори после Константина.

Разматрајући јудаизам као религијску, а не националну ствар, хришћански цареви су показали више него пагански да желе задржати став толеранције. Међутим, ако су труд да ограниче прозелитизам наставили римски цареви, почевши са владавином Константина Великог, код кога видимо јак утицај и константни притисак Цркве, ови покушаји су били све чешћи и прецизнији.⁹⁸¹ Први од ових закона које су издали хришћански цареви се везује за Константина Великог и 315. годину:

СTh 16, 8, 1 *Цар Константин Евагрију*

Јевреји и њихове уважене старине, те њихови патријарси нека буду обавештени да уколико се, по објављивању овога закона, неко од њих усуди да нападне каменицама или којекаквим предметима оне који су се одучили од њихове дивље секте и посветили се служби Богу, као што смо упознати да се раније дешавало, такви нападачи биће истога тренутка спаљени заједно са својим саучесницима.

*Поврх тога, онај из народа ко би се придружио њима и њиховој секти и заједници, заједно са њима ће бити кажњен.*⁹⁸²

---

⁹⁷⁹ Исто, 157.

⁹⁸⁰ Goodman, *Jewish Proseytising in the First Century*, 102.

⁹⁸¹ A. Rendu, *The Jewish Race in Ancient and Roman History*, London, 2013.; *Judaism in the Roman World - Collected Essays*, by: M. Goodman, Boston, 2007., 372 – 381.

⁹⁸² СTh 16, 8, 1

Imp. Constantinus a. ad Evagrium.

На овај закон се надовезује и други:

CTh 16, 8, 5 Цар Константин Феликсу, преторијанском префекту

*Јеврејима је забрањено да узнемиравају оне који су из јудаизма прешли у хришћанство или да га нападају на било који начин. Онај ко учини супротно биће кажњен на одговарајући начин.*⁹⁸³

Ово значи да онај што се удружио са Јеврејима треба да добије исту казну од суда правде која је примењена на њих саме.⁹⁸⁴ Осим коришћења термина *nefarious* у вези са њиховом сектом, што нам јасно сведочи о утицају клиричког речника, нема разлике када упоређујемо законе које је издао Септимије Север између претходног законодавства и оног које се промовисало после тријумфа хришћанства. Чак и оштре мере узете из Северових закона нису појачане овде, него су две категорије људи само асимилиране.⁹⁸⁵ Закон се не односи на забрану обрезања, него на обраћење уопштено и њега су прво усвојили хришћански императори у сврху тога да темељно промени статус Јевреја у Римском царству. Овај закон се издаје Евагрију преторијанском префекту Истока, и садржи оштар језик и велике казне. Закон описује да су Константинову пажњу привукли инциденти у којима су Јевреји који су се обратили у хришћанство били каменовани од стране своје бивше браће. Закон одређује да увреде

---

pr. Iudaeis et maioribus eorum et patriarchis volumus intimari, quod, si quis post hanc legem aliquem, qui eorum feralem fugerit sectam et ad dei cultum respexerit, saxis aut alio furoris genere, quod nunc fieri cognovimus, ausus fuerit adtemptare, mox flammis dedendus est et cum omnibus suis participibus concremandus.

1. Si quis vero ex populo ad eorum nefariam sectam accesserit et conciliabulis eorum se adplicaverit, cum ipsis poenas meritas sustinebit.

Dat. XV kal.nov. Murgillo Constantino a. III et Licinio III cons. (315 oct. 18).

⁹⁸³ CTh 16, 8, 5

Imp. Constantinus a. ad Felicem praefecto praetorio.

Post alia: eum, qui ex iudaeo christianus factus est, inquietare iudaeos non liceat vel aliqua pulsare iniuria: pro qualitate commissi istius modi contumelia punienda etc.

Dat. XII. kal. nov. Constantinopoli.pp. VIII.id. mai. Karthagine, Nepotiano et facundo coss.

Haec lex interpretatione non eget.

⁹⁸⁴ Goodman, *Jewish Proseytising in the First Century*, 102.

⁹⁸⁵ Исто.

морају престати по цену смрти спаљивањем и бележи Јевреје као секту.⁹⁸⁶ Ако секту можемо разумети као начин живота, онда у овом контексту значи да су они нецивилизовани или их можемо сматрати варварима.⁹⁸⁷ Такође, може да значи нехуманост или припадање дивљим животињама или чак непослушност. У истом закону јудаизам је назван *neforious sect*. Ово је још један корак даље где говори о њима да су неверна секта која је против божанских и природних закона. Закон такође реферише о казнама упућеним прозелитима, онима „који су из народа“, који су напустили хришћанство и придружили се овој неприродној секти. „Људи“ имају посебно значење у овом контексту, иако има хришћанску конотацију, у овом контексту се узима да има значење које се односи на чланове Царства уопштено, обезбеђујући разлику између Јевреја и људи. Јевреји се у овом закону не сматрају члановима Царства на исти начин као и хришћани и као што се у CTh 16, 2, 5 закону против учествовања у приношењу жртве имплицира да су Јевреји некако заборављени.

У време Констанција II два закона се односе на прозелите који прелазе из хришћанства у јудаизам, док се један односи на питање јеврејских робова и њихових власника који их приморавају да се обрате у јудаизам. Констанцијево законодавство упућено против увреде Јевреја и описане казне настављају расцеп у мишљењу између његовог и законодавства његовог оца.

CTh 16, 8, 6 *Цар Констанције Евагрију*

*Што се тиче жена које су биле ткаље у Нашим установама, а повеле су се за јеврејском подлошћу, нека се врате на место ткаља. Јевреји нека не заводе хришћанске жене, ако супротно поступе, биће кажњени.*⁹⁸⁸

---

⁹⁸⁶ Овај закон се после поделио у два закона заслугом комисије цара Теодосија II Млађег (CTh 16, 8, 6 и CTh 16, 9, 2). Константинов закон упућен Евагрију у коме говори о неправди која је нанета од стране Јевреја (CTh 16, 8, 1) може се сматрати макар делимично јавном наредбом, јер се закон издат Евагрију под Константином бавио увредама које су чисто религијске природе или су макар представљене као религијске. Упореди са: Tilden, *Religious Intolerance*, 21.

⁹⁸⁷ Константин забрањује Јеврејима каменовање хришћана који су се обратили из јудаизма и његов едикт мора да је био успешан, јер никад није поново донесен. Од библијских времена овакво каменовање је било традиционална казна за јеврејске отпаднике и мучеништво Стефаново је класичан пример извршења ове казне, али дела која су проузроковала овај закон су сигурно сврстана као антихришћанско насиље. Упореди са: Tilden, *Religious Intolerance*, 12.

⁹⁸⁸ CTh 16, 8, 6

Ово је први Констанцијев закон који описује смртну казну. Он се бави једном увредом у којој је део хришћанских жена (царских ткаља) био обраћен у неодређеном броју у јудаизам. Овим законом се наређује да се ове жене врате свом послу. Закон такође говори да Јевреји не смеју ступати у брачну заједницу са хришћанским женама и свако ко ово игнорише задесиће га смртна казна. Ово нас упућује на то да сваки Јеврејин у Царству који преобрати хришћанску жену у јудаизам чини највећу могућу увреду. Међутим, специфичност случаја којим се бави овај закон можда се односи и на актуелне околности, а оне се тичу посебног проблема који се појавио у вези са царским ткаљама, тако да он имплицира да је било каква промена царског става према Јеврејима ограничена и условљена.⁹⁸⁹

Други закон је упућен Евагрију 339. године и сачуван је у Теодосијевом кодексу као:

СTh 16, 9, 2 Цар Констанције Евагрију

*Ако би неки Јеврејин хтео да купи роба који припада другом народу, такав роб нека би одмах био заштићен. Ако би Јеврејин купио роба и обрезао га, платиће казну за губитак роба, и следује му и смртна казна. Ако би Јеврејин купио роба цењене вере, такви робови ће му одмах бити одузети, као и робови који припадају хришћанској вери.*⁹⁹⁰

Imp. Constantius a. ad Evagrium.

Post alia: quod ad mulieres pertinet, quas iudaei in turpitudinis suae duxere consortium in gynaeceo nostro ante versatas, placet easdem restitui gynaeceo idque in reliquum observari, ne christianas mulieres suis iungant flagitiis vel, si hoc fecerint, capitali periculo subiugentur.

Dat. id.aug. Constantio a. II cons. (339 aug. 13).

⁹⁸⁹ Овај закон такође дозвољава сличну акцију против јеврејских прозелита да се предузме у будућности најмање по питању царских ткаља. У Валентинијановом закону СTh 10, 20, 3 веома је јасно да су царске ткаље робови или макар закон каже да оне припадају робовској заједници. Царске ткаље у време Константина су биле робиње и овај закон је више изражавао забринутост за проблем царске контроле над личном имовином и да се осигура производња одеће која није ометана оним стварима што се тичу религије. Међутим, ако је статус радника исти под Константином као што је под Валентинијаном 20 година касније онда је овај закон добар пример срамоте која се може упутити против религије за оно што суштински нису религијски разлози. Упореди са: Tilden, *Religious Intolerance*, 29.

⁹⁹⁰ СTh 16, 9, 2

Imp. Constantius a. ad Evagrium.

Si aliquis iudaeorum mancipium sectae alterius seu nationis crediderit comparandum, mancipium fisco protinus vindicetur: si vero emptum circumciderit, non solum mancipii damno multetur, verum etiam capitali sententia

Овај закон је поновљени Константинов закон по истом питању:

СTh 16, 9, 1 Цар Константин Феликсу, преторијанском префекту

Ако би неки Јеврејин купио и обрезао хришћанског роба или роба било које друге вере, такву особу неће задржати у своме власништву. Али поробљена особа која се у таквој ситуацији нађе и истрпи је, добиће слободу.

Тумачење: Ако би какав Јеврејин за роба имао припадника хришћанске или било које друге вере, купио га и обрезао, такав роб ће од тог Јеврејина бити одузет и биће му дата слобода.⁹⁹¹

Ови закони се тичу ропства и насиља над робовима које су чинили Јевреји. Сваки роб који је био члан друге секте или народа, односно не-јеврејин и кога је Јевреј купио постао је власник царске благајне. Казна за Јеврејина који купи и обреже роба била је да власник неће бити кажњен само губитком роба, него ће бити подвргнут и смртној казни. Јеврејин би изгубио све своје робове ако купи роба који је хришћанске вере.⁹⁹² Детаљи који су укључени у овај закон чини се да упућују на то да је свака опција разматрања и нека будућа акција заустављена не остављајући простора за

---

puniatur. Quod si venerandae fidei conscia mancipia iudaeus mercari non dubitet, omnia, quae apud eum reperiuntur, protinus auferantur nec interponatur quicquam morae, quin eorum hominum qui christiani sunt possessione careat. Et cetera.

Dat. id. aug. Constantio a. II et Constante a. cons. (339 aug. 13).

⁹⁹¹ СTh 16, 9, 1

Imp. Constantinus a. ad Felicem praefecto praetorio.

Si quis iudaeorum christianum mancipium vel cuiuslibet alterius sectae mercatus circumciderit, minime in servitute retineat circumcisum, sed libertatis privilegiis, qui hoc sustinuerit, potiatur etc.

Dat. XII. kal. n

Interpretatio. Si quis iudaeorum servum christianum vel cuiuslibet alterius sectae emerit et circumciderit, a iudaei ipsius potestate sublatus in libertate permaneat.

Константиново законодавство означава почетак дуге борбе да се спречи јеврејско обрезивање хришћанских и нехришћанских робова. Овај закон показује да Константин није забранио Јеврејима куповину таквих робова, јер да јесте забрана обрезања би се чинила прекомерна и непотребна. Снага ових закона је у томе да Јевреји могу да казне робове који су били хришћани или чланови неке друге не-јеврејске религије. Ови робови су стекли слободу, али њихови јеврејски господари не трпе посебне казне и њима изгледа није било забрањивано да поседују такве робове у будућности ако их нису обрезали. Теодосијев Кодекс такође обезбеђује интересантне доказе за аутентичност Јевсевијевог извора за овај едикт. Упореди са: Seaver, *The Persecution of the Jews*, 31.

⁹⁹² Tilden, *Religious Intolerance*, 29.

другачије тумачење. Овај закон уствари говори да Јевреји могу да имају само јеврејске робове који су већ били Јевреји кад су их купили.⁹⁹³ Међутим, оно шта је закон уствари урадио јесте то да је поставио хијерархију, односно купња не-јеврејског и не-хришћанског роба резултира да је робове присвајала царска благајна, а куповина хришћанског роба резултира да су сви хришћански робови били прибројани царској благајни. Околности везане за хришћанске робове су тако оцењене да су важније, него оне за паганске робове.⁹⁹⁴ Насилно преобраћење је највећа од свих увреда и резултирала је погубљењем власника. У оваквим околностима није прављена разлика између паганских и хришћанских робова, ово је пре рефлексивна на дуго држано римско гађење од обрезања, него на неко позитивно уважавање што су пагански и хришћански робови требали уживати једнак статус.⁹⁹⁵ У годинама његове владавине знатно су повећане забране Јеврејима робовласницима. Ово инсистирање на правима хришћанских робова од самог почетка стварања законодавне моћи Цркве је вероватно из два разлога.⁹⁹⁶ Када Јевреј обреже свог роба је било природна појава и она је била намењена користи роба будући да је тако на неки начин постао члан власникове породице и делио њихова религијска убеђења. Међутим, ово би Црква могла лако сматрати непријатељским делом, ако је роб претходно био хришћанин. Други разлог је била мера у којој је хришћанство продрло у ниже делове друштва. Ако су Јевреји као што се претпоставља били важни трговци робовима тога времена они су могли значајно нашкодити Цркви ако дозволе да се њихови робови одврате у јудаизам. Закон упућује на то да су многи Јевреји отишли из синагоге након што је хришћанство легализовано у Римском царству.⁹⁹⁷ Закон се тицао оних који су узнемиравали обраћене у хришћанство из синагоге. Ово је било више оправдано, него други део закона који говори да чини злочин онај који постане Јевреј. Антијеврејска осећања су јака у другој реченици, јер су синагоге назване *conciabula* по први пут. Ова реч никад није употребљавана за верске објекте, јер је она у то време у римском жаргону означавала бордел, односно јавну кућу. Нетолеранција хришћанских писаца који су пратили цара у његовој званичној пратњи улазила је у званичан начин говора закона.⁹⁹⁸

---

⁹⁹³ Исто.

⁹⁹⁴ Исто, 30.

⁹⁹⁵ Tilden, *Religious Intolerance*, 30.

⁹⁹⁶ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 32.

⁹⁹⁷ Исто.

⁹⁹⁸ Исто, 33.

Најгрубљи закони адресирани су на Евагрија током Константинове владавине, показани кроз његову свеобухватност и сведоче да се Евагрије могао поприлично сматрати антисемитом који је покушавао да примени најтеже могуће казне против Јевреја, који су се по његовој процени понашали погрешно. Три закона која су се њега тичала носила су исту забринутост: однос према хришћанима и хришћанству уопште од јеврејских прозелита, као и жеља да види јеврејске „увређиваче“ да трпе највеће казне. Посебно његова брига насилног преобраћења робова и начин на који је он представио обраћење хришћанских жена (ткаља), може бити доказ да се бојао јеврејских прозелита и њиховог утицаја.⁹⁹⁹ Чак и већа брига га је морила у то време када је било потребно осигурати довољно људи за број у фабрици. Будући да је закон изабрао да буде о религијским стварима више него о људским бригама, даје још већу потврду антијудејске нетолеранције.¹⁰⁰⁰ Евагрије је одлучио да поднесе сугестију Констанцију у нади да ће он и његов савет одговорити много боље него Констанс, или зато што је Констанција сматрао већим антисемитом од Констанса, или зато што је био смелији да тражи од службеника који није члан његове области.¹⁰⁰¹ Споразум на захтев су прихватила оба цара и службеници, тако да је Евагрије могао бити прилично сигуран да Источни император није могао одолети прилици да покаже своју моћ на Западу и да прошири своју мрежу потенцијалних савезника.¹⁰⁰² У исто време Евагрије је био у могућности да се упусти у своје антисемитске предрасуде, као и у савез са водећим царем.

Део овог закона сачуван у CTh 16, 9, 2 који се бави куповином и обраћењем нејеврејских робова од стране Јевреја је суздржан у његовој реторици. Део који се односи на хришћанске жене (царске ткаље) има већу реторичку самохвалу. Он говори о женама које су Јевреји завели и припојили јеврејској заједници на основу њихове неискрености. *Consortium* (CTh 16, 8, 6) се користи у Теодосијевом кодексу да означи брак или дружину истомишљеника, религијску или световну. Неискреност зато можда није најбољи превод за *consortium*, тако да у овом контексту дружина или заједница боље звучи. Још важније закон говори о Јеврејима који се сједињују са хришћанским женама у „њихову безобразност“ (*suis iungant lagititis*). *Flagitium* значи незахвалан или

---

⁹⁹⁹ Исто, 32.

¹⁰⁰⁰ Исто.

¹⁰⁰¹ Исто.

¹⁰⁰² Tilden, *Religious Intolerance*, 32.

срамотан, и он је синоним са *ne as* или *crimen*.¹⁰⁰³ Иако закон заправо не зове Јевреје *ne as* као што је Константин у CTh 16, 8, 1 урадио и можда није толико увредљив, закон ипак има погрдну реторику са Константиновим ранијим доношењем.

Трећи закон о Јеврејима цара Констанција упућен је Таласију, преторијанском префекту Истока:

CTh 16, 8, 7 *Цар Констанције и цезар Јулијан Таласију, преторијанском префекту*

*У складу са угледним законом који је донесен, ако би се неко из хришћанства преобратио у Јудаизам и приступио њиховим грешним окупљањима, када се његова кривица докаже, имовина ће му бити одузета.*¹⁰⁰⁴

Закон одређује да било која особа која се преобрати од хришћанства у јудаизам и „придружи њиховим безбожним сабрањима“, ако се оптужбе докажу, богатство тог лица узима царска ризница. Закон не помиње обрезање и нема намеру да кажњава било кога Јеврејина који би иницирао неко обраћење, нити даје неке индикације да хришћанин може бити натеран на преобраћење.¹⁰⁰⁵ Осим дела где спомиње „безбожна сакупљања“ закон нема строг или погрдан језик. Безбожништво поново асоцира јеврејску религију на конотацију највеће непријатности или још горе на криминалце или безбожнике.¹⁰⁰⁶ Знамо да је Таласије дошао од Констанција и да му је цар поверио да сазове комисију у лето 351. године која је сведочила саслушању Василија Великог и јеретика Фотина.¹⁰⁰⁷ Иако је његово присуство у Константинопољу у то време недвојбено олакшано његовим именовањем комисије, чињеница да је именован за

---

¹⁰⁰³ Исто, 33.

¹⁰⁰⁴ CTh 16, 8, 7 [=brev.16.3.2]

Imp. Constantius a. et Iulianus c. ad Talassium praefecto praetorio.

Si quis, lege venerabili constituta, ex christiano iudaeus effectus sacrilegis coetibus aggregetur, quum accusatio fuerit comprobata, facultates eius dominio fisci iussimus vindicari.

Dat. V. non. iul. Mediolano, Constantio a. IX. et Iuliano caes. II. coss.

Ista lex interpretatione non eget.

¹⁰⁰⁵ Tilden, *Religious Intolerance*, 31.

¹⁰⁰⁶ Исто, 30.

¹⁰⁰⁷ Eriphanius, *Panarion*, LXXI, I, V.

преторијанског префекта у сврху да прати цезара Гала је јасан доказ да је Констанције имао поверења у њега.

Не постоји законодавство цара Јулијана или Јовијана које се тиче Јевреја, али Паркес мисли да Грацијанов закон о поновном наметању бремена куријала упућује на то да је Јулијан ослободио Јевреје ове огромне одговорности.¹⁰⁰⁸ Међутим, не постоји доказ да је Јулијан укинуо *fiscus Iudaicus*, али је могуће да СTh 12, 1, 99 датиран 383. године сведочи о овом догађају. У овом закону цар Грацијан укида закон који штити Јевреје од куријалних обавеза.¹⁰⁰⁹ Тако да ако су Јевреји примили заштиту од Јулијана, она је изгледа била на снази 20. година у њиховом периоду мира и напретка.¹⁰¹⁰ Јулијанов наследник Јовијан, је владао само пар месеци и његова политика толеранције према Јеврејима и паганима је настављена и за време Валентинијана и Валенса. Једино законодавство које се тиче Јевреја од ових царева је донео Валентинијан и то је био пројеврејски протест против насиља над јеврејским синагогама. Тако се чини да је Валентинијан био пријатељски настројен и толерантан према Јеврејима. Смрћу Валентинијана је означен крај једне ере за Јевреје у Римском царству. Период од 50 година постепеног потискивања је био завршен и ера деградације Јевреја је била на помолу.

Такође, римско чиновништво је заузело посебно тврд став према Јеврејима. Цар Грацијан, који је дошао на престо 375. године је био човек који је имао другачији темперамент од свог оца Валентинијана. Грацијан је у време свог доласка на престо био шеснаестогодишњи дечак са фанатичним религијским ревновањем. У току његове ране владавине Јевреји су поново морали да понесу бреме декуриона.¹⁰¹¹ Овај закон је био први који је баш повредио јудаизам као законску религију, јер акт смешта јудаизам у један незавидан положај у односу на хришћанство, будући да су хришћански свештеници били изузети од куријалних намета.¹⁰¹² Овај закон је праћен законом који лишава оне који се обрате у јудаизам, наследних права, и примењује исту казну Јеврејину која га обраћа. Оптужба може да се спроведе до пет година од смрти оптуженог и његовим наследницима би било одузето наслеђе. Онда је потпуно природно поредузео мере против Јевреја да спречи поседовање или прогон

---

¹⁰⁰⁸ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 33.

¹⁰⁰⁹ СTh 12, 1, 99; 18. април 383. године. Seaver, *The Persecution of the Jews*, 33.

¹⁰¹⁰ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 34.

¹⁰¹¹ Parkes, *The Conflict of the Church and the Synagogue*, 166 – 167.

¹⁰¹² Исто, 46.

хришћанских робова, као што су Константин и Констанције урадили пре њега. Казна за Јевреја који је ухваћен да крши закон, а власник је хришћанског роба није прецизирана и овај пропуст чини се да је више допринео да судије извршују казну према сопственом нахођењу. Ако се тражила најстрожа казна она је обично прецизирана у Теодосијевом кодексу. Забране постављене Јеврејима за време цара Грацијана није укинуо његов наследник Теодосије Велики који је био чувен по својој ревности у православљу. Он је наставио Грацијаново законодавство, које је ишло у смеру ширења друштвеног расцепа између Јевреја и хришћана законодавним актима. Констатација да свако може да направи страшну оптужбу оставила је много простора за злоупотребу. Теодосије је у почетку такође забранио изградњу синагога. Како и доликује његовим могућностима, Теодосије је увек хтео да сачува унутрашњи мир осим неколико пута када је морао потиснути антијеврејске побуњенике и антијеврејску дискриминацију. Ове побуне су узроковане делом због економске невоље која се стално повећавала у Царству, а која је чинила богате чланове мањих заједница савршеним метама за насиље.

Теодосијев кодекс нам показује да су одређене привилегије које су пагански императори одобрили Јеврејима и које су их учиниле повлаштеном класом у римском свету настављене у време хришћанских императора. На почетку 4. века Јевреји су класирани као римски грађани и уживали су све предности статуса које је доносило грађанство. То значи да су били у сваком економском слоју Царства: многи су били богати, а многи сиромашни; неки су били трговци, неки уметници, а неки опет фармери. Имали су своје религијске организације које су називали синагоге. Ако неки Јеврејин није припадао овој организацији морао је да плаћа порез (главарину) римској влади и да принесе жртве римским боговима.¹⁰¹³ Само Јеврејин који је припадао синагогалној заједници могао је избећи јавне дужности. Синагоге су биле јеврејске заједнице којима су они морали да плаћају намете (*fiscus iudaicus*), порез који се од 70. године плаћао по глави Јевреја. Овај порез је сакупљала синагога и слала у Рим. У почетку је био намењен да се одржи (подстакне) храм на Капитолу, али се касније плаћао директно у царску ризницу.¹⁰¹⁴ Главна јеврејска привилегија се састојала у томе да они не могу бити приморани на било какав чин који крши њихова религијска убеђења. То значи да су били изузети од тешког бремена декуриона, односно одговорности за сакупљање царског пореза, који је постепено осиромашавао средњу

---

¹⁰¹³ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 5.

¹⁰¹⁴ Исто, 6.

класу Римског царства. Јевреји нису били обавезни да учествују у паганским обожавањима, нити приморавани да улазе у паганске храмове. Они су морали да извршавају све остале службе и плаћања заједничка свим римским грађанима.¹⁰¹⁵ Почетком 4. века централни јеврејски административни сабор се звао Санхедрин и био је веома активан у Палестини, чак је неколико школа радило под вођством патријарха.¹⁰¹⁶ Одржавање ове институције била је религијска дужност Јевреја. Новац за њену подршку зван *aurum coronarium* сакупљали су људи које су звали апостоли, патријархови агенти који су доприносили јеврејској синагоги. Неки Јевреји, као што су робови, нису уопште подржавали Царство, али Јеврејин је могао да буде роб другом Јеврејину само 7 година и онда му је религијска дужност налагала да га ослободи. Према томе чини се вероватним да није било пуно робова Јевреја и већина Јевреја је доприносила макар у нечему јавном животу. Економски и политички положај Јевреја у римском свету је био јединствен и ниједна група није имала потпуно иста права или обавезе. Међутим, почетком 4. века јасно се види (хришћанска) нетрпељивост према Јеврејима. Од краја Друге велике побуне у Палестини 135. године до времена цара Константина 313. године већина императора и римске власти заступали су равнодушност према јудаизму.¹⁰¹⁷ Када је хришћанство постало призната религија 313. године и постало близак савезник римских царева ова равнодушност је брзо постала ствар прошлости и већ у овом првом закону који се тиче Јевреја постоји сведочанство о мржњи која је променила улогу Јевреја који од једног привилегованог грађанства у Римском царству постају изгнаници.

---

¹⁰¹⁵ Исто.

¹⁰¹⁶ Исто

¹⁰¹⁷ Seaver, *The Persecution of the Jews*, 6

5. Закони о паганима

Не постоји цивилизација у историји света која није познавала и практиковала одређене облике религиозности. Римско античко друштво није у том смислу било изузетак, него је напротив паганска религија имала централно место у животима појединаца и целокупног Царства кроз читаву његову историју.¹⁰¹⁸ Паганска религија, у грчкоримском свету, у време Константиновог прихватања хришћанства се углавном састојала од три главне струје:

1. Традиционалне паганске религије старе Грчке и Рима;
2. Званични римски царски култ;
3. Различитих религијских мистерија, као што су елевсинске мистерије и тајанствени култови Цибеле, Митре, као и религијски синкретизам.

Огромна територија Римског царства освојена многобројним ратовима, добрим војним и државничким способностима својих владара постигла је одређено политичко и културно јединство, али се то јединство није односило на свет религије. Наиме, религија у старом Риму је условљавала сваки тренутак човековог постојања. Она свуда доминира и на њој се заснива друштвена и политичка организација самог Рима. Међутим, у почетку, она не подразумева постојање било какве метафизике.¹⁰¹⁹ Религија одражава реализам једног народа који живи у тренутном и конкретном и њена функција јесте да гарантује и вреднује природну реалност и људске активности.¹⁰²⁰ Из овога се јасно види да је римска религија на својим почецима била административне природе и да је у њој присутан недостатак верских осећања. Она је заправо имала изразито политички карактер који се огледао у томе да је сваки Римљанин био дужан да учествује у њој, као што је био дужан да испуњава своје грађанске обавезе.

---

¹⁰¹⁸ З. Крстић, „Политичност паганске религије и хришћанства у Римској империји“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 33 – 49, 35.

¹⁰¹⁹ Ж. Н. Робер, *Стари Рим*, превела с француског: М. Александрић, Београд, 2009., 149.

¹⁰²⁰ Робер, *Стари Рим*, 149.

Свештеници, од којих су поједини и државни службеници (магистрати), су били одговорни за савесно извршавање обреда и организовање државних празника, али нису били искључиви тумачи воље богова.¹⁰²¹ Овако савесно извршавање религијских обреда јесте оно што чува опстанак групе, јер у супротном, ако појединац не извршава своје дужности трпи цела заједница. Зато је свако одговоран за све и има дужност да примењује побожност која гарантује божанску заштиту. Из овог разлога је религија као и политика унутрашња ствар римских грађана, која се тиче само њих.¹⁰²²

Ова првобитна религија чија политичка организација и правни дух одражавају тежњу за ефикасношћу која је типично римска, одржала се током многих векова. Међутим, већ од 2. века пре Христа ова религија није била довољно јака да се одупре оријенталним утицајима, који су уследили после бројних освајања, нити да одговори на многа питања које је поставило ново стање духа. Римљане постепено захвата индивидуализам и попут људи са Истока траже одговоре на питања која се тичу њихове судбине, среће и живота после смрти. На овај начин религиозно осећање постаје субјективно и то у Риму представља рађање светог осећања и појаву вере.¹⁰²³ Религија представља најјачу спону која уједињује Рим и толико се поистовећује са њим да је њено упражњавање чин патриотизма.¹⁰²⁴ Он са божанством успоставља неку врсту личног уговора у коме нема места за произвољност. Овај уговор је обавезујући за обе стране; човек се саветује са боговима пре неке радње и тражи њихово одобрење, а за узврат они треба да га заштите и обезбеде му успех. Тако настаје *pax deorum*.¹⁰²⁵ Свештеници су ту само да би давали смернице и означавали шта треба да се уради ако би *pax deorum* био раскинут. Из свега наведеног јасно видимо да је Римљанин човек конкретних ствари који се на исти начин односи према божанским и правним пословима.¹⁰²⁶ Својим освајањима Римљани нису другим народима наметали религију, нити неки искључиви облик богослужења.¹⁰²⁷ Поробљени народи су били обавезни да

---

¹⁰²¹ Исто, 150.

¹⁰²² Исто.

¹⁰²³ Исто.

¹⁰²⁴ Сам појам означава психолошку способност помоћу које човек треба да прихвати божанство у сваком тренутку свога постојања. Кроз савесно обављање религијских ритуала Римљанима је омогућено да ојачају своје односе са боговима. Римљанин је прагматичан, не трпи нагађања о будућности и његово схватање религије је изразито формалистичко. Упореди са: Робер, *Стари Рим*, 151.

¹⁰²⁵ Исто.

¹⁰²⁶ Робер, *Стари Рим*, 151.

¹⁰²⁷ Сваком покороном народу је било дозвољено да практикује своју досадашњу религију. Овакав став су Римљани наследили од Етрураца да „живот људи коренито зависи од богова, да сваки напредак и сам опстанак државе зависи од очувања добрих односа са боговима“. Упореди са: Крстић, *Политичност паганске религије*, 35.

се моле својим боговима, јер је мир у Царству зависио од мира са боговима, те је уздржавање од учествовања у религијским праксама сматрано озбиљним преступом. *Pax Romana* је био у чврстој нераскидивој вези са *pax deorum*. Управо овај став представља извор апсолутне политичности паганске религије.¹⁰²⁸

На овај систем се надовезала Августова верска политика која ће имати далекосежне последице и посебно значење у борби са све снажнијим хришћанством. Преузимање источњачког култа владара и покушај да се тај култ стави у службу верске реорганизације и да се у посебном облику култа цара учини државном религијом.¹⁰²⁹

5.1. Порекло култа владара и религијско утемељење

Познато нам је да су на Истоку за разлику од Запада владари већ дуго поштовани као богови и да им је указивана пратећа част. Сматрали су да владар прима своју моћ и власт директно од божанства, па су на основу порекла те власти њему придавали одређене почести. Његова власт је сматрана неприкосновеном из разлога што њоме руководе богови. Он је био медијум божанства, пројављивао вољу богова народу који су деловали кроз њега. Тренутак највећег приближавања божанству је био тријумф. Тада се победнички војсковођа по својим ознакама и части која му је указивана толико приближавао божанству, да му је непрекидно требало наглашавати како је он само обичан смртник. Божанско поштовање царева вуче корене из

---

¹⁰²⁸ Исто, 36.

¹⁰²⁹ J. A. North, „The Religion of Rome from Monarchy to Principate“, u: *Companion to Historiography*, edited by: M. Bentley, London and New York, 2006., 53 – 65; М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, 485; North, *The Religion of Rome*, 55 – 60; Крстић, *Политичност паганске религије*, 36; Под појмом култа (лат. cultus - поштовати) се подразумевају атрибути који се могу придавати неким личностима и предметима у сврху њиховог обожавања и поштовања. Култ не представља само објективно поштовање, него се до те мере може развити да поприма елементе који подразумевају култне радње, принципе и начела система, развијајући се у религију. Како смо већ рекли, објекат поштовања може бити неки предмет, личност или фигура у друштву. Битно је на почетку напоменути да се наша тема тиче култа цара, не као конкретног човека ког је народ волео и поштовао, него као владара који се мењао, а сваки био поштован као Бог. Показаћемо од које личности то почиње, које су главне карактеристике поштовања, као и стање у друштву, политици и религији царства на којој се темељи, да би на крају дошли до Константина Великог који је тај култ не само укинуо, већ и преобразио и поставио на хришћанске темеље.

специфичног грчког религиозног поштовања хероја са једне, и из римског поштовања покојника, са друге стране. Још једна тачка веровања старих Римљана пружила је извештај ослонац утемељењу култа цезара у римској свести. Наиме, они су сматрали да се душа приликом смрти ослобађа тела и да се приближава божанству. Тако је култ мртвих имао доста додирних тачака с култом богова. То је и омогућило да Римљани у једном заиста кратком периоду прихвате и деификацију властитих владара.

Римљани су се често позивали на богове или вукли далеко порекло од њих, али ни једном владару није падало на памет да за време свог живота себе прогласи богом. Први Римљанин који за време свог живота примио божанске почести је Тит Квинције Фламинин, који је након II македонског рата прогласио слободу грчких градова у једном од њих и проглашен богом.¹⁰³⁰ У Цезарово доба источњачка концепција теократских владара снажно продире и устаљује се у Римском царству. Царски култ је био службено повезан са Царством и био је знатно снажнији и свеобухватнији чинилац на Истоку, него на Западу.

Култ цара и религиозне мистерије због своје посебне структуре нису могли задовољити све слојеве друштва. Наиме, царски култ је имао премало додира са обичним људима, а и ретко се изводио. Источњачки мистеријски култови су били омиљени међу појединцима из средњих слојева друштва, а због својих посебних захтева приликом иницијације су били недоступни обичном народу, док су се виши слојеви друштва определили за различите философске правце тог времена.¹⁰³¹ Велики део обичног света се зато окренуо различитим празноверјима, која су се у различитим облицима посебно раширила у хеленистичко време.

Дајући једну општу карактеристику паганске религије на почетку хришћанске ере стичемо негативан утисак ако јој супротставимо хришћанску веру. Једна од главних негативних црта паганске религије је био „заstraшујући мањак морала“ и религиозна површност која је карактерисала хеленистичку цивилизацију. Религијска суштина грчко - римске културе са преласком из зреле у касну Антику је нестајала, губила своју дубину и уверљивост, остављајући за собом осећај празнине који су хришћански мисионари знали да испуне.¹⁰³²

---

¹⁰³⁰ Крстић, *Политичност паганске религије*, 36.

¹⁰³¹ Крстић, *Политичност паганске религије*, 39.

¹⁰³² Исто, 39.

На овом месту ћемо се само у кратким цртама осврнути на неке основне елементе који карактеришу однос хришћанске и паганске религије до 4. века. Карактеристично обележје ране Цркве истиче се сталном борбом са световном влашћу за опстанак. Та борба је нашла свој израз у мучеништву (μάρτυς- сведок) њених следбеника који су своје животе положили како би исповедили и посведочили своју веру. Остаје нам да објаснимо зашто је било потребно да неко свој живот да за оно у шта верује и зашто римска власт не трпи постојање једне заједнице верујућег народа. Судбину хришћана у Риму је одређивало неколико фактора, од којих је најзначајније да поменемо: однос обичног народа према њима и однос Римског царства. Однос обичног народа је у почетку, када се о хришћанству није пуно знало, био сасвим нормалан и разумљив. Ситуација се заоштрава када обичан народ који верује у многе богове, бива кажњен њиховим гневом и када страда читава Империја и народ зато што хришћани не верују у њихове богове и не приносе им жртве, па су зато и били оптуживани као безбожници. Несхватљиве су им биле и вечере љубави (Агапе) где су мислили да се ту спроводе некакве оргије и развратни инцести, као и евхаристијске заједнице, јер су мислили да они пију крв и једу тело неког детета или човека. Осумњичени за овакве злочине, хришћани су у очима народа били мрски боговима и криви за све несреће у друштву.¹⁰³³ То је све указивало да они треба да се истребе, јер од њих нема ништа добро. Ово је за нас тако сурово данас, али за човека тог времена је изгледало сасвим нормално, јер је читав живот био јаван, а сваки покушај да се учини нешто скривено изазивао је сумњу.

Разлог прогона и неприхватања не треба тражити у томе што је хришћанство супротна религија у односу на римску, јер је у Риму постојало и јудејство, које је било у истом односу, а није претрпело гоњења као хришћанство, већ у томе што хришћани нису национална религија. Додатни проблем је представљало то што је у Риму религија била световна ствар у правом смислу те речи и свако ко није њој припадао био је против Царства и против цара. Дакле, сама државност је представљала предмет религијског поштовања.¹⁰³⁴ Видимо, дакле да проблем није био у томе што су они другачија религија, јер су Римљани то дозвољавали, што видимо из случаја са покореним и освојеним народима, где су им дозвољавали да задрже своја веровања.

---

¹⁰³³ У Африци је постојала пословица која је говорила да ако Бог не даје кишу, онда треба да се крене на хришћане, и да ако се Гибар излије, њих треба бацити лавовима. Упореди са: В. Болотов, *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009, 18 – 20.

¹⁰³⁴ Болотов, *Историја*, 23.

Проблем био у томе, како смо навели, што они нису прихватили императора као бога, што су се противили приношењу жртава, које су намењене за добробит Царства, и тиме што су изазивали сумњу својим тајним скуповима. Рим је био против удруживања уопште, јер су признавали само оне скупове на којима је био присутан представник власти, што хришћани никако нису могли да им дозволе.

Још један актер у односу Цркве и Царства јесу сами чланови хришћанске Цркве. У то време хришћанство се углавном подударало са границама Царства и особеностима националних карактеристика Грка и Римљана. Грци као народ су били веома умно обдарени, трагали су за философијом, науком, уметности, док су Римљани били ограничених видика. Они су окарактерисани као народ који је био сиромашан теоријским принципима, сувопаран са практичношћу и са уским апсолутизмом. Ова два народа су међусобно супротстављена мишљу, једни су прилагодљивији, окрутнији, директнији и чвршћи, док су други мекши, непостојани, лукавији. Зато је император морао да буде представник ових народа и да влада једним средњим политичким путем који би увек одржавао мир у Царству. Повезаност религије и Царства је увек била испреплетана и често се једно иза другог скривало. Знамо да су високи царски чиновници често били жреци, а и напоменули смо да су цареви од Августа носили титулу врховног свештеника (*pontifex maximus*). Хришћани су морали да се уклопе у тај склоп мисли, живота и навика. Проблем није био у томе што је цар имао посебну жељу као врховни жрец да буде на челу хришћанске Цркве, него што је он навикао да читаво окружење посматра као властодржац. Није било уобичајено да за њега постоји граница у било ком погледу у Царству, па при том ни у религији. Хришћанство је са собом носило дух верске слободе, која се косила са римским схватањем религиозности.¹⁰³⁵ Тежак положај уклапања у јавни живот нам показују и примери када су хришћани који су били на високим државним и војним функцијама морали или да страдају или да се приклоне царском култу.¹⁰³⁶

Како смо детаљно разјаснили порекло и религијско утемељење култа цезара и поштовање цара као Бога, у кључном поглављу за нашу тему представићемо како је почевши од Константина, тај култ постепено преображен и христијанизован, односно

---

¹⁰³⁵ Болотов, *Историја*, 23; Г. Острогорски, *Однос Цркве и државе у Византији*, Софија, 1930., 224 – 226.

¹⁰³⁶ Примери светог Георгија, Димитрија, Меркурија који су као војници пострадали, јер нису признали цара као бога. Упореди са: Острогорски, *Однос Цркве и државе*, 224 - 226; S. Šarkic, *Pravne i političke ideje u Istocnom Rimskom Carstvu – od pocetka Konstantinove do kraja Justinijanove vladavine*, Beograd, 1984.

како је у личности цара дошло до синтезе у одређеној мери између цезарског култа и хришћанског владара.

5.2. Црквено законодавство и однос Царства према паганима

Упознавање црквеног законодавства Римског царства наговештава велики утицај који је Црква стекла у јавном животу, а који се проналази у ставу хришћанских царева према старом религијском систему, паганизму.¹⁰³⁷ Однос овог система и римске владе је превасходно био политички. Од почетка римске историје представници религије су добијали политичке привилегије и изузећа од економских обавеза које је наметала световна власт, док је заузврат религија давала моралну подршку политичким институцијама. Нови положај Цркве који почиње са Константином је донео велике промене у овом аспекту римске цивилизације. Савез паганизма и Царства је престајао, а на његово место је долазио савез хришћанске Цркве и Царства. Међутим, старе религијске институције су толико уско биле повезане са традицијом Царства и обичајима да је прелазак са старе на нову религију био тежак и дуготрајан. Наиме, позноримско Царство је прошло кроз дотад незбележен ниво верских промена, а у центру је свакако било све веће преобраћење пагана током 4. века. Паганство се постепено гасило, али то је био дуготрајан процес, јер су се многи представници у свим класама друштва држали својих старих веровања и обреда.¹⁰³⁸ У анализи односа паганизма и хришћанства, посебно у 4. веку наилазимо одмах на старту на велике проблеме.

Константин и његови наследници покренули су хришћанску верску политику тако да су многе званичне одлуке издаване у овом контексту. Ова одлика је била све

---

¹⁰³⁷ Cameron A., *The Last Pagans of Rome*, New York, 2011., 10 – 32; A. S. Jacobs, „<Papinian Commands One Thing, Our Paul Another>: Roman Christians and Jewish Law in the Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 85 - 95; C. H. Moore, *The Pagan Reaction in the Late Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/282922> 27. 04. 2011., 124 – 126.

¹⁰³⁸ Одређене скупине пагана могле су се срести у 5. па чак и у 6. веку. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 303.

истакнутија када су црквени и световни послови постали нераскидиво повезани. На овај начин се створила илузија да су све нехришћанске религије маргинализоване и да су готово ишчезле.¹⁰³⁹ Међутим, у стварности то уопште није био случај. Наиме, чињеница стоји да је већина догађаја и манифестација друштвених и културних појава у овом периоду била повезана са паганском религијом. Цареви су развили начин владавине којим су се јасно дистанцирали од својих поданика. Овај огроман јаз је у античком свету преошћаван путем култа.¹⁰⁴⁰ Истицање моћи и ауторитета личности цара постало је јако битан део политичког живота, тако да се обожавање царева дуго задржало. Поред овог задржавања паганских традиција на највишем нивоу, различита сујеверја и веровања су била најшире распрострањена и чувана међу нижим класама. Већина сведочанстава о народним празницима античког света потиче из позне Антике. Важно је истаћи да, иако је ово било време великих промена, из народне свести се нису тако лако могли избрисати пагански обреди и култови. Најпознатији празници су били календарске прославе, везане за посебне периоде у току године или годишња доба, која су без сумње била посвећена одређеним паганским божанствима.¹⁰⁴¹ На прославу ових празника, а посебно Нове године хришћански проповедници су се често жалили, што нам сведочи и царско законодавство које је морало интервенисати у овом случају.¹⁰⁴² Хришћанске старешине су стално подносиле жалбе због ових прослава, али у већини случајева нису решили постојеће проблеме. Треба истакнути чињеницу да је у Римском царству у трећем веку паганство имало много различитих облика. На првом месту то су били јавни култови грчко - римских градова. Становници читавог Царства, иако су имали своје локалне култове, гледали на своја божанства као на чланове грчко - римског Пантеона. Поред праксе давања опште познатих грчких имена божанствима верска пракса је била међусобно слична.¹⁰⁴³ Култне церемоније су обично извођене у градовима у значајним храмовима и обично су биле за време великих јавних празника. Приношење жртве био је најважнији део ритуалних обреда, али су ове церемоније подразумевале јавне гозбе, игре, такмичења и остале спектакле. Многе прославе

---

¹⁰³⁹ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 305.

¹⁰⁴⁰ Исто; D. H. Wright, *The True Face of Constantine the Great*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1291584> 27. 04. 2011., 493 – 494.

¹⁰⁴¹ У ове празнике спадали су Брумалија и Сатурналија, који су прослављани у новембру и децембру. Овим празницима је обележавана зимска краткодневица и пролећна равнодевица, а пре свих први дан Нове године - Календе. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 308; E. Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, Michigan, 1993., 155 – 160..

¹⁰⁴² CTh 16, 10, 3; CTh 16, 10, 8; CTh 16, 10, 17; и CTh 12, 1, 145.

¹⁰⁴³ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 309; R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, London, 1985., 15 – 25.

одржане у периоду од 1. до 3. века биле су повезане са царским култом који је био допуна традиционалних култова.¹⁰⁴⁴ Све ове светковине су захтевале велике трошкове, тако да су се могле одржавати само у важнијим градовима који су могли да покрију и трошкове подизања храма, јер су их покривале донације чланова локалне аристократије.¹⁰⁴⁵ Овај верски систем култова и ритуалних радњи је био интегрисан у институцију полиса тако да се овај систем уствари заснивао на градовима. Међутим, у трећем веку услед привредних и друштвених промена, систем градова - држава као независних економских јединица слаби и пропада, тако да се и верски систем мења.¹⁰⁴⁶ Важно је истаћи да, иако су мањи градови подлегли притисцима паганство у градским срединама и великим центрима није изненада окончано. Међутим, општи утицај на друштвене и привредне промене огледао се у скретању пажње са раскошних јавних свечаности на народне мање формалне аспекте паганства.¹⁰⁴⁷

5.3. Константин и паганизам

Константинов однос према паганској религији веома је тешко сагледати и објективно анализирати због природе и карактера сачуваних извора. Овај проблем долази зато што су велики део података о Константиновом животу, његовој верској оријентацији забележили хришћански писаци који нам остављају утисак да је он био велики противник паганства.¹⁰⁴⁸

Константинови први закони против паганске религије тицали су се забране магијских обреда и донешени су после Првог грађанског рата са Лиқинијем у време

---

¹⁰⁴⁴ С. Шаркић, „Цар и закон у говорима Темистија“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, XLII, 1- 2 (2008), 66 – 77; Борбе гладијатора су биле уско повезане са царским култом.

¹⁰⁴⁵ Трошкове свештенства су понекад плаћале и поједине породице. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 309.

¹⁰⁴⁶ Ове прилике се нарочито мењају после епохе династије Севера када је повећање пореза доста утицало на богате грађане који су престали издвајати веће своте новца за финансирање прослава. Када је крајем 3. века просперитет Царства захваљујући снажним мерама царева био обновљен, иницијатива тог подухвата није потекла од градова у провинцијама, већ од централних власти. Упореди са: Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 310; Р. Brown, *The Rise of Western Christendom* (друго издање), Oxford, 2003., 56.

¹⁰⁴⁷ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 310; Р. Brown, *The Rise of Western Christendom* (друго издање), Oxford, 2003., 56.

¹⁰⁴⁸ Eusebius, *VC*, II, XLV, I; IV, XXV, I; Ферјанчић, *Константин*, 146; S. Bradbury, *Constantine and the Problem of Anti – Pagan Legislation in the Fourth Century*, 1994., 126; Odahl, *Constantine*, 163; 166.

примирја. Много је теже класификовати приватна веровања и ритуале који су играли значајну улогу у животу људи широм Царства.¹⁰⁴⁹ По читавом Царству су били распрострањени магијски ритуали и веровања у њихову делотворност. Људи су призивали више силе да би остварили своје животне циљеве. Они који су се користили магијом, аматерски или професионално, ослањали су се на мешавину верских предања. Тако су у магијским текстовима призиване све врсте божанстава. Магија се састојала од сложеног система који је имао сопствене формуле и правила за извођење чини, бацање кетви, призивање духова и егзорцизме.¹⁰⁵⁰ Магија се према томе није могла произвољно изводити. Веровање у магију је било заједничко паганима, Јеврејима, хришћанима и присутно у свим слојевима друштва. У позном Царству су оптужбе за чаробњаштво биле честе у вишим слојевима друштва, ако су односи били затегнути. Закони против магије и консултовање астролога су били политички обојени и више су служили политичким циљевима, него верским. Законодавство које се бави магијом ипак посредним путем признаје да су ове празноверне активности биле бројне и да се нису могле лако потиснути. Магијски ритуали су за разлику од монотеистичке идеје једног Бога подразумевали постојање готово неограниченог броја демонских сила које су призивали зарад свог циља.

Први Константинов закон који се тиче паганске религије је издан 23. маја 318. године и одређивао је казну за све оне који користе магију да би неке наудили. Овај закон јасно разграничава лошу и добру, односно белу магију која је доприносила лечењу болесника или заштити усева, будући да није нарушавала углед нити је угрожавала животе других људи.

Закон СTh 9, 16, 3 *Цар Константин Басу, префекту Рима (бејаше префектом од 317 до 319. године)*

Знање оних који практикују магију и који су деловали на штету људи и окренули похлепи ум врлетних људи биће правично кажњени најстрожим законима. Али нећемо се ослањати на оптужбе нити помоћ оних из сеоских подручја да се не би плашили да ће им кише или град уништити винограде, јер се тиме не шкоди никома, већ ће се сачувати божански дарови и плодови људског труда.

---

¹⁰⁴⁹ J. Scheid, „Oral tradition and written tradition in the formation of sacred law in Rome“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: A. Clifford and J. Rüpke, München, 2006., 14 – 34.

¹⁰⁵⁰ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 313; R. Lanciani, *Pagan and Christian Rome*, преузето са: <http://www.blackmask.com> 10. 11. 2014., 7 – 15.

*Гумачење: Врачеви, чаробњаци, призивачи олуја или они који призивањем демона збуњују људски ум биће кажњени на сваки могући начин.*¹⁰⁵¹

Закон упућен Басу (њему је такође упућен и закон CTh 16, 2, 3 и CTh 16, 5, 2) је био први Константинов закон, који је погодио традиционалну религију. Он почиње: *Знање оних који практикују магију и који су деловали на штету људи и окренули похлепи ум врлетних људи биће правично кажњени најстрожим законима.* Затим закон мења свој тон и не само да допушта паганима да наставе практиковати своја уверења и обичаје, него је Константин имао времена и за повластице које су пратиле традиционалну паганску религију и ово показује веру у учинак традиционалног обожавања, које је било у савршеном складу са сваким његовим претходником на римском трону. Закон истиче да користећи синтагму „лекови који се траже за људска тела“, не треба да се мисли у смислу криминалног и допуштеног традиционалног права у земљорадњи, које се продужује да „се не би бојали кише приликом бербе грожђа или да берба не би била уништена тучом“.¹⁰⁵² Ова права не погађају ничију сигурност или репутацију, него пре доносе божанске дарове и човеков труд није уништен.¹⁰⁵³ Тако, лоши паганизам, који је био штетан, је био забрањен, а добри паганизам, који је доносио корист свету, је био дозвољен да се настави. Традиционално осећање које је било потврђено од стране сваког пагана, ако је у исто време могло проузрочити увреду многим хришћанима.¹⁰⁵⁴

---

¹⁰⁵¹ CTh 9, 16, 3 [=brev.9.13.1]

Imp. Constantinus a. et c. ad Bassum pf. p.

Eorum est scientia punianda et severissimis merito legibus vindicanda, qui magicis accincti artibus aut contra hominum moliti salutem aut pudicos ad libidinem deflexisse animos deteguntur. Nullis vero criminationibus implicanda sunt remedia humanis quaesita corporibus aut in agrestibus locis, ne maturis vindemiis metuerentur imbres aut ruentis grandinis lapidatione quaterentur, innocenter adhibita suffragia, quibus non cuiusque salus aut existimatio laederetur, sed quorum proficerent actus, ne divina munera et labores hominum sternerentur.

Dat. X. kal.iun. Aquileia, Crispo et Constantino caess. coss.

Interpretatio. Malefici vel incantatores vel immissores tempestatum vel ii, qui per invocationem daemonum mentes hominum turbant, omni poenarum genere puniantur.

¹⁰⁵² J. B. Rives, „Magic, religion, and law: The Case of the Lex Cornelia de sicariis et veneficiis“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 47 – 60

¹⁰⁵³ CTh 9, 16, 3 издан 23. маја 318. године; CTh 9, 16, 2 издан 15. маја 319. године; CTh 9, 16, 1 издан 1. фебруара 320. године и CTh

16, 10, 1 издан 17. децембра 320. године.

¹⁰⁵⁴ Tilden, *Religious Intolerance*, 14.

Друга два закона су слична и тичу се паганског свештенства. Наиме, први закон је издан 15. маја 319. године и одређивао је да аугури, врачевима и пророци не смеју да врше религијске обреде у приватним кућама. Ако је неко желео савет богова могао је да га потражи у јавним светилиштима.

Закон CTh 9, 16, 2 Цар Константин Народу

*Забрањује се врачевима, паганским свештеницима и свима навикнутим на такве проповеди и церемоније да долазе људима у домове и прелазе им праг позивајући се на пријатељство. Ономе ко се огреши о овај закон следује казна. Али онај ко верује да су такве радње добре, нека иде у храмове и светиње и спроводи своје обичаје и светковине, будући да се не забрањује јавно спровођење таквих недела.*¹⁰⁵⁵

Овај закон је упућен „Народу“ и продужава забрану врачевима, који улазе у куће, свештеницима такође није дозвољено да улазе чак и у куће својих пријатеља. Закон не прецизира ниједну посебну казну, али упућује на то да су оне већ биле прописане. Пошто су забрањене приватне посете свештеника које укључују и оне који се не представљају као свештеници, овај закон говори о забрани традиционалних пракси и допушта верницима да одлазе на „јавне олтаре и светиње и прослављају своје обичаје, јер ми не забрањујемо церемоније да се спроводе отворено“.¹⁰⁵⁶ Овај закон поново упућује на то да је постојала одбојност према званичним и древним (сумњивим) приватним религијским церемонијама, али поново допушта континуитет традиционалне прихватљиве форме обожавања.¹⁰⁵⁷

Други закон садржи исту тематику с тим што проширује своја овлашћења, тако да одређује казну спаљивањем за оне свештенике који га прекрше. Одређује казну и

---

¹⁰⁵⁵ CTh 9, 16, 2

Idem a. ad populum.

Naruspices et sacerdotes et eos, qui huic ritui adsolent ministrare, ad privatam domum prohibemus accedere vel sub praetextu amicitiae limen alterius ingredi, poena contra eos proposita, si contempserint legem. Qui vero id vobis existimatis conducere, adite aras publicas adque delubra et consuetudinis vestrae celebrate sollemnia: nec enim prohibemus praeteritae usurpationis officia libera luce tractari.

Dat. id.mai. Constantino a. V et Licinio cons. (319 mai. 15).

¹⁰⁵⁶ CTh 9, 16, 2.

¹⁰⁵⁷ Tilden, *Religious Intolerance in the Later Roman Empire*, 15.

онима који су примили и позвали ове свештенике у своје домове и њима се заплењује имовина и затим се прогоне из места у којем живе.

Закон CTh 9, 16, 1 *Цар Константин Максиму*

*Врачевима је строго забрањено да долазе на врата људима, и било какво пријатељство ће им бити ускраћено. Онај (врач) који дође на врата другоме биће жив спаљен, а особа која га је дозвола било наговорећи га или нудећи му какве награде биће протерана на некакво острво, након што му сва имовина буде одузета. Онај ко жели да проповеда своја сујеверја, нека то ради јавно. Онај ко укаже на овакав злочин или злочинца није доушник већ ће за своје дело бити награђен.*¹⁰⁵⁸

Закон издан 1. септембра 320. године је био адресиран на Валерија Максима, префекта Рима и почиње са забраном уласка врачева у домове других људи из било ког разлога, без обзира на неко постојање дуге везе између власника куће и врачева.¹⁰⁵⁹ Ова забрана укључује сваку посету, подразумевајући и оне које се тичу религије. Закон затим говори о томе да свако ко позове врача у свој дом да ће му имовина бити одузета и да ће бити прогнан на острво, док ће хауспицијус бити жив спаљен. Међутим, у трећем делу закона Константин каже следеће: *Онај ко жели да проповеда своја сујеверја, нека то ради јавно.*¹⁰⁶⁰ Закон завршава реченицом која упућује на то да свако ко пријави прекршај овог указа ће бити богато награђен и неће се третирати као издајица са свим презиром који обично прати ове особе. Овај закон је очигледно указ, чак и против могућности приватног обожавања које укључује хауспиције и наравно већ је дуго постојала одбојност од приватних и тајних церемонија, али у исто време потпуно

---

¹⁰⁵⁸ CTh 9, 16, 1

Imp. Constantinus a. ad Maximum.

Nullus haruspex limen alterius accedat nec ob alteram causam, sed huiusmodi hominum quamvis vetus amicitia repellatur, concremando illo haruspice, qui ad domum alienam accesserit et illo, qui eum suasionibus vel praemiis evocaverit, post ademptionem bonorum in insulam detrudendo: superstitioni enim suae servire cupientes poterunt publice ritum proprium exercere. Accusatorem autem huius criminis non delatorem esse, sed dignum magis praemio arbitramur.

Proposita kal.febr. Romae Constantino a. V et Licinio caes. cons. (319 febr. 1 [sept.....]).

¹⁰⁵⁹ D. Baudy, „Prohibitions of religion in antiquity: Setting the course of Europe's religious history“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 100 – 115.

¹⁰⁶⁰ CTh 9, 16, 1.

непотребно, овај закон је дозволио наставак неких паганских пракси и поново је потврдио давно установљено прихватање религијских обреда који су извођени јавно и једнако одбацивање обреда који су извођени приватно и тајно. На крају, претерана намера закона је била та да се давањем паганима *superstition*, званични печат одобравања, Константин надао да ће његова забрана против тајних обожавања бити сасвим јасна.

Када се обраћа јеретицима или паганима, реторика Константиновог законодавства је прилично суздржана и у знатној је супротности са језиком каснијих закона. Заиста, четири закона које је издао Константин, у неколико година, говоре о посебном допуштењу да се паганске праксе наставе.¹⁰⁶¹ Сваки од три закона из IX књиге, који је повезан са обожавањем је приближно исте дужине и чини се да има исту структуру: почетна забрана, затим казна и треће, намерно одступање од темељног и почетног разлога за доношење закона (који је био да забрани или регулише понашање пагана) у сврху посебне забране постојања паганске праксе. Ако је Константин желео да унапреди хришћанство на штету паганизма, онда би тај начин можда био бољи кроз игнорисање, пре него забрањивање давно установљене паганске праксе.¹⁰⁶² Треба нагласити да постоји мало хронолошко неподударање што се тиче прецизности датума три закона у IX књизи. Закон CTh 9, 16, 2 издат 15. маја 319. године је датиран девет месеци раније него CTh 9, 16, 1 који је издат 1. фебруара 320. године, али чини се мало вероватним да је закон CTh 9, 16, 2 издат касније, него закон CTh 9, 16, 1, јер се чини да говори о том ранијем закону.¹⁰⁶³

Међутим, морамо истаћи чињеницу да је предузимање ових мера сасвим у складу са римским законодавством и да оне нису упућене против паганске религије саме по себи.¹⁰⁶⁴ Јевсевије истиче да је Константинова политика против паганске религије подразумевала и забрану жртвоприношења. Приношење крвне жртве, које је дефинисало паганске ритуале, било је све више санкционисано и то у свим пределима Царства. Међутим, ово није могло престати одједном, тако да се убијање животиња наставило на церемонијама и светковинама у којима је било елемената паганских

¹⁰⁶¹ CTh 16, 10, 1; CTh 9, 16, 1 – 3; Eusebius, VC, IV, XXV, I; Tilden, *Religious Intolerance*, 20.

¹⁰⁶² Tilden, *Religious Intolerance*, 20; Треба истаћи да се IX књига Теодосијевог Кодекса бави спречавањем криминалних активности.

¹⁰⁶³ CTh 9, 16, 2, овај закон говори да су већ постојале казне против врачева и свештеника који улазе у домове.

¹⁰⁶⁴ Још су Константинови претходници правили јасну разлику између законитог и незаконитог прорицања. Упореди са: Исто; Curran, *Pagan City*, 172; Tilden, *Religious Intolerance*, 16.

празника. Ипак остаје отворено питање да ли су ови ритуали у потпуности били пагански или су се прећутно прихватили као део опште културе.¹⁰⁶⁵ Ове приредбе су биле опште популарне, тако да су укључивале и хришћане. Овај податак нам потврђује Теодосијев кодекс који доноси закон из 341. године који говори о овој тематици. Наиме, забрањујући жртвоприношења, Константинов син, Констанције II, се позива на закон истог садржаја који је донео његов отац. Поставља се питање какву је забрану прописивао овај закон и да ли је она била општа или се односила само на одређене делове паганских ритуала. Извори пре говоре да у питању била одређена пракса, а не општа забрана. Константин се гнушао проливања крви у верским обредима и о томе имамо неколико сведочанстава.¹⁰⁶⁶ Ову Јевсевијеву изјаву можемо повезати са Константиновим законом кога је упутио Максиму, префекту Рима.¹⁰⁶⁷

Закон CTh 16, 10, 1 Цар Константин Максиму

Уколико би у део Наше палате или у било коју другу јавну установу ударио гром, стари обичај ће бити задржан да се испитају врачевани који предсказиваше тако. Писани записи с тим у вези биће пажљиво прикупљени и поднети Нама на разматрање. Дозволу да исто учине добиће сви који прихвате овај обичај, под условом да се суздрже од жртвовања које је строго забрањено.

*Даље се даје на знање да смо примили званични извештај и записе о удару грома у амфитеатар, а у вези са којим сте се обратили трибуну Хераклијану.*¹⁰⁶⁸

---

¹⁰⁶⁵ Против ових ритуала су били црквени великодостојници који су имали примедбе и на друге ствари, као што су лов на дивље животиње у амфитеатру или представе у циркусу.

¹⁰⁶⁶ Када је прослављао деценије у Риму 315. године није приносио жртве него се помолио Богу. Затим, писмо Шапору II, персијском цару, где говори да се моли Богу али да се клони гнусне крви. У *Беседи сабору Светитеља* помиње страшне обреде у које убраја и ритуално клање животиња. Упореди са: Eusebius, *VC*, I, XLVIII; IV, X, I; Lanciani, *Pagan and Christian Rome*, 10 – 15.

¹⁰⁶⁷ Ферјанчић, *Константин*, 148.

¹⁰⁶⁸ CTh 16, 10, 1

Imp. Constantinus a. ad Maximum.

pr. Si quid de palatio nostro aut ceteris operibus publicis degustatum fulgore esse constiterit, retento more veteris observantiae quid portendat, ab haruspibus requiratur et diligentissime scriptura collecta ad nostram scientiam referatur, ceteris etiam usurpandae huius consuetudinis licentia tribuenda, dummodo sacrificiis domesticis abstineant, quae specialiter prohibita sunt.

1. Eam autem denuntiationem adque interpretationem, quae de tactu amphitheatri scripta est, de qua ad Heraclianum tribunum et magistrum officiorum scripseras, ad nos scias esse perlatam.

Закон издан 17. децембра 320. године је такође адресиран на Валерија Максима, префекта Рима. Издваја се од осталих зато што само он, од четири закона, чије одредбе утичу, директно се тичу Константина и његове владавине. Ово је такође Константинов последњи закон о паганizmu. Закон наређује, пратећи удар муње у царску палату да *стари обичај ће бити задржан да се испитају врачеве који предсказиваше тако.*¹⁰⁶⁹ Закон такође дозвољава да све остале особе присвоје овај обичај. Извештај врачева ће бити прослеђен Константину на његово разматрање. Ова истрага није једина званична истрага која је захтевала помоћ паганских свештеника; у истом закону Константин такође помиње потврду о званичном извештају да је муња погодила амфитеатар. Овај закон је одређивао да се могу позвати свештеници и пророци да би испитали значење знамења ако муња удари у царску палату или неку другу зграду. Свим грађанима је потврђено да имају дозволу у истим ситуацијама да упражњавају исте обреде, али ни у ком случају не сме бити приватног жртвоприношења.¹⁰⁷⁰ Ови првобитни ритуали и приношење жртава по домовима грађана су били у складу са законом који се тичао врачева и агура.

Сличну ситуацију као код закона о приносу жртава имамо и у закону о затварању и разарању паганских храмова. На првом месту Јевсевије говори о општем уништавању слика и светилишта идола у свом делу *Живот Константинов.*¹⁰⁷¹ Такође, едикт о затварању храмова поред Јевсевија помињу Јероним и Павле Оросије.¹⁰⁷² Треба увек имати на уму чињеницу да са резервом морамо узимати и хришћанске и паганске писце који говоре о тим мерама. Тврдња о свеопштем уништавању храмова се не може одржати, али то не значи да није било појединачних случајева. Следеће чињенице су сигурне, наиме, уништен је славан и много посећиван Асклепијев храм у Егама у Киликији, затим Афродитино светилиште у Афаки (данашња Афка) које је било много саблажњиво за хришћане.¹⁰⁷³ Посебну саблазан хришћанима је изазивао Афродитин, односно Венерин храм саграђен у Јерусалиму, изнад Христовог гроба и светилиште код

Dat. XVI kal.ian. Serdicae; accepta VIII id.mar. Crispo II et Constantino II cc. conss. (320/1 dec. 17).

¹⁰⁶⁹ CTh 16, 10, 1.

¹⁰⁷⁰ CTh 16, 10, 1.

¹⁰⁷¹ Eusebius, VC, III, LIV.

¹⁰⁷² Paulus Orosius, *A History against the pagans (Historiarum adversum paganos)*, преузето са: <http://sites.google.com>. 20.05.2014., VII, XXVIII; Међутим, сасвим је извесно да Константинова верска политика није обухватала опште уништавање и затварање храмова, што можемо видети из даљег Јевсевијевог излагања у поменутом делу.

¹⁰⁷³ Sozomenus, EH, II, V, V; Eusebius, VC, III, LV – LVI.

старог храста у Мамри. Такође је феничански Хелиополис (данашњи Баалбек) био средиште Афродитиног култа кога је према Јевсевијевом сведочанству забранио један царски закон. Константин је тада позвао становнике града да прихвате хришћанство и саградио цркву у граду која ће постати средиште хришћанске заједнице.¹⁰⁷⁴ Јевсевије после наводи царев едикт којим забрањује култно поштовање Нила у чијој су служби били свештеници евнуси, а такође морамо истаћи чињеницу да је у овом периоду смањен утицај источњачких култова Митре и Цибеле.¹⁰⁷⁵ Затварање поменутих паганских храмова поред верског тумачења има и рационално објашњење. Наиме, Афродитина светилишта су затворена у првом реду због храмовне проституције, која је била у супротности са моралним вредностима хришћанске заједнице, која је у то време имала равноправну улогу са паганском религијом. Асклепијев храм у Егама био је повезан са Аполонијем из Тијане, неопитагорејским философом из 1. века, кога су пагани упоређивали са Исусом Христом.¹⁰⁷⁶ Венерино светилиште у Јерусалиму и оно код Мамвријског храста су се налазили на светим местима која су хришћанима пуно значила и зато су идоли паганских богова морали бити уклоњени, а њихови ритуали су морали престати. Сасвим је извесно из свега што смо досад навели да је постојао добар разлог за затварање сваког наведеног светилишта и то јасно сведочи да није било свеопштег затварања храмова. Из претходних чињеница видимо да је Константин био доста објективнији када је у питању његова верска политика према паганима, него што нам неки хришћански извори сведоче. Да је покушавао бити објективан у области религије према паганима сведочи нам чињеница да је уместо да затвара и уништава паганске храмове, допуштао изградњу нових светилишта. О томе нам најбоље говори рескрипт из Хиспелума у Умбрији, из последњих година његове владавине. Константин је негде између 25. децембра 333. и 18. новембра 335. године допустио да се у поменутом граду изгради храм у част његове породице. У исто време су се установиле гладијаторске и позоришне игре и посебан ред свештенства - понтифици рода Флавијеваца. У модерној историји се сматра да је овом приликом цар забранио обављање свих паганских обреда у новосаграђеном храму.¹⁰⁷⁷ Тако да се истиче да цар не жели да храм који је посвећен његовом имену буде укаљан заразним сујеверјем (*contagiosa superstitio*). Ово место се могло тумачити на више начина у односу на који

---

¹⁰⁷⁴ Eusebius, *VC*, III, LVIII.

¹⁰⁷⁵ Eusebius, *VC*, IV, XV.

¹⁰⁷⁶ Ферјанчић, *Константин*, 149.

¹⁰⁷⁷ Barnes, *Constantine and Eusebius*, 212; A. Paranou, „The emperor Constantine the Great: Idolater or Christ? The case of the coinage“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 497 – 505.

схватамо термин *superstitio*.¹⁰⁷⁸ Ако га протумачимо као жртвоприношење то би даље значило да се овај храм није разликовао од древних паганских храмова, које је Константин раније затварао. У сваком случају овај храм као и неколико у Константинопољу сведоче да Константин није био искључиво ревносни хришћанин који је уништавао паганска здања, него се његово име везује и за њихову изградњу.

Поред става везаног за храмове, такође се често генерализује став да је Константин водио велику борбу да потисне све култове у Царству. Ова чињеница, као и претходна није у потпуности тачна. То потврђују његове речи из писма становницима провинција после победе над Ликинијем.¹⁰⁷⁹ Његова верска политика почива на принципу толеранције и на томе инсистира у писму становницима источних провинција: *Нека свако задржи оно што му душа жели, и то проповеда.*¹⁰⁸⁰ Из ове политике долази став да се хришћанство не може наметати силом и казнама, него да се мора добровољно прихватити.¹⁰⁸¹

Већина извора за период од када је Константин постао самостални владар Римске империје 324. године до децембра 361. године, када Јулијан постаје једини владар, писани су из хришћанске перспективе и главна тема су им били црквени проблеми у којима су цареви директно или индиректно узели учешћа. Будући да је хришћанска вера сада била сигурна од спољашњег непријатеља (Царства) окренула се унутрашњим проблемима и дошло је до великих подела у самој Цркви. Ово је проузроковало то да су црквене старешине знатно мање нападале пагане, него у претходном периоду. Световно законодавство је и даље ишло у корист Цркве којој су прошириване повластице, али је само неколико закона донето у циљу сузбијања

---

¹⁰⁷⁸ M. R. Salzman, 'Superstitio' in the "Codex Theodosianus" and the Persecution of Pagans, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1584108> 28. 08. 2013., 172.

¹⁰⁷⁹ Неко каже да се на крају говори да су храмовни обичаји искорењени, али то не одговара истини. Упореди са: Eusebius, *VC*, II, LX, II; Фрејанчић, *Константин*, 150.

¹⁰⁸⁰ Eusebius, *VC*, II, LVI, I; Parou, *The emperor Constantine the Great*, 500 – 505

¹⁰⁸¹ Eusebius, *VC*, II, LX, I.; II, LV, I; C. E. Preston, *Paganism not abolished in the Roman Empire*, Boston, 2014., 10 - 11; P. J. Sharp, *Constantine's policy of religious tolerance: was it tolerant or not?*, New Mexico, 2010., 22 – 25; У своме писму *Провинцијама Истока* из 325. године које помиње пагане и у њему јасно видимо Константиново обраћање јачим тоном, где им оставља мало простора за протекције. Нема доказа да је писмо било одговор на неки посебан проблем, као што је било писмо Макарију и другим епископима Палестине или да га је цар написао на сопствену иницијативу. Константин представља себе као верни инструмент у Божијим рукама, кроз кога Бог може да излечи народ и са Божијим благословом може да победи непријатеље. Писмо указује, иако нигде експлицитно, Константинову наду да би народ могао прихватити његову веру, али сила и насиље су били посебно забрањени. Упореди са: Eusebius, *VC*, II, LVI, I; II, LX, I.

паганске религије.¹⁰⁸² Ове чињенице нам стварају утисак да Константин у другом делу своје владавине, као и његови синови нису имали интереса да појачавају поделу између пагана и хришћана. Константин и његови синови су задржали титулу првог свештеника (*pontifex maximus*), што значи да су се обавезали да ће водити бригу о паганској религији и да ће наставити да користе овлашћења ове титуле, као и цареви пре њих.¹⁰⁸³

5.4. Констанције II и паганизам

Верску политику цара Константина су наставили његови синови. Док се ништа није знало о ставу Константина II према религијским проблемима, чини се да се Констанс сложио са верском политиком старијег брата Констанција. У време Констанција II видимо још већи уплив световних власти и цара у верску политику.

За разлику од Константина, који се није пуно борио против паганских богова, Констанцијево законодавство упућује на повећање нетолеранције према паганима и уопште паганској религији. Постоји 8 сачуваних закона о традиционалној паганској религији који се датирају у Констанцијеву владавину и законодавство посебно упућује на приметан пораст нетолеранције од када је Констанције постао владар западног дела Царства после 353. године. Шест од осам Констанцијевих антипаганских закона су упућени према Италији, иако је веома могуће да је један од њих упућен и у Африку. Два закона CTh 9, 16, 4 - 5 су само адресирани „Народу“ и оба су издата у Милану.

Констанцијев први закон о паганизму CTh 16, 10, 2 *Цар Констанције Мадалијану, вицепреторијанском префекту*

---

¹⁰⁸² Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 332.

¹⁰⁸³ Веома је важно истаћи чињеницу која нам помаже да боље схватимо однос власти и паганске религије, а то је случај да римски календар за 354. годину не помиње ни паганске празнике, ни жртве, ни религиозне церемоније, што је веома специфично. Упореди са: Исто.

*Свако сујеверје нека престане, а бесмислено жртвовање нека се забрани. Ако би неко прекршио Наш закон, закон Нашег Оца или Нашег Милосрђа, и усудио се да принесе жртве, следује му одговарајућа казна која одмах ступа на снагу.*¹⁰⁸⁴

Закон из 341. године је издао цар Констанције, Мадалијану, али је могуће да га је уствари издао и Констанс.¹⁰⁸⁵ Закон означава Мадалијана као вицепреторијског префекта и претпостављамо да је био викар Италије. Већина од Мадалијанових канцеларија је била у Африци и Италији, а чини се да је држао само једну канцеларију на Истоку.¹⁰⁸⁶ Према томе, он је вероватно био викар на Западу, Италије или Африке када је примио овај закон и зато први цар кога треба да споменемо треба да буде Констанс, а не Констанције.¹⁰⁸⁷ Овај закон је био кратак и јасан: *свако сујеверје нека престане, а бесмислено жртвовање нека се забрани.*¹⁰⁸⁸ Иако је термин *insania* понижавајући, остали термини закона су јако разумни, а то је да преступници треба да добију одговарајућу казну и осуду. Једна специфичност CTh 16, 10, 2 која привлачи пажњу је та да се чини да она обезбеђује доказ да је Константиновим законодавством укинута празноверје: *Ако би неко прекршио Наш закон, закон Нашег Оца или Нашег Милосрђа, и усудио се да принесе жртве, следује му одговарајућа казна која одмах ступа на снагу.*¹⁰⁸⁹ Овај Константинов закон нажалост није сачуван у Теодосијевом кодексу. Међутим, овај покрет се чини да је био усмерен искључиво ка истоку Царства.¹⁰⁹⁰ Полемика да ли је Константин или није забранио сујеверје чини се као нерешиво питање, али коју год наду да полажемо у Јевсевија треба да будемо свесни да

---

¹⁰⁸⁴ CTh 16.10.2

Imp. Constantius a. ad Madalianum agentem vicem praefectorum praetorio.

Cesset superstitio, sacrificiorum aboleatur insania. Nam quicumque contra legem divi principis parentis nostri et hanc nostrae mansuetudinis iussionem ausus fuerit sacrificia celebrare, competens in eum vindicta et praesens sententia exeratur.

Accepta Marcellino et Probino cons. (341 ....)

¹⁰⁸⁵ Lucius Creperius Madalianus. PLRE I, 530; A. H. Lewis, *Paganism surviving in Christianity*, London, 1892., 10 – 31; Tilden, *Religious Intolerance*, 40.

¹⁰⁸⁶ Lucius Creperius Madalianus. PLRE I, 530; A. H. Lewis, *Paganism surviving in Christianity*, London, 1892., 10 – 31; Tilden, *Religious Intolerance*, 40.

¹⁰⁸⁷ Lucius Creperius Madalianus. PLRE I, 530; A. H. Lewis, *Paganism surviving in Christianity*, London, 1892., 10 – 31; Tilden, *Religious Intolerance*, 40.

¹⁰⁸⁸ CTh 16, 10, 2.

¹⁰⁸⁹ T. D. Barnes, *Constantine's Prohibition of Pagan Sacrifice*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294627> 11. 09. 2014., 69 – 72.

¹⁰⁹⁰ Исто.

он није увек веродостојан интерпретатор царског законодавства.¹⁰⁹¹ Такође, треба напоменути да Созомен, када износи законе које је издао Константин у корист Цркве и хришћанства, говори само о законодавству о целибату и привилегијама које су одобрене Цркви и намерно не спомиње ниједан закон који он сматра да није важан.¹⁰⁹² Код њега нема помена о свеобухватној забрани празноверја и он помиње само забрану ограничену на поштовање светиња у Палестини. Такође, место у закону CTh 16, 10, 2 не треба раздвојити од осталих сачуваних доказа који се тичу Константинове верске политике. Знамо да макар 4 његова закона забрањују посебно или уопштено традиционалну паганску праксу. Само један закон се противи било којем облику религијске праксе. Зато има више материјала од Константина (макар у Теодосијевом кодексу) који подупире традиционалну паганску религију, него што јој се противи.¹⁰⁹³ Осим тога, постоји могућност да место може бити Константинов закон CTh 16, 10, 1 у коме се породична празноверја посебно забрањују. Закон CTh 16, 10, 1 је адресиран на Максима, префекта Рима.¹⁰⁹⁴ Закон CTh 16, 10, 2 је адресиран на Мадалијана, који је као што смо раније истакли, имао сва именована осим једног на Западу и према томе претпостављамо да је вероватно био викар Африке или Италије када је примио овај закон. Због тога сврха закона CTh 16, 10, 2 је била да поново стави на снагу забрану против породичног сујеверја која је била јасна и делотворна у Риму. Могућност да законодавство није направљено да буде ванвременско, него је пре издато да се носи са савременим проблемима и бригама, ће подржати претпоставку да се закон CTh 16, 10, 2 заиста односио на исти проблем као и CTh 16, 10, 1 стога из њега видимо његову религиозну примењивост.¹⁰⁹⁵ Нажалост, сачувани докази нам не дозвољавају да дођемо до коначног закључка да ли је ово место у закону CTh 16, 10, 2 заиста место из ранијег закона CTh 16, 10, 1. Нема упућивања на то да је у закону CTh 16, 10, 2 ранија забрана постојала, она се може повезати само са Јевсевијевим непоузданим парафразирањем.

Извори такође сведоче о храмовима које је Констанције затворио и чињеница да је Јулијан морао издати наређење да се ови храмови поново отворе говори да је

---

¹⁰⁹¹ Исто.

¹⁰⁹² Sozomenus, *EH*, I, VIII – IX.

¹⁰⁹³ Sozomenus, *EH*, II, IV; Eusebius, *VC*, III, LII - LIII, IV; Barnes, *Constantine's Prohibition*, 70 – 72.

¹⁰⁹⁴ Valerius Maximus *sign o Basilius* 48. PLRE I. 590.

¹⁰⁹⁵ Tilden, *Religious Intolerance*, 40.

Констанције био ревносан у својој намери.¹⁰⁹⁶ Међутим, законом 342. године забрањује да се затварају они храмови изван Рима, са којима су повезане јавне игре.

Закон CTh 16, 10, 3 Цар Констанције Катулину, префекту Рима

*Иако је свако сујеверје неопходно искоренити, нека се храмови који се налазе изван зидина града не дирају. Будући да поједине светковине потичу из тих храмова, такве грађевине нека се не руше, јер обезбеђују већ дуго времена забаву Римљанима.*¹⁰⁹⁷

Издан 1. новембра 342. године Катулину, префекту Рима и представља традиционалну одбојност ка празноверју и паганизму. Закон спомиње да иако сва празноверја морају бити потпуно искорењена, храмови изван зидова града морају остати нетакнути. Овај закон је био издан зато што поједине циркуске игре, догађаји или такмичења вуку корене из неких од ових храмова.¹⁰⁹⁸ Веза паганизма са римским начином живота је остала јака. Цар је изузео из едикта који наређује затварање храмова оне који су „изван зидова града“ и који су повезани са играма и забавом.¹⁰⁹⁹ Катулин био паганин, који је јако поштовао своју религију, а његова ћерка се удала за познатог паганина Ветија Агорија Претекстира 344. године и остали су у браку до његове смрти касне 384. године.¹¹⁰⁰ Катулин је имао успешну каријеру у Галији, био је викар Африке, преторијански префект Италије, Африке и Илирика, префект Рима и на крају конзул у 349. години. Констанције није био одушевљен отуђивањем успешног и водећег члана елите, али у исто време, у сврху да задржи своје противљење према паганизму, Констанције или онај који је писао закон, двоструко наглашава званични став противљења према паганизму.¹¹⁰¹ У овом контексту паганизам је готово физички

---

¹⁰⁹⁶ О овоме нам сведочи и Констанцијев закон CTh 16, 10, 4; Један од разлога ове одлуке је што их на тај начин спречава да падну у грех. Упореди са: CTh 16, 10, 2 – 4; У. Миливојевић, „Пороци цара Констанса I у историјама 4. века“, *Зборник радова Византолошког института XLV*, Београд, 2008., 27 - 35

¹⁰⁹⁷ CTh 16, 10, 3

Idem aa. ad Catullinum praefectum Urbi.

Quamquam omnis superstitio penitus eruenda sit, tamen volumus, ut aedes templorum, quae extra muros sunt positae, intactae incorruptaeque consistant. Nam cum ex nonnullis vel ludorum vel circensium vel agonum origo fuerit exorta, non convenit ea convelli, ex quibus populo Romano praebeatur prisca sollemnitas voluptatum.

Dat. kal.nov. Constantio III et Constante III aa. cons. (346 [342] nov. 1).

¹⁰⁹⁸ Tilden, *Religious Intolerance*, 43.

¹⁰⁹⁹ CTh 16, 10, 3.

¹¹⁰⁰ Tilden, *Religious Intolerance*, 43.

¹¹⁰¹ Исто.

објекат који треба бити уклоњен и треба се сматрати активном кампањом за слободу од сујеверја. Са друге стране, нема довољно јаког императива за чување храмова, они само требају да остану читави и нетакнути. Цар је повукао јасну разлику између паганизма и објеката паганског обожавања и дао је све од себе да осигура да читаоци не виде никакво попуштање званичне верске политике која се односи на паганизам. Међутим, снажно наглашавање овога можда упућује да су многи савременици још увек поштовали религијске елементе који садрже паганске спектакле и пагани су овај закон могли сматрати чак и малом услугом.¹¹⁰²

Други дугогодишњи и добар Констанцијев колега је био Флавије Таур, који је постао преторијански префект Италије и Африке 355. године¹¹⁰³ и управо он је био адресиран у закону CTh 16, 10, 4. *Цар Констанције Тауру, преторијанском префекту*

*Нека сви храмови буду затворени у свим местима и градовима, и приступ њима забрањен, како би заблуделима онемогућили да почине какав грех. Нека се сви суздрже од приношења жртва. Ако би неко, пак, починио такав злочин, нека га стигне мач освете. Имање човека кога таква казна услед почињеног злочина стигне, нека буде конфисковано. Ако управитељи провинција не казне такве злочине и злочинце, биће кажњени на сличан начин.*¹¹⁰⁴

Закон издан 1. децембра 354. године, који је иако само мало дужи од осталих закона о паганизму у то доба имао већу важност и већу примењивост, него претходно законодавство против пагана, оба у практичним забранама. Закон одређује да храмови треба моментално да се затворе у свим местима и у свим градовима и да је улазак у њих забрањен, како би се спречила прилика да човек почини грех. Од сваког човека се захтевало да не приноси жртве, а свако ко уради супротно, терети се за кривично дело и

---

¹¹⁰² Исто, 44.

¹¹⁰³ Flavius Taurus 3 PLRE I, 879 – 880.

¹¹⁰⁴ CTh 16,10, 4

Idem aa. ad Taurum praefectum praetorio.

Placuit omnibus locis adque urbibus universis claudi protinus templa et accessu vetito omnibus licentiam delinquendi perditis abnegari. Volumus etiam cunctos sacrificiis abstinere. Quod si quis aliquid forte huiusmodi perpetraverit, gladio ultore sternatur. Facultates etiam perempti fisco decernimus vindicari et similiter adfligi rectores provinciarum, si facinora vindicare neglexerint.

Dat. kal.dec. Constantio III et Constante III aa. cons. (346 [354?] dec. 1).

биће кажњен. Имовина погубљеног иде царској благајни и гувернерима које ће слична казна задесити уколико занемаре да осуде овакав злочин.¹¹⁰⁵ Једини сачувани закон који је пре издан против сујевеља је CTh 16, 10, 2 из 341. године, који доноси прикладну казну и највероватније даје за право суду да чује случај у највећој могућој дискрецији и донесе казну која одговара преступу. У супротности са овим опсежним законом стоји прописивање смртне казне без накнадне казне за умањење пресуде. Ово је био први Констанцијев закон који приписује смртну казну за религијску увреду још од закона CTh 16, 8, 6 из 339. године. Језик закона није једнак са претходним законима, иако је фраза „мач освете“ драматична и упућује да је казна освета због увреде истинитог Бога. Међутим, много важније, закон CTh 16, 10, 4 упућује на дубину нетолеранције, кроз то шта имплицира и кроз то шта заиста каже. Чини се да закон узима здраво за готово чињеницу да је сама присутност храмова била опасност за јавно добро, јер су имали прилику за морално застрашење, односно да почине грех. Закон не помиње да ли се нека погрешна религијска радња заиста одвија и због тога заузима такав став да би се смањила могућност било каквог деловања у будућности, што би у најмању руку било могуће зато што храмови још постоје. Пошто је овај закон био необично практичан, не толико да одређује људима шта да раде или не раде у будућности, него једноставно затварајући средства кроз која су могли да почине грех. Закон је такође донео незабележену новину до тада имплицирајући да гувернери за сваки преступ који се деси у њиховој провинцији добијају исту казну као и осуђени ако не успеју донети пресуду. Другим речима, закон говори да је некажњавање злочина погрешно, као и његово чињење. Овај закон није поставио услов који се често налази у каснијем законодавству, што је обезбедио колективну кривицу, а то је да би био одговоран, гувернер је морао знати да је преступ почињен и могао га је намерно игнорисати. Посебно тешке оптужбе против гувернера можда су последица тога што је Констанције тек недавно преузео контролу над Италијом од узурпатора Магненција, после доста дугог грађанског рата и зато као нови, иако легитимни император, Констанције је морао чврсто да утврди свој ауторитет на новој територији и да спречи непослушност званичника који су још увек били одани старом режиму или чак оном Констансовом. Знамо да је прималац закона CTh 16, 10, 4 Таур био хришћанин и вероватно је сматран као посвећеним хришћанином, јер му се довољно веровало, да му се повери суђење, надгледање и осигурање да све прође добро на сабору у

---

¹¹⁰⁵ Tilden, *Religious Intolerance*, 47.

Ариминијуму 359. године.¹¹⁰⁶ Амијан Марцелин сведочи да је Констанције био преосетљив на било какве гласине или доказе побуне, а то је стање које су очигледно његови дворјани преувеличавали. Због тога није био склон мењању смртних казни.¹¹⁰⁷ Еутропије говори да је Констанције превише веровао својим пријатељима и сарадницима и због тога закон CTh 16, 10, 4 можда показује утицај једног од Констанцијевих сарадника и верујућег хришћанина који добија шта жели од несигурног цара који је недавно стекао несигурну територију.¹¹⁰⁸ Извршење ових едикта против паганизма због тога је морало бити повремено у зависности од повремених страсти које су их инспирисале и јавног мњења у различитим провинцијама. Из овога видимо да су Константинови закони, као и закони његових синова у Риму били предмет мржње, нарочито у вишим слојевима друштва. Из тог разлога идеја о враћању паганском култу није била занемарива и имала је основа, посебно у овим утицајним слојевима.¹¹⁰⁹ Управо је на овим принципима почивала Магненцијева нада у његов успех када се прогласио за цара, пригрлио паганску религију и хтео да нашкоди хришћанству. Након што је победио узурпатора Магненција, Констанције издаје низ закона који су били уперени против традиционалне паганске религије, а први је био забрана приношења жртава.

Закон CTh 16, 10, 6 *Цар Констанције и цезар Јулијан*

*Ако се докаже да се неко бави приношењем жртве или идолопоклонством, таквومه следује смртна казна.*¹¹¹⁰

Закон издан 19. фебруара 356. године је био следећи Констанцијев закон о паганизму и издан је у политичком контексту као и претходна два. Текст нам не даје адресу, али будући да је закон издат у Милану чини се логичним да претпоставимо да

---

¹¹⁰⁶ Athanasius, *Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)*, 760 – 761; Tilden, *Religious Intolerance*, 48.

¹¹⁰⁷ Амијан, *Историја*, XIV, V.

¹¹⁰⁸ Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, translated with notes by: J. S. Watson, London, 1853., X, XV, II

¹¹⁰⁹ M. Brock, *Rome: Pagan and Papal*, London, 2013., 156 – 159.

¹¹¹⁰ CTh 16, 10, 6

Idem a. et Iulianus caes.

Poena capitis subiugari praecipimus eos, quos operam sacrificiis dare vel colere simulacra constiterit.

Dat. XI kal.mart. Mediolano Constantio a. VIII et Iuliano caes. cons. (356 febr. 19).

је упућен преторијанском префекту Италије и Африке или једном од његових угледних викара или гувернера. Кратак закон је сачуван и одређује да свако за кога се докаже да приноси жртве или обожава слике следује смртна казна.¹¹¹¹ Ово је трећи закон који одређује смртну казну и заједно са претходна два не дозвољава умањење казне. Наравно, празноверје је већ одређено као највећи прекршај законом CTh 16, 10, 4 из 354. године и овај закон проширује казну на идолатрију. Писан је сличним стилем као CTh 16, 10, 4 и због тога се сматра да га је написао исти човек. Почетне речи закона CTh 16, 10, 6 су драматичне и изричу смртну казну. Исто као у случају са CTh 16, 10, 4 не помиње се да је сујеверје или гатање заиста било и из тог разлога је овај закон више проформе од претходних закона, јер утврђује да се проблем није ни појавио. За разлику од CTh 16, 10, 4, где се казна проширује само на починитеље, а не на неке неморалне гувернере. Постоји покушај да верујемо да је Таур реципијент CTh 16, 10, 4, такође реципијент и CTh 16, 10, 6, нажалост не постоје други докази, него то да је казна у оба закона иста, географска позиција се чини истом и издати су у скоро исто време. Ако је заиста овај закон адресиран на Таура, онда би он био одговоран вероватно за три од четири Констанцијева закона који приписују смртну казну.¹¹¹² Међутим, најбоље што можемо рећи је да је овај закон био сматран на исти начин као и закон CTh 16, 10, 4 у контексту Констанцијеве скоре победе над Магненцијем и наметнуте владавине Констанција и нове религије. Констанцијево незадовољство према традиционалној форми веровања настављено је у годинама након његове победе над Магненцијем. Он очигледно није имао жељу да оконча или макар ублажи његову антипаганску политику уведена у посебним околностима од пре 4 - 7 година.

Закон CTh 9, 16, 4 *Цар Констанције и цезар Јулијан Народу*

Нико нека се не обраћа врачевима, пророцима, астролозима. Штетна делатност видовњака и пророка нека буде тајновита. Астролози и пророци и остали које светина назива маговима, због тежине њиховог злочина, нека постоје у тајности. Радозналост људи у вези са пророчанствима нека престане заувек. Ако би се неко оглушио о ову наредбу, следује му смртна казна одрубљивања главе мачем.

---

¹¹¹¹ Tilden, *Religious Intolerance*, 49.

¹¹¹² CTh 9, 16, 4 и још један могући закон упућен Тауру који одређује смртну казну.

*Гумачење: Када се неко, у складу са својом радозналом природом, обрати пророку или врачу, следује му смртна казна.*¹¹¹³

Закон издан 25. јануара 357. године је упућен „Народу“. Доноси свеобухватну забрану која је праћена смртном казном за све врсте гатања. Он одређује да не сме консултовати са врачевима. Затим астролози, чаробњаци и мађионичари не смеју да изводе своје вештине и свако ко се оглуши на било који део овог закона ће бити погубљен мачем. Овај закон се чини да ставља ван снаге Константинов закон CTh 16, 10, 1 из 320. године, где се пракса гатања дозвољава. У условима истрајности и стила закон CTh 9, 16, 4 је сличан са оба закона CTh 16, 10, 2 и 16, 10, 4 иако је CTh 9, 16, 4 најистрајнији од њих. Оба закона CTh 16, 10, 4 (где је Таур адресиран) и закон CTh 9, 16, 4 говоре да све одредбе у сваком закону морају да поштују сви људи, али најупечатљивија сличност између ова два закона је употреба термина смрт мачем, који ће се употребити против преступника сваког закона. У законима CTh 16, 10, 4 и CTh 16, 10, 6 једина казна која се доноси је смрт, али у закону CTh 9, 16, 4, четвртом и последњем Констанцијевом закону о религији прописује се најстрожа казна. Следећа сличност између ових закона и CTh 16, 10, 4 је у употреби сличног језика. Аугури и пророци су описани да имају чудно учење, али ово није толико погрдан придев и појам *parva* значи девијацију, искривљење исправног понашања или указује на нечистоту. Слично томе, називајући праксе астолага, мађионичара и осталих великим злочиним, у најбољем случају упућује на постојање криминалног понашања, иако је најгора на коју упућује пракса црне магије. Власти су увек имале велики страх од оних који су знали да се служе мрачним религијским култовима. Сличности кажњавања постоје и у реторици између закона CTh 16, 10, 4 и CTh 9, 16, 4, а то говори да су оба закона вероватно

---

¹¹¹³ CTh 9, 16, 4 [=brev.9.13.2]

Imp. Constantius a. et Iulianus c. ad populum.

Nemo haruspicem consulat aut mathematicum, nemo hariolum. Augurum et vatum prava confessio conticescat. Chaldaei ac magi et ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas. etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus, quicumque* iussis obsequium denegaverit.

Dat. VIII. kal. febr. Mediolano, Constantio a. IX. et Iuliano caes. II. coss.

Interpretatio. Quicumque* pro curiositate futurorum vel invocatoreм daemonum vel divinos, quos hariolos appellant, vel haruspicem, qui auguria colligit, consuluerit, capite punietur.

записана од исте особе и постоји велика вероватноћа да је Таур реципијент закона CTh 16, 10, 4 имао велики утицај на композицију CTh 9, 16, 4.

Закон CTh 9, 16, 5 *Цар Констанције Народу*

*(Након претходно реченог) Они који се баве магијом и не зазиру да на такав начин угрозе животе невиних и муче их призивањем духова преминулих како би их ови мучили. Смртном казном нека буду збрисани такви, јер нису људи.*¹¹¹⁴

Закон издан 4. децембра 357. године који је као и CTh 9, 16, 4 адресиран на „Народ“ такође је издан у Милану и због тога можемо претпоставити да је упућен Западу и може бити још један од одговора на Магненцијеву узурпацију. Упућен је против некрмана и као CTh 16, 10, 5 и CTh 16, 10, 6 је кратак, али и посебан.¹¹¹⁵ Према томе, чини се да је Констанције био више нетолерантан према врачевима, гатарима и астролозима (у закону CTh 9, 16, 4), него према некрманима. Закон помиње многе особе које узнемирују природне елементе магијским вештинама и угрожавају животе невиних особа призивајући духове мртвих. Ово им омогућава да униште своје непријатеље помоћу злих вештина. Међутим, иако се прекршај чини јасним, нема одговарајуће казне, јер закон једноставно прописује: *Смртном казном нека буду збрисани такви, јер нису људи.*¹¹¹⁶ Главни разлог зашто су законодавци били невољни да напишу посебну казну некрманима можда долази из древног веровања да се са магијом не треба бавити на судовима, посебно зато што је оптужени потенцијално опасна особа и из сигурносних разлога му се не треба јавно судити: стога овај проблем треба решавати са даљине, по могућности употребљавајући њихову праксу, као што то закон CTh 9, 16, 5 учинковито чини. Међутим, ако је ово била заступљена (омиљена метода) решавања проблема некрмана у 357. години она није била широко распрострањена, нити је дуго трајала. Описујући догађаје само 2 године након суђења

---

¹¹¹⁴ CTh 9, 16, 5

Idem a. ad populum.

Post alia: multi magicis artibus ausi elementa turbare vitas insontium labefactare non dubitant et manibus accitis audent ventilare, ut quisque suos conficiat malis artibus inimicos. Nos, quoniam naturae peregrini sunt, feralis pestis absumat.

Dat. prid.non. decemb. Mediolano Constantio a. VIII et Iuliano caes. II cons.(357 dec. [?] 4).

¹¹¹⁵ Закон је више клиричка побуна против једног посебног аспекта религијске активности и супротно осталим законима издатим у то време не одређује посебну казну али је компензира са грубом реториком.

¹¹¹⁶ Tilden, *Religious Intolerance*, 51.

издајицама у Скитопољу 359. године, Амијан указује да су некромани били окружени ланцима и да им је судио Домитије Модест, гроф Истока.¹¹¹⁷ Амијан је често нејасан у овом одељку и не даје конкретна имена оптужених или колико њих је осуђено или погубљено, али ови детаљи су небитни овде и сигурно је да су за веома кратко време некромани постали опасност за безбедност Царства и цар је ову опасност сматрао већом него могућност да су они били преопасни да им се суди, макар током трајања суђења у Скитопољу. Чини се невероватним када се суд у Скитопољу бавио са догађајима толиког значаја да је подразумевао да преокрене царску политику и почне суђење некроманима. Амијан помиње само 4 особе које су оптужене и којима се судило за почињени злочин, две особе су биле ослобођене, а две прогнане.¹¹¹⁸ У исто време недавно се расправљало да су магија и гатање (пракса на коју упућује закон CTh 9, 16, 4) сматрани готово идентичним појавама у 4. веку. Према томе, може се сматрати да је некроманија, пошто је један од облика магије, већ осуђена у закону CTh 9, 16, 4.¹¹¹⁹ Према томе, била би грешка овај закон посматрати више толерантним од осталих издатих у то време, пре би могли схватити, разматрајући шта смо претходно рекли да се овај закон јавља као додатно осигурање и пре додатка, него потпуно независан закон. Као такав он не би имао потребу да садржи даље казне.

Констанцијева религијска политика се водила начелом да религију не треба силом наметати, ко жели нека остане у паганству и приватно се држи своје вере, из политичких мотива нису дозвољене тајне ноћне жртве као ни магија, врачање, прорицање о будућој судбини Царства и цара. Из ових разлога паганство је још увек имало присталица, нарочито на Западу, одакле су и у будућности долазиле највеће претње. Током своје посете Риму 357. године Констанције II је наредио да се из сенатске курије уклони олтар Победи (Викторије), али је био свестан да је римска аристократија била одана старој вери, тако да је у Риму оставио весталке и жречеве, а на слободна места је поставио нове. Такође је наредио да се издају неопходне суме новца за одржавање култа.¹¹²⁰

Закон CTh 9, 16, 6 *Цар Констанције Тауру, преторијанском префекту*

---

¹¹¹⁷ Амијан, *Историја*, XIX, XII, XIV; Paulus 'Catena' 4 PLRE 1, 683 - 684; Domitius Modestus 2 PLRE 1, 605 - 608; Tilden, *Religious Intolerance*, 52.

¹¹¹⁸ Амијан, *Историја*, XIX, XII, X – XIII.

¹¹¹⁹ Исто.

¹¹²⁰ А. Cameron, *The Imperial Pontifex*, преузето са:<http://www.jstor.org/stable/30032227> 27. 11. 2013., 341.

*Иако су они на високом положају поштеђени мучења, осим у случају злочина поменутих у закону, и иако су сви врачевци и магови непријатељи људског рода, они међу њима који се нађу у Нашим редовима скоро да шкоде самом владару. Ако би се, дакле, неко на високом положају у Мојој служби бавио магијом и врачањем, нека буде кажњен упркос његовом положају. Ако би био оптужен за такав злочин и успротивио се оптужбама, биће кажњен на одговарајући начин, везан за коња који ће га вући улицама и ексерима закованим на телу.*¹¹²¹

На овај закон се надовезује још један из времена Валентинијана и Валенса, што сведочи да је било проблема са његовим испуњавањем.

СTh 9, 16, 10 Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Ампелију, префекту Рима

*Будући да су појединци из Сената са злом намером оптужени за магију, нека им префект Рима лично суди. Али у случају таквог суђења где поменути не може да донесе одлуку, сви у вези са датим случајем нека буду пребачени на Царски суд ради суђења.*¹¹²²

---

¹¹²¹ СTh 9, 16, 6

Idem a. ad Taurum praefectum praetorio.

Etsi excepta tormentis sunt corpora honoribus praedictorum, praeter illa videlicet crimina, quae legibus demonstrantur, etsi omnes magi, in quacumque sint parte terrarum, humani generis inimici credendi sunt, tamen quoniam qui in comitatu nostro sunt ipsam pulsant propemodum maiestatem, si quis magus vel magicis contaminibus adsuetus, qui maleficus vulgi consuetudine nuncupatur, aut haruspex aut hariolus aut certe augur vel etiam mathematicus aut narrandis somniis occultans artem aliquam divinandi aut certe aliquid horum simile exercens in comitatu meo vel caesaris fuerit deprehensus, praesidio dignitatis cruciatus et tormenta non fugiat. Si convictus ad proprium facinus detegentibus repugnaverit pernegando, sit eculeo deditus unguisque sulcantibus latera perferat poenas proprio dignas facinore.

Dat. III non. iul. Arimini Datiano et Cereale cons. (358 iul. 5).

¹¹²² СTh 9, 16, 10

Idem aaa. ad Ampelium praefectum Urbi.

Quia nonnulli ex ordine senatorio maleficiorum insimulatione adque invidia stringebantur, idcirco huiusmodi negotia urbanae praefecturae discutienda permisimus. Quod si quando huiusmodi inciderit quaestio, quae iudicio memoratae sedis dirimi vel terminari posse non creditur, eos, quos negotii textus amplectitur, una cum gestis omnibus praesentibus adque praeteritis ad comitatum mansuetudinis nostrae sollemni observationi transmitti praecipimus.

Dat. VIII id.dec. Gratiano a. II et Probo cons. (371 dec. 6).

Први закон је издан у Ариминијуму 5. јула 358. године, и то је Констанцијев последњи закон против традиционалне религије и упућен је против његових дворјана и адресиран је на његову особу од великог поверења, Таура, преторијанског префекта Италије и Африке, који је такође адресиран у CTh 16, 10, 4. Он наређује да иако особе поседују високе положаје и због тога су изузете од мучења у већини судских инстанци, али чаробњаци, зато што су непријатељи људског рода, они од њих који су у Нашој пратњи скоро су наудили „Нашем Величанству“, треба да буду кажњени упркос положају. Из тог разлога било који такав чаробњак на царском суду или суду цезара Јулијана неће избећи казну и мучење зато што га штити високи положај. На закон се вероватно гледало као на осигурање против тајних удружења или завера против цара и да обесхрабри све оне који су на положају, а имају жељу за троном. Скоро је исти предмет радње између закона CTh 9, 16, 6 и CTh 9, 16, 4 и неколико казни у оба закона су даљи доказ да је CTh 9, 16, 4 такође издао Таур, иако је CTh 9, 16, 6 више карактеристичан за њега. Констанцијеви званичници су били дубоко потрешени, јер су изгубили једну од бројних привилегија и морали су се носити са чињеницом да су изложени мучењу као и сваки обичан грађанин. Међутим, у условима нетолеранције овај закон је јако значајан. Наиме, иако је већина званичника била укључена у разна прорицања, желели су да буду укључени и у забрану упућену њима, док је укључивање аугура било радикалније. Чињеница јесте да су аугури пропадали од касне Републике, али због њихове истинитости још увек су били део традиционалне религије током касне Антике.¹¹²³ Такође, Констанције је поставио бројне хришћане на свој двор и због тога га је Ливаније критиковао, али остаје тешко проценити у коликој су мери ови људи били посвећени хришћанству.¹¹²⁴ Међутим, овај закон не треба гледати као увреду паганизма уопштено, он се може сматрати као званични покушај да се стекне предност над својим ривалима у помешаном друштву на двору, али постоје докази нетолеранције коју је постигао један званичник, Таур, вероватно да би побољшао свој статус код цара и на двору, он је категорисао аугуре са врачевима и другима који су изводили сумњиве радње. Такође је покушао да убеди Констанција у злонамерност свих врачарских радњи, укључујући и оне који су до тада законито учествовали у религијском животу градова. Ово је убеђење које је могло успети само код цара кога су лако контролисали његови блиски званичници, а Таурово маневрисање је дошло у кључном тренутку.

---

¹¹²³ Tilden, *Religious Intolerance*, 53 – 54; G. E. A. Grindle, *The destruction of paganism in Roman Empire from Constantine to Justinian*, London, 2013., 1 – 3.

¹¹²⁴ Flavius Florentius PLRE 1, 365; Tilden, *Religious Intolerance*, 54.

Међутим, у току сабора који је трајао до краја јуна већина чланова је одбила исповедање вере 22. маја 359. године, које су потписали бројни епископи Истока у присуству Констанција.¹¹²⁵ Ова већина епископа је одлучила не само да одбаци, него и да осуди бројне антинекејске епископе. Никејски епископи су се временом повиновали царевим поставкама и прихватили преправљени символ вере, али се то догодило 3 месеца касније, 10. октобра 359. године. Из тог разлога Таур је предложио закон СTh 9, 16, 6 као средство да покаже своју лојалност његовој вери и цару и зато је предухитрио било какво незадовољство које је могло задесити цара, после или за време сабора. Као хришћанин Таур је добро разумео немогућност да осигура концензус (једномислије) 400 епископа који су се сакупили са читавог Запада. И зато је закон који напада паганизам у неком облику био баш оно што је требао, да појача веру и да покаже да су обојица, и он и цар, добри хришћани поред пропалог покушаја да се створи концензус међу епископима.¹¹²⁶ Закон је представио Таура као поуздану особу која брине о царској сигурности. Таур није укључио аугуре на свој списак и зато ако он и нико други није ставио аугура на списак, можемо закључити да је био посебан противник паганизма.

Међутим, доласком цара Јулијана на престо обустављају се закони који су ишли у корист хришћанима, а привилегије које су раније имали престале су да важе.¹¹²⁷ Јулијану није био циљ да отпочне отворени прогон Цркве, него да је постепено изнутра уништава. Такође, натписи што су настали у Јулијанову част јасно понављају речник из средине 3. века, где се Јулијан поздравља као „обновитељ слобода римске религије“.¹¹²⁸ Тако да је јасно да његову верску политику карактерише сукоб двају религија. Због краткоће владавине цара Јулијана његова верска политика није успела да нанесе озбиљнију штету Цркви, али је битан фактор било и то да његови наследници нису наставили његовим стопама, него су пропагирани толеранцију по питању религије.

Јулијанов наследник цар Јовијан је искористио Јулијанову радикалну политику према хришћанству, тако да је својим доласком на престо одобрио само једну трећину

---

¹¹²⁵ Socrates, *EH*, II, XXXVII.

¹¹²⁶ Амијан, *Историја*, XXI, XVI, XVIII.

¹¹²⁷ Хришћански клир више није био изузет од плаћања пореза. Свештенство је изгубило право на примање бесплатног жита и морали су да испуњавају обавезе које су имали и куријали у својим градовима. Епископи више нису имали овлашћења судија.

¹¹²⁸ Из тог разлога је рехабилитовао све епископе који су били прогнани због унутар црквених сукоба, како би поново отпочели немири у Цркви. Упореди са: Амијан, *Историја*, XXII, XI.

привилегија и повластица које је Црква имала пре Јулијана.¹¹²⁹ Међутим, овде не смемо заборавити човека који је стао у одбрану Јовијана и његове политике, иако је био паганин, Темистија. Темистијево религијско опредељење није била хришћанска вера, него је он по својим убеђењима био паганин. Иако Темистије, који је философ и паганин, живи у време Јулијана, не бива у његовој милости и не долази до изражаја у време његове владавине. Он се највише истиче као заступник свих хришћанских царева на Истоку, почевши од Констанција II па све до цара Теодосија I Великог.¹¹³⁰

Након краткотрајне Јовијанове владавине долази до поделе Царства између два брата. На Западу је владао цар Валентинијан I, док је на Истоку Царства био цар Валенс. У другој половини 4. века најизразитија појава у области религиозног живота била је подела хришћанског света на два непријатељска табора. Са једне стране, биле су присталице никејског исповедања вере, на челу са Светим Атанасијем Великим, а са друге стране, аријанци који су на својој страни имали цара. После смрти цара Констанција II изразито ревносан заштитник аријанства је био цар Валенс (364 - 378), а ову тврдњу појачава чињеница да су у време његове смрти 378. године све важније епископске катедре држали аријанци на челу са Демофилом у Константинопољу.¹¹³¹ Политика религијске толеранције се наставила и у време владавине ове двојице владара, о чему нам сведочи закон СTh 9, 16, 9 из 371. године, који говори о верској толеранцији. О умереној и толерантној религијској политици цара Валентинијана I, проналазимо сведочанство и код Марцелина: *Најзад, његову владавину је красило и то што је заузимао умерен став у односу на различите религије; нити је кога узнемиравао, нити заповедао да се поштује ово, а не оно. Претећим едиктима није савијао вратове поданика ка оном у шта је сам веровао, већ је оставио обе стране неоштећене, као што их је и затекао.*¹¹³²

---

¹¹²⁹ Такво стање је остало све до средине 5. века. Упореди са: Theodoret, *ЕН*, I, XI, III; IV, IV, VI; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 334.

¹¹³⁰ Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 334.

¹¹³¹ О духовном стању у Цркви у овом периоду је било више речи у претходним поглављима, тако да се нећемо задржавати на томе.

¹¹³² Амијан, *Историја*, XXX, IX, V.

5.5. Валентинијан и суђење мађионичарима

Химентијево суђење због магије је једно од бројних суђења за магију која су се одржала у Риму између 369 - 375. године.¹¹³³ Ово суђење за магију захтевао је закон СTh 9, 16, 9 издан 29. маја 371. године упућен римском Сенату.¹¹³⁴ Амијан, који је једини извор за суђења представио их је на један драматичан начин, прећутно признавајући да је било неколико стварних жртава суђења, али такође извештава да је страх од суђења и истраге био јако распрострањен.¹¹³⁵ Код Амијана нема доказа да су суђења против пагана била само зато што верују у другачије и ово се рефлектује у закону:

СTh 9, 16, 9 *Цареви Валентинијан, Валенс и Грацијан Сенату*

*Прорицање нема никакве везе са магијом и не сматра се сујеверјем. Закони издати на почетку Моје владавине сведоче томе, и свакоме је дата слобода да негује оно у шта верује. Не осуђујемо прорицање, али забрањујемо његово деловање у штетном правцу.*¹¹³⁶

Овде препознајемо страх о коме Амијан извештава.¹¹³⁷ Закон у коме необично Валентинијан у првом лицу једнине на почетку, а затим уобичајније у првом лицу

---

¹¹³³ Амијан, *Историја*, XXVIII, I, I – LVII; Grindle, *The destruction of paganism*, 3; Tilden, *Religious Intolerance*, 133.

¹¹³⁴ СTh 9, 16, 9; Ch. Kelly, „Crossing the Frontiers: Imperial Power in the Last Book of Ammianus“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 271 – 293, 287.

¹¹³⁵ Амијан, *Историја*, XXVIII, I, XXIV.

¹¹³⁶ СTh 9, 16, 9

Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aad. ad senatum.

Haruspicinam ego nullum cum maleficiorum causis habere consortium iudico neque ipsam aut aliquam praeterea concessam a maioribus religionem genus esse arbitror criminis. Testes sunt leges a me in exordio imperii mei datae, quibus unicuique, quod animo inbibisset, colendi libera facultas tributa est. Nec haruspicinam reprehendimus, sed nocenter exerceri vetamus.

Dat. III kal.iun. Treviris Gratiano a. II et Probo cons. (371 mai. 29).

¹¹³⁷ Амијан, *Историја*, XXVIII, I, XXIV.

множине, доноси одлуку да не постоји веза између магије и прорицања.¹¹³⁸ Такође, закон говори да прорицање нити било шта слично, што је одобрено од претходних генерација није криминално дело. Једина пракса коју је овај закон забранио је била штетно прорицање, што је често било предмет цензуре.¹¹³⁹ Овај закон садржи доказе који подржавају Амијаново гледиште да је Валентинијан водио верску политику толеранције. Ово мишљење да Валентинијан није сматрао прорицање или раније магијске праксе злочином је сведок да свако има прилику да поштује своја уверења.¹¹⁴⁰ Понављање ове реченице у закону иде у прилог изјави да је толеранција била предмет Валентинијановог размишљања. Нажалост, неки закони нису сачувани, али треба истаћи закон о заштити гробља и царска очекивања да се претходна права наставе. Могуће је да је један од ових Валентинијанових закона сачуван у закону CTh 9, 16, 9. Такође, било би неразумно да је Валентинијан лагао или да је претеривао о садржају ових изгубљених закона. Чини се веома могућим да је Валентинијанова влада могла издати овакве законе у посебним условима, не само према томе што је сачувано у закону CTh 9, 16, 9, него и у владином ставу за религијске ствари, које постоје у другим сачуваним законима о којима смо причали.

5.6. Валенс

Закон CTh 9, 16, 7 *Цареви Валентинијан и Валенс Секунду, преторијанском префекту*

Овим се налаже да нико ноћу неће учествовати у злокобним молитвама или магијским чиновима или каквом приношењу жртве. Ако би неко био оптужен за такав злочин, налажемо да се казни на одговарајући начин.

*Тумачење: Ако би неко учествовао у каквом ноћном призивању духова или приношењу жртава таквима, следује му смртна казна.*¹¹⁴¹

---

¹¹³⁸ CTh 9, 16, 9.

¹¹³⁹ CTh 9, 16, 3.

¹¹⁴⁰ Tilden, *Religious Intolerance*, 134.

¹¹⁴¹ CTh 9, 16, 7 [=brev.9.13.3]

Закон је издао 9. септембра 364. цар Валенс, Секунду, одмах након што је ступио на трон. Закон је био упућен против тајних култова. Према сведочанству Зосиме, чини се да је овај закон издао и Валентинијан.¹¹⁴² Закон одређује да од тренутка издавања нико током ноћи не сме упражњавати сумњиве молитве, магију или ноћна жртвоприношења. Онима који се ухвате на делу, следује казна која одговара прекршају. Ова казна такође указује на погубљење. Смртна казна за оне који упражњавају традиционалне култове, такође и за оне који изводе *ne arias autmagicos apparatus* (магијске вештине) је била у складу са претходним законодавством и није само установљена Констанцијевим законима.¹¹⁴³ Према Зосими, разлог зашто су Валентинијан и Валенс издали овај закон је био тај што је овим законом цар желео да поремети мистерије. Међутим, Зосима говори да је паганин Претекст, гувернер Ахаје, протествовао код Валентинијана, јер овај закон спречава његове пријатеље пагане да прослављају мистеријске обреде и због тога је Валентинијан напустио ову забрану.¹¹⁴⁴ Овај закон и његов моментални делимични опозив доказ недостатка цареве безкомпромисности у религијском приступу. Овај аргумент се појачава чињеницом да је прималац закона био Секунд, преторијански префект Истока (такође га Валенс адресира у закону CTh 13, 1, 5 из 364 године) који је био паганин, Јулијанов пријатељ коме он упућује осам говора и који је држао свој мандат префекта за време Јулијана, Јовијана и Валенса.¹¹⁴⁵ Упркос Зосимином сведочанству чини се вероватним да је било који од ових императора издао овако звучан антипагански закон паганину Секунду, делимично зато што је он био човек од поверења Валентинијанове династије, са добрим разлогом. Секунд, заједно са трибуном Аринтејем и Дагалајфом, заповедником коњице је осигурао Валентинијану долазак на трон након смрти Јовијана, према Филосторгију, док Амијан сведочи да је

Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Secundum pf. p.

Ne quis deinceps nocturnis temporibus aut nefarias preces aut magicos apparatus aut sacrificia funesta celebrare conetur. Detectum atque convictum competenti animadversione mactari, perenni auctoritate censemus.

Dat. V. id.sept. divo Ioviano a. et Varroniano coss.

Interpretatio. Quicumque* nocturna sacrificia daemonum celebraverit vel incantationibus daemones invocaverit, capite puniatur.

¹¹⁴² Zosimus, *New History*, IV, III, II; Saturninius Secundus Salutius 3 PLRE 1.814-817; Tilden, *Religious Intolerance*, 142.

¹¹⁴³ C. Ando, „Pagan Apologetics and Christian Intolerance in the Ages of Themistius and Augustine“, *Journal of Early Christian Studies* 4:2, The Johns Hopkins University Press, (1996) 191 – 207.

¹¹⁴⁴ Vettius Agorius Praetextatus PLRE 1.722-724; Zosimus, *New History*, IV, III, II; Tilden, *Religious Intolerance*, 143.

¹¹⁴⁵ Socrates, *EH*, III, XIX

након Јулијанове смрти трон био понуђен Секунду и да га је он одбио.¹¹⁴⁶ Зосима нам сведочи да је Секунд задржао утицај над новим режимом: говори да је Секунд убедио Валентинијана да болест која га је погодила на почетку његове владавине (ни)је резултат врачања који је дошао од Јулијанових пријатеља.¹¹⁴⁷ Међутим, закон се јавља као доказ владавине наклоности неким паганским култовима, који су се досад сматрали неувредљивим, у истом контексту као илегалне, ноћне активности које су увек сматране погрешним. Са друге стране, овај кратки закон је (можда је и у оригиналном облику био краћи од осталих закона) можда журно издат са мало промишљања на шта је могло утицати више фактора: можда је издат док је Валенс био обузет претходно напоменутом болешћу (марта - априла 364. године) и зато га доноси са посебним опрезом. Међутим, која год да је мотивација била у питању, успешна интервенција Претекста сведочи да ниједан император није имао жељу да увреди паганизам.

Закон CTh 9, 16, 8 *Горепоменутом Модесту, преторијанском префекту*

*Овим се забрањује учење астрологије. Ако би неко током дана или ноћи био затечен у таквом чину, биће кажњен смрћу. Јер онај који такве ствари учи није ништа бољи од оних које таквим вештинама уче друге.*¹¹⁴⁸

Закон издан 12. децембра 370. или 373. године је адресиран на истог Модеста који је примио законе CTh 16, 2, 19 и CTh 12, 1, 63, то је био Валенсов други и последњи закон о традиционалној религији. Усмерен је против астрологије и чини се да је био покушај да је у потпуности искорени. Зато Валенс наређује укидање учења астрологије, како јавно, тако и приватно. Учитељи и ученици су били једнако третирани; он је наредио да ће било која од особа укључених у ово бити осуђена на смрт. Злочин учења забрањених доктрина (вештина) је сличан као и њихово предавање. Закон је био усмерен против подучавања и учења астрологије, али је имао намеру и да спречи њихове обреде, иако

¹¹⁴⁶ Philostorgius, *EH*, VIII, VIII; Амијан, *Историја*, XXVI, II, I; Tilden, *Religious Intolerance*, 143.

¹¹⁴⁷ Амијан, *Историја*, XXVI, VII, IV; Zosimus, *New History*, IV, II, III.

¹¹⁴⁸ CTh 9, 16, 8

Idem aa. ad Modestum praefectum praetorio.

Cesset mathematicorum tractatus. Nam si qui publice aut privatim in die noctuque deprehensus fuerit in cohibito errore versari, capitali sententia feriat uterque. Neque enim culpa dissimilis est prohibita discere quam docere.

Dat. prid.id. decemb. Constantinopoli Valentiniano et Valente aa. cons. (370? 373? dec. 12).

закон то уствари и не говори. Закон иде до те мере да прописује смртну казну сваком ко је члан ове забрањене скупине.¹¹⁴⁹ Да ли су ти чланови били укључени у обреде, учење или подучавање немогуће је утврдити. Нејасно је и време издавања овог закона, јер текст упућује да је издат током периода конзулства Валентинијана и Валенса и зато може бити 370. или 373. година издавања, а пошто је издат у Константинопољу значи да долази од Валенсове Источне владе.¹¹⁵⁰ Током периода суђења по питању магије у Риму, почела је ране 372. године серија сличних суђења у Антиохији.¹¹⁵¹ За разлику од Запада, истраживања на Истоку су открила заверу против цара, али извори не упућују да је астрологија играла неку посебну улогу у завери. На почетку стоји оптужба да су два човека, Паладије и Хелиодорије, које Марцелин описује као зналце хороскопских знакова, намеравали да отрују грофа Фортунујана. Ово је једино место код Амијана које упућује на астрологију у околностима претходно споменуте завере. Испитивање Паладија је открило већу заверу бившег гувернера Фидистија, и осталих старијих чланова владе, јер су хтели да разазнају име Валенсовог наследника преко гнусне вештине тајног гатања.¹¹⁵² Завереници су сазнали да ће наследник бити Теодор, кога су позвали из Константинопоља и погубили са осталима, а неким жртвама је одузета имовина и били су прогнани. Амијан сведочи да је међу жртвама било и стварних криваца, али такође говори о невиним жртвама.¹¹⁵³ Амијан описује да се природа ритуала гатања открила током суђења, призивајући божанску моћ, која је изнад пророчанства, пре него астрологију саму по себи.¹¹⁵⁴ Зато нажалост закон CTh 9, 16, 8 вероватно није директан одговор на ову заверу против Валенса, јер да јесте онда би био фокусиран на гатање. У најбољем случају можемо рећи да је закон CTh 9, 16, 8 доследан претходној атмосфери и може се сматрати једном од многих мера да се зауставе сумњиве радње и црна магија у коју су завереници укључени. Међутим, ако овај закон може бити повезан са неким посебним догађајем, који је забележен у изворима, највероватније је инцидент који у кратким цртама описује Марцелин. Неименованом, али уваженом грађанину је откривено да има копију хороскопа која припада некоме ко се зове Валенс, за кога уважени грађанин тврди да је његов давно преминули брат. Амијан тврди да је он то могао доказати, али су га осудили погубили

---

¹¹⁴⁹ Tilden, *Religious Intolerance*, 144.

¹¹⁵⁰ Исто.

¹¹⁵¹ Амијан, *Историја*, XXIX, I, II.

¹¹⁵² Амијан, *Историја*, XXIX, I, VI.

¹¹⁵³ Амијан, *Историја*, XXIX, I, XVIII; Theodorus 13: PLRE 1.898.

¹¹⁵⁴ Амијан, *Историја*, XXIX, I, XXXI.

372. године пре него што је то урадио.¹¹⁵⁵ Власти су вероватно имале добру основу да сумњају, јер је брат оптуженог био мртав неко време и зато се поставило питање зашто би неко чувао хороскоп мртве особе. Са једне стране, хороскоп је могао указивати на братову смрт и то је био доказ да је уважени грађанин невин. Амијан представља погубљење уваженог грађанина као једну од неколико инстанци владе која занемарује судски процес у погубљивању завереника и било кога који је случајно укључен у сумњиве религијске активности.¹¹⁵⁶ Чини се вероватним да је издавање закона CTh 9, 16, 8 последица суђења и покушај да се спречи било каква употреба астрологије у будућности и веома је могуће да је суђење несрећном уваженом грађанину била инспирација аутора овог закона. Ако је ово тачно, онда овај закон треба да сместимо у 373. пре него у 370. годину. Два инцидента на суђењима посебно показују да је у овом периоду била велика нетолеранција према традиционалној паганској религији и да не може бити поуздано чак ни претходно толерантно законодавство о религијским питањима од стране савременика. Амијан описује који је ниво достигла хистерија (паника) на Истоку 371 - 372. године, када описује случај обичне старе жене која је употребила безопасну чаролију као лек за грозницу коју је погубио гувернер Сирије, Фест, иако је Фест био тај који је позвао да му излечи ћерку са његовом потпуном сагласношћу.¹¹⁵⁷ Фест је можда мислио да треба нагласити своје непријатељство према магији и свакој сличној вештини. Управо погубљење старе жене, која је изводила магију је била узврсна прилика да покаже своју лојалност властима и своје тренутне ставове. Други инцидент укључује суђење и погубљење младића који је извео мали ритуал да излечи стомачне проблеме. Ритуал је изведен у градским купатилима, односно јавно.¹¹⁵⁸ Ова два случаја показују да је Константинов закон CTh 9, 16, 3 из 318. године у време Валенсове владавине стављен ван снаге, јер Константинов закон наређује: *Знање оних који практикују магију и који су деловали на штету људи и окренули похлепи ум врлетних људи биће правично кажњени најстрожим законима. Али нећемо се ослањати на оптужбе нити помоћ оних из сеоских подручја да се не би плашили да ће им кише или град уништити винограде, јер се тиме не шкоди никома, већ ће се сачувати божански дарови и плодови људског труда.*

---

¹¹⁵⁵ Амијан, *Историја*, XXIX, II, XXVII; Tilden, *Religious Intolerance*, 145.

¹¹⁵⁶ Амијан, *Историја*, XXIX, I, XXVII.

¹¹⁵⁷ Амијан, *Историја*, XXIX, II, XXVI; Festus 3 PLRE 1.334 – 335.

¹¹⁵⁸ Амијан, *Историја*, XXIX, II, XXVIII.

Гумачење: *Врачеви, чаробњаџи, призивачи олуја (malefici, incantatores, immissores)* или они који призивањем демона збуњују људски ум биће кажњени на сваки могући начин.¹¹⁵⁹

Немамо конкретних доказа да су оптужени у било ком случају повредили некога, напротив, они су хтели да учине добро другима и зато према Константиновом закону они треба да буду заштићени.¹¹⁶⁰ У извођењу традиционалних обреда овај период Валенсове владавине је више нетолерантан него Константинов, али са друге стране, Константин није имао толиких проблема са заверама. Као што смо већ нагласили Домитије Модест је био прималац 3 од 5 Валенсових закона што се тичу религије. Може бити да је овај необично мали број закона уствари близак свим законима које је издао Валенс. Модест, заједно са многим другим Валенсовим званичницима је држао источну префектуру необично дуго, од 370 - 377. године. Као цар Истока већина, ако не и сви Валенсови закони, су адресирани у првој истанци преторијанском префекту, па су се затим ширили даље. Такође, Амијан сведочи да су на првом месту Модест, али и остали неименовани пријатељи и људи блиски Валенсу, убедили цара да он не треба да се брине и замара са саслушањима правних случајева, јер му је то испод части. Валенс је је изгледа послушао овај савет и у потпуности напустио место судије и тако да су судије и адвокати издали сиромашне и њихово богатство је расло, јер су их лако могли поткупити заповедници војске и утицајни људи. Колико год да је ова тврдња претерана од стране Марцелина, чини се јасним да су Модест и други званичници контролисали и имали утицај на спровођење закона, тако да би било логично да су имали утицаја и на његово издавање. Григорије Богослов сведочи да је Валенс био под великим утицајем људи који су га окруживали.¹¹⁶¹

Док је био *comes* на Истоку, Модеста је Констанције изабрао за судију у Скитополском суђењу 359. године, зато што су га сматрали немилосрднијим од преторијанског префекта Хермогенија из Понта, према Марцелину.¹¹⁶² У почетку је био избачен из владе (он је био у Јулијаново време префект Константинопоља) када су браћа дошла на власт 364. године, али касније је постао средство да се осигура суђење магији у Антиохији 372. године. Амијан оптужује Модеста да се улагивао цару тако

---

¹¹⁵⁹ CTh 9, 16, 3; Tilden, *Religious Intolerance*, 147.

¹¹⁶⁰ Tilden, *Religious Intolerance*, 147.

¹¹⁶¹ Амијан, *Историја*, XXX, IV, I – II.

¹¹⁶² Амијан, *Историја*, XIX, XII, VI.

што је упоређивао сирови језик Велентинијана са Цицероном.¹¹⁶³ Такође, постоје докази да је Модест употребио своју позицију да осигура релативно толерантну религијску политику која се чини да је у супротности са религијском политиком коју је Валенс желео.¹¹⁶⁴ Цар Валенс је присталице Никеје из Едесе протерао из града септембра 373. године, а две године касније, 375. године Валенс је наводно побеснео што је видео присталице никејске вере да се још увек моле у црквама изван зидова града и то га је толико потресло да је напао Модеста, јер није успео да уклони дисиденте. Модест се вратио следећег дана да погуби ове присталице, али је схватио да би то било контра-продуктивно када је његову јединицу пресрела жена која је исповедала никејску веру и која је желела да постане мученица заједно са својим дететом. Модест се вратио код Валенса и убедио га да се ова заповест повуче. Мора се истаћи да је Модест тајно јавио исповедницима никејске вере из Едесе да се склоне из Цркве да би спасили своје животе. Као и Амијан црквени историчари говоре да је Модест био у могућности да убеди Валенса да промени мишљење.¹¹⁶⁵ За време Јулијанове владавине чини се да је Модест прешао на страну паганизма. Међутим, за време Валенсове владавине Модест је прихватио хришћанство, односно аријанску јерес. Григорије Богослов и Созомен говоре да је имао исту веру као и цар или је био крштени аријанац или му је само признато крштење.¹¹⁶⁶ Руфин, када пише о догађајима у Едеси и Модестовом одбијању да погуби никејске присталице говори о њему као о паганину. Руфин је био савременик овим догађајима и у то време је боравио у Египту.¹¹⁶⁷ Према томе, под Констанцијем он је одавао утисак да није у потпуности наклоњен паганизму, али са доласком Јулијана могао је да прихвати паганизам у већој

---

¹¹⁶³ Амијан, *Историја*, XXIX, I, X – XI.

¹¹⁶⁴ Исто.

¹¹⁶⁵ Socrates, *EH*, IV, XVIII; Међутим, у исто време га историчари оптужују да је погубио 80 клирика, присталица Никеје по Валенсовој заповести, тако што је запалио брод у заливу *Astacus*. Они су привидно укрцани на брод да би их послао у прогонство, али уствари овде се црквени историчари не слажу. Модест се бојао реакције ако би их јавно погубио тако да је осмислио да све изгледа као несрећа. Lenski сумња да је Модест намерно желео да запали клирике и тврди да је немогуће разјаснити до краја да ли је икада било завере, он сматра да је то мало вероватно. Такође, полемише да оваква завера не би била добра за Валенса и у крајњој линији можемо полемисати да је намештање овакве завере дугачак и тежак процес током кога би се Валенсов бес смирио. Модестова лична религијска осећања је јако тешко одредити. Ливаније му пише када је био *comes* Истока средином 360. године позивајући га да заврши трем храма Дионисија у Антиохији, на тај начин да не узнемирава оне који тамо врше службу. Према томе, он је могао бити паганин за време Констанција или макар симпатизер паганизма. Међутим, из Ливанијевог писма не можемо знати да су он и Модест имали исту религију, јер и сам трем није био део самог храма. Следеће писмо од Ливанија је написано 363. године када је Модест постао преторијански префект Константинопоља и оно је даљи доказ о његовом веровању. Ливаније пише да се Модест чудно боговима неко време пре него што их је прихватио. Упореди са: Socrates, *EH*, XVI, X; Sozomenus, *EH*, VI, XIII.

¹¹⁶⁶ Sozomenus, *EH*, VI, XVIII.

¹¹⁶⁷ Исто.

мери. Могуће је да он није био наклоњен ни паганству, него да је прихватање одређене мере зависило од владајућег режима и његове жеље да напредује. На исти начин како је за време Јулијана био више наклоњен паганству, тако за време Валенса дели аријанску веру са царем.¹¹⁶⁸

5.7. Грацијан и Теодосије – коначно одбацивање паганства

Након Валенсове смрти 378. године водећа личност и предводник војске Илирика је био Теодосије који постаје цар источног дела Царства у јануару 379. године. Обојица тадашњих владара су били ревносне присталице никејске вере, тако да се однос између Царства и Цркве доста променио у корист Цркве. Теодосије се формирао као правоверни хришћанин још као дете у Хиспанији, а Грацијан је био под директним и снажним утицајем Амвросија Медиоланског.¹¹⁶⁹ Грацијан је непосредно после Валенсове смрти наставио верску политику својих претходника и издао закон о верској толеранцији за све осим манихејаца и две крајње аријанске секте, али већ законом из 379. године наређује свима да прихвате правоверно хришћанство.¹¹⁷⁰ Званичне и законске везе које су постојале између паганизма и владе први је дефинитивно напао и прекинуо Грацијан. Човек задивљујуће нарави, речит, ратоборан и милостив, конкурент највећим од својих претходника, он је био највише подложен црквеном утицају од својих претходника.¹¹⁷¹ Претходни императори су пратили црквене саборе у заничним црквеним стварима, али Грацијан је био први који је тражио њихов савет и у световним стварима. Инцидент на његовом крунисању је увод у његову религијску политику. Био је обичај да свештеник стави на новог владара свештеничке одежде и поздрави га као врховног свештеника (*pontifex maximus*); али овај део церемоније је Грацијан одбио изјављујући да је постао хришћански владар.¹¹⁷² Пола године касније и Теодосије издаје најпознатији закон до тада по питању хришћанске вере. То је био закон *cunctos populos* који је у каснијој историји препознат као закон који поставља хришћанство за државну веру. Као личност Теодосије је био узвишенији од Константина, због чега је

---

¹¹⁶⁸ Исто.

¹¹⁶⁹ Socrates, *EH*, V, II; N. McLynn, *Ambrose of Milan*, Berkley, 1994., 79 – 157.

¹¹⁷⁰ СTh 16, 5, 5.

¹¹⁷¹ Амијан, XXXI, X, XVIII.

¹¹⁷² Zosimus, *New History*, IV, XXXVI.

његова црквена политика могла бити у потпуности усредсређена на потребе Цркве. У овом контексту Теодосијева религијска политика се огледа у два аспекта:

1. У односу на традиционалну римску религију,
2. У односу на разне секте и учења међу хришћанима.¹¹⁷³

У сваком од ова два аспекта Теодосије се држао идеје религиозног јединства и у првом случају давао је предност хришћанству у односу на паганство, а никејском исповедању хришћанства у односу на аријанско учење и друге девијације. Управо због ових чињеница које смо навели постаје јасније зашто се његово законодавство и закони одликују таквом прецизношћу и јасноћом. Теодосије се бринуо о никејском исповедању тако што је издавао нове законе против јереси и пре одржавања Другог васељенског сабора 381. године у Константинопољу, на коме је потврђено и проширено никејско исповедање. Такође, веома упорно и непоколебиво Теодосије је водио битку са паганским култовима и веровањима. Пагански култ је још Констанције II прогласио за „неразумно сујеверје“ и лишио царске подршке, али он се одржао међу конзервативним становништвом у великим градовима и у забаченим местима удаљених провинција.¹¹⁷⁴ Међутим, иако је традиционална паганска вера полако губила битку са хришћанством не смемо себи дозволити да нас та мисао заведе и помислимо да је оно изгубило сваку наду да се поново врати и постане главна религија. Још читавих неколико векова се могу срести остаци паганских култова као и присталице старе религије.¹¹⁷⁵ Међутим, треба истаћи чињеницу да сукоб око паганских култова није избио одмах по Теодосијевом ступању на престо. Он је 382. године дозволио да се поново отвори пагански храм у Едеси, али је поставио услов да се не приносе жртве.¹¹⁷⁶ Међутим, Грацијанов поступак одбијања огртача врховног свештеника који су му понудили чланови римског Сената је био јасан и недвосмислен.¹¹⁷⁷ Након овог чина је предузео три мере које су јако нашкодиле паганству у Риму: обуставио је давање новца главним култовима у Риму, укинуо новчану награду весталским девицама и још једном наредио уклањање олтара Победи из сенатске курије. Након издавања свих ових закона

---

¹¹⁷³ Успенски, *Историја*, 111.

¹¹⁷⁴ Исто, 113.

¹¹⁷⁵ Исто.

¹¹⁷⁶ СTh 16, 10, 8.

¹¹⁷⁷ Zosimus, *New History*, IV, XXXVI, V.

избила је побуна на Западу предвођена Магном Максимом, коме је једна од темељних идеја за узурпацију царске власти била повратак паганства.¹¹⁷⁸

Након смрти Грацијана 383. године западни део Царства преузима млади Валентинијан II и тада се представницима паганске религије указала одлична прилика да упуте апел новом цару да дозволи враћање олтара Победи у Сенат.¹¹⁷⁹ Портпарол који је говорио у име још утицајне групе паганских сенатора у Риму је био пагански префект града Рима, Аурелије Симах. Поред Симаха, ови сенатори су били главни чувари традиционалне паганске религије од половине па до краја 4. века.¹¹⁸⁰

Када је чуо за садржај ове молбе, Амвросије Медиолански се веома потресао и пожурио код цара да предузме све мере како би ослабио значај и дејство овог Симаховог писма. Амвросије је тада подсетио цара, који је вероватно сматрао да треба усвојити молбу, да као хришћанин нема права ни непосредно ни посредно да подржава паганске култове, јер ако то буде радио излаже се опасности да буде изопштен из Цркве.¹¹⁸¹

Законодавство цара Теодосија у почетку је било намењено источном делу Царства, али се од 388. године примењује и на Западу. За време узурпације Магна Максима, цар Теодосије је лично дошао у Милано 389/390. године. Он и читава његова свита су се у Константинопољу навикли да имају пресудну улогу у свим црквеним споровима, тако да је то веома затегло односе између цара и Амвросија.¹¹⁸² Тако да је од тог тренутка кренуло њихово међусобно одмеравање снага.¹¹⁸³ Убрзо након ових дешавања са Амвросијем борба против паганства долази до врхунца. Наиме, почетком 391. године Теодосије понавља законске мере које су одређивали цареви пре њега, само у наглашенијем облику. У овом миланском едикту он ставља ван закона сва жртвоприношења и све религиозне обреде у паганским храмовима и проглашава их за злочине против цара и за прекршај. Ове одредбе одређују новчану казну и одузимање

---

¹¹⁷⁸ Zosimus, *New History*, IV, XXXVI, V.

¹¹⁷⁹ Zosimus, *New History*, IV, XXXVI, V; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 373.

¹¹⁸⁰ Zosimus, *New History*, IV, XXXVI, V; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 337; M. R. Salzman, *The making of a Christian Aristocracy. Social and Religious Change in the Western Roman Empire*, Harvard, 2002., 19 – 69; 200 - 221; R. O.Jr. Edbrooke, *The Visit of Constantius II to Rome in 357 and Its Effecton the Pagan Roman Senatorial Aristocracy*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294112> 27. 11. 2013., 40 – 42.

¹¹⁸¹ Zosimus, *New History*, IV, XXXVI, V; Болотов, *Историја Цркве*, 70; Edbrooke, *The Visit of Constantius II*, 40 - 42; Pohlsander, *Victory: The Story of a Statue*, 589 – 592.

¹¹⁸² Sozomenus, *EH*, VII, XII.

¹¹⁸³ Амвросије је инсистирао на томе да цару није место међу клиром, него међу народом. Упореди са: Sozomenus, *EH*, VII, XXVII; VIII – IX.

имовине.¹¹⁸⁴ Ова наредба је послана свим високим световним службеницима, углавном провинцијским намесницима италских провинција, који су користили свој положај да би ушли у храмове и изводили формалне паганске ритуале, а четири месеца касније сличан закон је упућен *comesu* Египта и тамошњем војном заповеднику.¹¹⁸⁵

Теодосијеви закони за потискивање паганства су 394. године довели до отвореног рата током сукоба са Евгенијем. Како се рат ближио крају, *magister militum*, Арбогаст који је подржавао Евгенија затражио је помоћ преосталих паганских сенатора у Риму, обећавајући им да ће обновити њихове верске привилегије и да ће вратити олтар Победи у сенатску курију. Овај чин је Теодосију био повољан повод да рат против узурпатора окарактерише као велики рат пагана против хришћанства. Током другог дана битке дошло је до преокрета када је снажан ветар задувао са истока иза леђа Теодосијевих војника и омогућио им да поразе непријатеља, упркос великим губицима које су претрпели претходног дана. Овај преокрет у битци је протумачен као одлучујућа победа хришћанског Бога над његовим паганским непријатељима.¹¹⁸⁶ Теодосијевим мерама је нанесен коначан пораз паганској странци, а његовим наследницима је само остало да спроведу у живот законе које је он издао.

---

¹¹⁸⁴ CTh 16, 10, 10; G. Clark *Christianity and Roman Society*, New York, 2004., 16 – 38.

¹¹⁸⁵ CTh 16, 10, 11; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 340; McLynn, *Ambrose of Milan*, 331 – 332; Године 393. су одржане последњи пут Олимпијске игре, а потом је у Константинопољ превезено славно Фидијино дело, статуа Зевса Олимпијског.

¹¹⁸⁶ Zosimus, *New History*, II, II

6. Стављање ван снаге закона који су доношени под тиранима и варварима

Римско царство је било доминантно доста векова и представљало је једну од највећих сила у историји човечанства. Овим Царством су владали генијални и сјајни владари који су у најтежим временима сачували своје границе и још више увеличали славу Рима. Међутим, где има сјајних владара, свакако има и лоших. Наиме, у одређеним тренуцима и веома тешким временима, на римски трон су долазили људи који нису били на висини задатка. Они нису разумевали знакове времена и своју су политику окренули у погрешном смеру. Управо против њих су се борили генијални цареви да би очували Царство и нови дух времена који је био на помолу.

6.1. Закони који стављају ван снаге законе које је Ликиније донео

Након свих ратова којим су биле обележене почетне године 4. века могло се очекивати да ће актуелни владари повезани личним везама и изморени грађанским ратовима одустати од амбициозних планова проширења својих територија. Међутим, већ неколико година после Ликинијевог ступања на престо Истока двојица савладара су се окренула један против другог. Сагледавајући узроке сукоба у изворима проналазимо различита и опречна мишљења. Традиција наклоњена Константину кривицу за почетак сукоба приписује Ликинију. Црквени писци и њихова дела која описују овај период, у првом реду Јевсевије са својом *Црквеном Историјом* и списом *Живот Константина*, као и Сократ Схоластик и Созомен, готово на исти начин проповедају о почетку сукоба Константина и Ликинија. Наиме, према овим писцима главни разлог грађанског рата јесте Константинова жеља да стане у одбрану недужног становништва, у првом реду хришћана, које је Ликиније почео свирепо гонити: *Цар Константин је веровао и његове мисли су често биле упућене Христу, па је стога и*

своја дела чинио као хришћанин. Подизао је цркве и украшавао их је скупоценим стварима, док је истовремено уништавао паганске зграде у којим су се обожавали идоли. Али, његов друг по царској власти, Ликиније, напојен незнабожачким размишљањем, мрзео је хришћане, мада их ипак није смео отворено прогонити у великим размерама, јер се плашио Константина, па је због тога смишљао тајне планове како да их уништи. Понекад се догађало да ступи у отворену борбу са хришћанима, али то није био прогон већих размера. Једноставно речено, Ликиније се Константину показивао као добар и услужан, а заправо његов став је био сасвим другачији. Тако је и дошло до тога да Ликиније изда наредбу да се епископи не смеју састајати са Јелинима, да хришћанство не би наставило да се шири и на тај начин, он је наставио једну другачију врсту прогона, јер оне који су се оглушили о његову наредбу, он је кажњавао и они су бивали оштећени и телом и имањем. Та Ликинијева злодела изазвала су велики гнев код Константина, и формално пријатељство се претвори у отворено непријатељство, а из тога произиђе рат...¹¹⁸⁷ Чак и Гибон ово делимично потврђује истичући да су Константинова природа, успех и амбициозна нарав, га могли привидно обележити као агресора, али Ликинијев вероломни карактер оправдава најнеповољније сумње, а при слабој светлости које историја баца на овај догађај можемо открити заверу подстакнуту његовим сплеткама против власти колеге.¹¹⁸⁸ Други извори, такође, приказују Ликинија у доста лошем светлу, као похлепног, развратног и суровог тиранина који је изнад свега презирао културу, јер је потицао из сељачке средине. Управо је његово порекло утицало на његово размишљање коме је супротстављена Константинова ширина и великодушност.¹¹⁸⁹ Промовисање негативних страна Ликинијевог карактера је свакако плод Константинове пропаганде, јер је Константин морао да има јак разлог који би га оправдао, како пред савременицима, тако и пред будућим генерацијама, јер води рат против зета и савладара. Са друге стране, пагански извори као што су Еутропије и Зосима оптужују Константина за почетак сукоба, јер је упркос породичним везама устао на Ликинија и није се држао договора, јер је желео да се докопа веће власти.¹¹⁹⁰ Објективно гледајући одговорност за сукоб и грађански рат се не може искључиво приписати ниједном цару. Извесно је да су обојица у претходном периоду показала тежњу за самосталном владавином. Савез који су склопили 313. године је био последица политичких прилика

¹¹⁸⁷ Socrates, *EH*, I, III - IV; Eusebius, *EH*, X, VIII.

¹¹⁸⁸ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 145.

¹¹⁸⁹ Ферјанчић, *Константин*, 98.

¹¹⁹⁰ Zosimus, *New History*, II, XVIII, I.

да би се осигурали у својој власти. Међутим, након што су се утврдили на власти, и није било других владара да их угрозе почео је сукоб између њих двојице.¹¹⁹¹ Чак и да не узмемо у обзир сва ова сведочанства која смо навели јасно је да су стабилизација и хармонија у Царству само привид и затишје пред буру.

Константин и Ликиније су били у миру отприлике три године, али је у овом кратком периоду долазило до напетости између двојице савладара и били су свесни да ће једног дана неминовно доћи до обрачуна, који би Римском царству оставио само једног господара.¹¹⁹² Једно од главних питања везано за грађански рат између Константина и Ликинија је хронолошке природе. Новија истраживања показују да рат није вођен пре 316. године.¹¹⁹³ Након објаве рата Константин је октобра месеца 316. године из Северне Италије ушао у Панонију и почео да заузима Ликинијеву територију са својом војском која се састојала од 20 000 пешака и коњаника. Ликинијеве војне снаге су се састојале од 35 000 пешака и коњаника тако да јасно видимо да је имао скоро дупло више војника. Због доброг стратешког положаја своје трупе је утврдио код Цибале (данашњи Винковци) у Панонији, јер је град на узвишењу био добро заштићен реком која га је окруживала и чини се да му се могло прићи само са северне стране где је била равница.¹¹⁹⁴ Управо код овог града је дошло до дуге и тешке битке 8. октобра 316. године која је трајала читав дан. Битка је уз велике напоре решене у Константинову корист пошто је искористио предност коју је стекао код Хулијских бара.¹¹⁹⁵ Обазриви и искусни Ликиније који је остао присебан проценио је да је за њега најбоље било да се у том тренутку повуче тако да је побегао са бојног поља у пратњи неколико војника који су толико журили да спасу живу главу да из логора нису понели никакве потребштине.¹¹⁹⁶ Током ноћи су стигли у Сирмијум, али се нису задржавали, него је Ликиније покупио своју породицу, испразнио царску ризницу и наставио свој пут на Исток. Након што су изашли из Сирмијума наредио је да се сруши мост на Сави како би отежао кретање противничке војске.¹¹⁹⁷

---

¹¹⁹¹ Исто.

¹¹⁹² Zosimus, *New History*, II, XLIV – XLV; Радић, *Константин*, 101.

¹¹⁹³ Ферјанчић, *Константин*, 96.

¹¹⁹⁴ Zosimus, *New History*, II, XLV; Ферјанчић, *Константин*, 99.

¹¹⁹⁵ Zosimus, *New History*, II, XLV; Радић, *Константин*, 102.

¹¹⁹⁶ Zosimus, *New History*, II, XLV; Ферјанчић, *Константин*, 100.

¹¹⁹⁷ Ова одлука се показала јако добром по Ликинија, јер је Константин након што је заузео Ликинијево утврђење у Цибали послао 5 000 пешака за бегунцима које нису успели ухватити управо због срушеног моста. Упореди са: Zosimus, *New History*, II, XVIII, II – XIX, I; Ферјанчић, *Константин*, 100.

Повлачећи се на исток Ликиније је кренуо у Тракију да тамо поново сакупи војску и стане на крај Константиновом походу. Да би побољшао свој положај Ликиније је за цезара и савладара изабрао извесног Аурелија Валенса, који је пре тог избора био војсковођа задужен за одбрану римске границе (*dux limitis*). О његовом животу и каријери нема никаквих података осим претпоставке да је био задужен за чување границе у Приобалној Дакији.¹¹⁹⁸ Иако смо навели да је био проглашен за цезара, како и стоји у литерарним изворима, нумизматички извори говоре да је био равноправан Ликинију и да је носио титулу августа, тако да је ова титула била и велика увреда Константину.¹¹⁹⁹ Ликинијево повлачење Константин је схватио као прилику да оконча сукоб са својим савладаром, тако да је пошао за њим. Према Зосимином сведочанству, Константиново напредовање је незнатно зауставила поправка моста на Сави, који је Ликиније порушио у Сирмијуму.¹²⁰⁰ На путу ка Ликинију, Константин је морао проћи кроз провинције Прву Мезију, Дарданију и Средоземну Дакију. Ишао је добро утврђеним путем, који је војску са дунавске границе спајао са Византом.¹²⁰¹ Ликиније и Валенс су у међувремену сакупили велику војску и утврдили своје трупе у Адријанапољу, у Тракији. Када су Константину послали изасланике да би преговарали о потенцијалним условима (само су хтели да добију на времену да би сакупили још војника за борбу) он се налазио у Филипољу (данашњи Пловдив), такође у Тракији.¹²⁰² Међутим, још почетком 20. века је доказано да је овај град у македонској области помешан са градом у Тракији.¹²⁰³

Пошто су преговори пропали две војске су се нашле очи у очи у равници код реке Арде (*campus Ardiensis*) између Филипоља и Адријанапоља. Борба, као и тактика је била слична као и у првој битки, чак се и у једном тренутку чинило да ће Константинова војска однети победу, јер су се борби прикључили они војници које је прве послао за Ликинијем, али нису успели да преломе битку. Константин је након ове

¹¹⁹⁸ PLRE I 931 s. v. Aur. Val. Valens 13.

¹¹⁹⁹ Zosimus, *New History*, II, XIX, II.

¹²⁰⁰ Исто, II, XIX, I.

¹²⁰¹ Ово потврђује чињеница да је у децембру 316. године у Сардици (данашњој Софији) издао један едикт. Овај град је био једна од најзначајнијих станица на поменутом путу. Упореди са: Исто, II, XIX, I; СTh 9, 1, 1.

¹²⁰² Један део истраживача сматра да је Константин у време када су изасланици дошли до њега био у Филипима у Македонији. Упореди са: А. Н. М. Jones *Constantine and the Conversion of the Europe*, London, 1948., 127; Ферјанчић, *Константин*, 101.

¹²⁰³ Ферјанчић, *Константин*, 101; Мало је вероватно да је Константин, који је журно прогонио Ликинија знатно скренуо са свог пута и отишао на југ, прешао преко Родопа и отишао у Филипе у Македонији. Пуно је сигурније прихватити претпоставку да се налазио у Филипољу када су му стигли изасланици.

битке био сигуран да ће он изаћи као победник, тако да се истог тренутка запутио ка Византу, јер је сматрао да ће се Ликиније повући у овај добро утврђени град на обали мора. Међутим, Ликиније је направио потез који је изненадио Константина, јер се идући долином Хеброта (данашње Марице) повукао у област Берије (данашња Стара Загора), северозападно од Адријанапоља.¹²⁰⁴ Овим потезом је ставио Константина у јако незгодну ситуацију, јер се његова војска налазила иза Константинове и могла је лако да пресече линије снабдевања. Међутим, иако је овим потезом стекао извесну стратешку предност, после тешке борбе у којој су обе снаге показале јуначку истрајност било је јасно да ниједна није однела одлучујућу превагу и да је битка завршена без победника. Такође, новонастала ситуација је дала разлога обојици владара да потраже мирно решење.¹²⁰⁵

Оружје је заћутало и приступило се преговорима. Приликом преговора је договорено да Валенс буде уклоњен из царског колегијума и највероватније је погубљен.¹²⁰⁶ Такође, постигнут је договор да читаво Балканско полуострво осим Тракије припадне Константину, а да Ликиније задржи Источне провинције, заједно са Малом Азијом.¹²⁰⁷ Овом поделом је Константин надзирао две трећине Римског царства, од границе Каледоније, до најудаљеније тачке Пелопонеза, док је Ликинију остала једна трећина Царства.¹²⁰⁸ Истим споразумом је предвиђено да се три младића, племићке крви, царски синови могу надати да наследе престо. Полазећи од овог схватања, Константин је првог марта 317. године за цезаре прогласио своје синове: дванаестогодишњег Криспа из везе са Миневрином, која му је највероватније била конкубина и тек рођеног Константина II из брака са Фаустом. Исто је учинио и Ликиније који је за цезара поставио свога сина Ликинија.¹²⁰⁹ У овој расподели предност је делимично била на страни Константина, који је био знатно млађи од Ликинија и чији се син Крисп приближавао узрасту у коме може командовати војском, за разлику од двадесетомесечног Ликинија Млађег који је био јединац и чији је отац зашао у позне

---

¹²⁰⁴ Zosimus, *New History*, II, XLVII; Ферјанчић, *Константин*, 102.

¹²⁰⁵ Zosimus, *New History*, II, XLV; Код Гибона проналазимо сведочанство да је Ликиније изгубио обе битке и да је био присиљен да затражи примирје. Његов изасланик Мистријан је примљен код Константина и својим даром беседништва којим је требао умирити Константина је тражио мир. Константин је пристао да Ликинију изађе у сусрет. Упореди са: Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 145.

¹²⁰⁶ Zosimus, *New History*, II, XX, I.

¹²⁰⁷ Zosimus, *New History*, II, XLVI; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 145.

¹²⁰⁸ Zosimus, *New History*, II, XLVI; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 145 – 146.

¹²⁰⁹ Zosimus, *New History*, II, XX, II; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 146; Burkhart, *Doba Konstantina Velikog*, 325; Радић, *Константин*, 104; Ферјанчић, *Константин*, 102.

године.¹²¹⁰ Склапање мира после битке у равници Арде и именовањем цезара поново је успостављен мир у Царству.¹²¹¹ Иако Константин није остварио првобитни план да потпуно уклони Ликинија свакако можемо закључити да је делимично успео у свом плану. Учинио је први и врло важан корак да постане једини господар у Римском царству. После склапања примирја са Ликинијем, Константин је највише времена проводио у балканским провинцијама. Судаћи по местима издавања закона његова главна резиденција је био Сирмијум у Панонији, а такође је често боравио у Сардики и нешто мање у Тесалоники. Период од краја пролећа до јесени 318. године је провео у Северној Италији и тај боравак треба повезати са Крисповом каријером коме је као цезару била поверена управа у Галији и одбрана граница на Рајни.¹²¹² Константинови чести боравци у Сирмијуму између 317 - 322. године повезани су са заштитом и одбраном граница на средњем току Дунава од Сармата. Иако град није био на самој граници, био је довољно близу да се из њега може учинковито деловати, тако је његово присуство знатно умањило пљачкашке походе, није их потпуно уклонило, јер су 322. године Сармати на челу са својим краљем Раусимодом напали римску територију. Мета им је била Кампона, утврђење у Валорији, низводно од легијског логора Аквинкума (данашња Будимпешта). Варвари су жестоко напали, али гарнизон Кампоне је одбио напад. Ово је у међувремену стигло до Константина, који је са својим трупама дошао у помоћ и нанео велике губитке Сарматима, који су били присиљени да се повуку са римске територије.¹²¹³ Иако је тренутна опасност била отклоњена Константин је знао да ће Сармати напасти чим им се укаже прилика, тако да је кренуо за њима и поразио их, убивши и њиховог краља. Главна последица похода било је склапање савеза са Сарматима и насељавање једног дела варвара у подунавским провинцијама.¹²¹⁴

У међувремену, Константин је низом законских аката показао колико му је стало до развоја и напретка хришћанске вере. У том контексту је наставио да доноси законе у корист хришћанске Цркве и свештенства, увећавајући и учвршћујући њихов углед и утицај међу својим поданицима.

Други период Константинове слоге са Ликинијем значајан је и за Константинов породични живот и увећање његове породице. Наиме, у годинама између првог и

---

¹²¹⁰ Радић, *Константин*, 104.

¹²¹¹ Zosimus, *New History*, II, XX, II; Ферјанчић, *Константин*, 102.

¹²¹² Zosimus, *New History*, II, XLVI; Ферјанчић, *Константин*, 103.

¹²¹³ Zosimus, *New History*, II, XLVI - XLVII; Ферјанчић, *Константин*, 104.

¹²¹⁴ Ово је оставило велики траг на потоњу историју Римског царства.

другог сукоба двојице царева Фауста је родила двоје деце. Прво дете је Флавије Јулије Констанције, који се родио 7. августа 317. године у Сирмијуму.¹²¹⁵ Време рођења његовог млађег брата Флавија Констанса је теже одредити, јер извори дају различите податке.¹²¹⁶

Константин је након склапања мира са Ликинијем низом законских аката показао да му је стало до хришћанства. Доносећи ове законе он је учврстио и увећао углед хришћанске Цркве и њеног свештенства међу својим поданицима. Став према хришћанству је постао нека врста аргумента у односима Константина и Ликинија који су се све више заоштравали.¹²¹⁷ Буркхарт истиче како су то биле године расплета и да је Константин пажљиво проматрао хришћанство и његово ширење да би га што боље могао искористити.¹²¹⁸ Када је видео његову организацију и свежину живота коју уноси у Римско царство, за разлику од истрошеног паганства схватио је да би му оно могло бити ослонац у власти и да је нашао изванредно оруђе против Ликинија.¹²¹⁹ Константин је схватао да мора брзо ставити хришћанство у своју службу, јер се могло измаћи контроли и негативно утицати на његову власт, док је Ликиније веома неопрезно свој гнев усмерио против хришћана (од 319. године) као да су они криви због Константинове жеље за влашћу.¹²²⁰ Ликиније се заиста држао основних смерница Миланског едикта, али је временом почео полако да занемарује ова начела и долазило је до гоњења хришћана. Тако да видимо да отприлике 320. године долази до извесног заокрета у Ликинијевој верској политици, где је своје хришћанске поданике на Истоку излагао све већим притисцима.¹²²¹ Треба се истаћи чињеница и да дотадашње верске слободе нису директно укинуте, али су вештим заобилажењем знатно сужене. Константин је лукаво настојао да искористи овај заокрет и незадовољство које се јављало у Ликинијевим источним областима је поред верског изложио и великом пореском оптерећењу.¹²²² Из тог разлога Константин је заговарао прохришћанску политику која је наишла на велико прихватање, јер је била по вољи огорченом становништву, које је трпело због Ликинијевих хирова. Ликиније није отпочео званични прогон хришћана, него се ограничио на то да их отера са свог двора, као и да

---

¹²¹⁵ Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, X, XV, II.

¹²¹⁶ Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, X, IX.

¹²¹⁷ Eusebius, *EH*, X, V – IX.

¹²¹⁸ Burkhardt, *Doba Konstantina Velikog*, 326.

¹²¹⁹ Исто.

¹²²⁰ Исто.

¹²²¹ Eusebius, *VC*, I, XLIX; Радић, *Константин*, 105.

¹²²² Eusebius, *VC*, I, LII; Радић, *Константин*, 105.

хришћанима ствара многе неприлике које су делимично добиле обележја прогона због великог броја хришћана.¹²²³ Сваки хришћанин, од епископа до обичног верника, је сада говорио против Ликинија што је свакако и Константин подстицао. Константин је показао велику наклоност према хришћанима у својим областима, што је изазвало велико огорчење хришћана према Ликинију, који су живели у источном делу Царства. Управо из овог разлога су сваки сабор и свако окупљање епископа постали опасни, па их је Ликиније забранио, тако да се не треба чудити што су се хришћани са Истока, који су се још увек сећали страшних Диоклецијанових прогона окретали ка Константину и Западу, одакле су очекивали помоћ и ослобођење. Затим је, пошто је сваки обред био сумњив, најпре наредио да се мушкарци и жене састају одвојено, а потом је уведена забрана хришћанског богослужења унутар градова и затворених простора и наређено је да се изместе на поља изван града, под изговором да је тамо ваздух здравији, него у затвореном простору.¹²²⁴ Када је црквени клир покушао преко жена да утиче на мушкарце, Ликиније је издао наредбу да жене могу добити хришћанско васпитање само од женских учитеља.¹²²⁵ Затим се ометају и добротворне активности које су постале уобичајене за хришћанску Цркву, потом су мере против хришћана постојале све озбиљније, тако да су многи хришћански официри били ражаловани, а неки епископи, посебно они који су му били сумњиви су утамничени, неки су прогнани, а неколицина је чак убијена. Такође, у току овог насиља за које се није трудио ни да га сакрије, поједине цркве су биле затваране или чак и срушене. Ова страшна дела су учињена иако није постојао никакав јавни налог од цара да се тако поступи. Ликиније није издао никакав општи указ који је био у супротности са толеранцијом Миланског едикта. Међутим, ово га није спречило да заплењује имовину, протерује на пуста острва, осуђује на рад у рудницима, ускраћује грађанске повластице, продаје у робље, при чему су жртве били образовани и угледни људи.¹²²⁶ Август који је некада био толерантан, који је држао своје поданике у незнању по питању своје вере¹²²⁷, на крају се у потпуности окренуо паганству и окружио египатским чаробњацима, чудотворцима и жрецима.¹²²⁸ Обраћао се пророчиштима и тумачима снова. Јевсевије сведочи да је на крају окупио најпоузданије пријатеље и личну стражу у некој светој шумици украшеној киповима богова. После свечаног жртвоприношења одржао им је говор у коме поручује

¹²²³ Eusebius, *VC*, I, LI – LIII; Burkhart, *Doba Konstantina Velikog*, 326.

¹²²⁴ Eusebius, *VC*, I, LIII; Burkhart, *Doba Konstantina Velikog*, 327.

¹²²⁵ Eusebius, *VC*, I, LIX – L.

¹²²⁶ Исто.

¹²²⁷ Eusebius, *VC*, I, XLIX; Eusebius, *EH*, IX, IX.

¹²²⁸ Исто.

како им предстоји борба која ће одлучити између старих богова и новог страног Бога.¹²²⁹ Истраживачи као што је Буркхарт сматрају да је Ликинија навело на овај очајнички потез то што су му у верском надметању са Константином стрпљење и разборитост пустили. Тада је и зажалио због своје толерантне политике према хришћанима чији је вођа био Константин.

Негативна слика о Ликинију у већини литерарних извора знатно отежава сагледавање његове владавине и политике у годинама после првог сукоба са Константином. Не можемо бити сигурни да је био сурови и безобзирни тиранин каквим га представља Константинова пропаганда. Посебно незадовољство везано за Ликинијеву владавину може се повезати са његовом фискалном и пореском политиком. Сматра се да је приликом спровођења редовног (ценза) 321. године наредио да се поново процени вредност земљишне имовине и да се старосна граница за ослобођење од пореза повећа на 70 година.¹²³⁰ Ове мере су пре последица урошене штедљивости коју у негативном контексту помиње Аурелије Виктор, пре него последица велике похлепе по Јевсевију.¹²³¹ Говорећи о Ликинијевој верској политици мала је вероватноћа да су у источном делу Царства обновљени прогони као у време Диоклецијана и Максимиана Даје. Константиново законодавство из година непосредно после победе у II грађанском рату сведочи да је Ликиније заиста предузимао одређене мере против хришћана, али да свакако није било општих прогона као у време Диоклецијана. Јевсевијево сведочанство морамо узети са опрезом, јер је њему циљ да представи Ликинија у што лошијем светлу, како би истакао Константинову величину. Ликинијеве мере против хришћана су превасходно биле мотивисане политичким разлозима. Оне су предузимане против људи који су у предстојећем сукобу могли подржати Константина, јер је он сматран њиховим заштитником. Ове мере се добро уклапају у промену његове верске политике, где видимо да је у последњим годинама своје владавине предност давао паганству.¹²³²

Како је време пролазило постало је јасно да је велики сукоб између Константина и Ликинија неизбежан. Ово погоршавање односа са Ликинијем је знатно утицало и на Константинову верску политику, тако да је 321. године, као што смо навели у претходним поглављима одлучио да оконча прогон донатиста у Северној Африци.

---

¹²²⁹ Исто.

¹²³⁰ Eusebius, *VC*, I, LV, II; Ферјанчић, *Константин*, 109.

¹²³¹ Eusebius, *VC*, I, LV, II.

¹²³² Eusebius, *EH*, X, VIII.

Константинова трпеливост према донатистима је последица његовог настојања да се пре сукоба са Ликинијем покаже као заштитник свих хришћана. Није могао да врши притисак на Ликинија због прогона хришћана, а да их и он сам прогони. Такође је морао да обезбеди апсолутни мир у провинцијама и није смео дозволити да избије било каква побуна, јер би то Ликиније могао искористити да стекне предност у борби. Владавина мира у Северној Африци је била посебно значајна, јер су тамошње провинције биле главни извор жита за снабдевање Рима и Италије.¹²³³

Погоршавање односа између Константина и Ликинија је довело до отвореног сукоба и новог грађанског рата. Константин је користио стари рецепт као у претходним ратовима, а то је да се сва кривица сукоба свали на Ликинија. Ликиније је као и његови претходници који су устали на Константина обичан тиранин који је злостављао своје поданике без обзира на њихов углед и друштвени статус.¹²³⁴ Ликиније је био толико похлепан да се стално жалио како нема новаца иако су му ризнице биле пуне и развратношћу и похотом је превазишао своје претходнике. Највећи злочин му је био обнављање прогона хришћана и разне невоље које је задавао Цркви. Када је Ликинијево лудило достигло врхунац Константин је одлучио да помогне свима које је тиранин злостављао, јер је волео људски род.¹²³⁵ Међутим, поред овог Јевсевијевог романтичног описивања узрока сукоба било је јасно да су њихове политичке амбиције и тежња ка самосталној владавини главни узрок свега. Непосредан повод за избијање новог грађанског рата био је Константинов поход против Гота 323. године.

Ова Константинова интервенција је била непосредни повод за рат. Према сведочанству извора обе стране су располагале са великим бројем војника. Зосима извештава да је Ликинијева војска бројала 150 000 пешака, 15 000 коњаника и 350 бродова, док је Константин имао 120 000 пешака, 10 000 коњаника и 200 бродова. Међутим, ово није био први пут Константину да иде у одлучујућу битку са мање

---

¹²³³ E. Pears *The Campaign against Paganism A. D. 324*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/550269> 27. 04.2011., 2 – 5; Ферјанчић, *Константин*, 107.

¹²³⁴ Тако је нпр. наредио да се затвореницима не деле намирнице, презирао је свако милосрђе и добро дело, тако да су једнако патили и они који су давали и они који су примали милостињу. Приликом спровођења редовног петогодишњег ценза 321. године је повећао порезе, а да би обезбедио додатне приходе и добит пописао је људе који су већ дуже времена упокојени. Упореди са: Eusebius, *VC*, I, LIV, II – LV; II, I – III; Eusebius, *EH*, X, VIII, VII – IX; Socrates, *EH*, I, III – IV; Ферјанчић, *Константин*, 108.

¹²³⁵ Eusebius, *VC*, I, LIV, II – LV; II, I – III; Eusebius, *EH*, X, VIII, VII – IX; Socrates, *EH*, I, III – IV; Ферјанчић, *Константин*, 108.

војника.¹²³⁶ Константинове главне војне базе су биле у Тесалоники и Пиреју и у Тесалоники је припремајући се за рат изградио луку која је могла да прими више од 2 000 транспортних бродова.¹²³⁷ Цезар Крисп је био одређен за заповедника ратне морнарице, која је била усидрена у Пиреју. Иако је био веома млад Крисп није случајно постављен за заповедника једног дела Константинове војске. Њега је Константин још 318. године поставио да управља западним провинцијама Римског царства, пре свега Галијом и ту је стекао одређено ратно искуство чувајући границе Царства и ратујући против Аламана и Франака. Ликинијева главна војна база је била смештена у Адријанапољу, док је ратна морнарица била у Хелеспонту.¹²³⁸ Константинова тактика је била двоструки напад и са копна и са мора. На челу копнених војних снага је био сам Константин који је кренуо из Тесалонике ка Адријанапољу, док је Крисп требао да нападне поморским путем. До крваве битке на копну дошло је 3. јула 324. године код Адријанапоља, на месту где се река Тонзос (данашња Тунц) улива у Хеброс.¹²³⁹ Ликиније је стратешки распоредио своје снаге на левој обали Хебрроса, између ушћа Тонзоса и брда где је био смештен Адријанапољ.¹²⁴⁰ Ово је значило да је Константин могао директно напасти само са северне стране, јер је Ликинијеву војску на западу и југу штитила река, а на истоку брдо. Константинова војска је била на другој обали Хебрроса и он је добро знао да ће морати смислити добар и лукав план да би победио Ликинија, који је имао многобројнију војску и бољи стратешки положај, тако да је наредио војницима да посеку дрвеће и направе мост преко Хебрроса да би на тај начин одвратио пажњу противника, док је са мањим делом војске, око 5 000 пешака и 80 коњаника прешао реку где није била дубока. Циљ му је био да изненадним и брзим нападом изазове панику у Ликинијевој војсци да би омогућио остатку војске да несметано пређу реку, у чему је успео.¹²⁴¹ Управо због овог лукавог плана Константин је однео победу у битци која је трајала скоро читав дан. Зосима сведочи да је Ликиније претрпео велике губитке и да му је убијено око 34 000 војника. Међутим, ипак му је пошло за руком да умакне Константину и да део војске пребаци у Малу Азију и тако поправи свој положај заузимањем града Византиона на Босфору.¹²⁴² Доста његових

---

¹²³⁶ Раније смо описивали Константинову битку са Максенцијем код Милвијског моста, где нам извори такође сведоче да је његова војска била мања од Максенцијева, али да је војна вештина пресудила у сукобу. Упореди са: Zosimus, *New History*, II, LXV.

¹²³⁷ Zosimus, *New History*, II, LXVI

¹²³⁸ Исто.

¹²³⁹ Исто, II, LXVII.

¹²⁴⁰ Исто, II, LXVII.

¹²⁴¹ Исто.

¹²⁴² Zosimus, *New History*, II, LXVIII; Радић, *Константин*, 109.

војника који су побегли у планине у околини Адријанапоља су се предали Константину 4. јула 324. године. После битке је остао утисак да су Ликинијеве многобројне трупе биле неувежбане.¹²⁴³ Сам цар Константин је био лакше рањен у бедро у току битке. Иако је претрпео велики пораз код Адријанапоља, Ликиније се надао да ће некако успети да заустави Константинову војску. Свестан пометње у Ликинијевим редовима, Константин је имао на уму да мора брзо и одлучно деловати да би задао коначни ударац своме противнику. Тако да је своје копнене снаге повео ка Византу, намеравајући да отпочне опсаду града, док је Крисп нападао са мора и на улазу у мореуз заједно са другим заповедницима је одлучио да води битку са 80 бродова, јер није било места за више.¹²⁴⁴ Са друге стране, Ликинијева флота под командом неког Абантуса или Аманатуса није толико обраћала пажњу на тактичке захтеве, што је знатно допринело њеном поразу. Наиме, захваљујући Абантусовој непажњи који је повео читаву флоту у нади да ће опколити и поразити непријатеља, пловећи у превише уској формацији бродови су се сударали и то је Крисповој флоти дало предност иако су били знатно малобројнији. Битка на мору код Хелеспонта је трајала читав дан и флоте су се повукле у сумрак без одређеног победника. Криспови бродови су се усидрили код Елеуса, близу улаза у Хелеспонт, док је Абантус упловио са својим бродовима у луку Ајантејона. Следећег дана битка се наставила и временске прилике су у многоме одредиле коначан исход битке. Наиме, захваћени јаким јужним ветром Абантусови бродови су бацани и разбијани о обале Мале Азије, тако да су претрпели велике губитке. Будући да је уништено 130 бродова, Абантус је наредио повлачење Ликинијеве флоте ка Хрисопољу (данашњи Ушкудар) или Халкидону (данашњи Кадикеј).¹²⁴⁵ Док је трајала битка на мору Константин није чекао, него је јула месеца 324. године започео опсаду Византа. Знајући од раније да су утврђења овог града била јака и тешко пробојна, Константин је и овде морао прибећи посебној стратегији да би га освојио. Наиме, његови војници су изградили платформу која је била исте висине као и градски зидови. Затим су на њу поставили куле са којих су могли лагано гађати стрелама и другим оружјем браниоце града. Из тог разлога Ликинијеви војници нису могли спречити приближавање овнова за разбијање градских капија и других машина зидинама града.¹²⁴⁶ Будући да је град био јако добро утврђен опсада је и поред ове лукаве тактике потрајала неко време. Међутим, када су Ликинију стигле вести о поразу

---

¹²⁴³ Zosimus, *New History*, II, LXVIII; Радић, *Константин*, 109.

¹²⁴⁴ Zosimus, *New History*, II, LXVIII; Ферјанчић, *Константин*, 112.

¹²⁴⁵ Zosimus, *New History*, II, LXVIII; Ферјанчић, *Константин*, 112.

¹²⁴⁶ Zosimus, *New History*, II, LXVIII.

његове флоте напушта Визант остављајући најслабији део војске у граду.¹²⁴⁷ Ликиније је просто био присиљен да побегне, јер га је Константин у новонасталој ситуацији могао опколити и са копна и са мора и одсећи му пут за повлачење. Ликиније је из Византа прешао у Халкидон у Витинији, надајући се да ће поново сакупити војску, да би пружио отпор Константину. Тада се одлучио на закаснили и очајнички потез, а то је да једног од својих људи по титули *magistra officiorum* Мартијана именује за свог савладара.¹²⁴⁸ Иако литерарни извори сведоче да је Мартијан био проглашен за цезара, нумизматички извори говоре да је проглашен за августа.¹²⁴⁹ Победа у досадашњим биткама и Ликинијево повлачење је отворило Константину пут за освајање Мале Азије. У овом тренутку Ликиније је настојао да спречи пребацивање Константинових трупа преко Босфора или Хелеспонта, тако да је део војске распоредио у околини Халкидона да чувају Босфор, док је Мартијан из Лампсака (данашњи Лампсеки) чувао прелаз на Хелеспонту.¹²⁵⁰

Пошто је Ликиније блокирао ова два улаза Константин је са својом војском био принуђен да на тло Мале Азије пређе у северном делу Босфора. За овај прелаз није искористио велике ратне бродове које је имао, него је дао да се направе лаки и брзи бродови, јер је страховао да ће обала Витиније бити неприступачна за велике бродове.¹²⁵¹ Такође, покретањем велике морнарице изгубио би предност изненађења, јер би Ликиније могао прозрети његове планове. Константин се са својом војском искрцао око 5 километара од излаза на Црно море, код Светог рта, који је био удаљен од Халкидона око 35 километара.¹²⁵² Овде је већ постојало пристаниште, тако да са те стране нису имали проблема.¹²⁵³ Када је чуо да је Константин прешао у Малу Азију и да су му планови пропали Ликиније позива Мартијана из Лампсосу, јер му је требала сва војска коју је поседовао у предстојећој битци. Део његове војске, према сведочанству извора, чини се да су сачињавали варвари, конкретније Готи, под вођством свога краља Алике.¹²⁵⁴ Овде је, за разлику од претходних битака, Ликиније пошао у сусрет Константину и битка се одиграла 18. септембра 324. године, десетак

---

¹²⁴⁷ Zosimus, *New History*, II, XXV, II.

¹²⁴⁸ Zosimus, *New History*, II, XXV, II; Радић, *Константин*, 109.

¹²⁴⁹ Новац из Никомидије и Кизика ово потврђује. Упореди са: Zosimus, *New History*, II, XXV, II; Ферјанчић, *Константин*, 113.

¹²⁵⁰ Zosimus, *New History*, II, XXV, II.

¹²⁵¹ Zosimus, *New History*, II, XXVI, I.

¹²⁵² Исто.

¹²⁵³ Овде је било пристаниште светилишта Зевса Уриоса, односно Зевса који доноси добар ветар и подухвате доводи до срећног завршетка. Упореди са: Zosimus, *New History*, II, XXVI, I.

¹²⁵⁴ Eusebius, *VC*, II, XV.

километара северно од Халкидона, код Хрисопоља.¹²⁵⁵ Ликиније је овде доживео нови пораз и страшне губитке. Према Зосимином сведочанству једва је живу главу спасило 30 000 људи, од војске која је бројала 130 000. Међутим, овде се вероватно ради о претеривању, што је веома неуобичајено, јер Зосима на овај начин велича Константина, док га кроз цео свој спис оптужује. Такође, и други извори говоре о овом догађају и сведоче да је животе изгубило 25 000, што је далеко реалније.¹²⁵⁶ Након пораза Ликиније је наставио повлачење ка Никомидији, док је Халкидон отворио своје капије победнику. Схватајући да мора задати последњи ударац Константин одмах креће са војском и опседа Никомидију, која је била 75 километара удаљена од Халкидона. Видевши да нема довољно војске и снаге да се одупре Константиновој сили Ликинију је било јасно да нема смисла улазити у нови сукоб. Будући да није имао много избора поражени савладар је изразио спремност да преговара и затражи опроштај.¹²⁵⁷ Ликиније је рачунао на помоћ и посредовање своје супруге Констанције, Константинове полусестре, која је дошла у Константинов логор да моли за живот свога мужа. На њено залагање Константин му је опростио, лишио га власти, и послао да живи у Тесалонику као приватно лице. Иста судбина је задесила и Мартијана, који је утамничен негде у Кападокији.¹²⁵⁸ Поштедевши своје непријатеље Константин је поново показао одлике великог владара и доброг човека. Међутим, ни Ликиније ни његов савладар Мартинијан, нису поживели дуго после грађанског рата, јер су обојица почетком 325. године погубљени у местима где их је Константин послао да живе. Хришћански писци сведоче да Ликиније није мировао, него је спремао заверу и маштао о томе да поново постане владар. Он је очекујући помоћ од неких варварских племена, вероватно Гота који су му већ помагали, намеравао да узме пурпур и прогласи се за цара. Када је сазнао за ове планове, Константин је наредио да га убију. Овакву сличну ситуацију у којој се кује завера против њега Константин је имао на почетку своје владавине када је Максимијан Херкул неколико пута покушао да се врати на власт и то није смео дозволити.¹²⁵⁹ Због Ликинијеве брзе смрти неки историчари сматрају да је Константин прекршио дату реч и наредио Ликинијево убиство да би се у потпуности осигурао на римском трону. Ликиније је осуђен на *damnatio memoriae*, што је значило да су његови

---

¹²⁵⁵ Исто.

¹²⁵⁶ Zosimus, *New History*, II, XXVI, III; N. Keravica, *Nepobedivi Konstantin*, Beograd, 2011., 98 – 108.

¹²⁵⁷ Радић, *Константин*, 109.

¹²⁵⁸ Zosimus, *New History*, II, XXVIII; Ферјанчић, *Константин*, 114.

¹²⁵⁹ Eusebius, *EH*, VII, XIII; Ферјанчић, *Константин*, 115.

портрети на статуама уништени и да му је име избрисано са натписа.¹²⁶⁰ У то време је погубљен и Ликинијев дванаестогодишњи син Ликиније, односно Константинов сестрић.¹²⁶¹ Овим делом је спречена свака могућност побуне или повратка Ликинијевих наследника на престо. У овом контексту, Константин се пред крај своје владавине 336. године побринуо и за Ликинијевог незаконитог сина Ликинијана, коме је мајка била робинја и који је живео у Картагини. Одузео му је имовину и вратио статус који је имао на рођењу, а пошто је овај покушао да побегне осуђен је на рад у Картагинским предионицама вуне.¹²⁶² Од тренутка када је у Јорку 306. године проглашен за цара, па до победе над Ликинијем 324. године прошло је 18 година. У том тренутку су сви његови противници били мртви, и Константин је постао једини господар Римске империје.

Будући да је постао једини властодржац није више имао ограничења што се тиче одређених простора у Царству, тако да је спровео своју вољу онако како је хтео. Она је била условљена, пре свега, његовом вером, која је била хришћанска и управо из тога разлога поништава одлуке Ликинија који није био наклоњен хришћанству. На Истоку Ликиније је апеловао на религијске предрасуде својих нехришћанских поданика, чак је прогонио Цркву у припреми за неизбежан сукоб са Константином. Из тог разлога Константину је било неопходно да контролише паганске култове на Западу, да би спречио било какву политичку злоупотребу цара Ликинија. Такође у одређеним сегментима локалне власти, према људима је нанета неправда и Теодосијев кодекс нам сведочи да је то законима исправљено.

СTh 15, 14, 1 *Цар Константин Констанцију, преторијанском префекту*

*Ставља се на знање јавности да се укидају сви устави и закони тиранина Ликинија и да се поштује стари закон и Наши статутуи.*¹²⁶³

---

¹²⁶⁰ Eusebius, *EH*, X, IX, V; Socrates, *EH*, I, IV, IV.

¹²⁶¹ Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, X, VI, III.

¹²⁶² СTh 4, 6, 2; 4, 6, 3; Ферјанчић, *Константин*, 115.

¹²⁶³ СTh 15,14,1

Imp. Constantinus a. ad Constantium praefectum praetorio.

Remotis Licini tyranny constitutionibus et legibus omnes sciant veteris iuris et statutorum nostrorum observari debere sanctionem.

Proposita XVII kal. iun. Crispo III et Constantino III caess. cons. (324 mai. 16).

СTh 15, 14, 2 Цар Константин становницима свих провинција

*Иако се ван снаге стављају акта тиранина и његових судија, није могуће преваром преиначити законски донету одлуку или почињено дело.*¹²⁶⁴

СTh 15, 14, 3 Цар Константин Антиохи, префекту градске страже

*Издаје се наређење да се ван снаге стави сваки указ горе поменутог тиранина који се коси са законом, али се неоспорава законитост правичних указа који су у складу са законом.*¹²⁶⁵

СTh 15, 14, 4 Цар Константин Сенату

*У вези са онима који су смењени указом поменутог тиранина са положаја сенатора на нижи положај и додељена им је обавезна јавна служба на месту заповедника бродова, а желе да се врате на положај који им припада рођењем, задовољство нам је да вам делегирамо такву пресуду на поновно разматрање како бисте изабрали оне који су вредни части да поново постану вашим колегама, у складу са својим интегритетом и достојанством које им припаде на рођењу. Недолично је да се доношење такве пресуде препусти било коме другом осим Сенату, али градски префект је у обавези да достави имена оних које сматрате вредним постављања на претходно им одузете положаје, ради одобравања ваше одлуке њиховог именованја.*¹²⁶⁶

---

¹²⁶⁴ СTh 15, 14, 2

Idem a. ad universos provinciales.

Tyranni et iudicium eius gestis infirmatis nemo per calumniam velit quod sponte ipse fecit evertere nec quod legitime gestum est.

Dat. prid.id. feb.Paulino et Iuliano cons. (325 febr. 12).

¹²⁶⁵ СTh 15, 14, 3

Idem a. Antiocho praefecto vigilum.

Quae tyrannus contra ius rescripsit non valere praecipimus, legitimis eius rescriptis minime impugnandis.

Dat. VIII id.iul. Romae Constantino a. VII et Constantiocaes. cons. (326 iul. 8).

¹²⁶⁶ СTh 15, 14, 4

Idem a. ad senatum.

СTh 15, 14, 5 *Цар Константин и цезар Констанс становницима свих провинција и народу*

*Наређујемо да се сви закони донети од стране тиранина и његових судија, а који се косе са законом ставе ван снаге и прогласе неважећима. Имовина ће бити враћена онима од којих је одузета, тако да могу испочетка да се парниче. Међутим, ослобађања, ослобађање од ропства, пактови и компромиси склопљени под владавином тиранина нека остану на снази.*¹²⁶⁷

Законодавство у другом периоду, који почиње од победе над Ликинијем, није инспирисано само политичким мотивима, него и нечим више. Прво је издат едикт упућен у Палестину којим позива хришћане који су били протерани због своје вере враћајући њихову одузету имовину и ослобађајући их од јавних служби.¹²⁶⁸ Ово је праћено одредбом хришћанских гувернера Истока и обновом едикта против гатања и кућне жртве коју Ликиније није спроводио.¹²⁶⁹ Директнији напад на стари религијски систем се десио када је донета општа забрана жртвоприношења, јавног или приватног и забрана да се обнове порушени храмови.¹²⁷⁰ Након ових забрана паганizmu ништа није остало осим правне привилегије. Будући да су култ и религијско осећање Рима били повезани са забавама, играма и фестивалима, одбацивање ових привилегија би проузроковало озбиљне протесте. Због тога, паганизам је још увек имао јако упориште

Super his, qui ex senatoribus ad navicularium munus a tyranno deiecti sunt ac restitui suis natalibus deprecantur, placuit vestrae sanctitati iudicium examenque mandare, ut vos eligatis, qui splendori vestro patrimonii viribus et honestate vivendi et natalium dignitate respondent. Incongruum est enim tantae dignitatis arbitrium alteri potius quam vestris suffragiis sententiisque committere. Eorum autem, quos ut dignos elegeritis, nomina praefectus urbis nobis insinuet, ut vestrum iudicium comprobemus.

Dat. id.iul. Constantino a. VII et Constantio caes. cons. (326 iul. 15).

¹²⁶⁷ СTh 15, 14, 5

Imp. Constantius a. et Constans c. ad universes provinciales et populum.

Quae tyrannus vel eius iudices contra ius statuerunt, infirmari iubemus reddita possessione expulsis, ut qui vult ab initio agat. Emancipationes autem et manumissiones et pacta sub eo facta et transactions valere oportet.

Dat. III non. nov. Mediolano Constantio a. V et Constante cons. (352 nov. 3).

¹²⁶⁸ Eusebius, VC, II, XXXIV – XLII.

¹²⁶⁹ Исто, II, XLIV, XLV.

¹²⁷⁰ СTh 16, 10, 2; СTh 15, 1, 3; Eusebius, VC, IV, XXV; K. Scott, *The Imperial Cult under the Flavians*, Stuttgart-Berlin, 1936.

у вишим класама (званичници и администрација) и законодавство против њега је могло да буде донесено и спроведено само у оним провинцијама где су званичници и јавно мњење то хтели. Ове чињенице објашњавају Константиново савезништво са угледним људима који су посвећени старом религијском систему и његово потврђивање законских права паганizmu. У светлу нових услова сасвим је јасно да је Константин био више него заштитник хришћанства, зато што са њим почиње законодавство којим су пагански обреди лишени њихове старе позиције у римском друштву и чије је место у античком животу заменила хришћанска Црква.

6.2. Закони против тираније Магна Магненција

Поред Константинових закона, да одлуке и закони који су донешени под владавином тирана и варвара више не важе, постоји један закон цара Констанција II који говори о истој тематици. Да би се што боље упознали са законом и значајем његовог доношења, у овом потпоглављу ћемо изнети политичке околности које су јој претходиле и колико су оне утицале на њено доношење. Наиме, у периоду владавине Константинових наследника дошло је до великих спорова и контроверзи о којима смо пуно више говорили у претходним поглављима, тако да ћемо овде говорити само о политичким приликама са понеким освртом на религију када то буде било потребно да би боље расветлили наш проблем.

Гибон у лошем контексту описује Констанса и његову владавину: *Судбина самог Констанса одложена је за десетак година, а освета братовљеве смрти, препуштена је срамнијој руци домаћег издајника. Опасно усмерење система, који Константин беше завео, испољавао се у слабом управљању његових синова, који су због порока и слабости убрзо изгубили уважавање и наклоност народа. Констансова узохољеност због незаслуженог војног успеха сматрала се достојном презира због одсуства способности и приљезности. Његова заљубљена пристрасност према неколицини заробљених Германа, које су одликовале једино чари младости, за народ је представљала саблазан; јавно незадовољство охрабрило је амбициозног војника Магненција, који је и сам био варварског порекла да устане у одбрану части римског*

имена.¹²⁷¹ Сабор одржан у Сардици 343. године је изазвао велику буру између источних и западних епископа која је оставила последице на читаво Царство. Међутим, седам година после сабора изгледало је да ће лагано доћи до смиривања страсти и побољшања односа између Истока и Запада, али један догађај политичке природе је за веома кратко време уништио ту наду.¹²⁷² Млади цар западног Римског царства, Констанс, који је имао велике заслуге за смиривање верске буре, изгубио је живот у јануару 350. године, као жртва завере којој је претходило страшно незадовољство у војсци.¹²⁷³ Наиме, Магненције се огрнуо пурпурним огртачем, а присутне званице су га прогласиле за цара.¹²⁷⁴ Брзо ширење гласина о овом догађају пружило је Констансу прилику за бекство. Констанс је кренуо ка Шпанији и можда би имао више шансе да га дезертирање војника и поданика није оставило без одбране.¹²⁷⁵ Пре него што је успео да стигне до поморске луке у Шпанији, где се намеравао укрцати на брод, прстигао га је у близини Хелене, у подножју Пиринеја, одред лаке коњице, чији је заповедник не марећи за светост храма ухватио и немилосрдно ликвидирао Констанса и тако испунио свој задатак.¹²⁷⁶ Овим чином је поново наступио веома критичан тренутак за Римско царство.

Након што се вест о Констансовој смрти проширила, за примером дворца у Отену су се повеле и западне провинције. Магненцијева власт је прихваћена у префектурама Галије и Италије и он је на сваки могући начин скупљао новац како би покрио трошкове предстојећег грађанског рата са Констанцијем II.¹²⁷⁷ На вест о погибији свога брата и узурпацији трона на западу Царства, Констанције је схватао да мора брзо деловати. У том тренутку, побуњеници на челу са Магненцијем су били већа претња Римској империји, него Персија.¹²⁷⁸ Констанције је са својом војском кренуо у битку против Магненција и намера му је била да спор реши код Цибале (данашњих Винковаца), чије је име требало да подстакне његове војнике подсећањем на победу коју је његов отац извојевао код тог града. Међутим, Констанције је свој логор оградио

---

¹²⁷¹ Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 237.

¹²⁷² Радић, *Константин*, 171.

¹²⁷³ Наиме, док је Констанс био у оближњој шуми у лову, приређена је гозба на којој се Магненције високи официр варварског рода, пореклом из заједнице лета, (laeti) германских колониста из Северне Галије. Упореди са: Zosima, *New History*, II, LVIII; Мичел, *Историја позног Римског Царства*, 109.

¹²⁷⁴ Zosimus, *New History*, II, LVIII.

¹²⁷⁵ Исто.

¹²⁷⁶ Исто.

¹²⁷⁷ Zosimus, *New History*, II, LIX.

¹²⁷⁸ Радић, *Константин*, 171.

великим утврђењима, па се пре чинило да је он тај који одбија, а не изазива напад.¹²⁷⁹ Магненције је био искусни војсковођа, тако да је хтео свог противника приморати да напусти овај погодан положај и да се изложи опасности. У ту сврху Магненције је користио различите покрете јединица, разна лукавства и прегруписавања, да би намамио Констанција. Тако да је заузео значајни град Сисциу (данашњи Сисак), напао Сирмијум који се налазио у залеђини царског логора, а потом је прешао преко Саве у источне провинције Илирика и поразио бројне одреде које је намамио у уске прелазе у Адарни.¹²⁸⁰ Град Мурса (данашњи Осијек) у то доба се сматрао важним местом и добрим утврђењем. Усмеравајући свој поход ка Мурси, Магненције је подметнуо пожар код врата града и изненадним јуришем готово прешао градске зидине.¹²⁸¹ Опрезни гарнизон је након одбијања напада угасио пожар, а приближавање Констанцијеве војске му није оставило времена да настави опсаду, а Констанције је победивши групу војника која је држала положај у оближњем афитеатру уклонио једину препреку која му је сметала да напредује ка Мурси. На голој равници Мурсе до битке је дошло 28. септембра 351. године.¹²⁸² Овде је Констанције однео велику поделу.¹²⁸³ Након овог пораза Магненције је гледао да спасе живу главу, тако да је одбацио царска одличја ради сопствене безбедности и са извесном муком побегао патроли лаке коњице, која га је непрестано пратила, од Мурсе до подножја Јулијских Алпа. Поражени Магненције је побегао у Галију, где се придружио свом брату Децентију, кога је раније поставио за цезара. Њихов отпор сломили су напади Алемана, са оне стране Рајне, које је Констанције помагао новцем. Коначна битка са Магненцијем је била код Монс Селеукија, недалеко од Жата, у Француским Алпима. Након што су Константинови официри и овде силно поразили Магненцијеву војску, он је некако успео да побегне и да дође до града Лугдуна (данашњи Лион). По сведочанству Созомена, када је Магненције дошао у тај град, прво што је урадио јесте то да је убио своју мајку, па свога брата кога је поставио за цезара, па себе. Док се недуго потом упокојио и његов други брат по имену Децентије. Међутим, према Зосимином сведочанству, недуго после пораза код Монс Селеукија Магненције и Децентије су августа месеца 353. године себи одузели живот.¹²⁸⁴ У сваком случају и Магненције и његови саучесници

¹²⁷⁹ Zosimus, *New History*, II, LX; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 237.

¹²⁸⁰ Zosimus, *New History*, II, LX; Gibon, *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, 237.

¹²⁸¹ Zosimus, *New History*, II, LX.

¹²⁸² Радић, *Константин*, 171.

¹²⁸³ Zosimus, *New History*, II, LXIV.

¹²⁸⁴ Zosimus, *New History*, II, LIII.

нису завршили сјајно, него су пропали попут осталих тирана који су устали против законитог цара и хришћанске вере.

После два уводна закона из 341. и 342. године CTh 16, 10, 2 и CTh 16, 10, 3 није доношено више закона који се тичу паганизма скоро једанаест година, све до 353. године, када су осталих шест Констанцијевих закона против пагана издати у релативно кратком периоду у само 4 године. За ову неправилност у записима је била одговорна узурпација Магненција германског официра у Констансовој војсци 350. године.¹²⁸⁵ Због тога ових шест закона, од којих већина има приметну разлику у тону и деловању од Констанцијева два ранија закона о паганизму. Такође, адресати три именована закона су блиски Констанцијеви савезници и сарадници. Магненције се прогласио за цара 350. године и том приликом је убијен Констанс. Констанције је кренуо да поврати и обнови своју породичну владавину на Западу, али је то коначно урадио тек 353. године, када је Магненције побеђен у Галији и када је извршио самоубиство. У исто време Констанције је прогласио себе јединим владарем у Римском царству.¹²⁸⁶ Запис о узурпацији није сачуван код Марцелина, али постоји поглавље о последицама његовог потискивања које упућује да су чак и људи сумњали.¹²⁸⁷ Из једног Констанцијевог закона се чини да је Магненције био наклоњен паганизму, вероватно да би добио наклоност паганске владе у Риму или да разликује сопствену идеологију од Константинових синова. Атмосфера која је забележена код Марцелина одражава се на законодавство које је издато у то време. Док је владао Римом, Магненције је допустио да се обнови ноћно жртвоприношење, на које је Констанције одговорио неколико месеци након узурпаторове смрти, са законом CTh 16, 10, 5 *Цар Констанције Цереалу, префекту Рима*

*Ноћно приношење жртва које је дозволио Магненције, узурпатор и издајник, је забрањено, а његова срамотна дозвола уништена.*¹²⁸⁸

---

¹²⁸⁵ Socrates, *EH*, II, XXXII.

¹²⁸⁶ Исто.

¹²⁸⁷ Амијан, *Историја*, XIV, V.

¹²⁸⁸ CTh 16, 10, 5

Idem a. ad Cerealem praefectum Urbi.

Aboleantur sacrificia nocturna magentio auctore permissa et nefaria deinceps licentia repellatur. Et cetera.

Dat. VIII kal.dec. Constantio a. VI et caes. II cons. (353 nov. 23).

Овај закон је издан 23. новембра 353. године и упућен Цереалу, префекту Рима. Закон говори да ноћно жртвоприношење као опасна радња треба бити забрањено и уништено. Треба напоменути да је ово први пут да се појам *ne as* користи у паганском контексту. До сада је само био коришћен да опише јеврејску веру (у СTh 16, 8, 1 Константинов закон), тако да овај закон упућује на јачање погрдне реторике против пагана. Међутим, у овом закону тврдња *ne as* упућује, дословно говорећи, само на дозволу која говори о ослобађању од деловања Магненцијевог допуштања празноверја, пре него што говори о празноверју самом по себи. Према томе, чини се да је Констанције био више обазривији него Магненције. Зосима сведочи да је Магненције био популаран и намеравао је да чини добро током своје владавине, мада је то било могуће само зато што се добро претварао и што је скривао свој истински и природно лош карактер.¹²⁸⁹ Ако је Магненције заиста био популаран, онда је Констанције могао помислити да је најбоље сачувати његову заједљивост за Магненцијеву дискутабилну легитимност, па затим његову актуелну и могуће популарну политику.

Адресат СTh 16, 10, 5 Цереал, је брзо постављен за префекта Рима од стране Констанција, који је пратио Магненцијево бекство у Галију. Цереал је могао бити веома близак цару и бити његов човек од поверења. Са осморицом осталих Цереал је одређен да суди Фотину и његовој јереси у Сардици.¹²⁹⁰ Када је постао префект Цереал је радио на томе да осигура лојалност римског народа, тако што им је Царство делило кукуруз који су обезбедили различити градови. Проблем је још увек била увреда под Грацијаном и Симах је био дужан да тражи од Валентинијана II да је реши.¹²⁹¹ Цереал је такође извештавао да је укинуо употребу депозита сенатора у Трајановом форуму.¹²⁹²

---

¹²⁸⁹ Zosimus, *New History*, II, LIV; Sozomenus, *EH*, IV, VII.

¹²⁹⁰ Tilden, *Religious Intolerance*, 9.

¹²⁹¹ Исто.

¹²⁹² Исто.

6.3. Закон о школама и учитељима (против Јулијанових закона)¹²⁹³

У првом поглављу нашег рада смо детаљно описали религијска усмерења цара Јулијана и уопште његово схватање хришћанства и паганства. Говорећи, пре свега, о штетним законима по Царство и хришћанство у овом конкретном случају, то је било непријатељство према култури и идеалима савременог паганског друштва.¹²⁹⁴ Чињеница стоји да је главна покретачка снага хришћанства у почетку долазила од људи из нижих друштвених слојева, тако да се уврежило мишљење да је оно неспојиво са схватањима образованих класа. У том смислу Јулијан у свој пагански реформни програм уводи посебну меру против хришћана којој је циљ био да на дуже стазе угрози углед хришћанске вере. Желећи да ограничи образовање хришћана, он доноси „школски закон“ јуна 362. године, да новоотворена места за учитеље заузимају кандидати које одобри локална курија и цар.¹²⁹⁵ Ово је било јако лукаво и делотворно средство у уклањању хришћана са ових места, јер су градске власти биле састављене од пагана.¹²⁹⁶ Ова сурова мера која је погодила интересе свих хришћана изазвала је негодовање чак и међу паганским светом. Амијан Марцелин овде искаче у први план са речима: *Сурова мера, достојна вечног заборавља, била је она којом је он забранио учитељску делатност реторима и граматичарима хришћанске вероисповести.*¹²⁹⁷ Црквени историчари Сократ и Теодорит нам доносе сведочанство које открива прави смисао закона; требало је да се провера власти не односи само на педагошка својства и моралне квалитете кандидата, него у првом реду на његова религиозна уверења.¹²⁹⁸ Из овога видимо да је Јулијан веома детаљно проучио проблематику професора у школама и тај проблем је покушао решити озбиљним законодавним актом: *Професори треба да се одликују пре свега моралношћу, а затим речитошћу, а како ми не можемо лично бити у сваком граду наређујемо да онај који жели да буде професор не стиче то звање одмах и не самовољно, већ по одобрењу, одлуци и декрету курије, а тај декрет мора*

¹²⁹³ I. J. Davidson, *Ambrose's de officiis and the Intellectual Climate of the Late Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583823> 30.11.2013; В. Н. Carmon, *The Emperor Julian and His School Law*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162593> 18. 12. 2014.

¹²⁹⁴ Успенски, *Историја*, 105.

¹²⁹⁵ Делимично СTh 13, 3, 5; Jedin, *Velika povijest II*, 56.

¹²⁹⁶ Болотов, *Историја*, 63.

¹²⁹⁷ Амијан, *Историја*, XXII, X, VII; XXV, IV, XIX - XX; Успенски, *Историја*, 103.

¹²⁹⁸ Socrates, *EH*, III, XIII, VII; Theodoret, *EH*, III, VIII, I; Jedin, *Velika povijest II*, 56.

потом бити враћен нама, па тек онда кандидату може бити допуштено да обавља наставничку делатност у градовима по нашој одлуци.¹²⁹⁹ На тај начин су хришћани били искључени из реторичког образовања које је тада било јако цењено и на тај начин су им онемогућене службе у јавном животу које су до тада вршили.¹³⁰⁰ Ово је проузроковало и одлазак угледних хришћанских професора, као што су Марије Викторин у Риму или Прохерезије у Атини. Одлазак ових великана и мајстора свога заната наишао је на велики одјек у јавности, иако је сам цар за Прохерезија хтео направити изузетак.¹³⁰¹ Међутим, мора се истаћи чињеница да је Јулијан само захтевао да у школама омладину подучавају пагани, а родитељи хришћани нису били обавезни овим законом да шаљу децу у школе, где предају пагани. Такође треба нагласити и то да Јулијанова владавина није дуго трајала, тако да није успео оставити велики утицај на образовање хришћана.

Ако закон о школама доведемо у везу са његовим личним успоменама из школе, можда можемо лакше објаснити његово доношење. Јулијан је био одушевљен паганском поезијом, док му се хришћанска скромност чинила као саблазан и безумље.¹³⁰²

Будући да је овај закон био доста лоше прихваћен, као и уопште покушај обнове паганства, цареви после Јулијана су нашли модел да пониште штетне одлуке. О овоме нам сведочи и Теодосијев кодекс.

СTh 16, 2, 18 *Цареви Валентинијан и Валенс Клаудију, афричком проконзулу*

*Закони донети пред крај живота светог Константина остају на снази, а све што је издато током паганске побуне нека буде проглашено неважећим.*¹³⁰³

---

¹²⁹⁹ СTh 13, 3, 5; Успенски, *Историја*, 104,.

¹³⁰⁰ Хришћанство је сматрано религијом неуких и ништа из хришћанства није могло надокнадити античке образовне вредности, чак иако су неки учени Хришћани, као што су Аполинарије, Старији и Млађи, из Лаодикије, уместо Хомера певали библијску историју у 24 певања или садржај Јеванђеља ширили у Пиндарској метрици или према узору латонских дијалога. Упореди са: Sozomenus, *EH*, V, XVIII, III – V; Jedin, *Velika povijest*, 56.

¹³⁰¹ Jedin, *Velika povijest II*, 56.

¹³⁰² Успенски, *Историја*, 109.

¹³⁰³ СTh 16, 2, 18

Idem aa. ad Claudium proconsulem Africae.

Овај закон не подразумева само Јулијанов закон о школству, него уопште његове законе који су штетили хришћанству, као и оне законе које су пагански владари донели за време Константинових синова, који су владали пре Јулијана. Овде се наглашава да закони које је свети цар Константин донео остају на снази, будући да је он први увидео снагу истините вере коју је на све начине покушао промовисати и заштитити. У закону који смо навели писац користи израз „паганска побуна“, што је веома интересно, будући да хришћанство тада још увек није била главна и доминантна вера у Царству. Управо овако смело коришћење израза сведочи о чињеници да се духовна клима променила, а свест царева као и народа коме се упућује овај закон, је другачија. Овај закон, као и претходни закони које смо навели везано за тиране и пагане, како се описују цареви који су штетили хришћанству, сведочи да је хришћанство постепено освајало Римско царство и заузимало место једине вере у срцима људи.

Quam ultimo tempore divi Constanti sententiam fuisse claruerit, valeat, nec ea in adsimulatione aliqua convalescant, quae tunc decreta vel facta sunt, cum paganorum animi contra sanctissimam legem quibusdam sunt depravationibus excitati.

Dat. XIII kal.mart. Treviris Valentiniano et Valente aa. cons. (370 febr. 17).

Закључна разматрања

Верска политика царева од 311 – 380. године представља, незаобилазну тематику када је у питању проучавање црквене историје 4. века. Ова епоха је по много чему специфична, јер се у њој мења однос Царства према Цркви, али такође и Цркве према Царству, где видимо да они у одређеном заједништву, синергији, решавају проблеме који им се намећу. У овом периоду Црква развија једно посебно схватање сопственог идентитета и покушава да се избори са слободом коју је добила од световних власти. Сама институција цара добија нове прерогативе, јер он сада постаје део Цркве, што повлачи питање које је његово место и колике су му надлежности у Цркви. Управо из ових разлога је била неопходна детаљна анализа верске политике царева која се манифестовала кроз царске конституције од 311 – 380. године.¹³⁰⁴

Први циљ дисертације, који смо себи поставили је био да се детаљно проуче царске конституције које се тичу Цркве, а које су донесене у периоду од 311 – 380 године. Управо у овом задатку сматрамо да смо дали велики допринос, будући да смо превели и анализирали све конституције које се тичу хришћанства и религије уопште, а које су донеле световне власти. Царске конституције су недвојбено показале, да се Римско царство ставило у улогу чувара вере и да се на тај начин ствара и благостање у Царству.

Други циљ дисертације је био анализа стања у Цркви које је настало у периоду од 311 - 380. године и тога како се она снашла у овом времену царског подстицаја и световне заштите са посебним нагласком на:

- 1) спремност Цркве да се обрати цару за решавање унутар црквених проблема;
- 2) улога цара у животу Цркве и верска политика немешања у црквене проблеме;
- 3) активна верска политика цара и његова умешаност у црквене проблеме.

---

¹³⁰⁴ Осим тога, чињеница да поред превода на енглески језик Теодосијевог Кодекса од стране Клода Фара и докторске дисертације правнице Магдолне Сич „Теодосијев Кодекс“, не постоји озбиљна и свеобухватна студија која се бави овом тематиком и то је био један од главних подстицаја за рад на поменутој теми.

Овај циљ нам је био јако битан, јер смо у њему себи поставили задатак да истражимо и анализирамо како се и на који начин Црква снашла у новонасталој ситуацији, која је била проузрокована издавањем позитивних закона у корист Цркве. Наиме, још од првог закона који смо себи дали у задатак да истражимо (Галеријевог едикта) видимо да је Цркви годило што је нашла моћног заштитника и имала неке да се обрати када су била тешка и кризна времена. Нажалост, ово тражење помоћи није увек имало меру и разне странке које су биле, по њиховом мишљењу, оштећене у црквеним споровима су призивале Царство и световне власти у помоћ. Ово је довело до тога да су цареви, у првом реду Константин, који нису хтели да се директно мешају у унутрашњи живот Цркве, схватили да ако не предузму озбиљне кораке, ситуација може ескалирати и довести до дестабилизације Царства. То нису могли дозволити и од донатистичког спора и уплитања цара Константина, видимо све смелије уплитање царева које ће у блиској будућности постати сасвим нормално и без њих неће моћи бити донесена ниједна важнија одлука која се тиче Цркве.

Трећи циљ дисертације је био да се проуче световни закони који се тичу религије уопште, кроз које можемо да пратимо верску политику римских царева према другим религијама, а који су донесени у периоду од 311 – 380. године. Законе о религијским питањима проналазимо у Теодосијевом кодексу који првенствено говори о повластицама Цркве и хришћана, али се тиче и јеретика, Јевреја и пагана. Главни циљ проучавања и анализе ових закона јесте боље схватање верске политике царева и односа световних власти према Цркви, јер је Царство кроз своје законе покушало да умањи права других религија и да санкционише разне девијације и секте које су се издвојиле из Цркве. Ови закони ће нам бити још један показатељ да је Царство настојало да подстакне Цркву, док је све остале религије и црквене девијације покушавала да сузбије.¹³⁰⁵ У оквиру овога главни циљ је био истраживање степена хришћанске мотивације римских императора у доношењу верских закона, који су постепено водили ка позиционирању хришћанства као државне религије. Питање хришћанске мотивисаности римских императора за доношење поменутих закона отворило је простор аутору да пружи оригиналан допринос проучавању теме, посебно

---

¹³⁰⁵ Мора се истаћи чињеница да нису сви закони негативног карактера и да постоји неколико закона за сваку групу што смо навели, који одређују нека права и повластице. Нпр. закон о јеретичима (CTh 16, 5, 2) из 326. године им дозвољава да имају своје храмове. Закони о Јеврејима (CTh 16, 8, 2; 16, 8, 3; 16, 8, 4) дају разне привилегије јеврејским свештеницима и ослобађају их од јавних обавеза. Такође, Констанцијеви закони о паганима из 342. и 349. године (CTh 16, 10, 3; 9, 17, 2) забрањују да се руше пагански храмови и паганске грађевине, јер су они по његовом мишљењу израз лепоте и величанствености.

ако се има на уму преовлађујући став у досадашњим истраживањима овог питања, по коме су се императори руководили, првенствено, политичким утилитаристичким мотивима. Одређивање односа између хришћанске и политичке мотивације римских императора за доношење верских закона је главна ствар на коју смо усмерили пажњу у дисертацији. Проучавајући ове конституције дошли смо до јако битног закључка, а то је да су цареви који су их доносили били верујући људи који су хтели да њихова вера буде сачувана и заштићена како од других религија, тако и од самих девијација у оквиру ње саме.

Уверени смо да ће ова докторска дисертација представљати значајан допринос науци на пољу изучавања црквене историје 4. века и да ће на један савремен приступ критици извора, уз коришћење наведених метода истраживања и отварања неких нових питања, допринети темељнијем сагледавању проблематике верске политике царева од 311 - 380. године и бољем познавању ових односа.

Библиографија

Извори

1. Atanazije Veliki, *Pisma o Kristu i Duhu*, preveo, napisao uvod i bilješke: Marijan Mandac, Makarska, 1980.
2. Athanasius, „Defence against the Arians (Apologia contra Arianos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 389 – 484
3. Athanasius, „Apology to the Emperor (Apologia ad Constantium)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 667 – 708
4. Athanasius, „Circular to Bishops of Egypt and Libya (Ad Episcopos Aegypti et Libiae Epistola Encyclica)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 641 – 666
5. Athanasius, „Defence of His Flight (Apologia de Fuga)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 709 – 740
6. Athanasius, „Arian History (Historia Arianorum ad Monachos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 740 – 795
7. Athanasius, „On the Councils of Arminium and Seleucia (De Synodis)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1184

8. Athanasius, „Synodal Letter to the people of Antioch (Tomus ad Antiochenos)“, edited with prolegomena, indices, and tables by: A. Robertson, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 4, St. Athanasius, *Select works and letters*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1185 – 1198
9. Basil the Great, „The Letters“, u: Nicene and Post - Nicene Fathers Series II Volume 8, St. Basil, *Letters and select works*, translated under the editorial supervision of: P. Schaff and H. Wace, London, 1891., 1122 – 1185 translated by: B. Jackson, London, 1894., 356 – 931
10. Богослов, Григорије, „Реч IV, Прво изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 35 – 71
11. Богослов, Григорије, „Реч V, Друго изобличавање цара Јулијана“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 72 – 86
12. Богослов, Григорије, „Реч XIX, О речима упућеним Јулијану“, *Сабрана дела I том*, Београд, 2004., 193 – 199
13. *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen and P. Meyer, Berlin, 1905.
14. *Дејаня Вселенских Соборов Том I*, Санкт - Петербург, 2006.
15. *Дејаня Девяти Поместных Соборов*, Санкт - Петербург, 2006.
16. Epiphanius of Salamis, *The Panarion*, Translated by: F. Williams, Leiden - Boston, 2009.
17. Eutropius, *Abridgement of Roman History (Breviarium historiae Romanae)*, translated with notes by: J. S. Watson, London, 1853.
18. Eusebius Werke II/1, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1903: Eduard Schwartz/Theodor Mommsen; 2 Aufl. 1999: s. GCS NF 6/1-3)
19. Eusebius Werke I/1, *Vita Constantini*, (1. Aufl. 1975: Friedhelm Winkelmann; 2. Aufl. 1991 Nahdruch)
20. Флавије, Ј., *Јудејске старине*, Двери, Београд, 2008.
21. *Greek - English New Testament*, В. и К. Aland и др. (прир.) на основу критичког издања Е. и Е. Nestle, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, ²⁷1998.
22. Hilary of Poitiers, „De Synodis“, u: Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 9, *Hilary of Poitiers, John Damascus*, translated by: E. W. Watson, m.a. and L. Pullan, m.a., Oxford, 1898., 140 – 185
23. Император Јулиан, *Писма*, превод: Д. Е. Фурман, Москва, 1970.
24. Imperator Julijan, „Misopogon (Bradomrzac)“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 101 – 139
25. Imperator Julijan, „Pismo Atinjanima“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 79 – 101

26. Imperator Julijan, „Protiv Galilejaca“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 139 – 191
27. Imperator Julijan, „Pismo svesteniku“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 209 – 212
28. Imperator Julijan, „Julijan prvosvesteniku Teodoru“, u: *Imperator Julijan – izabrani spisi*, priredio: D. Kalajic, prevod sa starogrckog i napomene: A. Popovic, Beograd, 1987., 212 – 215
29. Јевтић, Атанасије, *Свештени канони Цркве*, Београд, 2005.
30. Julian, *The works of emperor Julian I*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1913.
31. Julian, *The works of emperor Julian II*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1913.
32. Julian, *The works of emperor Julian III*, translated by: W. C. Wright, Ph.D., London-New York, 1923.
33. Lactancius, *De mortibus persecutorum*, translated by: J. L. Creed, New York, Clarendon Press, 1984.
34. *Latin imperial laws and letters (A.D.306-565) not included in the Codes and Novels of Theodosius and Iustinianus*, compiled by: I.G. Maier, Melbourne, 2011.
35. Malalas, John, *The Cronicle*, a translation by: E. Jeffreys, M. Jeffreys and R. Scott with B. Croke, J. Ferber, S. Franklin, A. James, D. Kelly, A. Moffatt, A. Nixon, Melbourne, 1986.
36. Марцелин, Амијан, *Историја*, Београд, 2002.
37. Orosius, Paulus, *A History against the pagans (Historiorum adversum paganos)*, преузето са: <http://sites.google.com>. 20.05.2014.
38. Philostorgius, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1913: J. Bidez; 2. Aufl. 1970: Friedhelm Winkelmann; 3. Aufl. 1981. Friedhelm Winkelmann)
39. Поповић, Радомир, *Извори за црквену историју*, Центар за хришћанске студије, Београд, 2006.
40. Поповић, Р., *Васељенски сабори Први, Други, Трећи и Четврти - одабрана документа*, Београд, 2012.
41. Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, translated by: Th. M. Banchich, New York, 2009.
42. Socrates Scholasticus, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1995: Günter Christian Hansen)
43. Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1960: s. GCS 50; 2. Aufl.1995: Günter Christian Hansen)
44. *Свето Писмо Нови Завет*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд, 2002.

45. *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, translation with commentary, glossary, and bibliography by: C. Pharr, New Jersey, 1952.
46. Theodoret of Cyri, *Historia Ecclesiastica*, (1. Aufl. 1911 und 2. Aufl. 1954: s. GCS 19; 3. Aufl. 1998: Günter Christian Hansen)
47. Trankvil, Gaj Svetonije, *Dvanaest Rimskih careva*, preveo: N. Sop, Beograd, 2014.
48. Zonaras, *The History: from Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*, translation by: T. M. Banchich and E. N. Lane, London – New York, 2009.
49. Zosimus, *New History*, translation with commentary: Ronald T. Ridley, Sidney, 2006.

Литература

1. Adler M., *The Emperor Julian and the Jews*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1450290> 17. 12. 2014.
2. Ayres L., „Athanasius’ Initial Defense of the Term Ομοουσιος: Rereading the De Decretis“, *Journal of Early Christian Studies*, 12:3, The Johns Hopkins University Press, (2004), 337 – 359
3. Artemi, E., „Emperor Constantine and the theology of Christianity from his autocracy to the Second Ecumenical Council“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013.,85 – 96
4. Adamiak, S., „Constantine, Donatists, and the first intervention of the state in ecclesiastical controversies“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 191 - 201
5. Алфодли, А., „Ухваћен у таму сујеверја“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 26 – 33
6. Алфеев, Иларион, *Жизнь и учение Святого Григория Богослова*, Москва, 2013.
7. Ayres, L., *Nicaea and Its Legacy An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, Oxford, 2004.
8. Ando C., „Pagan Apologetics and Christian Intolerance in the Ages of Themistius and Augustine“, *Journal of Early Christian Studies* 4:2, The Johns Hopkins University Press, (1996) 171 – 207
9. *Ammianus after Julian, The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, Edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007.
10. Ando C., „Religion and ius publicum“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 126 - 147
11. Anatolios K., *Athanasius*, London – New York, 2004.
12. Arnold, D. W., *The early episcopal career of Athanasius of Alexandria*, Indiana, 1991.
13. Браун, П., *Успон хришћанства на Западу*, превела са енглеског: Б. Николић, Београд, 2010.
14. Boak, A., *A History of Rome to 565 A.D.*, New York, 1922.
15. Botsford, G.W., *A History of the ancient world*, New York, 1911.

16. Бејнз, Н., „Август Најпобожнији“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимих, Ниш, Просвета, 1997., 49 – 60
17. Beatrice P. F., *The Word "Homoousios" from Hellenism to Christianity*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4146467> 01.01. 2014.
18. Биговић, Р., „Милански едикт и теорија о две власти“, у: *Ниш и Византија X* (2012), Ниш, 509 – 513
19. Baudy D., „Prohibitions of religion in antiquity: Setting the course of Europe's religious history“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 100 - 115
20. Bardill J., *Constantine, Divine Emperor of the Christian golden age*, New York, 2012.
21. Barnes, T. D., „The political context of the imperial marriage in Milan or What did Constantine and Licinius discuss in Milan“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 23 – 36
22. Barnes, T. D., *Athanasius and Constantine's theology and politics in Constantine empire*, London, 2001.
23. Barnes, T. D., *Constantine and Gratian in Rome*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/311143> 28. 08. 2013.
24. Barnes, T. D., *Imperial Chronology, A. D. 337-350*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1087874> 30. 11. 2013.
25. Barnes, T. D., *Valentinian, Auxentius and Ambrose*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4436652> 30. 11. 2013.
26. Barnes T., „The Exile and Recalls of Arius“, *Journal of Theological Studies*, NS, Vol. 60, Pt 1, (2009), 109 – 129
27. Barnes T. D., *Lactantius and Constantine*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/299163> 21. 09. 2011.
28. Barnes T. D., *Constantine's Prohibition of Pagan Sacrifice*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294627> 11. 09. 2014.
29. Бер, Ц., *Никејска вера – Други том патролошке серије*, са енглеског превео: И. Чаировић, Београд, 2013.
30. Benedict D., *A History of the Donatists*, Pawtucket, 1875.
31. Bidwell, P. and Hartley, E. with Corcoran, S., „Constantine et York“, у: *Ниш и Византија VII* (2009), Ниш, 45 – 54.
32. Bradbury S., *Constantine and the Problem of Anti - Pagan Legislation in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/270658> 19. 08. 2011.
33. Boyd, W. K., *The Ecclesiastical Edicts of the Theodosian code*, London, 1905.

34. Болотов, В. В., *Историја Цркве у периоду Васељенских Сабора – Црква и држава, Црквено уређење*, Краљево, 2010.
35. Болотов, В. В., *Историја Цркве у периоду до Константина Великог*, Краљево, 2009.
36. Болотов, В. В., *Историја Цркве у периоду Васељенских Сабора – Историја богословске мисли*, Краљево, 2006.
37. Bowersock, G. W., *From Emperor to Bishop: The Self-Conscious Transformation of Political Power in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/269978> 28. 08. 2013.
38. Boyarin, D., *The Christian Invention of Judaism: The Theodosian Empire and the Rabbinic Refusal of Religion*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3176123> 09. 02. 2010.
39. Брилијантов, А. И., „Император Константин Велики и Милански едикт 313. године“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 7 – 170.
40. Bravelski, S., „Did the bishops ordered by emperor Constantine the Great together at Nicea discuss the Donatists shism“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 203 – 215.
41. Брија, Ј., *Речник Православне Теологије*, Београд, 1999.
42. Brock M., *Rome: Pagan and Papal*, London, 2013.
43. Bradbury S., *Julian's Pagan Revival and the Decline of Blood Sacrifice*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1088885> 20. 12. 2014.
44. Burkhart, J., *Doba Konstantina Velikog*, preveo s nemackog: D. Janic, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2006.
45. Buckland W. W., *The Roman Law of Slavery - The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, New York, 2010.
46. Burry J. B., *History of the Late Roman Empire - From the death of Theodosius I to the death of Justinian*, Volume I, New York, 1889.
47. Bunson M., *Encyclopedia of the Roman Empire*, New York, 2002.
48. Cameron, A., *The Imperial Pontifex*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/30032227> 27. 11. 2013.
49. Campbell D., *Old Stones, New Temples – Ancient Greek paganism reborn*, San Francisco, 2000.
50. Cameron, A. and Cameron, A., *Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/637735> 28. 08. 2013.
51. Cameron A., „How to Read Heresiology“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Pres, Volume 33, Number 3(2003) 471 – 492
52. Cameron A., *The Last Pagans of Rome*, New York, 2011.

53. Carmon B. H., *The Emperor Julian and His School Law*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162593> 18. 12. 2014.
54. Christinaki, E., „Constantin the Great „Episkopos ton ektos“ (Episcopus rerum externarum)“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 143 - 155
55. Chadwich H., *The Church in Ancient Society From Galilee to Gregory the Great*, Oxford, 2001.
56. Cirbiore R., *Libanius the Sophist*, New York, 2013.
57. Clark G., *Christianity and Roman Society*, New York, 2004.
58. Cotton C. R., *Ambrose and Stilicho: Politics in the Post-Theodosian world*, Athens, 2007.
59. Coscun A., *Imperial Constitutions, Chronology and Prosopography - Towards a New Methodology for the Use of the Late Roman Law Codes*, Oxford, 2001.
60. Curran, J. R., *Pagan City and Christian Capital Rome in the Fourth Century*, Oxford, 2000.
61. Чаировић, И., „Богословско – историјске импликације сабора у Арлу (314)“, у: *Ниш и Византија X* (2012), Ниш, 513 - 522
62. Чаировић, И., „Константин Велики као хришћанин – однос неких историографа према њему и његовој вери“, у: *Ниш и Византија VIII*(2010), Ниш, 471 - 478
63. Чаировић, И., „Преображење и крштење цара Константина“, у: *Ниш и Византија VI* (2008), Ниш, 369 – 378
64. Davidson I. J., *Ambrose's de officiis and the Intellectual Climate of the Late Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583823> 30.11.2013.
65. Дагрон, Ж., *Цар и првосвештеник*, превео са француског: В. Тријић, Београд, 2001.
66. Деврња, З., „Два Константинова сабора“, у: *Црква у доба Светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 78 – 97
67. Дилмен ван Р., *Историја – Лексикон појмова*, превела са немачког: Р. Гашић, Београд, 2010.
68. Dimezil Z., *Drevna Rimska religija*, prevela s francuskog: J. Novakovic, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997.
69. Divković M., *Latinsko – hrvatski Riječnik*, Zagreb, 1997.
70. Downey, G., *Education in the Christian Roman Empire: Christian and Pagan Theories under Constantine and His Successors*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/2849245> 27. 11. 2013.
71. Drake H. A., *Constantine and Consensus*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3168653> 19. 08. 2011.

72. Drijvers J. W., „Ammianus on the Revolt of Firmus“, „ у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 129 - 159
73. Digeser E. D., „Religion, Law and the Roman Policy: The era of the Great Persecution“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 68 - 85
74. Downey, G., *Julian and Justinian and the Unity of Faith and Culture*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3162085> 25. 03. 2011.
75. Downey, G., *The Emperor Julian and the Schools*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3294340> 25. 03. 2011.
76. Dvornik, F., *Emperors, Popes, and General Councils*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1291081> 30. 11. 2013.
77. Џомић, В., „Правна природа слободе вероисповести у Галеријевом и Миланском едикту“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 359 – 368
78. Edbrooke, R. O.Jr., *The Visit of Constantius II to Rome in 357 and Its Effecton the Pagan Roman Senatorial Aristocracy*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/294112> 27. 11. 2013.
79. Edwards M., „The Constantinian Circle and the Oration to the Saints“, у: *Apologetics in the Roman Empire - Pagans, Jews, and Christians*, edited by: M. Edwards, M. Goodman, and S. Price, Oxford, 1999., 251 - 275
80. Ehrman B. D. and Jacobs A. S., *Christianity in Late Antiquity – 300 – 450 C.E.*, New York – Oxford, Oxford University Press, 2004.
81. Elm S., „Hellenism and Historiography: Gregory of Nazianzus and Julian in Dialogue“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Pres, Volume 33, Number 3(2003) 493 - 515
82. Errington, R. M., „Constantine and the Pagans“, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 29:3 (1988), Marburg, 309 – 318
83. Ermatinger, J. W., *The decline and fall of the Roman Empire*, London, 2004.
84. Ferguson E., *Backgrounds of Early Christianity*, Michigan, 1993.
85. Ферјанчић, С., *Константин (306 - 337)*, Београд, 2013.
86. Franchi, R., „Constantine and Helena in the Ecclesiastical Historians: between dreams and visions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 63 – 79
87. Frazen, A., *Pregled povjesti crkve*, Zagreb, 2004.
88. Frank, R. I., *Ammianus on Roman Taxation*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/292902> 28.08. 2013.

89. Frede M., „Eusebius' Apologetic Writings“, u: *Apologetics in the Roman Empire - Pagans, Jews, and Christians*, edited by: M. Edwards, M. Goodman, and S. Price, Oxford, 1999., 223 - 250
90. Gardan, G. V., „The relations between Church and State during the 4th Century“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 187 – 202
91. Gaume J., *Paganism in Education*, London, 2013.
92. Gibon, E., *Opadanje i propast Rimskog Carstva*, Beograd, 2007.
93. Gleason M. W., „Festive Satire: Julian's Misopogon and the New Year at Antioch“, *The Journal of Roman Studies*, Volume 76, (1986), 106 – 119
94. Gordon, O., „Constantine The Great – οισαλοστολοζ“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 57 – 62
95. Goodman, M., „The Temple in the first century CE Judaism“, *Judaism in the Roman World, collected essays*, edited by: M. Goodman, Leiden – Boston, 2007., 47 – 59
96. Goodman, M., „Jewish Proseytising in the First Century“, *Judaism in the Roman World, collected essays*, edited by: M. Goodman, Leiden – Boston, 2007., 91 – 117
97. Горгиев, С. Р., „Милански едикт – раскршће хеленске и хришћанске философије“, у: *Ниш и Византија IX* (2011), Ниш, 459 - 468
98. Гранић, Ф., „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријевог едикта о толеранцији (311. године)“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 265 - 272
99. Гранић, Ф., „Први Васељенски Сабор у Никеји 325. године после Христа“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 277 - 287
100. Гранић, Ф., „Проблем сазива Васељенског Сабора“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 272 - 277
101. Гранић, Ф., „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV – VI век)“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 294 - 298
102. Гранић, Ф., „Дотација клира у византијској Цркви“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 329 - 347
103. Гранић, Ф., „Основи државног устројства Источноримске (византијске) империје“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 376 - 393
104. Гранић, Ф., „Однос између цркве и државе у Источноримској (византијској) империји“, у: *Богословље I и 2*, Београд, 1988., 393 - 407
105. Grindle G. E. A., *The destruction of paganism in Roman Empire from Constantine to Justinian*, London, 2013.
106. Gwynn, D. M., *The Eusebians: The Polemic of Athanasius of Alexandria and the Construction of the 'Arian Controversy'*, Oxford, 2006.

107. Harnack, A., *History of dogma, Volume IV*, New York, 1961.
108. Harries J., „The Roman Imperial Quaestor from Constantine to Theodosius II“, *The Journal of Roman Studies*, Volume 78, (1988), 148 - 172
109. Harries, J., *Law and Empire in Late Antiquity*, New York, 1999.
110. Hezser C., *Jewish Slavery in Antiquity*, New York, 2005.
111. Herrmann-Otto, E., „The Constantinian legislation on slavery and manumission: reasons and reactions“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 341 – 357
112. Hunt, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, преузето са:<http://www.jstor.org/stable/638816> 28. 08. 2013.
113. Hunt D., „Valentinian and the Bishops: Ammianus 30.9.5 in Context“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J. W. Drijvers, D. den Hengst and H. C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 71 – 95
114. Humfress, C., *Orthodoxy and the Courts in the Late Antiquity*, New York, 2007.
115. Humphries, M., *In Nomine Patris: Constantine the Great and Constantius II in Christological Polemic*, преузето са:<http://www.jstor.org/stable/4436486> 03. 11. 2013.
116. Humfress C., „Cracking the Codex: Late Roman Legal Practice in context“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 49, London (2007), 251 - 264
117. Hunter G. D., „Rereading the Jovinianist Controversy: Asceticism and Clerical authority in Late Ancient Christianity“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Duke University Pres, Volume 33, Number 3(2003) 453 - 470
118. Hunt, E. D., *Constantine and Jerusalem*, преузето са:http://journals.cambridge.org/abstract_S0022046900014858 03. 11. 2013.
119. Јевтић, А., „Свети цар Константин и Милански едикт“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 471 - 501
120. Jacobs A. S., „<Papinian Commands One Thing, Our Paul Another>: Roman Christians and Jewish Law in the Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 85 - 100
121. Јевтић, А., *Патрологија II – Источни Оци и писци 4. и 5. века од Никеје до Халкидона 325 - 451*, Београд, 2013.
122. Jonson, P., *A History of Christianity*, Buckinghamshire, 1975.
123. Jonson, A. M. S., *A Dictionary of Ancient geography*, London, 2013.

124. Jones A. H. M., *Constantine and the Conversion of the Europe*, London, 1948.
125. Jones A. H. M., Martindale J. R. and Morris J., *The Prosopography of the Later Roman Empire - Volume I A.D. 260 – 395*, London, 1971.
126. *Judaism in the Roman World - Collected Essays*, by: M. Goodman, Boston, 2007.
127. Juneau, J., *Pietas and Politics: Eusebia and Constantius at Court*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/639898> 28. 08. 2013.
128. Kaegi W. E., *The Emperor Julian at Naisus*, преузето са: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1770 26. 12. 2014.
129. Карташов, А., *Васељенски Сабори*, Београд, 2009.
130. Kendeffy, G., „Endurance and toleration: Conceptions and elaborated and challenged in Lactancius theology“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 43 – 53
131. Kelly Ch., „Crossing the Frontiers: Imperial Power in the Last Book of Ammianus“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 271 – 293
132. Keravica N., *Nepobedivi Konstantin*, Beograd, 2011.
133. Koch J., *Roman History*, London, 2013.
134. Крстић, З., „Политичност паганске религије и хришћанства у Римској империји“, *Свети цар Константин - историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 33 – 49
135. Krauss S., *The Jews in the Works of the Church Fathers*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1449915> 03. 10. 2014.
136. Куган М., *Оксфордска историја библијског света*, Слио, Београд, 2006.
137. Lanciani R., *Pagan and Christian Rome*, преузето са: <http://www.blackmask.com> 10. 11. 2014.
138. Лаут, А., „Константин и константиновски идеал“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 15 – 21
139. *Later Roman education in Ausonius, Capella and The Theodosian Code*, with translation and commentary by: P. R. Cole, New York, 1909.
140. Лебедев, А. П., „Константин Велики први хришћански император“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 343 - 395
141. Лебедев, А. П., *Свештенство древне Васељенске Цркве – од апостолских времена до X века*, превео: М. М. Станковић, Београд, 2002.

142. Leith J., *Creeeds of the Churches – A Reader in Christian Doctrine from the Bible to the Present*, Louisville, 1982.
143. Лемерле, П., „Константинова хришћанска и Источњачка монархија“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 34 – 48
144. Lenski N., „The Chronology of Valens’ Dealings with Persia and Armenia, 364–378 CE“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J.W. Drijvers, D. den Hengst and H.C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 95 – 129
145. Lewis A. H., *Paganism surviving in Christianity*, London, 1892.
146. Liantas, G., Lianta, E., „Constantine the Great and the Ceremonial of the Ecumenical Councils“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 63 – 70
147. Линг, Т., „Цар Константин и хришћанство“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 67 – 69
148. Logan, F. D., *A history of the church in the middle ages*, London and New York, 2005.
149. Лозе Е., *Свет Новог Завета*, Београд, 1986.
150. Macbean A., Johnson S., *A Dictionary of Ancient Geography – Explaining The Local Appellations*, London, 2013.
151. MacMullen, R., *What Difference Did Christianity Make?*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4435970> 28.08.2013.
152. MacDowall S. and Gerrard H., *Adrianople AD 378 – The Ghots crush Rome's legions*, Oxford, 2001.
153. Мајендорф, Ц., *Имперујално јединство и хришћанске деобе – Црква од 450. до 680. године*, Крагујевац, 1997.
154. Мандзаридис, Г., *Социологија хришћанства*, Београд, 2004.
155. Mango C., *The Meeting - Place of the First Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicaea*, Athens, 2005.
156. Maras, A. G., „Constantine the Great and Eusebius of Caesarea – The Emperor's relationship with God“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 131 – 141
157. Martin E. J., *The Emperor Julian*, London, 2013.

158. Матић, З., „Однос државе и Цркве у периоду одржавања Првог васељенског сабора“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 83 – 124
159. Матић, З., „Свети цар Константин Велики и Први васељенски сабор“, у: *Српска теологија данас (2010)*, Београд, 380 – 392
160. McLynn, N. V., *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, Berkeley, University of California Press, 1994.
161. McGuckin J. A., *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity Volume I*, Oxford, 2011.
162. Mennen I., *Power and Status in the Roman Empire, AD 193–284*, Leiden-Boston, 2011.
163. Мичел, С., *Историја позног Римског Царства 284 – 641*, превео са енглеског: У. Миливојевић, Београд, 2010.
164. Minale, V. M., „Creating a law about religion under Constantine the Great: The case of the edict against the heretics (Eus. *Vita Const.* III. 63 - 66)“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 383 – 406
165. Millar F., *Rome, the Greek World, and the East - Government, Society, and Culture in the Roman Empire*, Volume 2, edited by: H. M. Cotton and G. M. Rogers, Chapel Hill and London, 2004.
166. Миливојевић, У., „Пороци цара Констанса I у историјама 4. века“, *Зборник радова Византолошког института XLV*, Београд, 2008., 27 - 35
167. Митропольский, И., *История Святых Вселенских Соборов*, Санкт-Петербург, 2006.
168. Mitchell S. and Nuffelen P., *One God - Pagan monotheism in the Roman Empire*, New York, 2010.
169. Moga I., „The Legal Rights of the Jews from Hadrian to Theodosius I“, *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, No. 3, (2008), Iasi – Romania, 95 – 111
170. Morrison W. D., *The Jews under Roman rule*, New York, 1890.
171. Moore C. H., *The Pagan Reaction in the Late Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/282922> 27. 04. 2011.
172. Morrison, K. F., *Rome and the City of God: An Essay on the Constitutional Relationships of Empire and Church in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1005926> 30. 11. 2013.

173. Moschos, D., „The emperors and the desert – The attitude of the Egyptian monasticism towards Constantine and the prospect of a Christian empire“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 157 - 164
174. Negri, G., *Julian the Apostate*, New York, 1905.
175. Nicholson O., *Constantine's Vision of the Cross*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1584644> 21. 09. 2011.
176. Ниг, В., *Књига јеретика*, са немачког превела: М. Поповић, Београд, 2004.
177. Noethlichs L. K., „Revolution from the top? <Orthodoxy> and the persecution of heretics in imperial legislation from Constantine to Justinian“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 115 - 126
178. North J. A., „The Religion of Rome from Monarchy to Principate“, у: *Companion to Historiography*, edited by: M. Bentley, London and New York, 2006., 53 – 65
179. Odahl C., „A Pagan’s reaction to Costantine’s Conversation – Religious references in the Trier Panegyric of A. D. 313“, *Journal of the Ancient World*, Volume 21, Chicago (1990), 45 – 63
180. *Оксфордска историја Римског света*, приредили: Џ. Бордман, Џ. Грифин и О. Мари, превела са енглеског језика: С. Танасијевић, Београд, 1999.
181. Odahl C., *Constantine and the Christian Empire*, London – New York, 2004.
182. Olariu, K., „The Constantinian ideology“, у: *Ниш и Византија VIII* (2010), Ниш, 163 - 174
183. Острогорски, Г., *Однос Цркве и државе у Византији*, Софија, 1930.
184. Острогорски, Г., *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, Лондон, 1956.
185. Острогорски, Г., *Историја Византије*, Београд, 1998.
186. Паланк, Ж. Р., „Поступно преобраћење“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 61 – 66
187. Пападопулос, С., *Патрологија: Од апостолских ученика до Никеје: Увод, II и III век*, са грчког превео: К. Симић, Београд, 2012.
188. Ранов, М. В., „Christianity as the marker of power, influence and prestige in the Balkans: From Constantine I to Theodosius II“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 421 – 433
189. Parkes J., *The Conflict of the Church and the Synagogue – A study In the origins of anti-Semitism*, Philadelphia, 1964.
190. Paranou, A., „The emperor Constantine the Great: Idolater or Christ? The case of the coinage“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том II*, Ниш, 2013., 493 – 507

191. Павлов, П., „Цар Галерије и цар свети Константин на далеком путу од Сердике (311) до Милана (313)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 83 – 88
192. Pears E., *The Campaign against Paganism A. D. 324*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/550269> 27. 04. 2011.
193. Pennel R. F., *Ancient Rome - From the earliest times down to 476 A.D.*, Boston, 2014.
194. Percival, H. R., „The Seven Ecumenical Councils“, у: *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 14, Pentecost*, 1899.
195. Pohlsander H. A., *The Emperor Constantine*, London and New York, 2004.
196. Pohlsander, H. A., *Victory: The Story of a Statue*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/4435106> 30. 11. 2013.
197. Поповић, Ј., *Опћа црквена историја: са црквеностатистичким додатком*, са немачког превео: М. Стојков, Нови Сад, 1992.
198. Поповић, Н., „Религија цара Константина“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 104 – 109
199. Поповић, Р., „Епископ Јевсевије Кесаријски о цару Константину Великому“, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 64 – 72
200. Поповић, Р., „Историјски и богословски оквири „датиране вере““, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 72 - 83
201. Поповић, Р., „Свети цар Константин Велики у очима савременика“, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 83 - 104
202. Поповић, Р., „Лактанцијево дело *О смрти прогонитеља* као извор за историју хришћанства“, у: Р. Поповић, *Хришћанство у историји*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2007., 104 - 110
203. Поповић, Р., „Милански едикт: црквено - историјски контекст“, *Свети цар Константин-историјски и теолошки аспекти Миланског едикта*, Пожаревац, 2013., 19 – 30
204. Поповић, Р., „Константин Велики и канони Никејског сабора (325) (Унутрашње црквене прилике почетком 4. века)“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 45 – 55
205. Поповић, Р. Јанићијевић, Г. Чаировић, И., *Константин Велики историја и култура*, Београд, 2010.
206. Поповић, Р., „Свети цар Константин Велики и Ликиније – савладари и противници“ у: *Цркве у доба Светог цара Константина Великог*, Београд, 2013., 20 – 37
207. Preston C. E., *Paganism not abolished in the Roman Empire*, Boston, 2014.

208. Price, R., „The Constantian era in the history of the church“, у: *Црквене студије X*, приредио: Д. Бојовић, Ниш, 2013., 37 – 44
209. Price S. R. F., *Rituals and Power - The Roman imperial cult in Asia Minor*, New York, 1986.
210. Prokurat M., Golitzin A., Peterson M. D., *Historical dictionary of the Orthodox Church*, London, 1996.
211. Радић, Р., *Константин Велики надмоћ хришћанства*, Београд, 2010.
212. Rayner, A. J., *Christian Society in the Roman Empire*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/640855> 30. 11. 2013.
213. Rendall G. H., *The Emperor Julian, Paganism and Christianity with Genealogical, Chronological and Bibliographical Appendices*, London, 2014.
214. Rendu A., *The Jewish Race in Ancient and Roman History*, London, 2013.
215. Rives J. B., „Magic, religion, and law: The Case of the Lex Cornelia de sicariis et veneficiis“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: C. Ando and J. Rüpke, München, 2006., 47 – 68
216. Robertson, J. C., *Sketches of Church history -from AD 33 to the Reformation*, London-New York, 1904.
217. Робертсон, Д., *История Христианской Церкви Том I - От апостольского века до разделения*, Санкт-Петербург, 2006.
218. Робер Ж. Н., *Стари Рим*, превела с француског: М. Александрић, Београд, 2009.
219. Roldanus, J., *The Church in the Age of Constantine The theological challenges*, New York, 2006.
220. Roman, E. I., „Roman and Christian law – Reminiscences of the Roman legal order in Eastern Church legislation“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 369 – 382
221. Salzman, M. R., 'Superstitio' in the "Codex Theodosianus" and the Persecution of Pagans, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1584108> 28. 08. 2013.
222. Сајловић, М., *Милански едикт у контексту реформи 3. и 4. века*, Београд, 2011.
223. Сајловић, М., „Хришћанска мотивација законодавства цара Константина“, у: *Црква у доба светог цара Константина Великог – зборник радова међународног научног скупа*, приредио: Р. Поповић, Београд, 2013., 39 – 55
224. Saradi-Mendelovici H., *Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1291617> 04. 03. 2013.

225. Schaff, P., *History of the Christian Church Volume II Ante-Nicene Christianity A.D. 100–325.*, New York, 1885.
226. Schaff, P., *History of the Christian Church Volume III Nicene and Post-Nicene Christianity - From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311–600.*, New York, 1889.
227. Schaff, P., *The Seven Ecumenical Councils, Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume XIV, Pentecost*, 1899.
228. Schaff, P., *Creeds of Christendom Volume I*, USA, 1919.
229. Scheid J., „Oral tradition and written tradition in the formation of sacred law in Rome“, у: *Religion and Law in Classical and Christian Rome*, edited by: A. Clifford and J. Rüpke, München, 2006., 14 - 34
230. Seaver J. E., *The Persecution of the Jews in the Roman Empire (300 – 428)*, Kansas, 1952.
231. *Седм стубова премудрости, Историја Васељенских Сабора*, прево и приредио: М. М. Станковић, Београд, 2004.
232. Seston, W., *Constantine as a 'Bishop'*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/298462> 03. 11. 2013.
233. Sherman, C. P., *A Brief History of Imperial Roman Canon Law*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3474463> 27. 11. 2013.
234. Sharp P. J., *Constantine's policy of religious tolerance: was it tolerant or not?*, New Mexico, 2010.
235. Sheridan J. J., „The Altar of Victory - Paganism's Last Battle“, преузето са: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/antiqu_07702817_1966_num_35_1_1466 20. 12. 2014.
236. Сильвестровой Е. В., „Первый Титул Шеснадцатой Книги Кодекса Феодосия Вводная Статья, перевод, Краткий историко-правовой комментарий“, *Вестник ПСТГУ: Богословие. Философия*, (2009), Москва, 7–20
237. Сидоров, А., *Древнохришћански аскетизам и настанак монаштва*, Шибеник, 2008.
238. Simkins M., *The Roman Army from Hadrian to Constantine*, United Kingdom, 2001.
239. Skarsaune O., *A Neglected Detail in the Creed of Nicaea (325)*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1583685> 27. 04. 2011.
240. Смирнов, К. Н., *Обозрение Источников истории I Никейского Васељенского Сабора*, Санкт – Петербург, 2006.

241. Спаский А. А., *История догматических движений в эпоху вселенских соборов*, Сергиев Посад, 1914.
242. Спаски, А. А., „Обраћање императора Константина у Хришћанство“, *Свети цар Константин и милански едикт 313. године*, Краљево, 2013., 395 - 471
243. Šarkić, S., *Pravne i političke ideje u Istocnom Rimskom Carstvu – od pocetka Konstantinove do kraja Justinijanove vladavine*, Београд, 1984.
244. Шаркић, С., „Цар и закон у говорима Темистија“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, XLII, 1- 2 (2008), 66 - 77
245. Шерард, Ф., „Цар под Божјом заповешћу“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 69 – 78
246. Шмеман, А., *Историјски пут православља*, са руског превели: М. Марковић и Б. Марковић, Цетиње, 1994.
247. Шукунда, М., „Грађански ратови у Римској империји од 306 – 312. године“, *Српска теологија данас 2013: Зборник радова петог годишњег симпозиона*, Београд, (2014), 425 – 440
248. Шукунда, М., „Однос цара Константина према Цркви након I Васељенског Сабора“, у: *Богословље I*, Београд, 2014., 192 – 207
249. Таушев, А., *Семь Вселенских Соборов*, Санкт-Петербург, 2006.
250. Teitler H., „Ammianus on Valentinian - Some Observations“, у: *Ammianus after Julian The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae*, edited by: J. den Boeft, J. W. Drijvers, D. den Hengst and H. C. Teitler, Leiden – Boston, 2007., 53 – 71
251. Thompson G. L., „Trouble In The Kingdom: Church and State in the Fourth Century“, Presented at the History-Social Science Division Symposium: *The Christian, The Church and the Government*, Martin Luther College, April 15, 1999.
252. *The Cambridge Ancient history - Volume XII The Imperial crisis and recovery A. D. 193 – 324*, edited by: Cook S. A., Adcock F. E., Charelsworth M. P., Baynes N. H., New York, 1939.
253. *The Cambridge Ancient history - Volume VIII Rome and the Mediterranean to 133 B.C*, edited by: Astin A. E., Walbank F. W., Frederiksen M. W., Ogilvie R. M., New York 1989.
254. *The Impact of the Roman Army (200 – AD 476) Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, Edited by: L. de Blois and E. Lo Cascio, Leiden-Boston, 2007.
255. *The Cambridge history of Christianity Volume 1 - Origins to Constantine*, edited by: M. M. Mitchell and F. M. Young, Cambridge University Press, 2008.

256. *The Cambridge history of Christianity Volume 1 - Constantine to c. 600*, edited by: A. Casiday and F. W. Norris, Cambridge University Press, 2008.
257. *The Cambridge dictionary of Christian Theology*, edited by: I. McFarland, D. A. S.Fergusson, K. Kilby, I. R. Torrance, New York, 2011.
258. Tilden, P., *Religious Intolerance in the Later Roman Empire: The evidence of the Theodosian Code*, 2006.
259. Tillich P., *A History of Christian Thought From Its Judaic and Hellenistic Origins to Existentialism*, Edited by: C. E. Braaten, New York, 1968.
260. Tougher, S., *The Advocacy of an Empress: Julian and Eusebia*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/639857> 28.08.2013.
261. Treadgold W., *A History of the Byzantine State and the Society*, California, 1997.
262. Успенски, Ф., *Историја Византијског Царства од 6. до 9. века*, прево: З. Буљугић, Београд, 2000.
263. Wace, H., *A dictionary of early christian biography and literature to the end of the sixth century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, London, 1999.
264. Walker, W., *A History of the Christian Church*, New York, 1918.
265. Wand J. W. C., *A History of the Early Church to A.D. 500*, London – New York, 2009.
266. Wedderburn, A. J. M., *A History of the First Christians*, London – New York, 2005.
267. *Velika povjest Crkve*, „Od praopćine do ranokršćanske velecркve“, I svezak, uredjuje: H. Jedin, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
268. *Velika povjest Crkve*, „Crkva Carstva poslije Konstantina Velikog“, II svezak, uredjuje: H. Jedin, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.
269. Velitsianos, J., „Emperor Constantine and the unity of the Church“, у: *Свему цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 81 – 89
270. Williams, G. H., *Christology and Church - State Relations in the Fourth Century (concluded)*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3161874> 30. 11. 2013.
271. Williams G. H., *Christology and Church - State Relations in the Fourth Century*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/3161893> 07. 05. 2012.
272. Williams S. and Friell G., *Theodosius - The Empire at bay*, London, 2005.
273. Williams D., *Ambrose of Milan and the end of the Arian - Nicene conflicts*, Clarendon Press, Oxford, 2002.
274. Wilson A. E., *The Fall of Paganism (323 - 395) – A study of the disestablishment of paganism and the establishment of Christianity as the State Religion of the Roman Empire*, Birgimham, 1914.

275. Војиновић, М., „Веродостојност виђења Св. цара Константина Великог“, у: *Војсковођа, Цар, Светац*, избор текстова о лику и делу Константина Великог, приредио: Н. Озимић, Ниш, Просвета, 1997., 110 – 115
276. Wood, J. E. Jr., *Christianity and the State*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1461633> 28. 08. 2013.
277. Wright D. H., *The True Face of Constantine the Great*, преузето са: <http://www.jstor.org/stable/1291584> 27. 04. 2011.
278. Вујаклија М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980
279. Živković, I., „Emperor Constantine the Great – The model of Christian authority“, у: *Свети цар Константин и хришћанство Том I*, Ниш, 2013., 25 – 39.

Биографија

Јереј Марко Шукунда је рођен у Вуковару 02. септембра 1988. године од оца Љубана и мајке Драгице. Након завршене основне школе у Борову, 2003. године уписује средњу богословску школу Светог Јована Златоустог у Крагујевцу коју завршава 2007. године са просечном оценом 5, 00. Затим уписује Православни Богословски факултет Универзитета у Београду, односно општи смер основних академских студија (у трајању од 4 године) које завршава у року 2011. године. Одмах уписује мастер студије на истом факултету које завршава у року од једне године са просечном оценом 10, 00 са темом *Однос Цркве и државе у време цара Константина* под менторством протојереја – ставрофора др Радомира В. Поповића. У сагласности са својим ментором 2012. године уписује докторске студије и наставља да проучава односе Римског царства и Цркве у 4. веку. Јереј Марко је био стипендиста Министарства вера за докторске студије (просек преко 9,00). Такође је добитник награде за најбољег студента Православног Богословског факултета на мастер студијама 2011/2012. године. Добитник је повеље Универзитета у Београду за најбољег студента генерације Православног Богословског факултета који је дипломирао у 2011/2012. години, као и годишње награде фонда „Потпоручник Борко Никитовић“ за најбољег студента Православног Богословског факултета у Београду 13. 09. 2013. године. Члан је уредничког одбора часописа *Преображење* епархије осечкопољске и барањске од 2013. године, као и Међународног центра за православне студије у Нишу. Од 2016. године је главни уредник радио – емисије *Откривена икона*, епархије осечкопољске и барањске. Учествовао је на међународним симпозијумима у Београду под називом *23. међународни конгрес византијских студија*, августа 2016. године, у Новом Саду под називом *Контексти*, децембра 2015. године и у Нишу, *Византија и Православље* априла 2015. године. Активно учествовао на годишњим симпозијумима *Српска теологија данас* од 2013 – 2016. године. Објављивао научне радове у часописима *Богословље* (2014) и *Црквене студије* (2014 и 2015). Има много објављених радова у епархијским часописима *Каленић* и *Преображење*. Био је стручни коментатор за Божићну Литургију за НРТ - а 2013. године. Дао је интервју за Божић за немачку медијску кућу Deutsche Welle који је био у вестима као прича дана.

Свештеник је у цркви Светог Првомученика и Архиђакона Стефана у Борову и вероучитељ у ОШ Борово, епархија осечкопољска и барањска.

Ожењен је са г-ђом Милицом рођ. Новаковић, имају сина Луку и ћерку Сару.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: _____ јереј Марко Љ. Шукунда _____

Број индекса: 12/3005

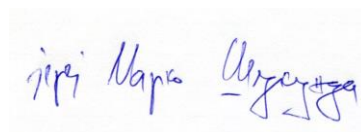
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Верска политика Римског Царства од 311 – 380. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 29. август 2017. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: јереј Марко Љ. Шукунда

Број индекса: 12/3005

Студијски програм: Докторске академске студије

Наслов рада: Верска политика Римског Царства од 311 – 380. године

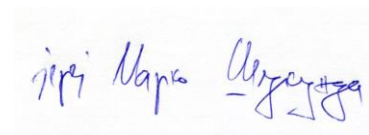
Ментор: протојереј – ставрофор др Радомир В. Поповић, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

Handwritten signature in blue ink that reads "јереј Марко Шукунда".

У Београду, 29. август 2017. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Верска политика Римског Царства од 311 – 380. године

која је моје ауторско дело.

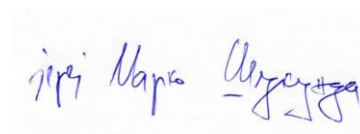
Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- (3.) Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

Handwritten signature in blue ink, appearing to read "Jiri Marko" followed by a stylized flourish.

У Београду, 29. август 2017. године

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.